T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

YAZMA ESER KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA BİR HADİS METNİNİN ÜRETİM VE DOLAŞIMI: *MEBÂRİKU'L-EZHÂR* ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

FATMA ESMANUR KOÇ

İSTANBUL, 2022

T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLER ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

YAZMA ESER KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA BİR HADİS METNİNİN ÜRETİM VE DOLAŞIMI: *MEBÂRİKU'L-EZHÂR* ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

FATMA ESMANUR KOÇ

Danışman: Doç. Dr. AYŞE ESRA ŞAHYAR

İSTANBUL, 2022

ÖZET

YAZMA ESER KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA BİR HADİS METNİNİN ÜRETİM VE DOLAŞIMI: *MEBÂRİKU'L-EZHÂR* ÖRNEĞİ

Hadis kültürü alanında yapılan bu çalışmada *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr* adlı derleme hadis kitabının Türkiye Kütüphanelerinde bulunan yazma nüshalarındaki metin dışı kayıtlar incelenmiştir. Bunlar; istinsah, temellük, vakıf, kıraat, mütalaa, mukabele, tashih, fihrist kayıtlarıdır. Bu kayıtlar sayesinde Osmanlı döneminde bir hadis eserinin nüshalarının üretim, dolaşım ve okunması hakkında bilgi edinilmiştir. Bunun için her kayıt önce tanımlanmış ardından nüshada yazılmış olabileceği yerler zikredilip kaydın içerdiği bilgiler kategorize edilmiştir.

İstinsah kayıtları, *Mebârik* nüshalarının müstensihleri, istinsah edildiği zaman ve mekânlar, istinsah sebepleri hakkında bilgiler içermektedir. Bu bilgiler sayesinde *Mebârik*'in istinsahında etkin olan kişiler tespit edildi. *Mebârik*'in istinsah haritası oluşturuldu. Mülkiyet ve vakıf kayıtları sayesinde *Mebârik*'in Osmanlı coğrafyasında dolaşıma girmesinde katkısı olan kişiler tespit edildi. Bu kişilerin meslek ve sosyal statü grafikleri hazırlandı. Kıraat ve mütalaa kayıtlarındaki verilerin yorumlanmasıyla *Mebârik*'in kimler tarafından nerelerde okunduğu ve okutulduğu incelendi. *Mebârik*'in medrese ve dârülhadislerin yanı sıra camilerde de okutulduğu bazı okuma meclislerinin vâkıfların istekleriyle tertip edildiği tespit edildi. Fihrist kayıtları sayesinde bir hadis eserinin fihristinin nasıl ve kimler tarafından hazırlandığı öğrenildi.

Anahtar Kelimeler: Mebâriku'l-ezhâr, İbn Melek, Osmanlı'da Hadis, Kitap Kültürü, Kodikoloji

ABSTRACT

PRODUCTION AND CIRCULATION OF A HADITH TEXT IN THE CONTEXT OF MANUSCRIPT CULTURE: THE EXAMPLE OF *MABARIQ AL-AZHAR*

In this study carried out in the field of hadith culture, the paratexts in the manuscript copies of *Mabariq Al-Azhar fi Sharh Mashariq Al-Anwar* in Turkish Libraries were examined. These are colophon, ownership statements, foundation statements, reading and study notes, collation notes, table of contents notes. Thanks to these statements, information was obtained about the production, circulation and reading of copies of a hadith work in the Ottoman period. For this, each statement was defined first, then the places where it might have been written in the copy were mentioned and the information contained in the statement was categorized.

Colophons contains information about the copyists of the *Mabariq* copies, the time and places where they were copied, and the reasons for the copying. Thanks to this information, the people who were active in *Mabariq*'s copying were determined. *Mabariq*'s copying map was created. Thanks to the ownership and foundation statements, the people who contributed to the circulation of *Mabariq* in the Ottoman geography were identified. Occupational and social status charts of these people were prepared. By interpreting the data in the reading and study notes, it was examined by whom and where *Mabariq* was read. *Mabariq* was taught in madrasas, darul-hadith and mosques, and it was determined that some reading assemblies were organized in other places at the request of the foundations. Thanks to the index records, it was learned how and by whom the index of a hadith work was prepared.

Keywords: Mabariq Al-Azhar fi Sharh Mashariq Al-Anwar, Ibn Malak, Hadith in the Ottoman Empire, Book Culture, Codicology

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **İİİ**

ABSTRACT ..... **İV**

TABLO DİZİNİ ..... **İX**

GRAFİK DİZİNİ ..... **X**

GÖRSEL DİZİNİ ..... **Xİİ**

HARİTA DİZİNİ ..... **XİV**

KISALTMALAR ..... **XV**

ÖNSÖZ ..... **XVİ**

GİRİŞ

ÇALIŞMAYA DAİR GENEL BİLGİLER

İBN MELEK VE *MEBÂRİKU'L-EZHÂR*

I. ÇALIŞMAYA DAİR GENEL BİLGİLER 2

A. ÇALIŞMANIN AMACI ve ÖNEMİ 2

B. ÇALIŞMANIN KONUSU 5

C. ÇALIŞMANIN METODU 7

D. ÇALIŞMANIN KAPSAMI 9

E. KAYNAKLAR ve LİTERATÜR 11

II. İBN MELEK VE *MEBÂRİKU'L-EZHÂR* 14

A. Hayatı 14

B. İlmi Kişiliği 17

C. *Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr* 19

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTİNSAH KAYITLARI BAĞLAMINDA

***MEBÂRİKU'L-EZHÂR*'IN ÜRETİMİ**

I. İSTİNSAH KAYDININ TANIMI 25

II. İSTİNSAH KAYDININ ÖGELERİ 32
A. İstinsah Eylemi İçin Kullanılan Fiil, Formlar ve Dualar 34
B. İstinsah Edilen Eser ve Müellifine Dair Bilgiler 40
C. Menkulün Minh Nüshaya Dair Bilgiler 47
D. Müstektip Hakkında Bilgiler ve Dua 49
E. Müstensihe Hakkında Bilgiler ve Dua 50
F. İstinsah Zamanına Dair Bilgiler 66
G. İstinsah Yer ve Mekânlarına Dair Bilgiler 80
H. İstinsah Sebep ve Sürecine Dair Bilgiler 90

İKİNCİ BÖLÜM

MÜLKİYET VE VAKIF KAYITLARI BAĞLAMINDA
***MEBÂRİKU'L-EZHÂR*'IN DOLAŞIMI**

I. MÜLKİYET KAYDI VE MÜHÜRLERİ: TANIMI VE ÖGELERİ 103
A. Mülkiyet Kaydının Tanımı ve Ögeleri 103
1. Mülkiyet Eylemi İçin Kullanılan Fiil, Formlar ve Dualar 106
2. Nüshayı Mülk Edinme Yoluna Dair Bilgiler 114
3. Nüshanın Bir Önceki Sahibine Dair Bilgiler 120
4. Nüshanın Sahibine Dair Bilgiler ve Dua 122
5. Eser, Müellif ve Nüshaya Dair Bilgiler 131
6. Mülkiyet Zamanı ve Mekânına Dair Bilgiler 134
7. Nüshanın Maddi Değerine Dair Bilgiler 134
B. Mülkiyet Mühürleri 136
II. VAKIF KAYDI VE MÜHRÜ: TANIMI VE ÖGELERİ 141
A. Vakıf Kaydının Tanımı ve Ögeleri 141
1. Vakıf Eylemi İçin Kullanılan Fiil ve Formlar 144
2. Vakıf Sebeplerine Dair Bilgiler 147

3. Vakfedilen Eser ve Müellifine Dair Bilgiler 150
4. Vakıf Şartlarına Dair Bilgiler 153
5. Mevkûfun Aleyh Hakkında Bilgiler ve Dua 156
6. Mütevelliye Dair Bilgiler ve Dua 158
7. Vakfın Yapıldığı Zaman ve Mekâna Dair Bilgiler 160
8. Vâkıfa Dair Bilgiler ve Dua 163
9. Kaydın Müstakbel Okurlarına Sesleniş 170
10. Vakfa Müdahaleyi Önlemek: "Femen Beddelehû" Ayeti 172
11. Vakıf Kaydını Yazana Dair Bilgiler 173
12. Vakıf Şahitlerine Dair Bilgiler 174
B. Vakıf Mührü Tanımı ve Ögeleri 174

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OKUR KAYITLARI ÇERÇEVESİNDE

MEBÂRİKU'L-EZHÂR

I. CAMİDE KIRAAT MEDRESEDE MÜTALAA 186
A. Kıraat Kaydının Tanımı ve Ögeleri 187
1. Okuma Eylemi İçin Kullanılan Fiil, Formlar ve Dualar 188
2. Okuma Zamanına ve Kitabın Kaçıncı Kez Okunduğuna Dair Bilgiler 190
3. Okumaya Eşlik Eden Eylemlere Dair Bilgiler 196
4. Okuma Mekânına Dair Bilgiler 198
5. Okuma Eylemiyle İlgisi Olan Kişilere, Okunan Esere ve Eserin Müellifine Dair Bilgiler 200
B. Mütalaa Kaydının Tanımı ve Ögeleri 202
1. Mütalaa Zamanına ve Mütalaanın Kaçıncı Kez Yapıldığına Dair Bilgiler 204
2. Mütalaaya Eşlik Eden Eylemlere Dair Bilgiler 205

3. Mütalaanın Yapıldığı Mekâna ve Mütalaa Eylemiyle İlgisi Olan Kişilere Dair Bilgiler 207

C. Tedris Kaydı ve Tanımı 208

D. Tılsım ve Dualar 210

II. TASHİHE VE İÇERİĞE DAİR KAYITLAR 215

A. Mukabele Kaydının Tanımı ve Ögeleri 215

1. Mukabele Eylemi İçin Kullanılan Fiil, Formlar ve Dualar 217

2. Mukabele Zamanına, Mukabeleye Eşlik Eden Eylemlere ve Nüshanın Ne Kadarının Mukabelesi Yapıldığına Dair Bilgiler 218

3. Mukabele Eylemiyle İlgisi Olan Kişilere, Mukabelede Kullanılan Nüshaya ve Mukabele Yapılan Mekâna Dair Bilgiler 221

B. Fihrist Kaydının Tanımı ve Ögeleri 223

1. Fihrist Yazımının Tamamlandığı Zaman ve Mekâna Dair Bilgiler 227

2. Fihristin İçeriğine ve Hazırlanışına Dair Bilgiler 228

3. Fihrist Kaydı Yazarına, Fihristi Hazırlanan Eser ve Eserin Müellifine Dair Bilgiler 229

III. *MEBÂRİK* NÜSHALARININ DOLAŞIMI 232

SONUÇ 241

KAYNAKÇA 246

TABLO DİZİNİ

Tablo 1: İstinsah Kayıtlarında *Mebârik*'in İsimlendirilmesine Dair Tablo 44

Tablo 2: 15. Yüzyılda İstinsah Edilen Toplam Nüsha Sayısı ve Âlim Ailelerin İstinsah Ettiği Nüsha Sayısını Gösteren Tablo 57

Tablo 3: Müstensih Ailelerin Yüzyıllara Göre Dağılımını Gösteren Tablo 58

Tablo 4: İstinsah Kayıtlarındaki Zımni Verilerden Elde Edilen Verilerin Tablosu 65

Tablo 5: Bir Yüzyılda Vakfedilen *Mebârik* Nüshalarının Kaçıncı Yüzyıllarda İstinsah Edildiğini Gösteren Tablo 74

Tablo 6: İstinsah Bitim Vaktinin Mevsimlere Göre Değişimini Gösteren Tablo 77

Tablo 7: İstinsaha Başlama Vakitlerini Gösteren Tablo 80

Tablo 8: *Mebârik* İstinsah Kayıtlarında Geçen Medrese, Cami, Zâviye İsimleri Tablosu 84

Tablo 9: Müstensihlerin Kendilerinden Bahsederken Verdikleri Bilgiler Sayesinde Öğrenilen İstinsah Mekânları Tablosu 88

Tablo 10: *Mebârik* Nüshalarının Maddi Değer Tablosu 136

Tablo 11: Başlangıç ya da Bitiş Tarihi İçeren Kıraat Kaydı Bulunan *Mebârik* Nüshalarının Yüzyıllara Göre Dağılımı Tablosu 190

GRAFİK DİZİNİ

Grafik 1: Yüzyıllara Göre İstinsah Edilen Nüsha Sayısı Grafiği 33

Grafik 2: İstinsah Kaydında Müstensih Adı, Eser Adı ve Mekâna Dair Bilgi İçeren Nüshaların Yüzdesinin Yüzyıllara Göre Değişimi Grafiği 33

Grafik 3: Müstensih Mesleklerinin Dağılım Grafiği 60

Grafik 4: Yüzyıllara Göre İstinsah Edilen Nüsha Sayısı Grafiği 71

Grafik 5: İstinsah Kaydında Yıl Bilgisi, Ay Bilgisi, Zaman Aralığı Şeklinde Tarih Bilgisi, Ayın Kaçıncı Günü Olduğu Bilgisi, Gün Adı Bilgisi, Vakit Bilgisi İçeren Nüshaların Yüzdesinin Yüzyıllara Göre Değişim Grafiği 71

Grafik 6: *Mebârik* Üretiminin Yıl Bazında Dağılımı Grafiği 75

Grafik 7: *Mebârik* İstinsah Kayıtlarında Geçen Gün Adlarının Oranını Gösteren Grafik 75

Grafik 8: *Mebârik* İstinsah Kayıtlarında Geçen Vakit Bilgisi Oranını Gösteren Grafik 76

Grafik 9: *Mebârik* İstinsah Kayıtlarında Geçen Ay Adları Grafiği 77

Grafik 10: *Mebârik* Nüshalarında Mülkiyet Kayıtlarının Bulunduğu Varakların Dağılımı Grafiği 104

Grafik 11: *Mebârik* Nüshalarındaki Mülkiyet Kayıtlarının Yazarlarının Odak Dağılımı Grafiği 113

Grafik 12: *Mebârik* Nüshalarındaki Mülkiyet Kayıtlarında Geçen Mülkiyet Yollarının Dağılım Grafiği 119

Grafik 13: *Mebârik* Nüshalarındaki Mülkiyet Kayıtlarına Göre *Mebârik*'in Sahiplerinin Meslek Dağılım Grafiği 127

Grafik 14: *Mebârik* Nüshalarındaki Mülkiyet Kayıtlarına Göre *Mebârik*'in Sahiplerinin Sosyal Statülerinin Dağılımı Grafiği 128

Grafik 15: *Mebârik* Nüshalarındaki Mülkiyet Kayıtlarına Göre *Mebârik*'in Sahiplerinin Sosyal Statülerinin Dağılımı Grafiği 129

Grafik 16: *Mebârik* Nüshalarında Vakıf Kayıtlarının Bulunduğu Varakların Dağılımı Grafiği142

Grafik 17: *Mebârik* Nüshalarındaki Vakıf Kayıtlarındaki Ögelerin Dağılımı Grafiği 143

Grafik 18: *Mebârik* Nüshalarındaki Vakıf Kayıtlarına Göre *Mebârik*'in Vâkıflarının Sosyal Statülerinin Dağılımı Grafiği..... 166

Grafik 19: *Mebârik* Nüshalarındaki Vakıf Kayıtlarına Göre *Mebârik*'in Vâkıflarının Sosyal Statülerinin Dağılımı Grafiği..... 166

Grafik 20: *Mebârik* Nüshalarındaki Vakıf Kayıtlarına Göre *Mebârik*'in Vâkıflarının Meslekleri Grafiği 167

Grafik 21: *Mebârik* Nüshalarındaki Kıraat Kayıtlarına Göre Kıraate Başlanılan Aylar Grafiği 194

Grafik 22: *Mebârik* Nüshalarındaki Kıraat Kayıtlarına Göre Kıraatin Bittiği Aylar Grafiği.... 195

Grafik 23: *Mebârik* Nüshalarının Dolaşım Grafiği 233

GÖRSEL DİZİNİ

Görsel 1: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00570, 232b Varağındaki İstinsah Kaydının Görseli 30

Görsel 2: Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 826, 1a Varağının Görseli 121

Görsel 3: : Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Gümüşhacı Köyü, 260, Ia Varağının Görseli..... 137

Görsel 4: Süleymaniye Kütüphanesi, Saadeddin Mübteği, 00058, 1a Varağındaki Mülkiyet Kaydı ve Mührünün Görseli..... 138

Görsel 5: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5620, 2a Varağındaki Mülkiyet Mührünün Görseli 138

Görsel 6: Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 247, 1a Varağındaki Silinmiş Mülkiyet Kaydının Görseli..... 140

Görsel 7: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002459, 1a Varağındaki Mühür ve Vakıf Kaydının Görseli..... 175

Görsel 8: Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 325, 1b Varağındaki Mühür ve Vakıf Kaydının Görseli..... 175

Görsel 9: Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 378, 1a Varağındaki Mühür ve Vakıf Kaydının Görseli 175

Görsel 10: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01060, 1a Varağındaki Vakıf Kaydı ve Mührü ile Mütevelli Mührünün Görseli..... 177

Görsel 11: Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, VIIIb Varağında Süleyman Mührünün Görseli 211

Görsel 12: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a Varağındaki Yâ Hafîz Yâ Kebikeç ve Süleyman Mührünün Görseli..... 211

Görsel 13: Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00046, 1a Varağındaki Zihin Açıcı Tılsımının ve Tılsım Açıklamasının Görseli 212

Görsel 14: Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 12, Ia Varağındaki Zihin Açıcı Tılsımının ve Tılsım Açıklamasının Görseli 212

Görsel 15: Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 320, 1a Varağındaki Zihin Açıcı Tılsımın Görseli 212

Görsel 16: Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1253, IVa Varağındaki Hadis Okumaya Başlanılmadan Önce Okunması Gereken Duanın Görseli..... 213

Görsel 17: Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 2475, 239a Varağındaki Hadis Okunduktan Sonra Okunacak Duanın Görseli 214

Görsel 18: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8472, Ib ve 1a Varaklarının Görseli 234

Görsel 19: Süleymaniye Kütüphanesi, Nafız Paşa, 00194, Ia Varağının Görseli 235

HARİTA DİZİNİ

Harita 1: İstinsah Kayıtlarındaki Mekân Verilerine Göre Oluşturulan *Mebârik*'in İstinsah Yerleri Haritası 89

Harita 2: *Mebârik* Nüshalarının Dolaşım Haritası 240

KISALTMALAR

a. mlf : Aynı Müellif

b. : İbn, bin (oğlu)

bk. : Bakınız

bnt. : Binti (kızı)

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

ed : Editör

h. : Hicrî

haz. : Hazırlayan

nşr. : Neşreden

TDV: Türk Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik eden

ts. : Tarihsiz

vd. : ve diğerleri

y.y. : Yayıncı Yok

ÖNSÖZ

Her tezde olduğu gibi bu tezde de birçok kişinin doğrudan ve dolaylı olarak katkıları oldu. Yüksek lisansa başladığımda Osmanlı dönemi ve yazma eser çalışmak istiyordum ama bunu nasıl yapacağımı, hangi esere çalışacağımı tam olarak belirlememiştim. Bu bilinmezlik Dr. Öğr. Üyesi Sami ARSLAN'la karşılaşana kadar devam etti. Sami ARSLAN yazma eserlere yeni bir bakış açısıyla bakmamı sağladı ve başlangıçta birkaç konu önerisinde bulundu. Bu konular arasında tez konumun şekillenmesi sırasında danıştığım Doç. Dr. Mustafa Celil Altuntaş, Doç. Dr. Muhammed Enes TOPGÜL, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih KAYA, Dr. Kadir AYAZ'a teşekkür ederim.

Tezimi hazırlarken elde ettiğim verileri en etkili şekilde kaydetmem konusunda yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Kadir TURGUT'a teşekkür ederim. Onun için küçük benim için büyük olan bu destek sayesinde verileri en verimli şekilde kaydedip kullanabildim. Tez yazım aşamasında takıldığım bazı noktalarda kendilerine danıştığım Prof. Dr. İsmail ERÜNSAL, Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU, Doç. Dr. Berat AÇIL, Arş. Gör. Mehmet ARIKAN'a müteşekkirim. Tezimi yazarken yaptıkları öğretici atölye ve ufuk açıcı konferanslarına katıldığım FSMVÜ Yazma Eserler Uygulama ve Araştırması Merkezi'ne atölyelerde sunum yapan ve katkıda bulunan tüm katılımcılara teşekkür ederim. Bu atölye ve dersler vesilesiyle tanıştığım, çeşitli konularda danıştığım Nimet İPEK, Şeyma Nur USLU, Melike TEMİZ, Gülsüm GÜLSEV ŞANVER, Sümeyye ERYILMAZ, Yasemin SÖNMEZ' e teşekkür ederim.

Tezimi satır satır okuyup hızlı dönüş yaparak motivasyonumu arttıran ve kıymetli yorumlar yapan Doç. Dr. Selim DEMİRCİ'ye, tezimi okuyup değerlendiren tez danışmanım Doç. Dr. Ayşe Esra ŞAHYAR ve jüri üyem Prof. Dr. Hasan CİRİT'e tavsiye ve katkılarından dolayı teşekkür ederim. Son olarak tezin başından sonuna her aşamasında desteği ve emeği bulunan (eş danışmanım) Dr. Öğr. Üyesi Sami ARSLAN'a müteşekkirim.

Tüm yardım ve desteklere rağmen tezdeki hata ve kusurların tamamı bana aittir.

Yazma eserlerin dijitallerini temin hususunda Yazma Eserler Kurumu başta olmak üzere tüm yazma eser kütüphanelerine ama özellikle Atatürk Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve Tire Kütüphanesi görevlilerine teşekkür ederim. Tezim boyunca sık sık ziyaret ettiğim Hacı Selim Ağa

Kütüphanesi ve İSAM Kütüphanesi görevlilerine de sağlamış oldukları rahat çalışma ortamı için minnettarım.

Yüksek lisans eğitimimi 2210-A Genel Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programı kapsamında destekleyen TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Tez sürecinde karşılaştığım yorgunluk, yılgınlık ve diğer zorluklarla başa çıkmamda destek olan Dr. Öğr. Üyesi Nur Kübra DEMİRCİ'ye müteşekkirim. Bazı kütüphanelerden yazma eser indirme kotam dolduğu için üyelik alarak bana destek olan arkadaşlarıma da teşekkür etmeliyim. Tezin getirmiş olduğu her türlü zorlukla mücadele ederken beni destekleyen tezimin her anında daima yanımda olan kardeşlerim Emine Esranur ve Zeynep Hümeyra'ya anne babama kalbi teşekkürlerimi sunuyorum. İyi ki varsınız.

Fatma Esmanur KOÇ

İstanbul, 2022

GİRİŞ:

ÇALIŞMAYA DAİR GENEL BİLGİLER,

İBN MELEK VE *MEBÂRİKU'L-EZHÂR*

I. ÇALIŞMAYA DAİR GENEL BİLGİLER

Bu başlık altında çalışmanın amacı ve önemi, konusu, kapsamı, kaynaklar ve literatüre dair bilgi verilmiştir.

A. ÇALIŞMANIN AMACI ve ÖNEMİ

Hadis sahasında yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak ilk dönemleri kapsadığı, sonraki dönemi içine alan çalışmaların da literatür merkezli yürüdüğü gözlemlenebilir bir husustur. Literatür merkezli çalışmalarda ise daha ziyade literatürün birbiri ile irtibatı veya müellifin eserinin tavsifini esas alan çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Ancak tek bir hadis kitabının önemi ve ehemmiyeti kadar aynı kitabın farklı yazmaları da hadis adına önemli bir çalışma olarak önümüzde durmaktadır. İlk bakışta kültürel yönlü bir çalışma gibi algılansa da bir hadis kitabının farklı istinsahları hadis tarihi, hadis okumaları, kimlerin hadise ilgi duyduğu, hadis kitaplarının okunma aralığı, okunduğu yerler hakkında bilgi edinilmesi açısından önemlidir. Kısaca yazma eserlerdeki havâricu'n-nas bizlere çok şey söylemektedir.

Yazma eserlerin ana metninin dışında yazılan tüm kayıtlarından havâricu'n-nas yani metin dışı kayıtlar şeklinde söz edilmektedir. Bu kayıtlar ana metinle ilgili olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye ayrılmıştır. Ana metinle ilgili olanlara tashih, mukabele, sema, kıraat ve icazet kayıtları, şerh, ta'likat, ve havaşi, ana metinle ilgili olmayanlara ise mülkiyet, vakıf ve ferağ kayıtları, mühürler, reddade ve varak numaralandırmaları örnek verilebilir. Bu kayıtlar tahkik çalışmalarına hazırlık basamağında tevsîk yani metnin doğrulanması amacıyla iç tevsîk/doğrulama aşamasında kullanılmaktadır.[1] Nitekim tahkik çalışmaları etkisinin sonucu olarak Binbin, havâricu'n-nassı "Yazmanın tarihini belirlemeye yardımcı olan cilt, yazım şekli, kağıt, mürekkep, tezhip, mülkiyet, vakıf, imzalar ve tashihât gibi açıklayıcı bilgilerdir"[2] şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımda metin dışı kayıtlar, yalnızca yazmanın tarihini belirlemede kullanılan araçlar olarak ele alınmıştır. Oysa tahkik çalışmasına katkısı nispetinde önem arz ettiği düşünülen metin dışı kayıtlar hem eser hem de o eserin nüshaları hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır.

[1] Okan Kadir Yılmaz, *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 172-173.

[2] Ahmed Şevki Binbin – Mustafa Tûbî, *Mu'cemü mustalahâti'l-mahtûti'l-'Arabiyyi* (Rabat: el-Hizânetü'l-Haseniyye, 2005), "hardu'l-metn", 155.

Yazma eserlerle ilgili çalışmalar yakın zamana kadar tahkikle sınırlı kalmıştır. Yazma eserin ana metnine odaklanan bu çalışmaların metin dışı notlarla olan ilgisinin dolaylı ve yüzeysel olduğu görülmektedir. Son zamanlarda kodikoloji ve kitap kültürü çalışmalarına olan ilginin artmasıyla metin dışı kayıtların da önemi daha çok vurgulanmaya ve bu alanda yapılan çalışmalar artmaya başlamıştır. Bu çalışmalar metin dışı kayıtların belgesel kaynaklar olarak kullanılabileceğini göstermiştir.[3]

Bu çalışmanın temel amacı, derleme bir hadis kitabı olan *Mebâriku'l-ezhâr*'ın yazma nüshalarındaki metin dışı kayıtları tespit ederek bu kayıtlar sayesinde Osmanlı döneminde kaleme alınmış bir hadis metninin üretim ve dolaşımı hakkında bilgi sahibi olmaktır. Bunun için çalışmada bu kayıtlar detaylıca tanıtılmış, kayıtlardaki verilerin tespit ve değerlendirme metotlarına yer verilmiştir. Böylece çalışmanın başka alanlardaki eserlerin yazma nüshalarındaki kayıt dışı notları çalışmak isteyenlere rehberlik etmesi amaçlanmıştır.

Belirtmek gerekir ki, bir eserin yazma nüshalarındaki metin dışı kayıtların incelenmesini konu edinen bir çalışmaya literatürde rastlanılmadığı için bu araştırma alanında ilk/özgün olma özelliği taşımaktadır. Çalışma bir hadis eseriyle ilgili olmakla birlikte kodikoloji, kitap kültürü, medrese ve eğitim tarihi, Osmanlı toplumunun sosyolojik yapısı alanlarıyla da irtibatlıdır.

Ayrıca bir hadis eserinin üretilmiş farklı nüshaları üzerindeki metin dışı kayıtları incelenerek her bir nüshanın biricikliği vurgulanıp içerdikleri metin dışı kayıtlar sayesinde yazmaların gerek eserler hakkında gerekse hadis alanında söyleyecek sözleri olduğu dikkat çekilmiştir. İlaveten çalışmaya konu olan eserin Osmanlı medreselerinde okutulması da medrese çalışmalarına dair literatüre katkıda bulunacak veriler sunacaktır.

Çalışmada amaçlanan bir başka nokta da hadis/hadis kitabı-toplum ilişkisi konusuna dikkat çekmektir. Şöyle ki bir hadis eserinin yazma nüshalarının metin dışı kayıtlarının incelenmesiyle elde edilen veriler hem o hadis eseri hem de eserin üretildiği toplumda algılanış biçimi ve eserin okur profili hakkında yeni ve çeşitli bilgilerin elde edilmesini sağlayacak, bu bilgilerin yorumlanması sayesinde bu eserin okuyucuları ve dolaşımı hakkında bilgi sahibi olunacaktır. Bibliyografya, biyografi gibi alanlarda yazılmış kitaplarda bu eser hakkında yer verilmeyen bilgiler, tüm bu verilerin yorumlanmasıyla elde

[3] Yazma eserlerdeki metin dışı kayıtların belgesel kaynaklar olarak kabul edilmesini teklif eden ve bu tarz çalışmaların bir kısmının tanıtıldığı yazı için bk. Andreas Görke - Konrad Hirschler, "Introduction Manuscript Notes As a Documentary Sources", Manuscript Notes As a Documentary Sources, ed. Andreas Görke - Konrad Hirschler, (Beyrut: Orient-Institut Beiruts, 2011), 9-16.

edilebilecek böylece sadece yazma nüshalar üzerindeki kayıtların incelenmesiyle bir eser ve dönemi hakkında yeni bilgilerin elde edilebileceği gösterilecektir.

Buna göre bu araştırma bir eserin yazma nüshalarındaki metin dışı kayıtların; ilgili eser, ilgili eserin ait olduğu disiplin, kitap kültürü ve tarihi, medrese çalışmaları ve birçok alandaki çalışmalarda kaynak olarak kullanılabileceğini göstermeyi hedeflemektedir.

B. ÇALIŞMANIN KONUSU

Bu çalışmanın konusu *Mebâriku'l-ezhâr*'ın yazma nüshalarındaki metin dışı kayıtlar ve bu kayıtlardan elde edilen verilerin yorumlanmasıdır.

Bu noktadan hareketle birinci bölümde *Mebârik*'in çoğaltılması ve istinsah kayıtlarından elde edilen veriler ele alınmıştır. Müstensihin kendisi hakkında verdiği bilgiler sayesinde *Mebârik* nüshalarını çoğaltan kişilerin ad, aile, mezhep, tasavvufî meşrep, doğdukları ya da yaşadıkları yer, meslek bilgileri ve görev yerlerine dair bazı bilgilere yer verilmiştir. Müstensihlerin istinsah zaman ve mekânı hakkında verdikleri bilgiler vesilesiyle de *Mebârik*'in üretim zamanları, üretiminin yüzyıllara göre değişimi, üretim mekânları gibi konulara dair yorum yapılmıştır. Yine müstensihlerin istinsah sebep ve sürecine dair zikrettikleri sayesindeyse Osmanlı döneminde müstensihlerin bir hadis metnini hangi motivasyonlarla çoğalttıkları, istinsah sürecine eşlik eden diğer faaliyetler, bir metnin istinsahının ne kadar sürdüğü şeklinde arttırılabilecek sorulara yanıt aranmıştır. İstinsah kayıtları sayesinde nüshaların yıllara göre üretim/çoğaltma sıklığı, müstensihlerin kimlikleri, kendilerini okura takdim biçimleri, istinsah amaçları, istinsah zamanı ve bu bağlamda müstensihin zaman algısı, müstensihlerin kullandıkları kelimelerden yola çıkarak istinsah ettikleri kitaba bakış açıları, istinsah mekânları gibi elde edilen verilerden kültür tarihi ve sosyal tarih açısından önemli olmasına rağmen göz ardı edilmiş meselelere cevap aranmıştır.

İkinci bölümde, *Mebârik*'in mülk edinilmesi ele alınmış, mülkiyet ve vakıf kayıtları ile mühürleri incelenmiştir. Bu kayıtlar sayesinde *Mebârik* nüshalarının sahiplerinin vaktiyle kimler olduğu, bir nüshanın kaç kişi arasında ve hangi sürelerde el değiştirdiği yani bir nüshanın dolaşımı, bir yazma eseri mülk edinme yolları, sahip ve vâkıfların kendilerini tanıtış biçimleri, nüsha sahiplerinin kitap mülkiyetine yaklaşımları, vâkıflar ve vakfedilen yerler hakkında bilgiler tespit edilmiştir. Bu tespitler sayesinde kitabın sahiplerinin meslek, cinsiyet dağılımı, kitabın dolaşımda olduğu bölgeler hakkında yorum yapılabilmektedir.

Mebârik'in okurlarını konu alan üçüncü bölümdeki kıraat, mütalaa, tedris, mukabele, tashih, fihrist kayıtları ise kitabın okunması, okutulması hakkında bilgiler ihtiva eder. Bu kayıtlar sayesinde *Mebârik*'in kim tarafından, kimlerle, nasıl, nerede ve ne kadar sürede okunduğu tashih ve mukabele işlemlerinin nasıl yapıldığı hakkında bilgiler tespit edilmiştir. Fihrist kayıtları fihrist hazırlayıcıları ve nüsha dolaşımı hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Bu okur kayıtlarının incelenmesi *Mebârik*'in kıraat serüveni hakkında bilgi vermektedir.

Tüm bu mezkûr kayıtların incelenmesi ile ortaya çıkan çalışma boyunca peşine düşülen sorulara; "Osmanlı döneminde tedavülde olan bu eserin müstensihleri kimlerdir? *Mebâriku'l-ezhâr* istinsahıyla

meşhur olan müstensihler var mıdır? Eser çoğunlukla âlimler tarafından mı istinsah edilmiştir? Nüsha ne amaçla istinsah edilmiştir? Nüsha sahipleri kimlerdir? Nüsha sahiplerinin meslekleri nedir? Vâkıflar kimlerdir ve eseri nereye vakfetmişlerdir? Eserdeki istinsah, mülkiyet, vakıf ve okur kayıtlarından elde edilen veriler sayesinde eserin dolaşım haritası oluşturulabilir mi? Okurlar arasında kıraat, mütalaa ve tashih kayıtları düşülmesi yaygın bir davranış mıdır? Metin dışı kayıtlardan *Mebârik*'in okunduğu mekânlar hakkında bilgi edinilebilir mi?" örnek olarak verilebilir. Bu sorular aynı zamanda çalışmanın konu çerçevesini de oluşturmaktadır.

C. ÇALIŞMANIN METODU

Bu çalışma yazma bir eserin nüshaları üzerinden yürütüldüğü için öncelikle Türkiye yazma eser kütüphanelerinin ve yazma eser bulunduran kütüphanelerin katalogları taranmıştır. Akabinde ise belirlenen nüshalar temin edilmiştir. Çalışmanın ilk safhasını denilebilecek bu adımdan sonra nüshaların okunması ve incelemesi sürecine geçilmiştir. Yukarıda mezkûr hedefleri önceleyerek yapılan okumalarda yazma eserlerdeki istinsah, mülkiyet, vakıf, kıraat, tedris, mütalaa, fihrist, mukabele, tashih kayıtları ve mühürler tespit edilerek bu çalışma için düzenlenen Excel tablosuna kaydedilmiştir. Neticede 2656 satırlık 65 sütunlu bir Excel dosyası elde edilmiş çalışma boyunca güncellenmiş ayrıca grafik, tablo, harita gibi veri görselleştirme araçları için veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın üçüncü adımında elde edilen veriler üç bölüm altında yazıya dökülerek analiz edilmiştir. Bu bölümlerin yazımındaysa şöyle bir yöntem takip edilmiştir:

Öncelikle ilgili başlıkta incelenecek olan kayıt türünün kısaca tanımı üzerinde durulmuştur. Bu tanımlamanın ardından bu kaydın yazma eser nüshalarında nereye, hangi dillerde yazıldığı ifade edilmiştir. İlgili başlıkta incelenen kayıt türünün *Mebârik* nüshalarında kaç tane olduğu belirtilerek kayıt yazarının bu kayıtta verebileceği bilgilerin/ögelerin listesi çıkarılmış ve bu ögeler sırasıyla incelenmiştir. Böylece her bir kayıt türünün olası formu ve içerebileceği bilgi çeşitleri ortaya konulmuştur. Bu bilgiler incelenip yorumlanırken hadis alanı açısından direkt olarak anlam ifade etmese bile kodikolojik olarak önemi haiz her türlü veriye çalışmada yer verilmeye gayret edilmiş gerekli görülen yerlerde de bu verilerin grafik ve tabloları oluşturulmuştur. Kayıt türlerinin ögeleri açıklanırken *Mebârik* nüshalarındaki veriler kullanılmış ve bu verilerin de gerekli görülmesi halinde grafik, tablo ve haritaları hazırlanmıştır. Kayıt türlerinden elde edilen verilerin bir kısmının bu alanda bir yargıya varılmasına izin vermeyecek kadar kısıtlı sayıda olmalarına rağmen bu verilere, alanda yapılacak yeni çalışmalar için bilgi kaynağı olabilecekleri temennisiyle çalışmada yer verilmiştir.

Mebârik nüshalarındaki Arapça veriler yazılırken Latin alfabesi ve basit transkripsiyon kullanılmıştır. Kayıtlara, akışa göre ana metinde çoğunlukla ise dipnotta yer verilmiştir. Çalışma metninin hacmini genişletmemek amacıyla kayıt metinlerinin konuyla ilgili yerleri yazılmış geri kalan kısımları üç noktayla "…" gösterilmiştir. Kayıt metinlerinde vurgulanmak istenilen yerlerin altı çizilmiş okunamayan yerler ise soru işareti "?" ile gösterilmiştir. Nüshalardaki kayıt metinlerinin karalanan yerleri çalışmada "-----" ile gösterilmiştir.

Kayıt metinlerinin ilgili yazma görseliyle desteklenmesi gerekli olduğu durumlarda bu görsellere yine metnin akışına göre ya ana metinde ya da dipnotta yer verilmiştir. Metin dışı kayıtlardaki tarihler, hicri takvim esaslı yazılmış miladi takvimdeki karşılıkları ise hicri yılın ardından parantez içinde

gösterilmiştir. Grafik ve tablolarda kullanılan yüzyıl ve yıllarda ise miladi takvim esas alınmıştır. Hicri tarihlerin miladi tarihe çevrilmesinde Türk Tarih Kurumu'nun tarih çevirme kılavuzu kullanılmıştır. Yüzyıllara göre yapılan grafik ve tablolarda kullanılan miladi tarih (1564-1565) şeklindeki gibi ikili tarihse bu yılların küçük olanı tercih edilmiştir.

İstinsah kelimesi kayıt türü olarak değil de istinsah eylemi olarak kullanıldığında istinsah kelimesi yerine bazen çoğaltma ya da kopyalama ifadeleri tercih edilmiştir.

D. ÇALIŞMANIN KAPSAMI

Bu çalışmada bir eserin üretim ve dolaşımının yazma nüshalarındaki kayıtları üzerinden izlenmesi amaçlandığı için mümkün olduğu kadar çok nüshaya erişilmeye çalışılmıştır. Osmanlı dönemi Anadolu'sunda kaleme alınan bir eserin mevcut nüshalarının çoğunun Türkiye kütüphanelerinde olabileceği düşüncesiyle Aydınoğlularının son döneminde Aydın-Tire'de yaşayan İbn Melek (ö. 821/1428) tarafından Radıyüddin es-Sâgânî'nin (ö. 650/1252) Osmanlı medreselerinde okutulan *Meşâriku'l-envâr* adlı derleme hadis kitabına yazılan *Mebâriku'l-ezhâr* adlı şerhin nüshaları örneklem olarak belirlenmiştir. Çalışma, bu eserin yazma nüshalarındaki metin dışı kayıtlardan nüshanın çoğaltılması ile ilgili istinsah, mülk edinilmesi ile ilgili mülkiyet ve vakıf, okunmasıyla ilgili kıraat, mütalaa, tedris, tashih, fihrist kayıtlarını kapsamaktadır. Yüksek lisans tezi sınırlanın aşmamak için Türkiye'de bulunan kütüphanelerdeki nüshalarla iktifa edilmiştir.

Yapılan katalog taramalarında 454 tane *Mebârik* nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshaların 27 tanesi *Mebârik*'in çok az bir kısmını içerdikleri, aslında *Mebârik* nüshası olmayıp kataloğa yanlış kaydedilmeleri, dijital görselinin bulunmaması gibi nedenlerle araştırmaya dahil edilememiştir. Sonuç olarak bu çalışma 428 *Mebârik* nüshası üzerinden yürütülmüştür.

İstinsah kayıtlarını konu edinen birinci bölümde kullanılan nüsha sayısı şöyledir: İncelenen 428 nüshanın 7 tanesinde hiç istinsah kaydı bulunmazken 54 tanesinin sonunun eksik olduğu görülmüştür. Bunlardan 2 tanesiyse birden fazla cilde bölünmüş eserin ilk ciltleri oldukları için bu nüshalara ait istinsah kaydı eserin son cildine yazılmıştır. Nüshaların bir tanesinde de son varaklarındaki mürekkep dağıldığı için istinsah kaydı okunamaz haldedir.[4] İstinsah kaydı bulunan 366 nüshanın 62 tanesindeki istinsah kayıtlarında ise ne istinsaha ne de müstensihe dair sarih bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. 3 nüshada ise müstensihler kendi istinsah kayıtlarının öncesine istinsah yaparken faydalandıkları/menkulün minh nüshalardaki istinsah kayıtlarını da kopyalamışlardır. Bu kayıtlar da ayrı nüsha olarak değerlendirilmiştir. Şu hâlde, birinci bölüm 309 tane nüshada mevcut istinsah kayıtlarından elde edilen verilerle oluşturulmuştur.

Mülkiyet ve vakıf kayıtlarını konu edinen ikinci bölümde kullanılan nüsha sayısı şöyledir: Çalışmada incelenen 428 nüshanın 210 tanesinde mülkiyet kaydı veya mührü vardır. Bu nüshalardaki toplam kayıt sayısı ise 467'dir. Çalışmada incelenen 428 nüshanın 278 tanesinde ise vakıf kaydı veya vakıf mührü vardır. Bu nüshalardaki toplam kayıt sayısı ise 410'dur.

[4] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006782.

Okur kayıtlarından oluşan üçüncü bölümde ise kullanılan nüsha sayısı şöyledir: Çalışmada incelenen 428 nüshanın 20'sinde kıraate dair bilgi içeren toplam 24 kayıt, 9'unda mütalaaya dair bilgi içeren toplam 10 kayıt, 5'inde tedrise dair bilgi içeren 6 kayıt, 20'sinde mukabeleye dair bilgi içeren toplam 21 kayıt, 17'sinde tashihe dair bilgi içeren toplam 17 kayıt, 2'sinde icazete dair toplam 3 kayıt vardır. 428 nüshanın 132'sinde fihrist 17'sinde ise fihrist kaydı bulunmaktadır.

E. KAYNAKLAR ve LİTERATÜR

Çalışmanın doğal olarak birincil kaynağı *Mebârik* nüshalarıdır. Bunun yanı sıra terimlerin tanımlanmasında Adam Gacek'in *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, Ahmed Şevki Binbin ve Mustafa Tûbî'nin hazırladığı *Mu'cemu mustalahâti'l-mahtûti'l-'Arabî* adlı eserleri ile İsmail Erünsal'ın *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane* başlıklı kitabı ile *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin* "Temellük ve Tesâhüb Kaydı", "İstinsah Kaydı" gibi bazı maddelerinden faydalanılmıştır. Kayıtlardaki yer adlarının okunmasında Tahir Sezen'in *Osmanlı Yer Adları,* Komisyon tarafından hazırlanan *Rumeli Eyaleti (1514-1550), Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü* kitaplarından, mühürlerin okunmasında ise Günay Kut ve Nimet Bayraktar'ın hazırladığı *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri* kitabından ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Mühür Veritabanı'nından faydalanılmıştır.

Yazma eser nüshalarındaki metin dışı kayıtlar hem eser hem de eserin nüshaları hakkında önemli bilgiler barındırır. Bu kayıtlar üzerinde yapılan yeni çalışmalarla kayıtların önemleri ortaya konulmaya başlanmıştır. Andreas Görke ve Konrad Hirschler'in editörlüğünde 2011 yılında yayınlanan *Manuscript Notes as a Documentary Sources*'daki 11 makalenin tamamı metin dışı kayıtlar çerçevesinde yazılmıştır. Carullah Efendi Kütüphanesindeki kitaplar özelinde metin dışı kayıtlar üzerine Berat Açıl editörlüğünde 2015 yılında yayınlanan *Osmanlı Kitap Külltürü Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* alanda yapılan öncü çalışmalardandır. 2017 yılında 2018 yılında Journal of Manuscript dergisi metin dışı kayıtlara/paratext özel bir sayı yayınlamıştır. Ayrıca Sami Arslan 2019 yılında tamamladığı *Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak: Osmanlı İlim Kamuoyunda Bilginin Dolaşımı (İznik Medresesi- Süleymaniye Medreseleri dönemi)* başlıklı doktora tezinde istinsah kayıtları üzerinden Osmanlı'da bilginin dolaşımını ortaya koyması bakımından alanında ilktir. Mustakim Arıcı ve Mehmet Arıkan editörlüğünde 2021 yılında yayınlanan *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzadeler ve İsamüddin Ahmed Efendi* kitabında da yazma eserlerdeki metin dışı kayıtların bir âlimin biyografisinin eksik parçalarını tamamlamada nasıl kullanılacağını göstermesi bakımından öncü çalışmalardandır.

Mebârik nüshalarının tespiti için tarama yapılan kütüphanelerin bir listesi ise şöyle sıralanabilir:

Afyon Kocatepe Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyonu,[5] Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyonu[6], Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yazma

[5] https://kutuphane.aku.edu.tr/kutuphane/nadireserler/ Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[6] https://hacibayram.edu.tr/hbektasveli/nadir-eserler?lang=tr-TR Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

Eserler[7], Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğu[8], Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi[9], Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi[10], Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu[11], Hakkı Tarık Us Koleksiyonu [12], IRCICA Kütüphanesi[13], İSAM Kütüphanesi[14], İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi[15], İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı[16], İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu[17], Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi[18], Konya Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi[19], Marmara Üniversitesi Dijital Nadir Eserler Koleksiyonu[20], Milli Kütüphane El Yazması Eserler[21], Tek Esin Vakfı Kütüphanesi ve Arşivi[22], Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları[23], Türk Dil Kurumu Kütüphanesi[24], Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi[25], Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı[26], Vakıflar Genel Müdürlüğü

[7] http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=19025 Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[8] http://yazmalardtcf.ankara.edu.tr/ara.php?genel=mebarik&karakterEslemesi=1&siralama=eserAdi&basitAra=1 Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[9] http://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/yordambt/yordam.php?aTumu=mebarik Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[10] https://yazmaeserler.diyanet.gov.tr/login Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[11] http://katalog.adm.deu.edu.tr/search*tur/X?SEARCH=(%20)&SORT=D&m=t Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[12] http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list1.html Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[13] http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?undefined Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[14] http://ktp2.isam.org.tr/?navdil=tr Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[15] https://katalog.iae.org.tr/yordam/ Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[16] http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php?dil=tr&p=7&ID=0 Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[17] http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/ Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[18] https://libunix.ku.edu.tr/# Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[19] http://88.255.225.19:8091/detayli_arama.php Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[20] http://katalog.marmara.edu.tr/nadireser/index.html Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[21] https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/list Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[22] http://178.233.212.46:82/yordam/ Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[23] http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[24] http://katalog.tdk.gov.tr/search?query=Mebarik&field= Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[25] https://kutuphane.ttk.gov.tr/advanced?rule=%7B%22condition%22%3A%22AND%22%2C%22rules%22%3A%5B%7B%22id%22%3A%22author%22%2C%22field%22%3A%22author%22%2C%22type%22%3A%22string%22%2C%22input%22%3A%22text%22%2C%22operator%22%3A%22contains%22%2C%22value%22%3A%22%22%7D%2C%7B%22id%22%3A%22item_types%22%2C%22field%22%3A%22item_types%22%2C%22type%22%3A%22string%22%2C%22input%22%3A%22select%22%2C%22operator%22%3A%22equal%22%2C%22value%22%3A%2210%22%7D%2C%7B%22id%22%3A%22subject_added%22%2C%22field%22%3A%22subject_added%22%2C%22type%22%3A%22string%22%2C%22input%22%3A%22text%22%2C%22operator%22%3A%22contains%22%2C%22value%22%3A%22%22%7D%5D%2C%22valid%22%3Atrue%7D

[26] Kurumun veri tabanına kayıtlı kütüphanelerin listesi için bk. http://yazmalar.gov.tr/sayfa/kutuphaneler/14 Erişim Tarihi: 29.12.2021; koleksiyonların listesi için bk. http://yazmalar.gov.tr/sayfa/koleksiyonlar/15 Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

Kütüphaneleri[27], Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi[28], Kütüphanelerde yapılan aramanın yanı sıra İSAM Makale İçerikleri Veri Tabanı taranmıştır.[29]

Kurumun internet üzerinden arama yapılmasına izin veren arama sitesi mevcut olsa da kuruma ait yazma eser kütüphanelerindeki kapalı sistem arama portalının tercih edilmesi daha doğru sonuçlar alınmasını sağlayacaktır.

[27] https://kutuphane.vgm.gov.tr/yordambt/yordam.php Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[28] https://kutuphane.ykykultur.com.tr/yordambt/yordam.php Erişim Tarihi: 01. 05. 2022.

[29] http://icerik.isam.org.tr/?blm=icrk&navdil=tr Erişim Tarihi: 01. 05. 2022. Bu veri tabanındaki arama sayesinde yazma eser kataloglarında bulunmayan bir *Mebârik* nüshası tespit edilebilmiştir. Demirci, Ankara Milli Kütüphanesi Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonuna kayıtlı 01 Hk 948 nolu nüshanın İbn Melek'in *Mebâriku'l-ezhâr*'ı olmasına rağmen Tîbî'nin *Keşfu bustâni'l-arîfîn* adlı eseri olarak kaydedildiğini makalesinde belirtmiştir. Daha detaylı bilgi için bk. Selim Demirci, "Şerafüddin et-Tîbî ve Eserleri", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* /5 (2015), 244-245.

II. İBN MELEK VE *MEBÂRİKU'L-EZHÂR*

Bu bölümde İbn Melek'in hayatı hakkında bilgi verilecektir.

A. Hayatı

Tam adı Abdullatif b. Abdulaziz b. Eminiddin Ferişte[30] olan İbn Melek'in lakapları İzzeddin,[31] İbn Melek,[32] İbn Ferişte[33], Firişteoğlu[34], Firiştezâde[35] ve Feriştehoğlu'dur.[36] İzzeddin'in, aslında İbn Melek'in babasının lakabı olduğu da kaydedilmiştir.[37] Arapça Melek, Farsça Feriştâ, Feriştah, Ferişte, Firişte vb. gibi farklı şekillerde okunan ve 'melek' anlamına gelen kelimelerden üretilen lakaplarının anlamı 'Melekoğlu'dur.[38] Abdullatif b. Abdulaziz'in İbn Melek lakabıyla[39] meşhur olmasına karşın İbn

---

[30] Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli'l- karni't-tasi'* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992), 4/329; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-tâliʿ bi-mehâsini men baʿde'l-karni's-sâbiʿ* (Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-İslamî, ts.),1/374; Hayreddîn b. Muhammed ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmus terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrıkîn*, (Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-Melâyîn, 2002), 4/59. İbn Melek eserlerinde kendisinden farklı şekillerde bahsetmiştir. İsmini *Mebâriku'l-ezhâr*'ın dibacesinde Abdullatif b. Abdulaziz el-ma'rûf bi-bni Melek, *Şerhu Mecma'i'l-Bahreyne*'de Abdullatif b. Abdulaziz b. Eminiddin *Şerhu'l-Menâr*'da Abdullatif b. Ferişte *Lugat-i Ferişteoğlu*'nda Ferişteoğlu Abdullatif şeklinde yazmıştır. Bk Cemal Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Ferişteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993), 14. Sehâvi de İbn Melek'in kendisi için el-ma'ruf bi-İbn Melek yazdığını kaydeder bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4/329.

[31] Ahmet Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'ddevleti'l-Osmâniyye*, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1395/1975), 30; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınları, t.s.) 1/ 349.

[32] Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, 30; Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fühûl*, thk. Mahmud Abdulkadir el-Arnaût (İstanbul: IRCICA, 2010), 2/300; Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-İslamî, ts.), 107; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabi, 1376/ 1957), 6/11; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1996), 3/844; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, (İstanbul: y.y., 1951), 1/317; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/ 349; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/59.

[33] Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 167.

[34] Ömer Faruk Akün, "Firishteoghlu", *Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, (Lieden: Brill, 1991) 2/923.

[35] Ömer Faruk Akün, "Firishteoghlu", 2/923.

[36] Mustafa Baktır, "Tireli İbni Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/9 (Haziran 1990), 48.

[37] Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü*, 15.

[38] Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), 718, dp. 340.

[39] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 107; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/317; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/59. Bazı eserlerinin basımında İbn Melik olarak harekelenmesinin yanlışlığı konusunda bk. Mustafa Çil, Fıkıh Usulü Metnine Şerh Katkısı: Menarü'l-envâr Çizgisi, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstirüsü, Doktora Tezi, 2018), 52.

Melek lakabının hem kendisi hem babası hem de oğlu için kullanılması literatürde bazı karışıklıklara yol açmıştır.[40]

İbn Melek'in yukarıdaki lakaplarla anılmasının sebebi olarak farklı rivayetlere rastlanılır. İbn Battûta'ya göre İbn Melek'in babası Kadı İzzeddin'e temiz ahlak sahibi olması, saflığı ve erdemi sebebiyle 'melek' anlamına gelen 'Firişte' lakabı verilmiştir.[41] İbn Melek de bu sebeple 'Melek oğlu' anlamındaki bu lakaplarla anılmıştır. İbn Melek lakabının kendisine verilmesi hakkında halk arasında anlatılan bir hikayeye göre de hamile eşi ve çocuğunu Allah'a emanet ederek Hicaz'a giden Abdulaziz, Tire'ye döndüğünde hamile eşinin bir gün önce öldüğünü ve defnedildiğini öğrenir. "Ben, onu Allah'a ısmarlayarak gitmiştim. Hüdâ onu esirgemiştir" diyerek eşinin mezarını açtırınca oğlu Abdullatif'i serçe parmağını emer vaziyette bulur. Bu olay sonrasında meleklerin kendisini koruduğuna kanaat getirilerek ona İbn Melek lakabı verilir.[42]

Doğum tarihi bilinmeyen İbn Melek'in Tireli olduğu[43] ve Tire'de yaşadığı[44] bilinmekle birlikte aslen nereli olduğu konusunda net bir bilgi yoktur. Bir görüşe göre aslen Türkistanlı olduğu ve dedesinin Aydınoğulları'nın davetiyle Aydın'a geldiği, başka bir görüşe göre de Emir Eminüddin'in İbn Melek'in atası ve Karamanoğulları'nın emirlerinden biri olması sebebiyle aslen Karamanlı olduğu, atalarının Karaman'a Moğol saldırıları sebebiyle Horasan'dan geldiği iddia edilmiştir.[45]

İlmiyeye mensup bir aileden gelen İbn Melek'in babası, İbn Bâttuta'nın anlatımına göre Birgi kadısıdır ve bölgenin/ dönemin yöneticileri tarafından kendisine büyük saygı gösterilmektedir.[46] Literatürde İbn Melek'in babasına isnat edilen bir eser yoktur.[47] İbn Melek'in oğullarının adı ise Cafer[48] ve Mehmed'dir[49] ve oğlu Mehmed'den Abdurrahman adında bir torunu vardır.[50] Hurufiye lideri

---

[40] Mustafa Baktır, "Tireli İbn Melek ve İlmî Muhiti Hakkında Bazı Tesbitler", *Türk Kültüründe Tire*, ed. Mehmet Şeker, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 34.

[41] İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi,* 288.

[42] Faik Tokluoğlu*, Tire'de Yetişen Alim, Şair, Mütefekkir ve Mutasavvıflar*, (Tire: Ragıp Basımevi, 1959), 5; Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü*, 17.

[43] Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 2/300; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/ 349.

[44] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn,* 1/317.

[45] Fatih, Sarıkaya, "İbn Melek ve Ailesi", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 15/1 (Mart 2017), 641.

[46] İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi,* 288.

[47] Baktır, "Tireli İbni Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", 52.

[48] Cafer'in adı İbn Melek'in *Şerhu'l-vikâye* adlı eserinde geçmektedir. Bk. Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü*, 11.

[49] Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 2/300; Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 3/844.

[50] Abdurrahman'ın ismi de *Ferişteoğlu Lügati*'nin önsözünde geçmektedir. Bk. Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü,* 11.

Fazlullah et-Tebrizî'ye bağlı olan Abdülmecid'in İbn Melek'in oğlu mu yoksa kardeşi mi olduğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.[51] Muhtar, yaptığı incelemeler sonucunda Hurufî Abdülmecid'in İbn Melek'in oğlu olduğunu belirlemiştir.[52]

İbn Melek'in vefat tarihi ihtilaflı olsa da görece ileri bir yaşta vefat ettiği bilinmektedir.[53] Bursalı Mehmed Tahir, İbn Melek'in mezar taşına hicri 797 yılının kazınmış olduğunu gördüğünü belirtmektedir.[54] Bununla birlikte çeşitli kaynaklarda vefatı hakkında 793 (1390-1391), 797 (1394-1395), 801 (1398-1399), 820 (1417-1418), 821 (1418-1419), 821'den sonra, 885 civarı ve 885 (1480) tarihleri zikredilmiştir.[55] Tire Necip Paşa Kütüphanesi 200 nolu müellif hatlı nüshanın ferağ kaydındaki tarihin 821 (1418) olması İbn Melek'in bu tarihten sonra vefat ettiğini göstermektedir.[56] 1 Muharrem 836 (28 Ağustos 1432) istinsah tarihli 55 Hk 1032 nolu *Şerhu Mecma'i'l-Bahreyn* nüshasının müstensihinin istinsah kaydında İbn Melek için "Allah kabrini cennet etsin" diye dua etmesi onun bu tarihte yaşamadığını gösterir.[57] Buradan hareketle İbn Melek'in 821 (1418) ile 836 (1432) tarihleri arasında vefat ettiği söylenebilir.

[51] Abdülmecid'in İbn Melek'in kardeşi olduğuna dair bk. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 3/844; oğlu olduğuna dair bk. Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, 30; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 2/300; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâliʿ*, 1/374.

[52] Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü*, 11-12-13.

[53] Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü*, 13.

[54] Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/ 349.

[55] Çil, *Fıkıh Usulü Metnine Şerh Katkısı: Menarü'l-envâr Çizgisi*, 54.

[56] Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü*, 15.

[57] İlyas Kaplan, *İbn Melek'in "Şerhu Mecmai'l-bahreyn" Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*, (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 22 aracılığıyla "Tâbe serâhu ve ce'ale'l-cennete mesvâhu" Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 1032, 271a. Kaplan, ayrıca İbn Melek'in müellif nüshasından istinsah edilen 60 Hk 138 nolu *Şerhu Mecma'i'l-Bahreyn* nüshasının istinsah tarihinin 830 olup istinsah kaydında müstensihin İbn Melek için "Allah uzun ömürler versin" diye dua etmesinden hareketle İbn Melek'in 830 yılında hayatta olduğu sonucunu çıkarsa da söz konusu nüsha tarafımızca incelendiğinde istinsah kaydında böyle bir tarih bilgisine rastlanamamıştır. Kaplan, istinsah kaydının yan tarafına düşülmüş mukabele ve tashih kaydının tarihini istinsah tarihi olarak kabul etmiş gözükmektedir. İstinsah kaydının yazarının adının kayıtta açıkça İbrahim b. İshak, mukabele ve tashih kaydının yazarının adının da Mehmed b. İbrahim olarak kaydedilmiş olması bu iki kaydın birbirinden tamamen farklı olduğunu ve tarihlerinin birbirinin yerine kullanılamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla İbn Melek'in 830 yılında hayatta olduğu bilgisi hatalı bir çıkarım olarak gözükmektedir.

B. İlmi Kişiliği

Yıldırım Bayezid'in 1389/1390 yılında Aydınoğlu Beyliği'ni Osmanlı topraklarına katmasıyla İbn Melek de Osmanlı tebaasına dahil olmuştur. Ömrünün büyük bölümünü Aydınoğlu Beyliği'nde geçirmekle birlikte Taşköprüzâde ve Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı âlimi olarak eserinde yer verdiği İbn Melek, Yıldırım Bayezid'le Osmanlı'nın o dönemki başkenti olan Bursa'ya gitmeyip Tire'de yaşamaya devam etmiştir.[58]

Döneminde şeri ilimlerde söz sahibi olan İbn Melek, Hanefî fakihi olmasının yanı sıra usul ve hadis alanında da kendini ispatlamış bir âlimdir.[59] Tasavvufa intisabı olduğu da bilinmektedir.[60] Kaynaklarda birçok ilim dalında bilgisi olduğu, ilmin zor meselelerini çözdüğü ve âlimler arasında hüsnü kabul gördüğü aktarılmaktadır.[61] Ankara savaşı sonunda Tire'ye gelen Timur'a eşlik eden Seyyid Şerîf Cürcânî'nin (ö. 816/1413), o sıralarda oldukça yaşlı olan İbn Melek ile görüştüğüne ve onun ilmine hayran kaldığına dair anlatı da onun ilmi yetkinliğini gösterir.[62] Yöneticilerden de saygı gören İbn Melek'in Timur'la İsa Bey adına görüştüğü ve Timur'un onun isteklerini kabul ettiği anlatılır.[63]

Hocaları hakkında bilgi bulunmayan İbn Melek'in *Mebâriḳu'l-ezhâr*'da babasından "Şeyhim ve babam -Allah kabrini nurlandırsın- kendi hocalarından naklettiğine göre" diye bahsetmesi ondan ders aldığını, "bazı üstatlarımdan böyle işittim" demesi de babası dışında hocalarının olduğunu göstermektedir.[64] *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn*'de Sultan Murad Hudâvendigâr döneminin meşhur âlimlerinden Alâeddin Ali Esved'den (ö. 800/1397) hocası olarak bahsetmektedir.[65]

---

[58] Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 50.

[59] Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, 30; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 2/300; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 6/11; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/59; Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü*, 14.

[60] Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, 30; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 6/11; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/ 349.

[61] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 107.

[62] Cemal Muhtar, bu olayı aktaran Tokluoğlu'na olayın kaynağını sorduğunda onun cevaben halk arasında yaygın bir anlatı olduğunu söylediğini aktarır. Bk. Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü*, 17.

[63] Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü*, 17.

[64] Mustafa Baktır, "İbn Melek'in Meşariku'l-Envar Şerhinde Hadisleri Tahlil Metodu ve Bazı Yeni Tesbitler", *Türk Kültüründe Tire-II Sempozyum Bildirileri 17-19 Kasım 2006*, ed. Mehmet Şeker vd. (İzmir: Birleşik Matbaacılık, 2008), 209.

[65] Kaplan, *İbn Melek'in "Şerhu Mecmai'l-bahreyn" Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*, 18.

Manisa Saruhan Medresesinde eğitim gördüğü[66] ayrıca, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen ailesi vasıtasıyla Mâverâünnehir bölgesinin ilmî birikiminden de faydalanmış olabileceği zikredilmiştir.[67]

Aydınoğlu Mehmed Bey'in (ö. 733/1334) yaptırdığı Tire medresesinde müderrislik yapmış ve bu medrese İbn Melek'in adıyla anılır olmuştur.[68] İbn Melek'in öğrencileri olarak İbn Melek'in oğulları Cafer ve Mehmed (ö. 854/1450), medreseyi yaptıran Mehmed Bey'in oğulları İsa Çelebi, Selim Çelebi ve Hızırşah, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman b. Said b. Mes'ud el-Kâfiyeci er-Rûmî (ö. 879/1274) tespit edilebilmiştir.[69] Kaynaklarda İbn Melek'in Aydınoğlu Mehmed Bey'in müderrisi olduğuna dair bilgiler[70] zikredilse de kronolojik olarak Mehmed Bey'in müderrisinin babası İzzeddin olması daha olasıdır.[71]

Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö.710/1310) *Menâru'l-envâr* adlı fıkıh usulüne dair eserine yapılan şerhler arasında en yaygınlarından biri İbn Melek'in *Şerhu Menâri'l-envâr*'ıdır.[72]

Muzafferüddin Ali İbnü's-Sâatî'nin (ö. 694/1295) Hanefi mezhebi fürû fıkhına dair *Mecma'ü'l-bahreyn* adlı eserine şerh yazan İbn Melek, eserinin mukaddimesinde bazı dostlarının eser hakkındaki hüsnü teveccühleri üzerine bu eserin özellik ve güzelliklerini ortaya koyan şerh yazılamadığı için *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn*'i yazmaya karar verdiğini belirtir.[73]

Burhânüşşerîa Mahmud b. Sadrüşşerîa'nın (ö. 673/1275) *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâili'l-Hidâye*'sine yazdığı *Şerhu'l-Vikâye* bu eserin şerhleri arasında en meşhurlarından biri olmuştur. İbn Melek bu eserini oğlu Cafer'e okuturken şerh etmiş fakat hastalığı sebebiyle eserini temize çekemeyince diğer oğlu Mehmed eseri düzeltme ve ilavelerle temize çekmiştir. Bu sebeple bu eser oğluna da atfedilmektedir.[74]

---

[66] Baktır, "Tireli İbni Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", 49; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 167.

[67] Çil, *Fıkıh Usulü Metnine Şerh Katkısı: Menarü'l-envâr Çizgisi*, 53.

[68] Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, 30; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, 1/374; Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 3/844; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/ 349.

[69] Kaplan, *İbn Melek'in "Şerhu Mecmai'l-bahreyn" Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*, 19.

[70] Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, 30; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 2/300; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, 1/374; Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 3/844.

[71] Baktır, "Tireli İbn Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", 49; Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü*, 16.

[72] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (Bağdat: Mektebetü'l-müsennâ, 1941), 2/1823.

[73] Baktır, "Tireli İbni Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", 54.

[74] Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye,* 30; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/ 350; Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü*, 19.

İbn Melek'in *Lugat-ı Firişteoğlu*, *Lugat-ı Firiştezâde* ve *Lugat-ı İbn Firişte* gibi farklı isimlerle anılan Arapça-Türkçe sözlüğü en eski Arapça-Türkçe sözlüklerdendir.[75] İbn Melek'in torunu Abdurrahman için yazdığı yirmi iki kıtadan oluşan bu manzum eserde büyük çoğunluğu Kur'ân-ı Kerîm'de geçen 1528 Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmektedir.[76]

İbn Melek ayrıca ahlak ve tasavvufla ilgili çeşitli konuları işlediği *Bedrü'l-vâ'izîn ve zuhrü'l-'âbidîn* adlı bir eser kaleme almıştır. "Meclis" başlığında yirmi bölümden oluşan eserde kelime-i tevhid, abdest, namaz, Ramazan ayı ve oruç gibi konular ayet, hadis, hikaye ve şiirlerle işlenmiştir.[77] İbn Melek'in tasavvufa dair risalesinin olduğu ve bu eserinin onun şeriate uygun tasavvuf konusundaki maharetini gösterdiği kaydedilmiştir.[78] İbn Melek'in bu çalışmaya konu olan *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşârikı'l-envâr* adlı eseri, Sağânî'nin (ö. 650/1252) *Meşâriku'l-envâr*'inin şerhidir.

C. *Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr*[79]

Meşhur dil âlimi Sâgânî'nin *Sahîhayn*'dan derlediği hadisleri nahiv konularına göre sıralayarak oluşturduğu *Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye min sıhâhi'l-ahbâri'l-Mustafaviyye*[80] adlı eserinin şerhidir. *Meşârik* şerhleri arasında en meşhur ve muteber olanıdır.[81] İbn Melek, *Mebârik*'te *Meşârik*'teki müşkil ve garîb kelimelerin açıklamalarına, râvilere dair bilgilere yer vermiş hadislerden fıkhî hükümler çıkarmıştır.[82]

Sâgânî'nin eserini gramer konularına göre hazırlaması sebebiyle *Meşâriku'l-envâr*, özellikle Arap olmayan toplumlar tarafından ilgi ve kabul görmüş ve medrese eğitiminde okutulan önemli bir eser haline gelmiştir.[83] Onun şerhi olan *Mebârik*'in de medreselerde okutulduğu çeşitli çalışmalarda dile getirilmiştir.

---

[75] Mustafa Baktır, "İbn Melek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/175-176.

[76] Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü*, 24-26;

[77] Mustafa Baktır "Tireli İbn Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", 56;

[78] Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*, 30; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, 1/374.

[79] Bundan sonra *Mebârik*

[80] Bundan sonra *Meşârik*

[81] Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/ 349.

[82] İbrahim Hatipoğlu, "Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/361.

[83] Hatipoğlu, "Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye", 29/362.

Osmanlı medrese müfredatında okutulan ders ve eserlerin zikredildiği genel bir ders programı mevcut olmadığı için bu bilgilere çeşitli kaynaklardan ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla farklı yöntemler uygulanmış kimi araştırmacılar ilimlerin tasnifiyle ilgili eserleri, Osmanlı âlimlerinin otobiyografi ve icazetnamelerini inceleyerek medreselerde okutulan kitapları tespit etmeye çalışmıştır.[84] İlimler tasnifi ve medrese müfredatına dair eserlerden sadece Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *Tertîbu'l-ulûm*'u ve Nebî Efendizâde'nin *Kaside fi'l-kütübi'l-meşhure fi'l-ulum*'unda *Mebârik*'in adı geçmektedir.[85]

Medrese müfredatını tespit için araştırmacıların izlediği bir diğer yol da medrese ve daru'l-hadislerin vakfiyelerinin, kanunnamelerinin ve bu kurumlara vakfedilen kitapların incelenmesidir. Yapılan çalışmalarda daru'l-hadislerde hadis kitabı olarak *Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslim, Mesâbihu's-sünne, Meşâriku'l-envâr* okutulduğu zikredilirse de Yardım, daru'l-hadislerde okutulan hadis kitaplarının net bir şekilde tespit edilemediğini kitap ismi zikreden çalışmaların Süleymaniye Daru'l-hadisinin vakfiyesine dayandığını belirtir.[86] Bunların yanında arşiv belgelerinin, maarif salnamelerinin ve vefayatnameler de eğitim tarihine dair yapılan çalışmaların kaynakları arasında zikredilmektedir.[87] Bir diğer kaynak da tereke çalışmalarıdır. Medrese talebelerinin tereke kayıtlarının incelendiği bir çalışmada Rüstem Paşa Medresesinde talebeyken vefat eden Kütahyalı Hasan Efendi'nin terekesinde çıkan 28 kitaptan biri de *Mebârik*'tir.[88]

Yukarıda sayılan kaynakların medrese ve daru'l-hadislerde *Mebârik*'in okutulduğuna dair net bir bilgi verememeleri, eğitim tarihi çalışmalarında yeni bir kaynak türü olarak yazma eserlerdeki harici kayıtların önemini ortaya koymaktadır. Yardım'ın, bu amaçla yazma eserlerin ferağ kayıtlarını inceleyerek daru'l-hadislerde istinsah edilmiş 15 tane eser tespit ettiği ve fakat bunları yayınlamaya

---

[84] İzgi'nin ilimler tasnifiyle ilgili incelediği eserler: Müellifi bilinmeyen *Kevâkib-i Seb'a*, İshâk b. Hasan et-Tokâdî'nin (ö. 1100/1689) *Nazmu'l-ulûm*'u, Saçaklızâde'nin (ö. 1145/1732-1733) *Tertîbu'l-ulûm*'u, Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın (ö. 1194/1780) *Tertîbu'l-ulûm*'u, Nebî Efendizâde'nin (ö. 1200/1785-1786) *Kaside fi'l-kütübi'l-meşhure fi'l-ulum*'dur. Daha detaylı bilgi için bk. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim Riyâzî ve Tabiî İlimler* (İstanbul: Küre Yayınları 2019), 68-113. Fazlıoğlu, bu eserlere ek olarak *Manzûme fî tertîbi'l-kütüb fi'l-ulûm* eserini tanıtmıştır. Detaylı bilgi için bk. Şükran Fazlıoğlu, "Manzûme Fî Tertîb El-Kutub Fî El-Ulûm ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1/1 (2003), 97-108.

[85] Şükran Fazlıoğlu**,** "Ta'lîm ile İrşâd Arasında: Erzurum İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 10/18 (2005), 162. Bu eserlerin hadis ilmi açısından değerlendirilmesi için bk. Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 165-175.

[86] Ali Yardım, "Temel Kültür Müesseselerimizden Dârulhadisler", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1995), 113.

[87] Bu kaynakların tanıtıldığı yazı için bk. Mefail Hızlı, "Osmanlı Eğitim Tarihinin Arşiv ve Yazma Kaynakları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6/12 (2008), 577-592.

[88] Ekrem Tak - Bilgin Aydın, "XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme)", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Language and Literature Studies* /19 (2019), 196-197.

ömrünün vefa etmediği bilinmektedir.[89] Çiftçi de yazma eser notlarını incelemiş fakat *Mebârik* hakkında somut verilere ulaşamadığı için *Meşârik* şerhi olması sebebiyle Süleymaniye Daru'l-hadisinde okutulma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmiştir.[90] Altuntaş da tespit ettiği iki kıraat kaydıyla Mebârik'in daru'l-hadis ve camide okutulduğunu göstermiştir.[91] Yaptığımız bu tez çalışmasında ise *Mebârik*'in eğitim tarihindeki yeri detaylarıyla ortaya konulmuştur.

Osmanlı müellifleri eserlerinde *Mebârik*'i, zikrettikleri hadislerin kaynağı olarak ya da İbn Melek'in görüşlerine atıfla bir başvuru metni olarak kullanmışlardır. Eserini telif ederken yararlandığı kaynaklar arasında *Mebârik* olan müellif ve bu müelliflerin eserlerinin bir kısmının listesi aşağıda verilmiştir.

Abdurrahmân Câmî'nin (ö. 898/1492) tasavvuf konulu *Mir'âtü'l-akâid* adlı mesnevisi[92]

Hayreddin Hızır b. Mahmud Atûfî'nin (ö. 948/ 1541) *el-Enzâr fî şerhi ba'zi Meşâriki'l-envâr* adlı eseri[93]

Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh Tosyevî'nin (ö. 996/1588) *Cevâhiru'l-Kur'ân ve zevâhiru'l-Furkân* adlı tefsir risalesi[94]

Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâîl'in (ö. 996/1588) *ʿArafâtü'l-ʿârifîn li'l-vuḳūf fi mevḳıfi ʿibâdeti rabbi'l-ʿâlemîn fî eḥâdîṣi seyyidi'l-murselîn* adlı kırk hadis eseri[95]

---

[89] Mehdin Çiftçi, "Süleymaniye Dârü'l-Hadisi'nde Okutulan Eserler (XVI-XVII. Asırlar)", *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l-Hadisler 08-09 Eylül 2012,* ed. Salih Kesgin - Muhittin Düzenli, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2013), 310, dp.5.

[90] Çiftçi, "Süleymaniye Dârü'l-Hadisi'nde Okutulan Eserler (XVI-XVII. Asırlar)", 328.

[91] Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 208; a.mlf. "Osmanlı Hadis Eğitiminde Meşâriku'l-Envâr", *Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar,* ed. Ömer Mahir Alper - Mustakim Arıcı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 153.

[92] M. Nedim Tan, "Mir'âtü'l-Akâid ya da Tercüme-i İ'tikâdnâme: Öziçeli Muslihuddin Efendi'nin Abdullah Hulusî Efendi'ye Atfedilen Eseri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 2/36 (2015), 185.

[93] Ayşe Gültekin, "Hayreddin Hızır b. Mahmud'un Hayatı ve Hadisçiliğinin Meşâriku'l-Envâr Şerhinin İlk Hadisine Yazdığı Haşiye Çerçevesinde İncelenmesi", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1,* ed. Şuayip Özdemir – Ayşegül Gün (Amasya: KIBATEK, 2017), 1/62.

[94] Ufuk Hayta, "Hayatı ve Eserleriyle Abdülmecîd B. Şeyh Nasûh Tosyevî ve Cevâhiru'l-Kur'ân ve Zevâhiru'l-Furkân Adlı Tefsir Risalesinin İlmî Değeri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2007), 365.

[95] Hasan Yerkazan, "Abdülmecid b. Nasûh et-Tosyavî el-Amâsî (ö. 996/1588) ve 'Arafâtü'l-'Ârifîn İsimli Eseri", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Aralık 2018), 129.

Zileli Muharrem Efendi'nin (ö. 1000/ 1591-2) füru fıkha dair *Hediyyetü's-su'lûk* adlı eseri[96]

Hocazâde Mehmed Esad Efendi (ö. 1034/1625) tarafından Cuma gününün fazileti hakkında kaleme alınan *Tercüme-i risâle-i fazîlet-i yevmi'l-cum'a* adlı eser[97]

İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin (ö. 1041/1631) Mevlevîlik özelinde kaleme aldığı *Minhâcü'l-fukarâ* adlı tasavvufî eseri[98]

Kuşadalı Ahmed Efendi'nin (ö. 1116/1704'ten sonra) cehennemde kafirlerin azabının hafifleyip hafiflemeyeceği meselesini incelediği *er-Risâletü't-tahfîfiyye* adlı risalesi[99]

Şevkizâde Süleymen Efendi'nin (ö. 1132/1720 sonrası) tütün kullanımının hükmüyle ilgili *Duhân Risalesi*[100]

Hıfzızâde Osman Fâik el-Amâsî'nin (ö. 1151/1738) Aliyyü'l-kârî'nin (ö. 1014/1605) *Erbe'ûne hadîsen min cevâmi'i'l-kelim* adlı kırk hadis eserinin üzerine yazdığı *Şerhu Turafi'l-erbaîni'l- 'ılevî fî şerhi turuki'l-erbaîni'l-alevî* adlı eseri[101]

Kazasker Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi'nin (ö. 1156/1743) Arap dil ve sözlük bilimine dair *Selâmetü'l-insân fî muhâfazati'l-lisân* adlı eseri[102]

Ahmet Rifat Efendi'nin (ö. 1293/1876) genel anlamda tasavvuf ve tarikatlar özel olarak da Bektaşilik hakkında bilgi sunmak için kaleme *aldığı Mir'âtü'l-mekâsıd fî def'i'l-mefâsid* adlı eseri[103]

---

[96] M. Rahmi Telkenaroğlu, "Zileli Muharrem Efendi (X./XVI. Asır) ve ''Hediyyetü's-su'lûk'' Adlı Eseri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 320.

[97] Sadık Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 120.

[98] M. Nedim Tan, "Minhâcü'l-Fukarâ'nın Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 2/36 (2015), 42.

[99] Alaaddin Günay, "Kuşadalı Ahmet Hayri Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Universal Journal of Theology* 2/4 (2017), 297.

[100] Şenol Saylan, "Tütün Kullanımına Mutedil Bir Yaklaşım: Şevkizâde Süleymen Efendi'nin Duhân Risalesi", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (Aralık 2020), 1408.

[101] Hüseyin Akgün, "Hıfzızâde Osman Fâik el-Amâsî (ö. 1151/1738) ve "Şerhu Turafi'l-Erbaîni'l-'Ilevî fî Şerhi Turuki'l-Erbaîni'l-'Alevî" Adlı Eseri", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1,* ed. Şuayip Özdemir – Ayşegül Gün (Amasya: KIBATEK, 2017), 1/35.

[102] Murat Sula, "Mîrzâzâde Mehmed Sâlim Efendi'nin Dilbilim Konulu Selâmetu'l-İnsân fi Muhâfazati'l-Lisân İsimli Eseri ve Arap Dilindeki Yeri", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 10/30 (2010), 46.

[103] Salih Çift, "Modern Anlamda İlk "Bektaşilik Kitabı" Olarak Mir'âtü'l-Mekâsıd ve Kaynakları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 203.

İsmail Sâdık Kemal'in (ö. 1310/1892) çeşitli hadis kaynaklarından seçtiği hadisleri manzum şekilde Osmanlı Türkçesi ile tercüme ettiği *Âsâr-ı Kemâl* adlı eseri[104]

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin (ö.1311/1893) *Levâmiu'l-ukûl* adlı hadis eseri[105]

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin *Garâibü'l-ehâdîs* adlı hadis eseri[106]

Bu listede dikkat çeken husus, *Mebârik*'ten tasavvuf, tefsir, fıkıh, akaid, dil gibi çeşitli alanlarda kaleme alınan eserlerin telifinde faydalanılmış olunmasıdır. Buradan hareketle *Mebârik*'in medreselerde eğitim-öğretim faaliyetlerinde kullanılmasının dışında eser telifinde başvurulan kabul görmüş bir metin olduğu söylenebilir.

Farklı tarihlerde birçok kez neşredilen *Mebâriku'l-ezhâr*, hicri 1287, 1303, 1306, 1309 (Hacı Hüseyin Efendi Matbaası), 1311 (Matbatu'ş-Şeriketi's-Sahafiyyeti'l-Osmaniye), 1314, 1315, 1328 (Dârü't-tıbâati'l-âmire), 1329 yıllarında İstanbul'da neşredilmiştir.[107] 1995 yılında Beyrut'ta Ebû Muhammed Eşref Abdürrahim tahkikiyle Dârü'l-Cil tarafından 3 cilt olarak basılan *Mebâriku'l-ezhâr*'ın en son baskısı ise 2019 yılında Daru'l-lübâb yayınları tarafından Tevfik Mahmûd Tekle'nin tahkikiyle İstanbul'da 3 cilt halinde yapılmıştır.

[104] Bekir Tatlı, "İsmail Sâdık Kemal'in Âsâr-ı Kemâl'deki Hadisçiliği", *Dinî Araştırmalar* 18/46 (2015), 62.

[105] İbrahim Kutluay, "Râmûzü'l-ehâdis ve Levâmiu'l-Ukûl Bağlamında Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Hadis Şerhçiliği ve Sünnet Anlayışı", *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane)*, ed. İhsan Günaydın v.d. (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014), 490.

[106] Macit Demirer, "Gümüşhânevî'nin Hadisle İlgili Eserleri", *Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu: "İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür" Bildiriler*, ed. Hür Mahmut Yücer (İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2014), 321.

[107] Bu neşirler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Enes Ercan, *İbni Melek ve Mebâriku'l-ezhâr Şerhu Meşâriki'l-envâr Adlı Eseri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 46-47.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTİNSAH KAYITLARI BAĞLAMINDA MEBÂRİKU'L-EZHÂR'IN ÜRETİMİ

I. İSTİNSAH KAYDININ TANIMI

Bir yazma eserde asıl metnin haricindeki kayıtlara havâricu'n-nas/kuyudât yani metin dışı/haricî kayıtlar denilir.[108] Bu kayıtların büyük bir kısmı belirli bir amaçla yazıldığı için standartlaştırılabilir bir örüntü ve ögeler barındırırlar. Bu kayıtlar ana metinle ilişkisi, yazılma amaçları, yapı özellikleri, içerdiği veriler ve daha başka yaklaşımlara göre kendi içlerinde gruplandırılabilirler. Bu çalışmada metin dışı kayıtlar üç grupta ele alınmıştır. Bunlar nüshanın çoğaltılmasıyla ilgili olan istinsah kaydı; mülkiyet edinilmesiyle ilgili olan mülkiyet kayıtları/mühürleri ve vakıf kayıtları/mühürleri; okunması ve okutulmasıyla ilgili olan kıraat, tedris, mütalaa, tashih, mukabele, belağ, fihrist ve icazet kayıtlarıdır. Bu bölümde nüshanın çoğaltılmasıyla ilgili olarak istinsah kaydı incelenecektir. Bu amaçla öncelikle istinsah kaydının tanımı yapılacak, bir yazma eserde nereye hangi biçimde yazıldığı ve içeriği tespit edilecek ardından istinsah kaydının içeriğinden elde edilen veriler sayesinde *Mebârik*'in üretim ve dolaşımı ile yazma eser kültürü hakkında ulaşılan sonuçlar tartışılacaktır.

Bir yazma eserin sonuna metnin telif ya da istinsahının bittiğini belirtmek amacıyla yazılan *metne* ferağ kaydı denilir. Ferağ kaydı yerine ketebe kaydı, colophon[109] ve hardü'l-metn[110] terimleri de kullanılmaktadır. Kelime anlamı bir işi bitirmek olan ferağ, anlam bakımından yerine göre hem telif ve hem de istinsahın bitirilmesini ifade eder. Yani ferağ kaydı telif ve istinsah eylemlerinin bitimini ifade etmek için ortak kullanılan bir terimdir. Oysa telif kaydı sadece telif sonrası müellif, istinsah kaydı da sadece istinsah eylemi sonrasında müstensih tarafından yazılan kayıttır. Bu çalışmada *Mebâriku'l-ezhâr*'ın müstensihler tarafından çoğaltılan nüshaları kullanılacağı için telif kaydını da kapsayan ferağ kaydı yerine istinsah kaydı teriminin kullanımı tercih edilmiştir.

İstinsah kaydı hakkında yukarıdaki açıklamaya ek olarak *Mebârik* nüshalarındaki istinsah kayıtlarından birinin son cümlesi, veciz bir tanım olarak zikredilmeye değerdir: "Temmet beyânu tahrîri'n-nüshati'ş-şerîfe…".[111] "Nüshanın yazımına dair açıklama bitmiştir" şeklinde tercüme edilebilecek bu cümlede istinsah kaydı yazımı için "beyân" ifadesi kullanılmıştır. Beyân kelimesi bir

[108] Metin dışı kayıtlar hakkında bk. Ramazan Şeşen vd., *Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, (İstanbul: İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1406/1986) 1/26-34; Sami, Arslan, *Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi Yazmaları Kataloğu*, (İstanbul: Koç Üniversitesi, 2020), 499-533.

Yazma eserlerdeki metin dışı kayıtların belgesel kaynaklar olarak kabul edilmesini teklif eden ve bu tarz çalışmaların bir kısmının tanıtıldığı yazı için bk. Görke - Hirschler, "Introduction Manuscript Notes As a Documentary Sources", 9-16.

[109] Adam Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, çev. Ali Benli – M. Cüneyt Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 79.

[110] Ahmed Şevki Binbin – Mustafa Tûbî, *Mu'cemü mustalahâti'l-mahtûti'l-'Arabiyyi*, (Rabat: el-Hizânetü'l-Haseniyye, 2005), "hardu'l-metn", 128.

[111] Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 263, 292b.

şeyi açıklamak açık hale getirmek anlamına gelir. Öyleyse bu ifadeden hareketle istinsah kaydı için "Nüshanın istinsah/kopyalanma/çoğaltılma işlem ve sürecine dair açıklamalar içeren kayıttır" şeklinde tanım yapılabilir. İstinsah kaydı ile ilgili değinilmesi gereken diğer hususlar da istinsah kaydının nüshada yazıldığı yer, kaydın yazılma biçimi, dili ve içeriğidir.[112]

Metnin istinsahının bittiğini belirten kaydın yerinin metnin sonu olması beklenir. Nitekim Derviş Mehmed isimli müstensih *Mebârik* nüshasının sonuna yazdığı istinsah kaydına artık sözün sonuna geldik manasındaki "…hâzâ âhiru'l-kelâm min *Şerhi Meşâriki'n-nübüvveti li-seyyidi'l-en'âm*[113] cümlesiyle başlamıştır. Bununla birlikte istinsah kaydının nadiren de olsa nüshanın ilk varaklarına yazıldığı bilinmektedir.[114]

Mebârik nüshalarında var olan istinsah kayıtlarının hepsi eserin sonuna yazılmış olmasına rağmen istinsahla ilgili bilgiler eserin baş tarafında da bulunabilir. Örneğin DİB 1658 nüshasının müstensihi çoğalttığı nüshanın sonuna istinsah kaydı yazmamış nüshanın 1a varağına yani zahriyesine düştüğü "Sâhibu ve mâliku kitâbi *Şerhi'l-Meşârik li'bni Melek* tahrîran fî gurrati şehri Zi'l-hicce sene seb'a ve tis'a mi'e" şeklindeki mülkiyet kaydında "tahrîran" ifadesiyle nüshayı kendisinin yazdığını devamında da istinsahın bitim tarihini belirtmiştir.[115] Murad Molla 523'ün müstensihi de eserin sonuna yazdığı "Elhamdülillâhi 'ale't-temâm ve li-Rasûlihî efdalu's-salâti ve ekmelü's-selâm" şeklindeki istinsah kaydında[116] istinsah tarihi, müstensih adı gibi istinsahla ilgili bilgilere yer vermezken nüshanın zahriyesine yazdığı "…Melekehû el-'abdu'l-hakîru'l-efkar el-hâfız Muhammed b. Cafer sânehullâhu

[112] Bu bölümdeki bilgiler *Mebârik* nüshalarından elde edilmiştir. İstinsah kaydının tarihsel gelişimi ve erken dönem örnekleri için bk. Ramazan Şeşen, "Esquisse d'une histoire du développement des colophons dans les manuscrits musulmans", *Scribes et manuscrits du Moyen-Orient*, ed. Francis Déroche (Paris: Bibliothèque nationale de France, 1997), 189-221; Leiden Üniversitesi the Fatatri koleksiyonunda bulunan Türkçe yazmalardaki istinsah kayıtlarından tespit edilen müstensih meslekleri ve istinsah mekânlarının listesi ve istinsah kaydı görselleri için bk. Jan Schmidt, "Manuscripts and Their Function in Ottoman Culture; The Fatatri Collection in the Leiden University Library", *Journal of Turkish Studies* 28/I (2004), 235-369; istinsah kaydı hakkında daha geniş bilgi ve farklı örnekler için bk. Francis Déroche, *Islamic Codicology: An Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*, çev. (Londra: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2006), 318-330; Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, 79-84, 149-157; İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 173-185; istinsah kayıtlarının yapısal analizi hakkında bk. Sami Arslan, *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı -Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak- İznik Medresesi Süleymaniye Medreseleri Dönemi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 43-261. İstinsah kaydında kullanılan ifadeler, istinsah kaydının görsel şekilleri, istinsah kaydının yazıldığı hat çeşitleri ve diller, istinsah kaydının içeriği hakkında yapılmış geniş içerikli ve bol görselli bir çalışma için bk. İrec Afşar, "Makâm-ı Encâme der-Nüshâ", *Nâme-i Bahâristan*, 3/1 (2002), 42-66.

[113] Süleymaniye Kütüphanesi, Saadeddin Mübteği, 00058, 273a.

[114] Eserin baş tarafına yazılan istinsah kayıtlarına dair örnekler için bk. Déroche, *Islamic Codicology: An Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*, 318, dip. 20; Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, 175, dip. 708.

[115] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a.

[116] Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00523, 257a.

te‘âlâ fi’d-dâreyn ‘ani’l-hatar bi-en ketebehû bi-kalemihî ve etemmehû bi-sarfi himemihî bi-i‘âneti Rabbihi’l-Kadîr innehû hüve’l-habîru’l-yesîr sene 1000”[117] şeklindeki mülkiyet kaydında “bi-en ketebehû bi-kalemihî” ifadesiyle nüshayı kendisinin istinsah ettiğini belirtip hem kendi adını hem de istinsah tarihini zikretmiştir. Böylece istinsah kaydında zikredilmeyen bilgiler nüshanın baş tarafındaki kayıtların değerlendirilmesiyle elde edilebilmiştir.

İstinsah kayıtlarının nüshada yazıldığı yerle ilgili değinilmesi gereken bir konu da bir nüshada birden fazla istinsah kaydının bulunabileceğidir. Bu duruma genel olarak mecmualarda tesadüf edilse de cüz/bab/bölümlerden oluşan eserlerde de bazı bölüm sonlarında istinsah kayıtları bulunabilir. Örneğin DİB 932 nüshasında iki istinsah kaydı vardır. Bu kayıtların ilki 8. babın sonuna[118] ikincisi ise 9. babın dolayısıyla eserin sonuna yazılmıştır.[119]

İstinsah kayıtları eserin sonuna denk geldiği için müstensihlerin çoğu bu kayıtları çoğalttıkları metinden çeşitli yollarla ayırmaya özen göstermişler.[120] Bu amaçla kimi müstensihler asıl metinle metne dair kayıtların arasında boşluk bırakmış[121] veya kayıtlarına üçgen, [122] dikdörtgen, [123] yuvarlak[124], kum

[117] Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00523, 1a.

[118] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 932, 222a.

[119] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 932, 372b.

[120] Farklı istinsah kaydı şekilleri için bk. Afşar, “Makâm-ı Encâme der-Nüshâ”, 46-59.

[121] 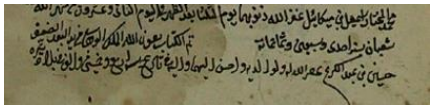 Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 00593, 332a.

[122] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1126, 285a.

[123] Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 144, 255b.

[124] Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4567, 250b.

saati[125] gibi şekiller vermişlerdir. Metnin sonunu üçgen formunda istinsah kaydını ise dörtgen[126] veya üçgen[127] şeklinde yazanlar da vardır. Kimileri bu ayrımı cetvellerle[128] kimileri de kaydı ayrı bir hat çeşidiyle[129] veya kırmızı mürekkeple[130] yazarak netleştirmiştir. Kimisi de istinsah kaydını ana metnin sona erdiği yerle sayfanın sonu arasında oluşan boşluğa yazmayıp yeni varağa yazarak ana metinden

125 Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1929, 163b.

126 Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1675-1, 269b.

127 Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000005241, 243a.

128 Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 00118, 356b-357a.

129 Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 00181, 215a-b; Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17964-1, 249a.

130 Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 2998, 382a.

kaydını ayırmıştır. [131] Kayıt sayfanın sonuna geldiği için yer darlığı yaşayan müstensihler de farklı çözümler geliştirmiştir. Bir kısmı bu sorunu istinsah kaydını kalan boşluğa metne dik açıyla sayfanın iç tarafından başlayıp dışına doğru kısa satırlar halinde yazarak çözmüş[132] diğer bir kısmıysa kırmızı mürekkeple yaptığı üç küçük noktayı üçgen şeklinde dizip istinsah kaydını metinden ayırmıştır.[133] Kimisi de istinsah tarihini kayıttan ayrı şekilde yazmıştır. [134] Buna karşın bazı müstensihler de varak başına denk gelse bile kaydı metinden ayrı şekilde yazmayıp istinsah kayıtlarını metnin peşi sıra[135] ya da dağınık formda[136] yazmışlardır. Bu şekildeki görsellik ve yazı estetiğiyle ilgilenmeyen müstensihlerin para karşılığı iş yapan profesyonel müstensih grubundan olmayıp nüshayı pratik amaçlarla kopyalayan kişiler olduğu düşünebilir.[137]

Daha detaylı araştırma sonucunda istinsah metninin daha farklı yazım tarzlarına da ulaşılabilecektir. Bu çeşitlilik müstensihler arasında istinsah kaydı için standart bir yazım tarzı

---

131 Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1720, 578a.

132 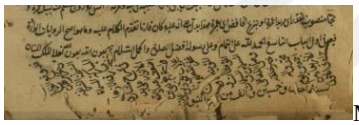 Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 955, 219b; Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 1100, 488b.

133 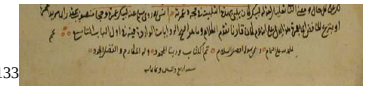 Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000004084, 258a; Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdü Bey, 00083, 274b.

134 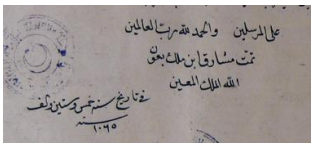 Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000007368, 321b-322a; Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000005277, 375b.

135 Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003936, 313b?; Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 1027, 278b.

136 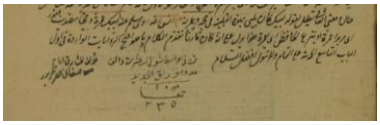 Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00441, 228a.

137 Bu noktaya dikkatimi çeken Sami Arslan'a teşekkür ederim.

olmadığını gösterir. Müstensihlerin menkulün minh nüshaların istinsah formlarından etkilenip etkilenmedikleri de ayrı bir araştırma konusudur. Bunun için müstensihlerin kullandıkları nüshalar tespit edilip karşılaştırma yapılabilir.

Nüshada istinsah kaydının yazıldığı yerlere sadece istinsah kaydının yazılmadığı dikkate alınmalıdır. Zira kıraat, tedris, mukabele gibi kayıtlar da ana metnin bitimine çoğunlukla istinsah kaydından ayrı şekilde yazılırlar.[138] İstinsah kaydıyla yan yana yazılan bazı kayıtlardaki bilgiler sayesinde de istinsah kaydında bulunmayan veriler tamamlanabilir. Bu durum istinsah kayıtlarıyla ilgilenen araştırmacının diğer kayıtları da aynı özenle incelemesini gerektirir. Metin dışı kayıtlarla ilgili yapılan çalışmalarda bir kayda odaklanıp diğer kayıt çeşitlerinin görmezden gelinmesinin metodolojik bir hata olmasa da veri eksikliğine dayalı hatalı yorumlamalara yol açabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

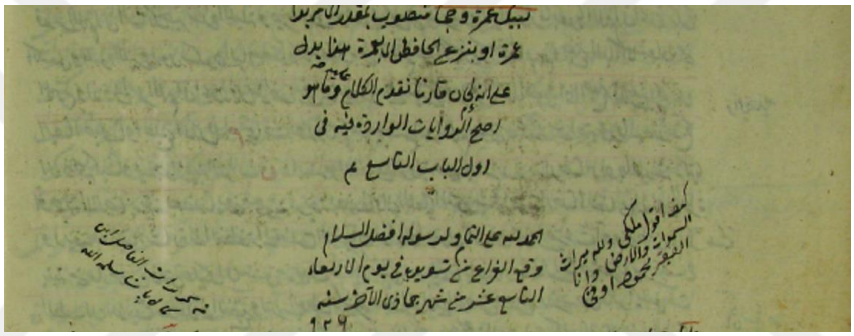

Görsel 1*: *Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00570, 232b Varağındaki İstinsah Kaydının Görseli

Örneğin; Laleli 570 nüshasında *Mebârik* metninin devamında yazılan "Elhamdülillâhi 'ale't-temâm ve li-Rasûlihî efdalu's-selâm veka'a'l-ferâğ min tesvîdihî fî yevmi'l-erbi'a et-tâsi' 'aşer min şehri Cumâze'l-âhir sene 926"[139] şeklindeki istinsah kaydında sadece istinsahın bittiği tarihin bilgisi vardır. İstinsah kaydının sağına eğik biçimde yazılmış "Keyfe ekûlü milkî ve lillâhi mîrâsü's-semâvâti ve'l-'arz ve ene'l-fakîr Mahmud Ofi"[140] şeklindeki ikinci kayıt ise mülkiyet kaydıdır ve kayıtta nüsha sahibinin adı belirtilmiştir. Birbirine benzer hatla yazılmış bu iki kayıt sayesinde istinsah kaydında yer almayan müstensih adı bilgisi mülkiyet kaydından öğrenilebilmiştir.

Müstensihlerin yazdıkları mülkiyet kayıtları sayesinde istinsah kaydında değinmedikleri bilgilere ulaşılabileceğine yukarıda değinildi. Bununla birlikte nüshanın müstensih dışındaki sahiplerinin yazdığı

[138] Bu konunun örnekleri ileride detaylıca inceleneceği için burada kısaca değinilmekle yetinilmiştir.

[139] Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00570, 232b.

[140] Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00570, 232b.

mülkiyet kayıtlarında da istinsaha dair bilgiler bulunabilir. Örneğin Laleli 00567'nin sahibi Seyyid Hacı Abdurrahman b. Seyyid Hacı Allahverdi Efendi, istinsah kaydının altına düştüğü kayıtta önce nüshayı çoğaltanın merhum Nûrizâde Ali Efendi olduğunu belirtir sonra da bu nüshayı vefat etmiş müstensihin oğlundan kendisinin satın aldığını ekler.[141] Bu durumda nüshanın yeni sahibi artık odur. Seyyid Hacı Abdurrahman'ın mülkiyet kaydında zikrettiği bu bilgi sayesinde aynı nüshanın istinsah kaydında[142] belirtilmeyen müstensihin adı öğrenilmiştir.

Mehmed Salim ise müstensih adının yer almadığı istinsah kaydının[143] altına yazdığı kayıtta müstensihin merhum Ayasofya şeyhi Kapılı Şeyh Süleyman Efendi olduğunu belirtmiş ve "…harrarahû…" ifadesiyle kaydın devamında kendi ismini zikretmiştir.[144] Bu kayıt sayesinde müstensihin Şeyh Süleyman Efendi olduğu öğrenilir. Süleyman Efendi'den merhum diye bahsedildiğine göre bu kayıt onun vefat tarihi olan 24 Rebiülahir 1134'ten (11 Şubat 1722) sonra yazılmış olmalıdır. Ayrıca, *Meşârikuʾl-envâr*'ı defalarca okuttuğu bilinen[145] Ayasofya kürsü şeyhi, vâiz ve muhaddis Süleyman Efendi'nin *Mebârik*'i istinsah etmesi onun bu şerhten faydalandığını göstermekle birlikte yazdığı derkenar notları Osmanlı hadis araştırmaları açısından incelenmeye değerdir.

İstinsaha dair bilgi veren tek kişi müstensih, tek kayıt da istinsah kaydı olmayabileceğinden istinsah bilgisine yardımcı olabilecek kayıtlar buraya kadar değinilenlerle sınırlı değildir. Çok sık karşılaşılmayan bir kayıt daha vardır. Örneğin 21 Cemaziyelevvel 915 (5 Eylül 1509) istinsah tarihli Veliyüddin Efendi, V721 nüshasının istinsah kaydında müstensih kendi adını zikretmemiştir. Bununla birlikte nüshanın IIa varağına ve zahriyesine düşülen "Bu nüsha-i celîle ibn Sâbiğ? hattıyladır gayet sahîhtir. Mukabelede dikkat olunmuştur"[146] ve "Hâzihi'n-nüshatü sahîhatün ve hiye bi-hattı'l-'allâme Şihâbiddin Ahmed __ b. es-Sâbiğ? el-Hanefî"[147] şeklindeki kayıtlarda nüshanın kimin hattıyla

[141] "Muharriru hâze'l-kitâb eş-şehîr bi-Nûrizâde Ali Efendi el-merhûm rahîmehullâhu 'aleyhî sümme intekale ilâ silki milki'l-fakîri'l-hakîri'l-mu'terif bi'l-acz ve't-taksîr bi'ş-şirâ'i'ş-şer'i min ibni'l-mezkûri'l-merhûm… es-seyyid el-hâc Abdurrahmân b. es-seyyid el-hâc Allahverdi Efendi... bi-Karahisarî... gaferallâhu lehû ve li-vâlideyhî ve ehsene ileyhimâ ve ileyhî" Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00567, 516a.

[142] "Elhamdülillâhi 'ale't-temâm ve li-Rasûlihî efdalu's-selâm ve 'alâ 'âlihî ve eshâbihi'l-kirâm 'alâ yedi ed'afi'l- 'ibâdi ve ehkari'l-enâmi'l-mütefekkir ilâ ni'meti'l-Melîki'l-'Allâm gafarallâhu lehû ve lehum bi-hürmeti'n-nebiyyi'l-emîn Muhammed" Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00567, 516a.

[143] "Elhamdülillâhi 'ale't-temâm ve li-Rasûlihî efdalü's-selâm kad ittefeka'l-ferâğ bi-'avni'l-Melîki'l-Gaffâr fî ahîri Recebi'l-müreccb sene tis'a ve 'aşar mi'ete ve elf min hicrati men lehu'l-'izze ve'ş-şeref." Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 00710, 312a.

[144] Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 00710, 312a.

[145] İbrahim Hatipoğlu, "Süleyman Fâzıl Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/86.

[146] Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V721, IIa.

[147] Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V721, 1a.

çoğaltıldığı yani müstensihinin kim olduğu belirtilmektedir. İstinsah kaydının hemen altında ya da nüshanın ilk varaklarında olabilen bu kayıt türü genellikle nüshanın kimin hattıyla çoğaltıldığını açıklamak için yazıldığından dolayı bu kayda sahibu'l-hat kaydı denilebilir. Bu kaydın nüshanın kimin hattıyla çoğaltıldığı bilgisinin de zikredildiği, yukarıda örneği verilen mülkiyet kayıtlarından farkı ise kaydın mülkiyet belirtme amacıyla yazılmamış olmasıdır.

İstinsah kaydının ögelerine geçmeden önce çalışmaya kaynaklık eden nüsha sayısını belirlemek yerinde olacaktır. Bu çalışmada incelenen 428 nüshanın 7 tanesinde hiç istinsah kaydı bulunmazken 54 tanesinin sonu eksik olduğu için istinsah kaydına ulaşılamamıştır. 1 nüshanın da son varaklarındaki mürekkep dağıldığı için istinsah kaydı okunamaz haldedir. Dolayısıyla bu 62 nüsha çalışmanın dışında bırakılmıştır. Geriye kalan 366 nüshada ise durum şu şekildedir: 2 tane nüsha birden fazla cilde bölünmüş eserin ilk ciltleri oldukları için bu nüshalarda istinsah kaydı eserin sonuna yani son cilde yazılmıştır. Dolayısıyla bu nüshalar istinsah kaydı bulunduran nüshalar arasında değerlendirilmiştir. 62 nüshanın istinsah kaydında ise istinsaha dair bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Bu tür kayıtlar sadece "temme" ifadesinden oluşabileceği gibi çeşitli uzunlukta "hamdele-salvele"den de oluşabilir.[148] Bu kayıtlar her ne kadar istinsah kaydı sayılsalar da istinsah kaydında istinsaha dair verilen bilgilerle oluşturulan bu bölüm için veri sağlamadıklarından dolayı çalışmaya dahil edilmemişlerdir. 3 nüshada ise müstensihler kendi istinsah kayıtlarının öncesine istinsah yaparken faydalandıkları/menkulün minh nüshalardaki istinsah kayıtlarını da eklemişlerdir. Bu kayıtlar da ayrı nüsha olarak değerlendirilecektir. Şu halde, bu başlıkta işaret edilen veriler 309 nüshadaki istinsah kayıtlarından elde edilmiştir.

II. İSTİNSAH KAYDININ ÖGELERİ

İstinsah kayıtlarının içerdiği verilerin çeşitliliği kaydı yazan kişilerin tasarrufunda olsa da bu kayıtların içerebileceği ögeler; "İstinsah eylemi için kullanılan fiil, formlar ve dualar", "İstinsah edilen eser ve müellifine dair bilgiler", "Menkulün minh nüshaya dair bilgiler", "Müstektip hakkında bilgiler ve dua", "Müstensih hakkında bilgiler ve dua", "İstinsah zamanına dair

[148] Bu kayıtlar "Elhamdülillâhi 'ale't-temâm ve li-Rasûlihî efdalü's-selâm ve'llâhu a'lem bi's-sevâb" şeklinde kısa Topkapı Sarayı, Emanet Hazinesi, 000665, 512a, "Elhamdülillâhi 'ale't-temâm ve li-Rasûlihî efdalü's-selâm ve 'ala 'âlihî ve eshâbihi'l-kirâm ilâ yevmi's-sâ'ati ve'l-kıyâm ve'llâhu a'lem bi's-sevâb ve ileyhi'l-merci'i ve'l-meâb ve'l-hamdü lillâhi'l-Vâcibi'l-Vücûd ve'ş-şükr li-mefîdi'l-hayr ve'l-cûd ve's-salavâtu ve's-selâm 'alâ Muhammedini'l-mevûd bi'l-makâmi'l-Mahmûd ve 'alâ âlihî ve ehli's-safâ ve'l-cûd ve cemi'nâ me'ahum fî dâri'l-hulûd Yâ Vedûd" Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00531, 514b şeklinde uzun da olabilir.

bilgiler", "İstinsah yer ve mekânına dair bilgiler", "İstinsah sebep ve sürecine dair bilgiler", "Kaydı yazanın kaydın müstakbel okurlarına seslenişi" şeklinde sınıflandırabilir:[149]

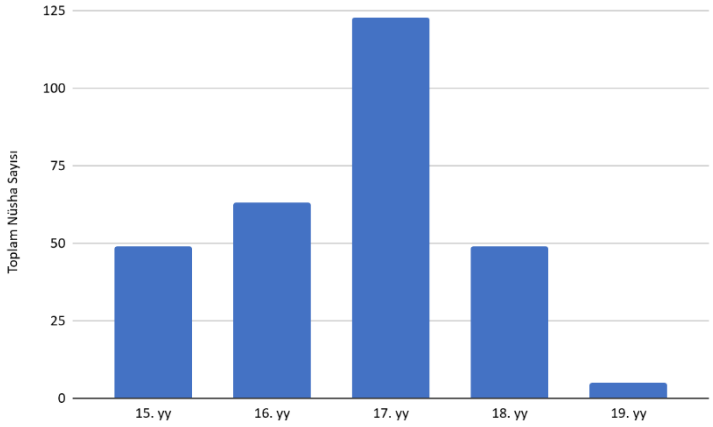

Grafik 1: Yüzyıllara Göre İstinsah Edilen Nüsha Sayısı Grafiği

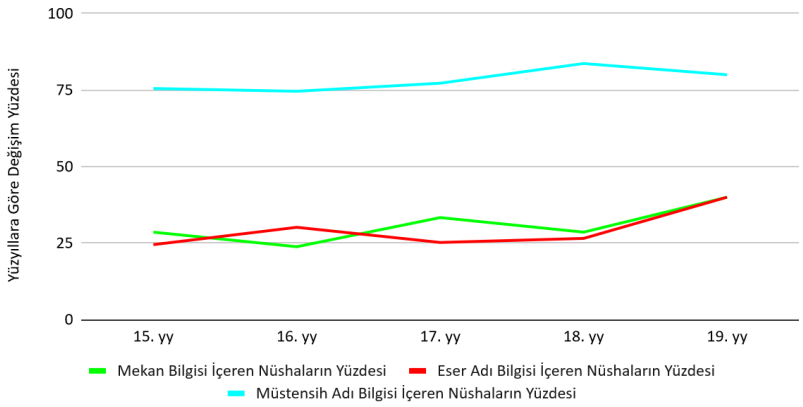

Grafik 2: İstinsah Kaydında Müstensih Adı, Eser Adı ve Mekâna Dair Bilgi İçeren Nüshaların Yüzdesinin Yüzyıllara Göre Değişimi Grafiği[150]

İlk grafikte her yüzyıldaki mavi blok yıl bilgisi içeren yani hangi yüzyılda üretildiği istinsah kaydı sayesinde tespit edilebilen nüsha sayısını göstermektedir. İkinci grafikte sene bilgisi içeren nüshalardaki

[149] Bu noktada belirli bir kuraldan bahsedilemese de istinsah kayıtlarında bulunabilecek ögeleri Arslan şu şekilde kategorize etmiştir: İstinsah kaydındaki ögeler öncelikle kitap/metin hakkındakiler ve nüsha hakkındakiler şeklinde ikiye ayrılır. İlk grupta kitap ve müellifinin adına dair bilgiler yer alırken ikinci gruptaysa istinsah fiili, Allah lafzı-sıfatları ve hamdele-salvele, müstensihe dair bilgiler, istinsah zamanı, istinsah mekânı, dua cümleleri bulunmaktadır. Bunların yanı sıra istinsah sebep ve sürecine yer veren müstensihler de az da olsa vardır. Arslan, *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı*, 111-145. Diğer sınıflandırma teklifi için bk. Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, 82; İrec Afşar. Çeşitli istinsah kayıtlarının içeriklerinin incelendiği bir çalışma için bk. Rosemarie Quiring-Zoche, "The Colophon in Arabic Manuscripts. A Phenomenon without a Name" *Journal of Islamic Manuscripts* 4 (Ocak 2013), 49-81.

[150] Grafik hakkında görüşünü benimle paylaşan Gülsüm Gülşev Şanver'e teşekkür ederim.

istinsah kayıtlarında geçen müstensih adı, mekân ve eser adı bilgilerinin her yüzyılın kendi içindeki toplam nüsha sayısına göre yüzdesi gösterilmiştir. Cam göbeği (cyan) müstensih adı, yeşil çizgi mekân, kırmızı çizgi eser adı bilgisinin o yüzyıl içindeki nüsha sayısına göre yüzdesini gösterir. Buna göre 15. yüzyılda üretilen 49 nüshadaki istinsah kayıtlarının %75,5'inde müstensih adı bilgisine %29'unda mekân bilgisine ve %24'ünde eser adı bilgisine yer verilmiştir. 16. yüzyılda üretilen 63 nüshadaki istinsah kayıtlarının %75'inde müstensih adı bilgisine %24'inde mekân bilgisine ve %30'unda eser adı bilgisine yer verilmiştir. 17. yüzyılda üretilen 123 nüshadaki istinsah kayıtlarının %77'sinde müstensih adı bilgisine %33'ünde mekân bilgisine ve %25'inde eser adı bilgisine yer verilmiştir. 18. yüzyılda üretilen 49 nüshadaki istinsah kayıtlarının %84'ünde müstensih adı bilgisine %29'unda mekân bilgisine ve %27'sinde eser adı bilgisine yer verilmiştir. 19. yüzyılda üretilen 5 nüshadaki istinsah kayıtlarının %80'inde müstensih adı bilgisine %40'ında mekân bilgisine ve %40'ında eser adı bilgisine yer verilmiştir.

Grafiğe göre istinsah kaydı ögelerinin zikredilme oranının yüzyıllar içinde yaklaşık ±5 gibi az bir değişiklik göstermesi müstensihler tarafından bu ögelerin zikredilmesinin standartlaştığını ifade eder. Ayrıca bu ögeler içinde en çok bahsedilen müstensih adıdır. Sonrasında ise zikredilme oranı yüzyıllara göre farklılık arz ederek mekân ve eser adı bilgisi gelir.

Yukarıda genel olarak bahsedilen istinsah kaydı artık daha yakından incelenebilir.

A. İstinsah Eylemi İçin Kullanılan Fiil, Formlar ve Dualar

İstinsah kaydında hangi ögelere yer verileceği konusunun müstensih tercihi olması gibi istinsah kayıtlarının yazım üslubu da müstensihten müstensihe değişmektedir. Müstensihler, istinsah eylemi ve istinsahın bitimini ifade etmek için çeşitli fiil ve formlar kullanmıştır.[151] Bunun yanı sıra müstensihler, kayıtlarında istinsahın bitimi sebebiyle hamd veya hamdele-salvele ve istinsahın Allah'ın yardımıyla olduğuna dair ifadelere yer verirler. Bu duruma ilim adabına dair kitaplarda bir eserin istinsahının Allah'a hamd, Resûlullah'a salat ve selamla bitirilmesinin tavsiye edilmesi sebep olmuş olmalıdır. [152]

Mebârik müstensihlerinin büyük çoğunluğu istinsah kaydına farklı uzunluklardaki hamdele ve salveleyle başlamıştır.[153] İstinsah kaydında hamdele ve salvelenin bu derece yoğun kullanılmasına

[151] İstinsah kayıtlarında kullanılan istinsah fiil ve formları için bk. Arslan, *Ortaçağ'da Bilginin Dolaşımı*, 159- 160; Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, 83.

[152] Abdu'l-Bâsit b. Mûsâ b. Muhammed el-'Almavî, "Kitaplarla İlişkinin Adabı Üzerine", çev. M. Cüneyt Kaya, *Müteferrika* 60 (Ocak-Nisan 2006), 60.

[153] "Elhamdülillâhi 'ale't-temâm ve li-Rasûlihî efdalü's-selâm…" Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17964-1, 249a; "Elhamdülillâhi 'ale't-temâm ve li-Rasûlihî efdalü's-selâm ve 'ala 'âlihî ve

Mebârik'in dini ilimlere dair bir eser olmasının etkisi, istinsah adabı olarak görülen bu işlemin farklı disiplinlere ait eserlerin müstensihlerince ne derece benimsendiği ancak yapılacak yeni çalışmalarla tespit edilebilecektir. Müstensihler hamdele-salvelenin ardından istinsahın bittiğini belirten fiil veya kalıplar kullanmışlardır. Bu fiillere tamamlanmak/bitmek anlamına gelen "temme" fiili[154] "kad temme"[155] ve bir işi bitirme anlamındaki "inteha",[156] "veka'a'l-ferâğ" ve "veka'a'l-hatm" kalıpları örnek verilebilir. "Kad veka'a'l-ferâğ", "lekad veka'a'l-ferâğ",[157] "kad veka'a'l-hatm",[158] "kad ittefeka'l-ferâğ",[159] "kad furiğa"[160] şeklinde de rastlanabilen bu ifadelerin arkasından ya "'alâ yedi" ifadesiyle beraber müstensih ismi[161] ya bitimi ifade eden "tetmîm",[162] "itmâm"[163] ya da "tahrîr",[164] "tesvîd",[165] "tenmîk",[166] "kitabet",[167] "ta lik",[168] "nesh"[169] şeklinde yazı yazmaya dair fiiller eklenir. Kimi

eshâbihi'l-kirâm ilâ yevmi's-sâ'ati ve'l-kıyâm ve'llâhu a'lem bi's-sevâb ve ileyhi'l-merci'i'l-meâb ve'l-hamdü lillâhi'l-Vâcibi'l-Vücûd ve'ş-şükr li-mefîdi'l-hayr ve'l-cûd ve's-salavâtu ve's-selâm 'alâ Muhammedini'l-mevûd bi'l-makâmi'l-Mahmûd ve 'alâ âlihî ve sahbihî ehli's-safâ ve'l-cûd ve cemi'nâ me'ahum fî dâri'l-hulûd yâ Rahîm yâ Vedûd…" Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17519, 182b.

[154] Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 00138, 300a.

[155] "…kad temme tahrîruhû…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 374, 302a.

[156] "…kad inteha tenmîku…" Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 4851-1, 254a.

[157] "…lekad veka'a'l-ferâğ …" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00981, 170b.

[158] "…kad veka'a'l-hatmu …" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1123, 400b-401a.

[159] "…kad ittefeka'l-ferâğ…" Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 372a.

[160] "…ve kad furiğa 'an tesvîdi…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00982, 212b.

[161] "…lekad veka'a'l-ferâğ ala yedi'l-'abdi'd-da'îf Fazlullah b. Gıyaseddin b. Halil b. Zeynüddin…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00981, 170b.

[162] "…veka'a'l-ferâğ min tetmimi hâze'l-kitâb…" Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 2475, 239a.

[163] "…kad ittefaka itmâm…" Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 000449, 315b??; "…ve kad veka'a itmâmu…" Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00088, 428a-b.

[164] "Kad veka'a'l-ferâğ min tahrîri hâzihi'n-nüshati'ş-şerîfe…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1857, 168b.

[165] "…kad veka'a'l-ferâğ min tahrîrihî ve tesvîdihî…" Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi, 11041, 172b.

[166] "…kad veka'a'l-ferâğ 'an tenmîkı…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 11757, 240b.

[167] "…veka'a'l-ferâğ min kitâbeti …" Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 00181, 215a-b.

[168] "…kâne'l-ferâğ min talîkıhî…" Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00521, 226a.

[169] "…kad veka'a'l-ferâğ min neshi…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2414, 261a.

müstensihlerin istinsah kayıtlarında "terkîm ve tesvîd",[170] "tahrîr ve tesvîd"[171] gibi ifadeleri birlikte kullanmaları her biri farklı yazma çeşidini ifade eden bu fiillerin[172] bu müstensihlerce mana ayrımlarına dikkat edilmeden yazı yazmak anlamında kullanılmış olduğunu göstermektedir. İstinsah kayıtlarında karşılaşılan bir diğer kullanım da "ketebe",[173] "nesaha",[174] "harrara",[175] "nemmeka"[176] fiilerinin ardından müstensih adının yazılmasıdır.

Yazma eserlerdeki kayıtlarda yer verilen dualar, duaların kitap kültürüne yansıyan boyutudur. İslam toplum ve kültüründe dolayısıyla Osmanlı'da önemli yeri olan duanın sosyal hayatın farklı alanlarında yansımaları görülmektedir. Camilerde beş vakit namazın peşi sıra cemaatle, mübarek gün ve gecelerde, merasimlerde, savaş veya afet dönemlerinde yapılan toplu dualar, Osmanlı toplumunda duanın yerini göstermesi açısından en belirgin örneklerdir. Ayrıca her sabah namazından sonra dükkanlarını açmadan önce dua etmek için dua meydanında bir araya gelen çarşı ve arasta esnafının bazı şehirlerde inşa ettikleri dua kubbeleri de dua amacıyla inşa edilen mekânlara örnek olarak verilebilir.[177] Belli zaman ve mekânlarda yapılan duaların yanında duanın her an için yapılmasını temin amacıyla duahan, duâgû veya duacı gibi unvanlar tesis edilmiş böylece dua sürekliliği sağlanmaya çalışılmıştır.[178] Dua sürekliliğini sağlamanın bir başka yolu da mekân ya da eşyalara dua cümleleri yazmaktır. Böylece yazılanlar mevcut olduğu sürece dualar da varlığını koruyacaktır. Mezar taşı ve

---

[170] "…ferâğ min terkîmi hâzihi'r-ruk'ati'l-celîle… min tesvîdi hâzihi'n-nüshati'l-celîle…" Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 144/01, 282a-282b.

[171] "…kad veka'a'l-ferâğ min tahrîri hâzihi'n-nüshati'ş-şerîfe …bi-tesvîdi…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 966, 178b.

[172] Hattatlar yazılarının altına yazdıkları ketebe kaydında ketebehu yerine farklı ifadeler kullanabilirler. "Ketebehû" yerine "Nemekahû" yazan kendisinden bir söz kattığını, "Harrarahû" yazan harekeli yazdığını, "Rakamehû" tevazu veya karalama şeklinde yazdığını, "Sevvedehû" bir meşka baka baka yazdığını, "Meşşakahû" meşk olmak üzere itina ile yazdığını, "Nesehahû" veya "Satarehû" istinsah suretiyle yazdığını, "Kalledehû" aynen taklid edilerek yazdığını belirtir. Daha detaylı bilgi için bk. Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974), 1/ 154-155; Arslan, profesyonel müstensihlerin istinsah kayıtlarında genellikle "ketebe" fiilini kullandıklarını iddia etmektedir. Arslan, *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı*, 167.

[173] "…ketebe'l- l-hakîr eş-şeyh el-hâc Hızır …" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3235, 214b.

[174] "…nesehahû el-'abdü'd-da'îf li-müznîbi'l-muhtâc ilâ rahmetillâhi te'âlâ Mustafa b. Yahya…" Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Valide Sultan, 00061, 324a.

[175] "…harrarahû Şehmân b. Veli b. Yusuf b. Bayezid b. Lale b. Abdullah …" Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 00061, 236b.

[176] "…nemmekahû…Mehmed b. Ahmed…" Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000007368, 321b-322a.

[177] Dua kubbeleri hakkında detaylı bilgi için bk. Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Dua Kubbesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1994), 9/539-540.

[178] Duahan ve duagûlar hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Duâgû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1994), 9/541-542.

mekân süslemelerindeki dualar bu uygulamaların mimarî, yiyecek- içecek kaplarındaki, kıyafet ve kılıç gibi eşyalardaki dualar gündelik hayattaki yansımaları olarak görülebilir.

Burada bu dualar *Mebârik* özelinde incelenecek ve dualara yeri geldikçe değinilecektir.[179] İstinsah kayıtlarının en çok rastlanılan ögelerinden biri dua olsa da *Mebârik* nüshaları arasında dua içermeyen kayıtlar da vardır ve bu kayıtlarda genellikle sadece istinsah zamanı bilgisinin verildiği görülmüştür.[180] Ancak dua içermeyen kayıtlarda nadiren müstensih adı[181] ve mekân bilgisi[182] de olabileceği için bu noktada bir genelleme yapılması doğru olmaz. Bazı kayıtlarda da müstensih açıkça dua etmese de ya istinsah beyitlerini kullanarak dolaylı şekilde[183] ya da müstakbel okura seslenerek[184] doğrudan dua talep eder.

Mebârik nüshalarındaki istinsah dualarının uzunluğu müstensihin tutumuna göre değişir. İki kelimelik mağfiret duaları[185] olduğu gibi bir varak uzunluğunda olan dualar[186] da vardır. Müstensihler genellikle dine uygun yaşamak,[187] dünyadan imanla ayrılabilmek,[188] cennete girebilmek,[189] cennette

[179] Arslan'a göre, müstensihler, istinsah kaydında birçok kişiyi de dahil ederek kendilerine ve mekân bilgisini zikrettikten sonra genellikle şehir olmak üzere medrese ve banilere, seyrek olmakla birlikte müellife daha da nadir olarak müellifin ailesine dua etmişlerdir. Buna göre müstensihin kendisine ettiği duaya ortak ettikleri müstensihle din bağı, kan bağı ve nüsha bağı olanlar şeklinde üç grupta kategorize edilebilir. Detaylı bilgi için bk. Arslan, *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı*, 225-260.

[180] Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 00493, 230a; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000004084, 258a,

[181] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 11757, 240b; Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 00151, 319a; Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00031, 242a; Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 311 246b; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 2803, 292a; Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 00331, 308a; vb.

[182] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01062, 335b; Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 253, 215b; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3235, 214b; vb.

[183] Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 318/1, 248b-249a.

[184] Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1053, 295b. Bu konuya ileride değinilecektir.

[185] "…gafarallâhu 'anhumâ…" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00031, 242a.

[186] Müstensih uzunca dua ettikten sonra duasına her bir harf için istekte bulunarak devam eder. "Allahümme erzuknâ bi'l-elifi ülfe bi'l-bai bereke…" Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 00332, 231a.

[187] "…vaffekallâhu li'd-dîn…", Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1123, 400b-401a.

[188] "…Allahümme'htim bi-'umrinâ bi'l-hayr ve's-saâdeti ve ehricnâ mine'd-dünyâ me'a kelimeti'ş-şehâdeti…", Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 824, 301a; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00444, 363b; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00444, 363b.

[189] "…eskenehumullâhu fî dâri'l-cinân bi-lütfihî ve keremihî…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 972, 325a.

yüksek derecelere nail olmak,[190] şefaat,[191] cehennem ateşinden korunmak[192] gibi ahiret odaklı dualar etseler de rızık genişliği[193] ve bütün dualarının kabulünü[194] isteyenler de vardır. Duasının içeriğinden kimseyi haberdar etmek istemediği halde olası aminlerden mahrum kalmak istemeyen müstensihlere de rastlanılabilir. Seyyid Veli b. Seyyid Halil bu durumun çözümünü istinsah kaydının yanına "Allah'ım sen isteğimi biliyorsun" anlamında "…Allahümme ente te'lemu murâdî…" notunu düşmekte bulmuş gibidir. [195]

Müstensihlerin dualarının ortak konusu ise mağfirettir ve mağfiret isteklerini "gafera" ve "'afâ" fiilini çoğunlukla yalın bazen de "zunûb" veya "hata" kelimeleriyle kullanarak ifade etmişlerdir. Bu noktada müstensihleri birbirinden ayıran dualarının kapsamına çizdikleri çerçevedir. Bu çerçeve tüm Müslümanları,[196] iman ehlini,[197] kadın, erkek, ölü, diri, tüm Müslüman ve müminleri,[198] iman ve İslam ehlini[199] kapsayacak şekilde geniş çerçeveli olabildiği gibi sadece kendisine dua edene dua eden müstensihler de vardır.[200] Müstensihler, kapsayıcı duaların yanında bazı aile fertlerini de dualarına dahil etmişlerdir. Bu aile fertleri anne-baba,[201] baba ve dede,[202] baba ve dedenin anne-babası,[203] sadece

[190] "…rafe'a deracâtihim fî dâri'l-cinân…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3113, 421a.

[191] "…ercû eş-şefâ'ate fi'n-nebiyyi 'aleyhi's-selâm…" Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 372a

[192] "…Allahümme harrim lahme kâtibihî 'ale'n-nâr …" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1130, 259a.

[193] "…veğfır li-'abdin müznibi'l-garrâk ve vessi' 'aleyhi'n-ni'me ve'l-erzâk ve edhalehu'l-cenne fe-innehû müştâk…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 10710, 191a.

[194] "…tekabbel minhû cemi'i'l-de'vâti ve de'â bihî bi'l-guduvvi ve'l-âsâl …" Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 00383, 323a; Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 403, 319a.

[195] Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, 00044, 418b.

[196] "…gafara li-cemî'i'l-müslimîne…" "…gafara li-sâiri'l-müslimîn…" Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 4208, 163b; "…gafara li-külli'l-müslimîn ecma'în…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2414, 261a.

[197] "… 'afâ 'an cemî'i ehli'l-îmân…" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120, 422a?; "…tâlibi'l-gufrân li-cemî'i ehli'l-îmân…"[197] Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 12, 242b; "…gafara li-kâffeti ehli'l-îmân…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6047, 385b.

[198] "…gafara li-cemî'i'l-müslimîne ve'l-müslimât ve'l-mü'minîne ve'l-mü'minât…"

[199] "…rahimellâhu …li ehli'l-islâm ve'l-îmân…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4994, 379b.

[200] "…rahimellâhu li-men de'â li-kâtibihî…" Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 1258, 245b.

[201] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00983, 214b.

[202] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1253, 322b.

[203] Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 12, 242b; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 966,178b.

baba,[204] sadece anne,[205] büyükanne ve büyükbabalara,[206] kız ve erkek kardeşler,[207] evlat,[208] akraba[209] ve teallukattır.[210] Müstensihler çoğalttıkları nüshanın nazırlarına,[211] okurlarına,[212] mütalaa edene,[213] hatasını bulup da gücü yettiğince düzeltenlere,[214] nüshanın yazımına sebep olana,[215] sahibine,[216] mücellidine,[217] musannifine,[218] şârihine,[219] kâtibine yani kendisine dua edenlere,[220] duasına âmin diyenlere[221] de dua ederler. Müstensihlerin dualarına başkalarını ortak etmeleri "Sizden biriniz kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz"[222] mealindeki hadisin şekillendirdiği İslam toplumundaki dua kültürünün yazmalara yansımasıdır. Ayrıca bazı müstensihlerin dualarına kendisiyle nüsha bağı olanları dahil etmesinde "Birisi imamlık yapıp, cemaati ortak etmeden (namazda) yalnız kendisi için dua etmesin. Şayet (böyle) yaparsa cemaate hıyanet etmiş olur"[223]

[204] Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00031, 242a, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 00183, 375b.

[205] "…Allahümmeğfir lî ve li-vâlidetî ve bi-cemî'i'l-mü'minîne ve'l-mü'minât ve'l-müslimîne ve'l-müslimât âmîn ya Rabbe'l-'âlemîn" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00442, 323a.

[206] "…li-ecdâdihî ve ceddâtihî…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 925, 223b.

[207] "…li-ihvânihî ve li-ehavâtihî…" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 4459, 350b.

[208] "…li-evlâdihî…" Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1321, 323b.

[209] "…ekâribehû…" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 36608, 269 b.

[210] "…ve teallukâtihî…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00255, 284b.

[211] "…Rahimehullâhu li-men nazara fihî…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 22, 220b

[212] "…ve li-kâriihî …" Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V719, 320b. "…ve de'â li-kâtibihî…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2976, 271b

[213] "…li-men tâla'a fihî …" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2528, 359a.

[214] "…vecede fihî habtan ve eslahhû in kadira 'aleyhî…" Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 598, 212b.

[215] "…li-men kâne sebeben fî ta'lîkihî…" Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00521, 226a

[216] "…ve sâhibihî…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 378, 252b.

[217] "…li-mücellidihî…" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 794, 281b.

[218] "…de'â li-musannifihî …" Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 00139, 323a.

[219] "…ve li-şârihihî…" Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 00139, 323a.

[220] "…ve de'â li-kâtibihî…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2976, 271b.

[221] "…li-men kâle âmîn…" Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi, 07 Ak 197, 306b.

[222] Muhammed b. İsmail el-Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî, thk. Mustafa el-Buğâ, (Dımeşk: Dâru İbn-i Kesir, 1414/1993), "İmân", 6 (No. 13), Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, Sahîhu Müslim, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki, (Beyrût: Dâru't-Türâsi'l-Arabî, ty.), "İmân", 17 (No. 71), Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, el-Câmi'u's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî), thk. İbrâhim Utve Avd, (Kahire: y.y., 1382/1962), "Sıfatü'l-Kıyâme", 59 (No. 2515).

[223] Tirmizî, "Salât" 148, (No. 357); Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, Sünenü Ebî Dâvûd, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), Taharet, 41 (No. 90); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd

hadisinin de etkisi olmalıdır.[224] Böylece müstensihin kendisiyle nüsha bağı olanlar arasındaki ilişkisi imam-cemaat ilişkisine benzetilebilir.

Kimi müstensihler dualarında bazen kafiyeli[225] bazen de vaaz ve nasihat üslubuna benzer bir dil kullanmışlardır.[226] Bu tarz ifadelerle müstensihlerin içinde bulunduğu sosyal şartların, eğitim düzeylerinin, tasavvufi eğilimlerinin, icra ettikleri mesleklerinin ve istinsah ettikleri eserin konu ve türünün bağlantısı olmalıdır. İstinsah kayıtlarının bu bakış açısıyla okunmasıyla dualarındaki olası bağlantılar ortaya konulabilecektir. Ayrıca kendileri hakkında bilgi vermeyen müstensihlerin dua ettikleri kişilerin incelenmesiyle bu müstensihler hakkında bilgi sahibi olunabilir.[227]

B. İstinsah Edilen Eser ve Müellifine Dair Bilgiler

Müstensihlerin istinsah kaydında değindikleri ögelerden biri de istinsahı yapılan eser ve müellife dair bilgilerdir. İstinsah kaydına dair yapılan çalışmalardan elde edilen veriler göz önüne alındığında müstensihlerin eser ve müellif ismini zikretme konusunda ihmalkâr davrandıkları söylenebilir.[228] İncelediğimiz ve çalışmaya kaynaklık teşkil eden 309 kayıt açısından bakıldığında ise ortaya çıkan durum şu şekildedir: Bu kayıtların 257'sinde istinsah edilen eserin adına sadece zamir kullanımıyla da olsa bir atıf vardır ve 52 kayıtta ise müstensihler istinsah ettikleri eseri işaret edecek hiçbir ifade kullanmamışlardır.[229] 257 kayıttan 77 tanesinde ise istinsah edilen eserin adı açıkça zikredilmiştir. Buna göre herhangi bir şekilde esere atıf yapılan kayıtların sadece yaklaşık %30'unda eser adına yer

---

Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, Sünen-i İbn Mâce, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), "İkâmetu's-salât ve's-sünnetü fîhâ", 31 (No. 923).

[224] Bu hadise dikkatimi çektiği için Selim Demirci'ye teşekkür ederim.

[225] "Temme Elhamdülillâhi ale't-temâm ve 'alâ Rasûlihî efdalu's-selâm temmeti'l-evrâk bi-kudrati'l-hallâk veğfır li-'abdin müznibi'l-garrâk ve vessi' 'aleyhi'n-ni'me ve'l-erzâk ve edhalehu'l-cenne fe-innehû müştâk…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 10710, 191a

[226] "hamidtü lillâhi 'ale't-temâmi bi'l-hâtıri'l-alîl ve salavâtü 'alâ Rasûlihi'ş-şefî'i'l-halîl râciyen minellâhi te'âlâ en ce'ale mâ ketebehû hâlisen li-vechi'l-kerîm ve bi-sebebihî yeğfiru zünûben bi-sıfati'r-Rahmâni'r-Rahîm mükarriben min rahmetihî fî dâru'n-neîm yevme lâ yenfa'u mâlün ve lâ benûn illâ men eta'llâhe bi-kalbin selîm rahmetellâhi li-kâtibihî li-men semi'a hâzâ kâle âmîn yâ Rahîm…" Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1412, 187b; "kad veka'a'l-ferâğ min kitâbetihî hâze'l-metni'l-latîf ve'ş-şerhi'ş-şerîfi'l-müsemmâ bi-*Mebâriki'l-envâri's-seniyyeti fî şerhi Meşâriki'l-ahbâri'l-Mustafaviyye* bi-'avnillâhi'l-Melîki'l-'Azîzi'l-Kerîmi'l-Mu'îni'l-Gaffâr ve bi-lutfillâhi'l-'Alîmi'l-Halîmi'l-'Azîmi's-Settâr Hamden lillâhi'l-'Aliyyi'l-Hayri'l-Kahhâr ve musalliyen ve musellimen 'alâ Rasûlihi'n-nebiyyi'l-hâşimiyyi'l-muhtâr ve 'alâ âlihî ve ashâbihî ve evlâdihî ve ezvâcihî ve hulefâihî ve vüzerâihi'l-ebrâr …" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 304a.

[227] Bu konu hakkında detaylı bilgi ileride gelecektir.

[228] Arslan, *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı*,117.

[229] Örneğin "vellâhu a'lem elhamdülillâhi 'ale't-temâmi ve's-salâvâtü ve's-selâmu 'alâ Rasûlihî ve âlihi'l-kirâm ve sallallâhu 'alâ Muhammedin ve âlihi't-tayyîbîne't-tâhirîn yâ 'İlahe'l-'âlemîn ve yâ hayra'n-nâsirîn bi rahmetike yâ erhamer-râhimîn temme fî sene 1080" Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V720, 298a.

verilmiştir. Kayıtların 12 tanesinde ise eserin adına yer verilmeyip sadece hadis kitabı olduğuna değinilmiştir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki müstensihler, istinsah kayıtlarında *Mebârik*'ten çeşitli şekillerde bahsetmektedirler. Bazıları *Mebârik*'e sadece bir zamirle atıf yapmakla yetinirken[230] kitap,[231] nüsha,[232] evrak,[233] veya şerh[234] ifadelerinden herhangi birini kullananlar da vardır. İstinsah kaydında *Mebârik*'ten hem kitap[235] hem de nüsha[236] olarak bahseden ya da aynı kayıtta iki ifadeyi birden kullanan[237] müstensihlere de rastlanılır. Bu da müstensihlerin çoğunun zihninde nüsha ve kitap ayrımı olmadığını gösterir. Müstensihler, kitap ve nüsha ifadelerinden sonra şerîf,[238] celîl,[239] meymûn,[240] latîf,[241] nakiyy,[242] mübârek,[243] müstetâb,[244] azîm[245] gibi yüceltici sıfatları tek başına veya birkaçı birlikte olacak şekilde sıklıkla kullanmışlardır. Bu kullanımlara istinsah edilen nüshanın hadis kitabı olmasının etkisinin olup olmadığı başka alanlarda yapılacak çalışmalarla kıyaslanarak ortaya konulabilecektir.

Müstensihlerin *Mebârik* için istinsah kaydında zikrettikleri isimler şu şekilde tablolaştırılabilir.

---

[230] "temmet elhamdülillâhi 'alâ itmâmihî…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 824, 301a; "…kad veka'a'l-ferâğ min neshihî…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5932, 111b

[231] "…temme'l-kitâb…" Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 00316, 428b.

[232] "…kad veka'a'l-ferâğ min tesvîdi hâzîhi'n-nüshâti'ş-şerîfe…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00980, 333b.

[233] "…temmetü'l-evrâk…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 02003, 255a.

[234] "…hâza'ş-şerhi'ş-şerîf…" Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdü Bey, 00083, 274b.

[235] "…kad veka'a'l-ferâğ min tahrîri hâzîhi'n-nüshâti…" Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Gümüşhacı Köyü, 260, 225b?; "Elhamdülillâhi'llezî teyessera itmâme hâzîhi'n-nüshâti'l-mübâreke…" Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 00708, 431b; "kad ferağa kitâbete hâzîhi'n-nüshâti'ş-şerîfe…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01055, 491a.

[236] "Temmeti'l-kitâb…" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 36112, 370b; "…kad veka'a'l-ferâğ min kitâbeti hâze'l-kitâb…" Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 00181, 215a-b.

[237] "… temme ve kubile'l-kitâb … kad veka'a'l-ferâğ min tahrîri hâzîhi'n-nüshati'ş-şerîfe…" Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 00039, 246a-b; "temme'l-kitâb … kad veka'a'l-ferâğ min tahrîri hâzîhi'n-nüshati'ş-şerîfeti'l-meymûneti … kad ketebtü hâzîhi'n-nüshate'ş-şerîfete'l-mübârekete…" Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00566, 299b-300a.

[238] Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00031, 242a.

[239] Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 311, 264b.

[240] Topkapı Sarayı, Revan Köşkü, 000299, 330b.

[241] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3113, 421a.

[242] Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00568, 439a.

[243] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00977, 315a.

[244] Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80, 297b.

[245] Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 48, 481b.

***Mebârik*'in *Mebârik* Üzerinden İsimlendirilişi**
el-Mebârik,[246] *Mebârik li'bni'l-Melek*[247]
***Mebârik*'in *Meşârik* Üzerinden İsimlendirilişi**
Şerhu'l-Meşârik,[248] *Şerhu Meşâriki'l-envâr,*[249] *Şerhu Meşâriki'l-envâri'n-nebeviyye,*[250] *Şerhu Meşâriki'n-nübüvveti li-seyyidi'l- en'âm,*[251] *Şerhu li'l-Meşâriki'n-nübüvveti seyyidi'l-en'âm,*[252] *Şerhu Meşâriki'l-envâr fi's-sıhâhi min kelâmi'n-nebevi ve'l-ahbâr,*[253] *Şerhu Meşâriki'l-envâri'n-nebeviyye min sıhâhi'l-ahbâri'l-Mustafâviyye,*[254] *Şerhu'l-Meşâriki'n-nebeviyyeti fî sıhâhi'l-ahbâri'l-Mustafâviyye,*[255] *Şerhu Meşâriki'l-envâri'n-nebeviyye min sıhâhi'l-Mustafâviyye fi'l-ahbâri'l-Mustafâviyye*[256]
***Mebârik*'in hem *Mebârik* hem *Meşârik* Üzerinden İsimlendirilişi**
Mebârik fî şerhi'l-Meşârik,[257] *Mebârik li'İmâm İbni'l-Melek rahimehullâhu fî şerhi Meşâriki'l-envâr,*[258] *Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr,*[259] *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr,*[260]

[246] Topkapı Sarayı, Revan Köşkü, 000298, 336b.

[247] Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000005278, 491a.

[248] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00982, 212b.

[249] Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 000449, ??; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00444, 363b; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6047, 385b.

[250] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1006, 442b.

[251] Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi, 07 Ak 197, 306b; Trabzon İl Halk Kütüphanesi, Trabzon İl Halk Kütüphanesi, 61 Hk 272, 449b-450a.

[252] Süleymaniye Kütüphanesi, Saadeddin Mübteği, 00058, 273a; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3552, 261b.

[253] Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 12, 242b; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 966, 178b.

[254] Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000005277, 375b.

[255] Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V3571-26, 361b-362a.

[256] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 2803, 292a.

[257] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5851, 358a.

[258] Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 48, 481b.

[259] Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 143, 249b.

[260] Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000007368, 321b-322a; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2976, 271b; Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 883, 286b; Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 00376, 186a; Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk

Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâri'l-mübârek,[261] *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr fî sıhâhi'l-ahbâr,*[262] *Mebâriku'l-ezhâri'n-nebeviyye ve Meşâriki'l-envâri'l-Mustafâviyye,*[263] *Mebârik li-İmâm İbni'l-Melek rahimehullâhu fî şerhi Meşâriki'l-envâr,*[264] *Şerhu'l-Meşârik li'bni Melek,*[265] *Şerhu'l-Meşâriki'l-envâr el-müsemmâ bi-Mebâriki'l-ezhâr,*[266]
***Mebârik*'in İbn Melek Üzerinden İsimlendirilişi**

955, 219b; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 972, 325a; Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 863, 276a; Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00523, 1a, 257a; Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 00332, 231a; Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 03717, 402b; Süleymaniye Kütüphanesi, Hazreti Nasuhi Dergahı Yazma, 00034, 342b; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4512, 250b; Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 00593, 332a; Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8472, 461a; Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 454, 216b; Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 11, 294a; Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 00182, 331b; Manisa Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 5657, 238b?; Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 453, 391b; Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1722, 429b; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 625b; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003936, 313b?; Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 4459, 350b; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 00137, 292b; Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi, 197, 235a; Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1321, 323b; Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1053, 295b; Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17964-1, 249a; Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00978, 207b; Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 378, 252b; Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 374, 302a; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3363, ?; Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli Tekkesi, 00028, 207b; Trabzon İl Halk Kütüphanesi, Trabzon İl Halk Kütüphanesi, 61 Hk 272, 449b-450a; Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120, 422a?; Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 4208, 163b.

[261] Milli Kütüphane-Ankara, Tokat Müzesi, 60 Mü 300, 316a.

[262] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4098, 298a; Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1123, 400b-401a; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000001102, 216a.

[263] Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 144/01, 282a-282b.

[264] Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 48, 481b.

[265] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1253, 322b; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a.

[266] Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 00125, 164b.

İbn Melek,[267] *Meşârik İbn Melek*,[268] *İbn Melek 'ale'l-Meşârik*,[269] *Meşârik İbn Melek*,[270] *İbn Melek 'ale'l-Meşârik*,[271] *İbn Melek li-şerhi'l-Meşârik*,[272] *İbnu'l-Melek li-Meşâriki'l-envâri's-sahîhi'l-müstahrec fi's-sahîhayni'l-Buhârî ve'l-Müslim*,[273] *İbn Melek li-şerhi Meşâriki'l-envâri'l-latîfe mine's-sıhâhi'l-ahbâri'l-Ahmediyyeti'l-Mustafâviyye*,[274]

Tablo 1: İstinsah Kayıtlarında Mebârik'in İsimlendirilmesine Dair Tablo

Mebârik'in isminin hatalı yazımlarına da *Mebâriku'l-envâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*,[275] *Meşâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*,[276] *Mebâriku'l-envâri's-seniyye fî şerhi Meşâriki'l-ahbâri'l-Mustafâviyye*[277] örnek verilebilir.

Aktarılan isimler arasında en yaygını *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*'dır. Yukarıda görüldüğü üzere müstensihler eseri pek tabi olarak *Meşârik*'le anmayı ya da *Meşârik* üzerinden tanıtmayı tercih etmiş *Mebârik*'i, şerhi olduğu *Meşârik*'ten ayrı düşünmemişlerdir. Bazıları *Meşârik*'in şerhi olan *Mebârik*'in bir nüshasını çoğaltırken aynı zamanda asıl metnin yani *Meşârik*'in de bir nüshasını çoğalttıklarının farkındadır ve bunu özellikle belirtirler. "Temmet *Mebâriku'l-ezhâri'n-nebeviyye* ve *Meşâriku'l-envâri'l-Mustafiyye* ve ehâdisu efdali'l-beriyye…" kaydında görüldüğü üzere müstensih *Mebârik* ve *Meşârik*'i ayrı ayrı zikrederek aynı anda iki eseri de çoğalttığını belirtmiş ayrıca kitabın içeriğinin hadis olduğuna da değinmiştir.[278] Kimi müstensihler ise İbn Melek'ten bazen müellif

[267] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 374, 302a.

[268] Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000007368, 321b-322a; Milli Kütüphane-Ankara, Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 18 Hk 486, 389a.

[269] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a;

[270] Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000007368, 321b-322a; Milli Kütüphane-Ankara, Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 18 Hk 486, 389a.

[271] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a;

[272] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1097, 421b.

[273] Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1675-1, 269b.

[274] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002459, 272a.

[275] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 22, 220b.

[276] Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 318/1, 248b-249a.

[277] Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 304a.

[278] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2528, 359a; benzerleri için bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 966, 178b; "kad veka'a'l-ferâğ min kitâbetihî hâze'l-metni'l-latîf ve'ş-şerhi'ş-şerîfi'l-müsemmâ bi-*Mebâriki'l-envâri's-seniyyeti fî şerhi Meşâriki'l-ahbâri'l-Mustafâviyye*…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 304a.

olarak bazen de eser adı olarak bahsetmişlerdir. Bu durumda *Mebârik*'in *İbn Melek* diye meşhur olması etkilidir. Kimi müstensihlerse kayıtlarında *Mebârik*'in adını zikretmeseler de hadis kitabı olduğunu belirtiler.[279]

Eser ve müellif hakkında ek bilgi veren müstensihler de vardır. Örneğin bazı istinsah kayıtlarında kitabın doğu batı âlimleri [280] ya da ulemanın büyükleri[281] arasında rağbet gördüğüne, [282] küttaplar arasında bilindiğine,[283] ekâbir ve ayan arasında dolaşımda olduğuna[284] değinilmiştir. Kimi müstensihler de *Mebârik*'in içeriğine değinir. Örneğin Mehmed b. Ahmed, *Mebârik*'in *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* hadislerinden müstahreç olduğundan[285] başka müstensihler de *Mebârik*'in sırlarla, zikirlerle, İbn Melek'e ait faydalı bilgilerle dolu olduğundan bahsetmiştir.[286] Aynı şekilde müstensihler, İbn Melek hakkında da çeşitli ifadeler kullanmışlardır. Bunlara "…İbni Melek el-mahfûf bi-hayfi'l-felek…",[287] "…Abdullatif eş-şehîr bi-bni Melek 'adîmi'l-misâl fi'l-felek…",[288] "…İmâmu'l-hemâm Abdullatif b. Abdulaziz el-ma'rûf eş-şehîr bi-bni Melek e'âzehullâhu fi'd-dâreyn min en helek…"[289] "…imâmu'l-

[279] "…hâzihi'n-nüshati'ş-şerîfe ve hiye mine'l-hadîsi'n-nakiyyeti bi'n-nûri'l-Mustafaviyyet…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1857, 168b; "…hâze'l-hadîsi'ş-şerîf…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2414, 261a; "…şerhi ehâdisi'l-Mustafâviyye…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 973, 283b; "…-nüshati'ş-şerîfe fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyyeti…" Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 00119, 309a; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005864, 338a; Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01053, 316b; "…mine'l-hadîsi'l-münevveri bi'n-nûri'l-Mustafâviyyeti…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002345, 206b.

[280] "…el-merğûb beyne'l-'ulemâi fi'l-garb ve'l-meşârik…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a.

[281] "…el-merğûbeti 'inde'l-'ulemâi'l-kibâr…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 625b.

[282] "…hâzihi'n-nüshati'l-meşhûneti bi'l-esrâr ve'n-nüketi'l-latîfeti'l-memlû bi'l-ezkâr…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 318/1, 248b-249a.

[283] "…el-ma'ruf bi'l-fazl bi'l-garib ve'l-meşârik 'ale'l-küttâb…" Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000005278, 491a.

[284] "…hâzihi'n-nüshati'l-mükerremeti'l-mütedâvileti fîmâ beyne'l-ekâbir ve'l-a'yâni'l-makbûleti 'inde zi'l- 'aklı ve'l-besâir fî cemî'i'l-ehyân…" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00442, 322b, 323a.

[285] "…el-müsemmâtü bi-ibni'l-Melek li-Meşâriki'l-envâri's-sahîhi'l-müstahrec fi's-*Sahîhayni'l-Buhârî* ve*'l-Müslim*…" Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1675-1, 269b.

[286] "…hâzihi'n-nüshati'l-meşhûneti bi'l-esrâr ve'n-nüketi'l-latîfeti'l-memlû' bi'l-ezkâr…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 318/1, 248b-249a; "…kitâbeti'ş-şerhi'l-meşhûn bi-envâi'l-fevâidi'l-memlû' bi-esnâfi'l-ferâidi'l-mensûbi ilâ İbni'l-Melek…" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 3435, 188b; "…hâzihi'n-nüshati'l-meşhûneti bi'l-esrâr ve'n-nüketi'l-latîfeti'l-memlû' bi'l-ezkâr…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 318/1, 248b-249a; "…et-tahakkuk bi'l-esrâri'l-memlû'eti bi'l-ezkâr…" Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00275, 306b; "…bi-envâi'l-fevâidi'l-memlû' bi-esnâfi'l-ferâidi'l-mensûb ilâ ibni Melek…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8459, 319a-b.

[287] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 374, 302a; Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 3435, 188b; Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8459, 319a-b.

[288] Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00275, 306b.

[289] Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00523, 1a, 257a.

muhakiku'l-bahru'l-mudakkik …el-fedâil … kâşifu'l-müşkilât .... ve's-sınâ'ât Mevlânâ Abdullatif b. Abdülmelik…"[290] örnek verilebilir. Bu ifadelerde müstensihlerin kafiye kullanmaları edebî neşvelerinin istinsah kaydının her bir ifadesinde yansıma bulduğunu gösterir. Müstensihler tarafından İbn Melek için zikredilen ifadelerden olan "…İbni Melek el-mahfûf bi-hayfi'l-felek…" cümlesi bizzat İbn Melek tarafından da eserinin dibacesinde kullanılmıştır.[291] Bu durum kimi müstensihlerin istinsahını yaptığı eserin müellifiyle kendi arasında telmih ya da öykünme yoluyla kurduğu bağı göstermesi bakımından da önemli bir örnektir. Müellifin dibacede yani eserinin girişinde kullandığı ifadeyi müstensih, eser üzerinde özgürce kalem oynatabileceği tek alan olan istinsah kaydında kullanarak son bir dokunuşla eserin başı ve sonu arasında bir ahenk yakalamıştır. Bunun yanı sıra müellif ve eserinin adında kullanılan sıfatlar istinsahın yapıldığı dönem, mekân ve müstensihin ilmi meşrebi, müellif ve eserine dair algının neler olduğuna dair de bilgiler verir. Ayrıca kitaba bakışın da yansıdığı bu kullanımlarda toplumsal ve bireysel bilinç de devreye girmiştir. Peygamber ve ona dair olan her şeye, kitap ve kağıda[292] hürmet gösterilen Osmanlı toplumunda *Mebârik* ve İbn Melek hakkında bu tarz yüceltici ifadelerin kullanımı olağan gözükmekte ve müstensihlerin ilme bakışını yansıtmaktadır.

Müstensihlerin genel olarak *Mebârik*'le birlikte *Meşârik*'i de andıklarına değinilmişti. Bununla birlikte müstensihlerin istinsah kayıtlarında *Meşârik*'in müellifi Sağânî'ye yer verdikleri söylenemez. Sadece iki kayıtta Sağânî'den bahsedilmiştir.[293] Şerh türü eserlerde asıl metnin isminin anılırken yazarından bahsedilmemesinin genel bir uygulama olup olmadığı başka eserler üzerinde yapılan çalışmalar sonucu ortaya konulabilecektir.

Eserin ismini kimin verdiği, hangi isimle meşhur olduğu gibi hususlar bir eserin adının doğru olarak tespit edilmesi sırasında cevabı aranan sorulardandır.[294] Bir eserin yazma eser kataloglarında farklı isimlerle kaydedilmiş olmasında eserin nüshaları üzerindeki eser adı bilgilerinin farklı olması da

[290] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 22, 220b.

[291] "Emmâ ba'd yekûlü ed-da'îfi'l-'azîz Abdullatîf b. Abdulazîz el-ma'rûf bi'ibni Melek el-mahfûf bi-hayfi'l-felek gafarallâhu lehû ve li-vâlideyhî…"Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00977, 1b.

[292] Kağıda gösterilen saygı için bk. Engin Cihad Tekin, *Osmanlı'da Kitap Kültürü ve Batı Dünyası* (İstanbul: Hiper Yayın, 2018) 122- 126.

[293] "…kitâbu'l-müsemmâ bi-*Meşâriki'l-envâr fî sıhâhi'l-ahbâr* li'l-Hasan b. Muhammed b. es-Sâğânî…" …" Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, E12971, 281a; "…el-müsemmâ bi-*Meşâriki'l-envâr fî sıhâhi'l-ahbâr* el-Hasan b. Muhammed b. Hasan es-Sâğânî berrede ve ce'ale'l-cennet mesvâhumâ…" Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000005278, 491a.

[294] Eser isminin doğru tespitinin önemi ve tespit yöntemleri hakkında bk. Hâtim b. Arif b. Nâsır eş-Şerîf el- Avnî, *el-'Unvânu's-sahîh li'l-kitâb te'rifuhû ve ehemmiyetuhû ve sâilu me'rifetihî ve ihkâmihî emsiletün li'l-ehtâi fihî* (Mekke: Dâru 'alemi'l-fevâid, 1419).

etkili olmaktadır. Bu noktada istinsah kaydında müellif ve eserin adının yazılış şekli büyük oranda müstensihin tasarrufunda olduğundan müstensihlerin kullanımları eser ve müellifin istinsahın yapıldığı dönem ve coğrafyadaki meşhur, yaygın adının ne olduğuna dair bilgi sağlar. İstinsah kayıtlarındaki verilerden görüldüğü üzere genellikle müstensihler *Mebârik*'in adını farklı şekillerde yazmışlardır. Bu durum nispeten belirli bir coğrafyada çoğaltılan ve müellifi tarafından verilen isimle meşhur olan bir eserin adının yazımında bile bir mutabakat olmadığını gösterir. Yine de yazılan isimler arasında en yaygınının *Mebâriku'l-envâr fî şerhi Meşâriki'l-ahbâri'l-Mustafaviyye* olması *Mebârik*'in adının müstensihler arasında doğru bir şekilde yaygın olduğunu gösterir. Kimi müstensihler de *Mebârik* yerine *İbn Melek* yazmışlardır. İleride görüleceği üzere diğer kayıt türlerinde *Mebârik*'i kendi adı yerine âlimler arasında meşhur olduğu *İbn Melek* adıyla anma eğilimi daha fazladır. Bu konuda müstensihlerin kitap ismini orijinal haliyle yazmaya en azından *Mebârik* örneğinde daha dikkat ettikleri söylenebilir.

C. Menkulün Minh Nüshaya Dair Bilgiler

İstinsah kaydının bir diğer ögesi de menkulün minh yani müstensihin eseri istinsah ederken faydalandığı nüshaya dair bilgilerdir. Müstensihler, menkulün minh nüshaya dair bilgilere çoğunlukla yer vermezler ancak *Mebârik* müstensihlerinin kimisi menkulün minh nüsha hakkında bilgi vermiş kimisi ise kendi istinsah kayıtlarının öncesinde menkulün minh nüshadaki istinsah kaydını yazmıştır. Yani müstensihler kopyaladıkları eserin sonundaki istinsah kaydını da yazmışlardır. Müstensihlerin kendi kayıtlarıyla kopyaladıkları kaydı ayırma konusunda belirgin bir uygulamaları yoktur. Örneğin Hüseyin b. Ali b. Süleyman kendi kaydı ile istinsah için faydalandığı nüshadaki kaydı birbirinden ayırmamıştır. Hatta kopyaladığı kayda nispetle kendi yazdığı kayıt oldukça kısadır.[295] Hasan b.

[295] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1123, 400b-401a.

Abdülkerim'in de kaydı daha kısadır ama o arada boşluk bırakarak iki kaydı birbirinden ayırmıştır.[296] Hasan b. Mahmud ise daha kısa olan önceki kaydı hattını değiştirerek yazmış ve kaydın sonuna "*Meşârik* nüshasında bu şekildeydi" anlamında "hâkezâ veka'a fî nüshati'l-*Meşârik*" yazarak kendi kaydından ayırmıştır.[297] Müstensihlerin istinsah kaydını eserden ayırmak için uyguladığı yöntemlere daha evvel değinilmişti, buradaki örneklerde ise müstensihlerin kendi istinsah kayıtlarını sadece asıl metinden değil menkulün minh nüshadaki istinsah kaydından da ayırmaya çalıştıkları görülmektedir.

Mebârik istinsah kayıtlarında menkulün minh nüsha hakkında verilen bilgiler ise şöyledir: Ali b. Mustafa'nın menkulün minh nüshası müellifin nüshasından çoğaltılmış güvenilir bir nüshadır.[298] Emrullah b. Hamza'nın faydalandığı nüsha ise müellif nüshasından çoğaltılıp İmam Kâzir'in nüshasından mukabele ve tashih edilmiştir.[299] Muhammed b. Ali'nin elindeki nüsha İbn Melek'in nüshasından çoğaltılan bir nüshadan çoğaltılmış nüsha,[300] Ali b. Ahmed b. Selim Kasibî Sufennî Mâlikî'ninki ise müellif nüshasından istinsah edilmiş bir nüshadan istinsah edilen 18 Recep 990 tarihli bir nüshadır.[301] Görüldüğü üzere müstensihler menkulün minh nüshaya dair bilgileri daha ziyade istinsah faaliyetinde kullandıkları nüshanın değerini vurgulamak için zikretmişlerdir.

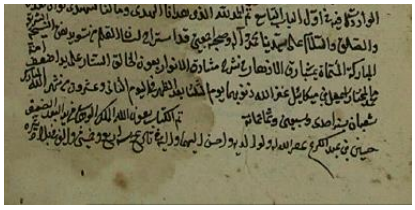

296 Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 00593, 332a.

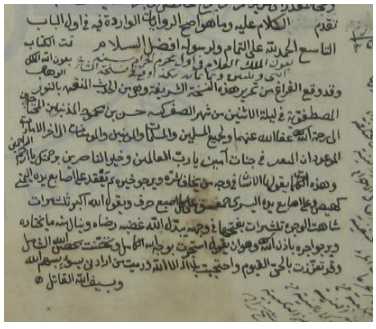

297 Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1857, 168b.

298 Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00033, Ia.

299 Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 00039, 246a-b.

300 Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4098, 298a

301 Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 256 b

D. Müstektip Hakkında Bilgiler ve Dua

İstinsah kayıtlarında nadir de olsa değinilen müstektip bilgisi sayesinde nüshanın çoğaltılmasını talep eden kişinin bilgisine ulaşılır.[302] İstinsah kaydında müstektip bilgisi genellikle "bi-resmi", "bi-işârati", "min kıbeli" kalıplarıyla verilir.[303] İstinsah kayıtlarında müstektip bilgisine nadir yer verildiği *Mebârik* nüshaları üzerinde de görülebilir. Sadece üç *Mebârik* nüshasındaki istinsah kaydında müstektip adı açıkça anılmıştır. Bunlardan ilki "…'allaka hâze'l-kitâbe'l-celîl bi-resmi seyyidinâ Mevlânâ el-emirî el-kebirî el-evvelî el-Mevlevî Mevlana Hüseyin el-vâ'iz b. el-merhûm el-mağfûr Muharrem b. el-merhûm Mustafa min vilâyeti Tire bi-iklimi Anadolu…"[304] kaydında görüldüğü üzere Mevlevi şeyhi vaiz Mevlana Hüseyin'dir. İkincisi ise Hüsamettin Efendi'dir.[305] Üçüncü kayıtta ise müstektip adının üstü karalanmıştır.[306]

Bazı müstensihlerin müstektip adını açıkça anmasalar da istinsaha sebep olanlara da dua etmeleri *Mebârik*'i sipariş üzerine çoğalttıklarını gösterir. Örneğin "…yeğfiru lenâ ve li-vâlideynâ ve li-men kâne sebeben li-kitâbeti hâze'l-kitâb ve li-vâlideyhî…"[307] kaydında müstensih nüshanın yazımına sebep olana dua etmektedir. Açıkça söylemese de müstensih bu nüshayı sipariş üzere yazmış olmalıdır. "…gafarallâhu lehû ve li-vâlideyhî ve li-men kâne sebeben fî ta'lîkihî ve li-mâlikihî ve…"[308] kaydında ise müstensih nüshanın yazımına sebep olan kişinin yanı sıra nüshanın sahibi de için dua etmektedir. Burada akla müstektip ile müstensih arasında aracı mı vardı sorusu gelmektedir. Maalesef henüz bu soruya da net bir yanıt vermek için veriler yeterli değildir. Bu duruma bu nüsha özelinde cevap

[302] "İstiktâb" ile "istinsah" terimleri bazen birbirlerinin yerine kullanılmış olsalar da aralarında nüans vardır. "İstiktâb" yazma eser siparişi anlamını taşır. Daha fazlası ve "istiktâb"ın terimleştirilmesi için bk. Berat Açıl, "Osmanlı'da Bir Medrese Kütüphanesi Nasıl Oluşur? Carullah Efendi Kütüphanesi Örneği," *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları: Tecessüs ve İhtiras*, ed. Tülay Artan - Hatice Aynur, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022). Henüz yayınlanmamış bu yazıyı benimle paylaştığı için Berat Açıl'a teşekkür ederim. "Müstektip" ve "mâlik" kıyaslaması için bk. Arslan, Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı, 137, dp.50.

[303] Ayrıca Arapça li, tuhfeten li, li-ecli, hasbe işârati, bi-inâyeti, bi-himmeti, hasbe'l-emr, istektebehû, istensehahû, bi-(hasebi) işâreti, bi-hükmi, bi-emri, 'alâ zimmeti, li-hizâneti ve Farsça hasebe el-havâhiş, hasebe el-fermûdeh, hasebe'l-emr (el-femûde, el-hâhiş), hasebe (bi-)el-fermâyiş kullanımları da mevcuttur. Adam Gacek, "Ownership statements and seals in Arabic manuscripts", *Manuscripts of the Middle East*, 2 (1987), 88; Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, 132.

[304] Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 00313, 354b.

[305] "…min kıbeli Hazreti Hüsameddîn Efendi…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 001169, 257a.

[306] "ressemtuhû bi-işarâti sâhibi'l-şiyemi'l-radiyyeti ve'l-ahlâkı'l-merdıyyeti ve'l-hememi'l-'âliyyeti men lehu'l-mekârimi seciyyetin --------- lâ zâlet ni'emillâhi…" karalanan yer "-----" ile gösterilmiştir. Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V3571-26, 361b, 362a.

[307] Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00088, 428a-b.

[308] Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00521, 226a.

verilemese de başka eserlerin istinsahında müstektip ile müstensih arasında aracılar olduğu bilinmektedir.[309]

E. Müstensihe Hakkında Bilgiler ve Dua

Müstensihe dair bilgilerin istinsah kaydının ögelerinden biri olduğuna yukarıda değinilmişti. Diğer ögelerde de olduğu gibi bu bilgilerin içeriği müstensihin tutumuna göre değişmektedir. Yine de müstensihin kendisi hakkında bilgi verdiği kısmın kurgusu çoğunlukla şu sırayladır: İstinsah kaydı yazarı, isminden önce bazı kalıplaşmış sıfatlar, mahviyet ve acziyet içeren tevazu ifadeleri kullanır ve çoğunlukla babasıyla sınırlı olacak şekilde nesebini zikreder ardından aile adı, mezhep, tarîk, doğduğu ya da yaşadığı yer, görevi ve görev yeri gibi bilgilerinden dilediklerine yer verir son olarak da kayıtta ismi geçenlere dua eder.

İstinsah kaydında açıkça verilen bu bilgiler sayesinde *Mebârik* nüshalarını çoğaltan kişilerin ad, aile, doğduğu ya da yaşadığı yer, mezhep, tasavvufî meşrep, meslek bilgileri ve görev yerlerine dair bilgi elde edinilebilir.[310] Başka hiçbir açıklamaya gerek bırakmaksızın müstensih hakkında doğrudan kendisi tarafından kaydedilen bu bilgilere açık/sarih veriler denilecektir.

Mebârik müstensihleri istinsah kaydında kendi isimlerine genellikle yer vermişlerdir. Nitekim çalışmanın bu kısmına konu olmaya uygun 300 nüshadaki istinsah kaydının 248'inde müstensihe dair bilgi yer almaktadır. Ancak bir kitabın nüshalarının çoğaltılmasına katkısı olanları araştıran bu çalışma

---

309 İbni Sina'nın *Şifa*'sını çoğaltan müstensih müstektibe yazdığı mektupta 5. cildin tamamının 6. cildin ise sonu hariç istinsahının ve mukabelesinin tamamlandığını belirtip, masrafları bildirir ve istinsahına başlamak için 7. cildi ister. Yazdığı bu kısa mektubunda aracıdan da bahsetmektedir. Boris Liebrenz, "An Arabic Letter (ca. AH 6th/12th CE c.) Concerning the Production of a Manuscript of Ibn Sīnā's al-Šifā", Journal of Islamic Manuscript 9/1 (2018), 32-38.

310 "…temme'l-kitâb bi-'avnillahi'l-Meliki'l-Vehhab 'alâ yedi ed'afi't-tullâb ve ehkari'l-küttâb Hâcı Mehmed bin el-merhûm el-mağfûr el-mebrûr eş-şeyh Habib Mehmed bin zübdeti'l-'ârifîn umdeti'l-vâsilîn el-kâmil el-mükemmel fî 'asrıhî eş-şeyh Pir Mehmed el-meşhûr bi-Karaşeyh el-halveti tarîken ve el-Karabağı meskenen ve el-Gencevî beldeten eslahallâhu şe'nehû ve sânehû 'ammâ şe'nehû ve gafarallâhu lehû ve li-ecdâdihî ve ceddâtihî ve ekrabâihî ve te'allukâtihî fî sene selâse ve seb'îne ve elf fî beldeti Erzurum…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00255, 284b. şeklindeki istinsah kaydına göre müstensih Mehmed'in babası Habib Mehmed, dedesi ise Kara Şeyh diye meşhur olan Pir Mehmed'dir. Halvetî tarikinden olan aile Gence'lidir ve Karabağ'da ikamet etmiştir, Mehmed ise istinsah kaydını yazdığı dönem Erzurum'da yaşamaktadır. Müstensih Mehmed'in istinsah kaydında verdiği bilgiler üzerine tarafımızca yapılan araştırma sonucunda Mehmed'in Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin babası olduğu tespit edilmiştir. Feyzullah Efendi'nin yazdığı iddia edilen bir risaledeki bilgilerle istinsah kaydındaki bilgiler örtüşmektedir. Risaleye göre meşâyıh-ı kirâm neslinden olan bu aile Karabağ'da Rafizîlerin hücumuna uğrayınca Mehmed'in abisi Şeyh Mustafa önderliğinden Erzurum'a yerleşmiş ve bu dönemde IV. Murad'la tanışmışlardır. Şeyh Mustafa'nın vefatıyla posta geçen Mehmed'e Erzurum müftülüğü görevi de verilmiştir. Hüsn hatta mahir olan Mehmed'in birçok Mushaf ve kitap istinsah ettiği bilinmektedir. Fahri Derin, "Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin Nesebi Hakkında Bir Risale", *Tarih Dergisi* 10/14 (Haziran 2011), 99-100.

İstinsah ettiği mecmuadaki istinsah kayıtlarından hareketle bir âlimin biyografisine dair detayların elde edildiği çalışma için bk. Mehmet Kalaycı, "7./13. Yüzyıl Anadolu'sunda Yaşamış Bir Hanefî Âlimin Ferağ Kayıtlarında Saklı Otobiyografisi: 'Alā-İ Aḫlāṭī ve Mecmū'ası", *Dini Araştırmalar* 20/ 52 (Temmuz - Aralık 2017), 9-31.

için bu bilgiler yeterli olmayacaktır. Çünkü bazı müstensihler kendileri hakkında detaylı bilgi vermeye pek hevesli gözükmemektedirler.[311] Örneğin mesleğini zikreden 34 müstensihin sadece 19'u görev yerinden bahsetmiştir. Müstensihlerin ketum tavırlarının çıkardığı engel istinsah kaydında bilerek ya da bilmeyerek yer verdikleri ayrıntılar sayesinde aşılmaya çalışılacaktır. Bunlar; müstensihin kendisini tanıtırken kullandığı sıfatlar, kimlere nasıl dua ettiği, istinsahı bitirdiği mekânlar, müelliften ve çoğalttığı nüshadan bahsedişi gibi bilgilerdir. Bu bilgiler incelendiğinde müstensihin ailesi, ilmî durumu, tasavvufa bakışı gibi konularda veriler elde edilebilmiştir. Yeri geldikçe bu verilere ve yorumlarına değinilecektir. Müstensihlerin açıkça zikretmedikleri halde istinsah kaydındaki ipuçlarından elde edilen verilere de kapalı/zımnî veriler denilecektir.

Müstensihe dair açık bilgi içeren kayıtların kahir ekseriyetinde (5/6 oranında) müstensihler isimlerini zikretmiştir.[312] Bu müstensihlerin çoğunun kendilerinden bahsedişleri yukarıda tasnif edilen düzende olsa da bir kısmının kendilerine özgü tarafı vardır. İsimden önce mahviyet ifadeleri kullanmak o kadar yaygındır ki bunu müstensihlerin genel temayülü olarak görebiliriz. Bu tarz ifadeler istisnalar dışında müstensihin adından önce zikredilir. Bu ifadeleri kullanmaksızın kendisinden bahseden müstensihler az da olsa vardır.[313] Örneğin mahviyet ve acziyetlerini dile getirmede mahir olan diğer müstehsihlerin aksine bu tarz herhangi bir ifade kullanmayan İnöz Camisi nâsıhı Abdullah b. Hacı İbrahim şeyhliğini,[314] Hasan Paşa Cami hatibi Ahmed b. Mustafa da hafızlığını[315] zikretmekten geri durmamıştır.

[311] Müstensihlerin kendilerine dair detaylı bilgi vermemelerinin nedenlerine yönelik yapılacak bir çalışma bu konuda daha kapsamlı yorum yapılabilmesini sağlayabilecektir.

[312] Herhangi bir açık veri içeren istinsah kayıtlı nüsha sayısı 294 bu nüshalarda müstensih ismi içermeyen kayıt sayısı ise 49'dur.

[313] Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 00183, 375b; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1857, 168b; Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00031, 242a; Manisa Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 477, 279b; Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 00332, 231a.

[314] Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 48, 481b.

[315] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1129, 411a.

Müstensihlerin kullandıkları bu ifadeler kendi içinde çeşitlilik göstermektedir. Müstensih en yaygın ve basit kullanıma göre "fakir"[316] ya da "zayıf"[317] bir kuldur. Bu kullanımı "nahîf",[318] "hakîr",[319] "müznib",[320] "ahvec"[321] gibi ifadelerle de destekleyebilir. Müstensihlerin kimisi günah denizine batmış asi,[322] günah abasını giyinmiş zayıf, fakir ve hakir[323] bir kul olduğuna kimisi ise günah ve aczinin farkında olduğuna,[324] amel ve iyiliklerinin azlığına rağmen emel ve isyanının çokluğuna[325] değinir ve bilerek bilmeyerek yaptığı günahlarını itiraf eder.[326] Böylesi bir kul olan müstensih ise Allah'ın rahmetine[327] ve nimetine,[328] Nebisinin şefaatine[329] muhtaçtır. Şeytanın şerrinden[330] ve türlü

[316] "…el- 'abdü'l-fakîr…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 001169, 257a; "…yedi efkâri'l-en'âm…" İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, Bel_Yz_K_0948, 491b.

[317] "…yedi 'abdi'd-da'îf…" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00444, 363b; "…ed'afü'l-'ibâd…" Süleymaniye Kütüphanesi, Muğla Hoca Mustafa

Efendi, 00029, 260b.

[318] "…yedi'l- 'abdi'd-da'îfi'n-nahîf…" Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 00376, 186a.

[319] "…yedi'l-'abdi'l-fakîri'l-hakîr…" Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 598, 212b.

[320] "…el- 'abdü'd-da'îfi'l-müznib…" Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Valide Sultan, 00061, 324a.

[321] "…yedi efkari'l-'ibâdillâh ve ehvecihim…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 932, 372b.

[322] "…yedi'l-'abdi'd-da'îfi'n-nahîfi'l-'âsı'l-garîk fî [bahri]'l-me'âsı en-nâsü yevme yü'hezu bi'n-nevâsı kalîli'l-'amel tavîli'l-emel kesîri'l-'isyân kalîli'l-ihsân…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00977, 315a.

[323] "…yedi'l-'abdi'd-da'îfi'l-fakîri'l-hakîri'l-lâbis bi'l-'abâi't-taksîri…" Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 12, 242b.

[324] "…el-mu'terif bi'l- 'acz ve't-taksîr…" Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 1238, 183b; "…el-mü'terif bi-envâi'l-melâmi ve'l-me'âsi…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 972, 325a.

[325] "…kalîlu'l-'amel tavîlu'l-emel kesîru'l-'isyân ve kalîlu'l-ihsân…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 02003, 255a; "…kalîlu'l-'amel kesîru'l-emel…" Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1053, 295b; "…kalîlu'l-ihsân kesîru'l-isyân hâmidu's-Sübhân…" Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17964-1, 249a.

[326] "…müznibu'l-mu'terif bi-zunubihi'lletî eznebe 'amden ev ahtaen…" Süleymaniye Kütüphanesi, Hazreti Nasuhi Dergahı Yazma, 00034, 342b.

[327] "…yedi'l-'abdi'd-da'îfi'n-nahîfi'l-fakîri'l-hakîri'l-müznibi'l-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihî…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4285, 257b.

[328] "…yedi ed'afi'l-'ibâdi ve ehkâri'l-en'âmi'l-mütefekkir ilâ ni'meti'l-Melîki'l-'Allâm…" Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00567, 516a.

[329] "…yedi'l-'abdi'd-da'îfi'l-müznibi'l-muhtâc ilâ rahmetillâhi te'âlâ ve şefâ'ati nebiyyihî 'aleyhi's-selâm…" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1097, 421b.

[330] "…el-mültecâ ilallâhi'l-'Âliyyi'l-'Azîm min şerri'l-şeytâni'l-lâ'ini'r-racîm…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002459, 272a;

kötülüklerden[331] Allah'a sığınır. Rabbinin affı ve Resulünün hürmetiyle cennette peygamberler ve evliyalarla birlikte olmayı umar.[332]

Müstensihler Allah'ın kulu olduklarını ve O'nun karşısında acz ve ihtiyaçlarını dile getirirken Allah'ın farklı isimlerini anarlar. Bunlara; "el-Gaffâr",[333] "el-Mennân,"[334] "el-Gafûr",[335] "el-Ganî",[336] "el-Latîf",[337] "er-Rahîm",[338] "el-Kadîr",[339] "el-Kavî",[340] "el-Bârî",[341] "el-Vehhâb",[342] "el-Celîl",[343] "el-'Alîm",[344] "el-Hakîm",[345] "el-'Azîz",[346] "el-Kerîm",[347] "el-Vedûd"[348] "el-Hallâk"[349] "el-Kaviyy"[350] örnek verilebilir. Müstensihlerin Allah'ın farklı isimlerinin zikretmelerinin bir nedeni istinsah kaydını

[331] "…müste'izen bi'llâhi el-Gınâ mine'l-fi'li'z-zinâ…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 966, 178b.

[332] "…er-râci min Rabbihî el-'afv 'afve'l-asam bi-hürmeti Habîbihî seyyidi'l-en'âm ve'l-enbiyâi'l-izâm el-mütemennâ minhû idhalehû fî dâri's-selâm me'a enbiyâi ve evliyâi'l-kirâmi's-seyyid…" Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1412, 187b.

[333] "…rahmetu Rabbihi'l-Gaffâr…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1126, 285a.

[334] "…rahmetu'l-Mennân…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 1400, 429a.

[335] "…Rabbihu'l-Gafûr…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B17711, 359b.

[336] "…Rabbihu'l-Ğınâ…" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 890, 352b.

[337] "…rahmetüllâhi'l-Latîf…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 318/1, 248b-249a.

[338] "…rahmetüllâhi't-Tahîm…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 3079, 250a.

[339] "…Rabbihu'l-Kadîr…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5387, 261b.

[340] "…Mevlâhu'l-Kavî…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2941, 346b.

[341] "…Rabbihu'l-Bârî…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6465, 392b.

[342] "…Rabbihu'l-Vehhâb…" Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Gümüşhacı Köyü, 260, 224b.

[343] "…Rabbihu'l-Celîl…" Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1321, 323b.

[344] "…Rabbihu'l-'Alîmu'l-Hakîm…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6047, 385b.

[345] "…Rabbihu'l-'Alîmu'l-Hakîm …" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6047, 385b.

[346] "…ilellâhi'l-Ganî'l-Azîz…" Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli Tekkesi, 00028, 207b.

[347] "…Rabbihu'l-Kerîm…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005865, 326b.

[348] "…Rabbihu'l-Vedûd…" Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1527, 235a.

[349] "…Rabbihu'l-Hallâk…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 02003, 255a.

[350] "…Rabbu'l-Kavîyyu'l-Muhtâr…" Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 00376, 186a.

kafiyeli hale getirmektir. Bu kafiye ifadenin kendi içinde olabileceği gibi[351] müstensih isminde de olabilir.[352]

Müstensihler istinsah kaydında isimlerini zikrettikten sonra dua ederken de Allah'ın farklı isimlerini zikrederler. Bunlara "el-Kavî",[353] "el-ma'bûdi'l-mevcûd",[354] "el-Bâri",[355] "Rabbü'l-'âlemîn" "hayru'n-nâsırîn",[356] er-Rahîm",[357] "el-Gafûru'r-Rahîm ve'l-cevâdu'l-Kerîm",[358] "el-Melîku's-Samed",[359] "yâ Mu'în",[360] "el-'Afuvvu'l-'aliyy",[361] "yâ Mücîbe's-sâilîn",[362] "yâ Rabbe'l-'âlemîn ve hayra'n-nâsirîn",[363] "hüve'l-kerîmü'l-cevâdü'l-ganiyy",[364] "ya İlahe'l-'âlemîn",[365] "el-Melikü'l-'Azîzu'l-'Allâm",[366] "yâ Rabbe'l-'ibâd",[367] "yâ Müste'ân",[368] "el-Melîku'l-Celîl"[369] örnek verilebilir. Böylesi çeşitliliğin müstensihlerin Allah'ın isimlerine dair sahip oldukları ilmi seviyeleriyle ya da edebî neşveleriyle ilgili olduğu söylenebilir. Örneğin "…Mustafa b. Mübarek el-Vardârî 'afâ 'anhumâ el-

[351] "…yedi'l-'abdi'l-fakîr ilâ rahmeti'l-Gınâ'l-Kadîr el-mu'terif-bi'z-zenbi ve'-taksîr er-râcî rahmete Rabbihi's-Semî'i'l-Basîr…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 625b; "…el-'abdi'd-da'îfi'l-'âviz ilellâhi'l-Gani'l-'Azîz…" Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli Tekkesi, 00028, 207b; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 966, 178b; "… müste'îzen billâhi el-Gınâ mine'l-fi'ili'z-zinâ…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 966, 178b.

[352] "…'an yedi ed'afi 'ibâdi'l-Melîki'l-Celîl Halil b. Mehmed b. el-hâc Halil…" Topkapı Sarayı, Revan Köşkü, 000298, 336b.

[353] Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Gümüşhacı Köyü, 260, 225b.

[354] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3363, 254a.

[355] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 824, 383a; Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V719, 320b; Topkapı Sarayı, Ahmed III Kit., 000447, 249a.

[356] Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 824, 301a; Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00530, 379a.

[357] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 925, 223b.

[358] Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 3639, 477a.

[359] Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 03131, 330b.

[360] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1412, 187b; Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000005278, 491a.

[361] Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 143, 249b.

[362] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5387, 261b.

[363] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1857, 168b.

[364] Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00256, 202a.

[365] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 972, 325a.

[366] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 249, 389b.

[367] Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 00376, 186a.

[368] Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 4851-1, 254a.

[369] Topkapı Sarayı, Revan Köşkü, 000298, 336b.

Bârî…",[370] "…Abdüssamed Hüsam b. Mehmed el-Karahisarî 'afâ 'anhumâ el-Bârî…",[371] "…Mehmed b. İsa b. Hoca Ali 'afallâhu 'anhüm el-Kavî…",[372] "…Ahmed b. Hacı Muhammed 'afâ 'anhumâ el-Melîku's-Samed…"[373] kayıtlarında kafiye kaygısı açıkça görülebilir. Müstensihler dualarında Allah'ın fazl,[374] kerem,[375] rahmet,[376] menn,[377] lütf,[378] cûd,[379] ve rahmetini,[380] Resul'ünün,[381] ailesinin,[382] dört halifesinin[383] ve ashabının[384] hürmeti ile tevessülde bulunmuşlardır.

Başkaları aracılığıyla dua eden müstensihler gibi bazıları da kendilerini diğer insanlar üzerinden tanıtmışlardır. Bu durum daha ziyade meşhur bir aileye mensup müstensihin babası veya dedelerinden bahsederek kendi değerini ihsas ettirmesiyle olur. "… temme'l-kitâb … 'alâ yedi ed'afi't-tullâb ve ehkari'l-küttâb Hacı Mehmed b. el-merhûm el-mağfûr el-mebrûr eş-şeyh Habib Mehmed b. zübdeti'l-'ârifîn 'umdeti'l-vâsilîn el-kâmil el-mükemmel fî 'asrıhî eş-şeyh Pir Mehmed el-meşhûr bi-Karaşeyh el-Halvetî tarîken ve el-Karabağî meskenen ve el-Gencevî beldeten"[385] örneğinde olduğu gibi Hacı Mehmed her ne kadar kendisini talebelerin en zayıfı ve katiplerin en hakiri olarak tanıtsa da babası ve dedesi hakkında kullandığı abartılı ifadeler onun önemli bir ailenin ferdi olduğunu ve dolayısıyla kendisi

[370] Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 000447, 249a.

[371] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 5107, 167b.

[372] Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Gümüşhacı Köyü, 260, 224b.

[373] Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 03131, 330b.

[374] "…bi-fazlihi'l-Kavî…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00256, 202a.

[375] "…bi-fazlike bi-keremi ve bi-rahmetike…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 925, 223b.

[376] "…bi-lütfihî ve rahmetihî…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 374, 302a.

[377] "…bi-mennihî…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a.

[378] "…bi-lutfihî el-hafiyy ve'l-celiyy…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 820, 210a.

[379] "…bi-mennihî ve keremihî ve cûdihî…" Topkapı Sarayı, Emanet Hazinesi, 000664, 202b.

[380] "…bi-bereketihi'r-rahmeti ve'l-gufrân…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00256, 202a.

[381] "…bi-hürmeti Muhammed el-Mustafa sallallâhu 'aleyhî sellem bi-keremike…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005864, 338a; "…bi-hakkı Muhammedin ve âlihî ve ecma'în…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 318/1, 249a; "…bi-rahmeti nebiyyihi'l-halîm…" Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000005278, 491a; "…bi-hürmeti habîbihî Muhammed seyyidi'l-en'âm 'aleyhî ve 'alâ âlihi's-salavâtu ve's-selâm…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1126, 285a.

[382] "…bi-hakkı Muhammedin ve âlihi'l-ebrâr…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002459, 272a.

[383] "…ve bi-hürmeti vezîrihî Ebi Bekir ve Ömer radîyallâhu 'anhumâ ve hateneyhi 'Osmân ve Haydar radiyallâhu 'anhumâ…"[383] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 625b.

[384] "…bi-hürmeti Muhammedin ve âlihî ve ashâbihi'l-ebrâr…"[384] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1130, 259a.

[385] Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00255

için kullandığı mütevazı ifadelerin çok ötesinde bir kişi olduğunu gösterir. Nitekim o, meşhur bir şeyh ailesine mensuptur. Hacı Mehmed gibi olmasa da Recep de adını zikrettikten sonra babasının Bolulu bir kadı olduğunu özellikle belirtmiştir[386] Ali de babasının şehid olarak meşhur olduğuna değinmiştir.[387]

Aile üyeleri arasında fakih, şeyh, hacı, pir, hoca olan müstensihler de bunu dile getirmede hassas davranmışlardır. Bazıları Şeyh Hacı Hasan b. Şeyh Hacı Mahmud[388] kaydındaki gibi bu özelliklerden herhangi birine sahip babasının adını vermekle yetinirken bazıları Şerefüddin b. Şeyh Hüseyin b. Şeyh Yusuf[389] örneğindeki gibi hem babasının hem de dedesinin adını zikretmiştir. Altı nesillik molla ailesinin ferdi olan Ömer de bunu bütün dedelerini tek tek sayarak göstermiştir.[390]

Bazı müstensihler zikredilmeye değer görülen husus hangi nesil dededeyse o nesle kadarki atalarını anmıştır. Böylece aile şeceresindeki bu kıvanç yazılı kaynaklara da geçmiş olacaktır. Örneğin Halil, hacı dedesine[391] Mustafa, şeyh dedesine[392] Mehmed, hoca dedesine[393] Mehmed, fakih dedesine[394] Ubeydullah, babasının pir dedesine[395] Ahmed, Efendi lakaplı baba ve dedesini anarak muhtemelen Mevlevi Dedesi olan büyük dedesine[396] Muhammed, dedesinin dedesinin Pir olan dedesine[397] kadar olan atalarının ismini zikretmiştir.

Bazı müstensihler ise hiçbir unvana yer vermeksizin altıncı nesle kadar dede isimlerini saymıştır. Buraya kadar olan bilgilerden yola çıkarak bu verilerin tarih yazımında ve özellikle sosyo-kültürel araştırmalarda önemli verilen sunacağı unutulmamalıdır. Bu bağlamda yukarıda da değinilen

---

386 "…Receb b. Yusuf ebûhû el-Kâdı el-Boluvî…" Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000004661, 495b.

387 "…Ali b. Mustafa eş-şehîr bi'ş-şehîd…" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00033, 273a.

388 Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1006, 442b.

389 Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8496, 290a.

390 "…Ömer b. Molla Velî b. Molla Ahmed b. Molla Ömer b. Molla Ali b. Molla Velî b. Molla İshâk Gökvî…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3113, 421a.

391 "…Halil b. Mehmed b. Hacı Halil…" Topkapı Sarayı, Revan Köşkü, 000298, 336b.

392 "…Mustafa b. Mehmed b. Çalabverdi Şeyh…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006775, 190b.

393 "…Mehmed b. İsa b. Hoca Ali…" Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Gümüşhacı Köyü, 260, 225b?

394 "…Mehmed b. Hür? Hasan Fakîh b. Hasan Fakîh…" Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 4208, 163b.

395 "…'Ubeydullah b. Mustafa b. İlyâs b. Pir Hasan…" Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 453, 391b.

396 "…Ahmed b. Zeynelabidin Efendi b. Muslihiddîn Efendi b. Musa Dede…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000001102, 216a.

397 "…Muhammed b. İbrahim b. Abdullah b. İbrahim b. Muhammed b. Musa b. Pir Ali…" Millet Kütüphanesi, A.E. Arabi, 487, 360a.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin aile şeceresi hakkında kaleme aldığı risalesindeki bilgilerle babasının *Mebârik* istinsah kaydında yer verdiklerinin örtüşmesi örneği tekrar hatırlatılabilir.[398]

Müstensihin verdiği bu bilgilerin aileden olmayan müstakbel nüsha sahibi için pek bir anlam ifade etmeyeceğinden birden fazla ata ismini zikredenlerin istinsahı meslek olarak değil de kendileri için yaptıkları düşünülebilir. Bunun yanı sıra kimileri de baba adlarını zikretmemiştir.[399] Babaları Müslüman olmadığı için böyle yaptıkları düşünülebilecek olsa da mühtediler genellikle Fulan b. Abdullah, Fulan b. Abdurrahman şeklinde künyelendikleri için bu olasılık çok güçlü değildir. Bir diğer ihtimal de köle olmalarıdır. Ayrıca bunu kendileri hakkında fazla detay vermemek için yaptıkları da düşünülebilir fakat Mustafa'nın babasının adını belirtmeyip kaldığı zaviyeyi zikretmesi bu ihtimali de zayıflatır.

Müstensihlerin aile bilgisinin tespiti istinsah faaliyet sürecinin ve bir eserin telif edildiği yüzyılda kimler tarafından istinsah edildiğinin yani eserin dolaşıma girmesinde kimlerin rolü olduğunun da anlaşılmasını sağlar.

	1410- 1419	**1420- 1429**	**1430- 1439**	**1440- 1449**	**Genel Toplam**
Âlim Aileler Tarafından İstinsah Edilen Toplam Nüsha Sayısı	1	-	2	1	4
10 Yıllık Dilim İçinde İstinsah Edilen Toplam Nüsha Sayısı	2	4	6	5	17

Tablo 2: 15. Yüzyılda İstinsah Edilen Toplam Nüsha Sayısı ve Âlim Ailelerin İstinsah Ettiği Nüsha Sayısını Gösteren Tablo

Müstensihlerin dedelerine dair verdikleri bu bilgiler sayesinde ilk dönemde üretilen *Mebârik* nüshalarının daha ziyade âlim ailelere mensup müstensihler tarafından kopya edildiği ortaya çıkmaktadır. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere *Mebârik*'in telif edildiği yüzyıl içindeki nüsha

[398] bk. 51, dp. 311.

[399] "…ketebehû el-'abdü'd-da'îf Derviş Mustafa en-Nakşibendî fî zâviyeti Hekîm Çelebi…" Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 00331, 308a; "…yedi ehkari't-talebeti Dervîş Mehmed el-hâfız bi-kelâmillâhi'l-kadîm…" Süleymaniye Kütüphanesi, Saadeddin Mübteği, 00058, 273a.

üretiminin 1/4'ü âlim aileler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu sonuç *Mebârik'*in dolaşıma girmesinde âlim ailelerin etkisini gösterir.

Bazı müstensihler ise meşhur oldukları aile isimlerini de anmışlardır. Örneğin Mehmed b. Ahmed, Haraccızâde[400] Mehmed b. Osman, Sakallızâde,[401] Abdulgafur b. Mehmed, Ayniekberzâde[402] diye meşhurdur. Halil b. İbrahim[403] ve Yahya b. Ahmed[404] ise hem aile adını hem de nisbelerini zikrederek kendilerini daha da tanınır kılmışlardır. Bu müstensihler aile isimlerini andıklarından olsa gerek sadece babalarının adını anmakla yetinmişlerdir.

Kimi müstensihlerin kaydettikleri nisbeler sayesinde aile geçmişinin izini sürmek mümkündür. Mesela Abdullah el-Malatî b. Mehmed el-Halebî'nin kaydettiği nisbelerden anlaşıldığına göre Abdullah'ın babası Haleplidir. Halil Baba b. Şeyh Mustafa b. Şeyh Durmuş örneğinde ise Halil'in tasavvuf meşrebinin baba ve dedelerinden farklı olduğu anlaşılmaktadır.

	15. yy	**16. yy**	**17. yy**	**18. yy**	**19. yy**	**Genel Toplam**
ULEMA AİLE	5	1		1		7
EHL-İ TARİK AİLE	1	2		1		4
HACI AİLE	1		3	6	2	12
SEYYİD-ŞERİF		2		3	1	6
ŞEYH AİLE		1	1			2
Genel Toplam	**7**	**6**	**4**	**11**	**3**	**31**

Tablo 3: Müstensih Ailelerin Yüzyıllara Göre Dağılımını Gösteren Tablo

[400] "…Mehmed b. Ahmed eş-şehîr bi-Haraccızâde…" Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000007368, 321b-322a.

[401] "…Mehmed b. Osmân el-a'raf bi-Sakallızâde…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 625b.

[402] "…Abdulgafur b. Mehmed el-mulekkab bi-'Ayniekberzâde..." Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman, 00559, 225b.

[403] "…Halil b. İbrahim eş-şehîr bi'l-Haddadîzâde el-Çorumî…" Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 3600/2, 470b.

[404] "…el-Hâc Yahya b. Ahmed el-Bosnevî el-mulekkab bi-Gurâbzâde…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4567, 250b.

Tabloda görüldüğü üzere müstensihlerin aileleri hakkında verdiği bilgiler sayesinde *Mebârik*'in çoğaltılmasında rol alan müstensihlerin aileleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu tablo müstensihlerin aileleri hakkında verdikleri bilgilerin kategorize edilmesine de katkı sağlamıştır. Şu halde *Mebârik* müstensihlerinden ailesi hakkında bilgi verenler ilmiyeli, tarikat ehli, hacı, seyyid ya da şerif grubundan kişilerdir. Bu durumda *Mebârik*'in hadis kitabı olması etkili olmuş olabilir. *Mebârik* nüshalarından elde edilen bu veri farklı ilim dallarındaki eserlerin müstensihlerinin ailelerinin tespitiyle daha etkili yorumlanabilecektir.

Bir grup müstensih de kendisini yanında çalıştığı kişi ya da şeyhi üzerinden tanıtır. Örneğin, Ömer b. Sunullah el-Boluvî, el-veliyyu li'n-ni'em olarak gördüğü Hazreti Vezir Mirahor Paşanın Ruhâ/Urfa valiliği esnasında imamdır.[405] Darende'de Mustafa Bey Zaviyesinde kalan Mehmed b. Hasan kendisini Şeyhülislam diye bahsettiği şeyhi İbn Nureddin'in fukarası[406] Ahmed b. Ali b. Selami ise Meryem bnt. Ammar'ın hadimi olarak tanıtmıştır.[407]

İnsanların isim benzerliği nedeniyle birbirine karışabilme ihtimali nedeniyle müstensihlerin kendilerini tanıtırken sadece kendileriyle yetinmeyip başkalarını da hikâyenin parçası yapması gayet tabidir. Buraya kadar müstensihlerin kendilerini başkalarının üzerinden tanıttıklarına dair bazı örnekler zikredildi. Ancak bazı müstensihlerin bizzat kendileri hakkında verdikleri detaylarla da karşılaşılmaktadır.[408] Örneğin Musa, Bereketli köyündendir.[409] Süleyman ise Ula kasabasındaki Hacı Ali Efendi Cami Mahallesi'nde oturmaktadır, üç nesil boyunca dedelerinin adını zikretmiştir.[410] Bu kayıt mezkûr Süleyman'ın başka bir Süleyman'la karışma olasılığını ortadan kaldırmaktadır.[411] Abdullah da Ahi Çelebi Cami'nde müezzindir. Başka Ahi Çelebi Camileriyle karışmaması için o da konumu

[405] "…Ömer b. Sunullah el-Boluvî? … fî beldeti Ruha eta ileyhâ imâmen li'l-vezîri'l-mükerrem ve'l-veliyyi li'l-ni'em Hazrat Mirahor Mehmed Paşa…" Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 312, 496a.

[406] "…Mehmed b. Hasan min fukarâi Şeyhunâ Şeyhü'l-islâm ibn Nureddin…" Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi, 44 Dar 510, 261a.

[407] "…Ahmed b. Ali b. Selami Hâdimi Meryem bnt Ammâr…" Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00521, 226a.

[408] "…el-meşhûr bi-'Alemdâr-ı Rasûl sallallâhu 'aleyhî ve's-sellem…" Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli Tekkesi, 00028, 207b.

[409] "…Musa b. Muhammed 'an karyeti Bereketli…" Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 00134, 352a.

[410] "… Süleymân b. el-hâc Yusuf b. el-hâc Mehmed b. Hasan es-sâkin fî kasaba-i Ula fî mahalle-i Câmi' el-hâc Ali Efendi…" Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 826, 308b.

[411] "…Dervîş Mehmed el-hâc b. Hüseyin el-İdlibî vatanen ve'l-Antakî meskenen…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2414, 261a.

detaylıca vermiştir.[412] Kendine ait açıklama yapanlar arasında ilginç örneklerden birisi de Muhammed'dir. O, adının Anadolu kültüründe yaygın isimlerden biri olan Mehmed şeklinde okunmaması için ismini harekelemiştir.[413]

İstinsah kaydında açıkça zikredilen bir diğer veri de müstensihlerin meslekleridir. Bu meslekler ve dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

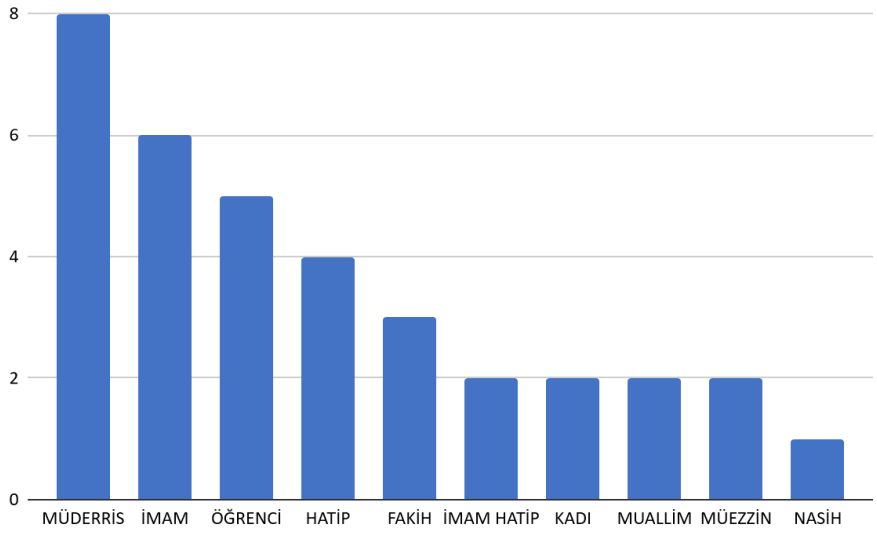

Grafik 3: Müstensih Mesleklerinin Dağılım Grafiği

Grafiğe göre istinsah kaydında mesleğini belirten *Mebârik* müstensihlerinin hepsi ilmiyelidir. Grafikteki sonuçlardan anlaşıldığına göre *Mebârik* medreseyle bağlantılı olarak müderris ve öğrenciler, *Sahihayn*'dan seçilen hadislerin Hanefi fıkhına göre şerh edilmesi yönüyle fıkıhla ilgilenen fakih, vaaz ve hutbelerinde hadislerin yorumunu yapan imam, hatip, imam-hatip, nâsih, vaiz gibi cami görevlileri tarafından ilgi görmüştür. Arapça bir kitap olması sebebiyle Arapça bilmesi beklenen ilim erbabı kişilerce istinsah edilmesi de nüshanın değerini arttırmış olmalıdır. Başka disiplinlere ait eserlerin istinsah kayıtlarında tabiplere, yeniçerilere, bevvâb, bezzâz, verrâk gibi çeşitli meslek sahiplerine, kalemiye ve seyfiye grubundan müstensihlere rastlanabilmektedir.[414] *Mebârik* müstensihlerinin hepsinin ilmiyeli olması akla iki olasılık getirmektedir. Ya *Mebârik* Arapça bir eser olduğu için ilmiye arasında

[412] "…Abdullah b. Muhammed el-müezzini bi-Câmi'Ahî Çelebi halen der vâki bi'skele-i meyve ve hüve meşhûrun beyne ehli'l-Kostantiniye…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1124, 351b-352a.

[413] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 779, 268a.

[414] Jan Schmidt, "Manuscripts and Their Function in Ottoman Culture; The Fatatri Collection in the Leiden University Library", 350-351; Arslan, *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı*, 170, 173,175; Mehmet Kökrek, "Müstensih Yeniçeriler", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi* 59/349 (Ocak 2016), 22-24.

dolaşımda olmasından dolayı böyle bir sonuç çıkmıştır ya da ilmi bir eser olmasından dolayı nüshanın değerini düşürmemek adına ilmiyeli olmayanlar özellikle de zanaatkar ve esnaf grubu mesleklerini istinsah kaydında belirtmemeyi tercih etmişlerdir.

Mebârik nüshalarını üretenlerin kimler olduğu sorusuna yanıt vermek için yararlanılabilecek ipuçlarından biri müstensihlerin isimlerinden önce kendileri hakkında kullandıkları ifadelerdir. Bu ifadeler acziyet ve mahviyet bildiren kalıplaşmış sözlerden oluşsa da bazı müstensihler bundan fazlasını söylemiştir. Örneğin kendisinden talebelerin en hakiri,[415] âlimlerin ayaklarının tozu,[416] talebelerin ayağının toprağı ve meclislerin tozu[417] ulema ve talebelerin ayaklarının tozu[418] diye bahseden müstensihlerin halihazırda talebe, müderris ya da kadı ve imamlık gibi meslekleri icra ettikleri net olmasa da ilimle meşgul oldukları açıktır. Aynı şekilde kendilerinden Derviş, Şeyh vs. diyerek bahsetmeksizin ilmullah yani tarikat yolunda olduklarını söyleyen müstensihler de vardır.[419]

Dualar da içerdiği zımnî/kapalı veriler sayesinde *Mebârik* nüshalarını çoğaltanlar hakkında açıkça zikredilmemiş bilgiler elde etmemizi sağlar. Örneğin bazı müstensihler ihvan,[420] muhibban,[421] meşayıh[422] ve kendisine tabi olanlara[423] dua eder. Bu müstensihlerin bir kısmı kendini Derviş olarak tanıtsa da bunu belirtmeyenlerin de ehl-i tarik olduğu açıktır. Kimi müstensihler de hocasına,[424]

[415] "…ehkari't-tüllâb…" Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, 00044, 418b. "…ehkari't-tullâb…" Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 877, 331b "…ehkari't-talebeti…" Süleymaniye Kütüphanesi, Saadeddin Mübteği, 00058, 273a.

[416] "…türâbu ekdâmi'l-'ulemâi'l-mütedarri' li-Rabbihi'l-ekrem…" Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 00119, 309a.

[417] "…türâbi ekdâmi't-tâlibîne ve gubâri mecâlisi'l-'âlemîne…" Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 143, 249b.

[418] "…gubâru? ekdâmi'l-'ulemâi ve't-tullâb…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2414, 261a.

[419] "…yedi efkari 'ibâdellâhi'l-Melîki'l-Kerîm ve ed'afi mâ selek? ilâ tarîki'l-'ilmillâhi'l-'Alîm…" Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 00118, ?a-?b.

[420] "…li-ihvânihî fi'llâhi…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00976, 436b.

[421] "…ve li-muhibbihî…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 256b.

[422] "…li-meşâyihıhî…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 256b..

[423] "…el-hâc Dervîş b. Muhammed b. ..b. Timurhan/can b. Ali b. Hüseyin gafarallâhu lehû ve lehum ve li-men tebe'ahüm…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005865, 326b.

[424] "…li-üstâzihî…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 3079, 250a; Milli Kütüphane-Ankara, Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 18 Hk 370, 216b; Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1123, 400b-401a.

hocalarına,[425] bütün hocalarına,[426] muallimine,[427] muallimlerine,[428] talebelerine,[429] soyundan bu kitabı okuyacaklara[430] dua eder. Müstensih Hacı Yusuf b. İbrahim Trabzonî'nin bu nüshanın kitabetinden almayı umduğu sevabı hediye ettiklerinin arasında hoca ve talebeleri de vardır.[431] Bu müstensihler de her ne kadar meslekleri hakkında bilgi vermeseler de ilim ehli oldukları açıktır. Hem hocasına hem şeyhine dua eden müstensihlere de rastlanabilir.[432] Bu müstensihlerin de tekke-medrese ayrımı gözetmedikleri düşünebilir. Bu zımnî/kapalı veriler *Mebârik* nüshalarının üretimine dahil olan müstensihlerin ne kadarının ilim ya da tasavvufla bağı olan kişiler olduğuna dair yorum yapabilmemizi sağlar.

Dualarının incelenmesiyle bir kitabın üretim ve dolaşım aşamasına dahil olacak kişilerin kimler olduğu da tespit edilebilir. Böylece Osmanlı dönem ve coğrafyasında bu serüvene ortak olan kişilerin müstensihin zihninden görülmesine imkân sağlanır. Serüvenin ilk bölümü eserin üretimiyle ilgilidir: Müstensihlerin kimisi zinciri *Meşârik*'in müellifi Sağânî'den başlatır. Ne de olsa metin şerh düzleminde *Meşârik Mebârik*'in var olmasının asıl sebebidir. Ardından zincire şârih İbn Melek eklenir.[433] İkinci bölümde ise nüshanın üretiminde katkısı olanlar anılır. Bunlar müstektip,[434] kâtip[435] ve mücelittir.[436] Bazı müstensihler kâtibin hemen peşi sıra musahhihlere de dua eder.[437] Onlar bu davranışlarıyla musahhihi de üretime dahil ediyor gibidirler. "…Rahimellâhu li-men nazara ileyhî ve kara'e minhû ve

[425] "…li-esâtizihî…" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 4459, 350b; Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 378, 252b; Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4994, 379b.

[426] "…li-cemî'i üstâzihî…" Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 453, 391b.

[427] "…mu'allimihî…" Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 826, 308b.

[428] "…li-mu'allimîne…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 863, 276a.

[429] "…men kara'e min evlâdihî ve telâmîzihî…" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00032, 375b.

[430] "…telâmîzehû…" Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 00313, 254b.

[431] "…ervâhi esâtîzinâ ve telâmîzinâ…" Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00530, 379a.

[432] "…ve li-üstâzinâ ve li-meşâyihinâ…" Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 00383, 323a.

[433] "…li-müellifi metnihî ve li-şârihihî ve li-men kara'e fihî ve nazara fihî ev sahhahâ fihî…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 256b; "…Allahümmeğfir li-musannifihî ve şârihihî ve kâtibihî ve kâriihî ve nâzırihî…" Topkapı Sarayı, Ahmed III Kit., 000449, ??

[434] "…li-men kâne sebeben fi tâlikihî…" Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00521, 226a; "…li-men kâne sebeben li-kitâbeti hâze'l-kitâb…" Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00088, 428a-b.

[435] "…de'â li-kâtibihî…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1123, 400b-401a.

[436] "Allahummağfır… li-mücellidihî…" Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 826, 308b.

[437] "…li-kâtibihî ve li-musahhihihî…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4994, 379b; "…li-kâtibihî ve li-men eslaha hatâe'hû sehvehû…" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 4459, 350b

de‘â li-müellifihî ve li-kâtibihî ve li-musahhihihî…”[438] kaydında görüldüğü üzere müstensih; müellif, kâtip ve musahhihi üretici, nazır ve karileri ise bir nevi tüketici konumunda görür. Üçüncü bölümde de nüshadan faydalananlar zikredilecektir. Bunlar; nâzır,[439] kâri,[440] mukrî[441] sâmi,[442] hâfız[443] ve nüshadan faydalananlardır.[444] Böylece eserin telifiyle başlayan süreç tamamlanmış olur. Müstensihlerin dua ettiği kişiler arasında olan sahip ise hem nüshanın üretiminde payı olanlar hem de nüshadan faydalananlar arasında zikredilebilir. Nüshanın üretiminde payı olan sahip müstektiptir çünkü nüsha onun isteğiyle çoğaltılmıştır. Nüsha çoğaltılıp dolaşıma girdikten sonra onu mülk edinen sahip ise üçüncü aşamada serüvene dahil olanlar arasındadır.

Mebârik müstensihlerine dair bilgi içeren bir diğer zımnî/kapalı veri istinsah mekânlarıdır. Bazı müstensihler mesleklerine değinmeksizin istinsah mekânı olarak medrese,[445] cami,[446] dergâh[447] ve mektebi[448] zikretmişlerdir. Her ne kadar medreselerde talebe ve müderris gibi eğitim faaliyeti içinde bulunmayan,[449] dergâhlarda tarikat erbabı olmayan[450] kişiler nadiren bulunmuş olsa da genele teşmil edilemeyeceği için bu mekânlarda istinsah yapan kişiler de ilmiyeli sayılmıştır. Örneğin Ömer b. Veli, 10 Cemaziyelahir 1091 (8 Temmuz 1680) Cuma gününün ikindi vaktinde yazdığı istinsah kaydında “Ömer b. Molla Veli b. Molla Ahmed b. Molla Ömer b. Molla Ali b. Molla Veli b. Molla İshak Gökvî”[451]

---

[438] Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4994, 379b.

[439] “…gafarallâhu … li-men nazara’l-kitâb …” Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002287, 426a.

[440] “…gafarallâhu …ve li-kârii hâze’l-kitâb…” Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 4459, 350b.

[441] “…gafarallâhu li-mükrîihî…” Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1126, 285a.

[442] “…sâmi‘ihî…” Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 3639, 477a.

[443] “…Allahümmeğfir … li-men hafeza…” Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 00118, ?a-?b.

[444] “…ercû’ li-men istefâde bi-hâze’l-kitâb ennehû yezkurunî fî du‘âihim…” Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00088, 428a-b.

[445] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002459, 272a; Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 890, 352b; Süleymaniye Kütüphanesi, Gülnus Valide Sultan, 00021, 426b; vb.

[446] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3113, 421a; Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00057, 422a; Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Ağa Cami, 00061, 257a-b.

[447] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1321, 323b.

[448] Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1722, 429b.

[449] Tokat medreselerinde kalan bir iki fakir, seyyah ve evsiz hakkında bk. Murat Hanilçe, “Medreselerde Geceleyenlerin Profilleri Üzerine Bir Deneme: Tokat Medreseleri Örneği (1830-1847)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21/1 (Mart 2017), 244-245;

[450] Tekkelerde misafirhaneler olduğu bilinmektedir. Bk. M. Baha Tanman - Sevgi Parlak, “Tekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2011), 40/375.

[451] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3113, 421a.

ifadesiyle kendi ve babasının ismi dışında beş nesil dedesini de zikretmiştir. Ömer kendisinden Molla diye bahsetmese de böyle bir ailenin ferdi olması ve istinsah yeri olarak Kara Cami'yi zikretmesi onun da âlim olduğuna dair güçlü bir kanaat oluşturur.

Bir diğer zımnî/kapalı veri ise müstensihlerin *Mebârik*'ten bahsediş şeklidir. Çalışmadan elde edilen veriler doğrultusunda müstensihin müderris, fakih ya da imam gibi istinsah ettiği nüshanın içeriğine hâkim olabilecek kişilerden olmasıyla istinsah edilen eserin adını açıkça zikretmesi arasında açık bir bağ bulunamamıştır. Örneğin kendisinin müderris olduğunu açıkça zikreden sekiz müstensihten sadece bir tanesi eserin adını açıkça yazmış[452] bir diğeri hangi eserin şerhi olduğunu zikretmiş[453] bir tanesi de eser ismi vermeksizin hadis kitabı olduğuna[454] değinmiştir. Fakat yine de istinsah edilen nüshanın adının ve müellifinin zikrediliş şekli ve fazladan söylenenler müstensih hakkında bilgi içeren kısımlardandır. Çünkü bu tarz bilgileri veren müstensihler hadis ilmiyle meşgul, kitabın içeriğine ve müellifine vakıf kişiler olmalıdır. Bu bilgiler de zımnî/kapalı veriler kapsamında değerlendirilebilir. Bu noktada müstensihin bu verileri istinsahta kullandığı nüshadan direkt kopya etmiş olabileceği ihtimali de gözden kaçırılmamalıdır.

Buraya kadar anlatılan zımnî veriler sayesinde kendisi hakkında açıkça bilgi vermeyen 115 müstensihin gerek doğrudan gerekse aile bağları dolayısıyla ilim ya da tasavvuf çevresinden olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı toplumunda ilim ehli olmakla ehli tarik olmak birbirinden ayrılması güç şekilde iç içe geçmiş olduğu için çalışmada bu iki grup hakkında yorum yapılırken olabildiğince kesin ayrımlara gidilmemeye çalışılacaktır. Meslek bilgisini açıkça zikreden 34 kişiyle birlikte ele alındığında istinsah kaydı bulunan *Mebârik* müstensihlerinin %60'nın kendilerinin ya da ailelerinin ilim ya da tasavvuf ehlinden oldukları söylenebilir. Aşağıdaki tabloda bu verilerin dağılımı gösterilmiştir.

ZIMNÎ VERİLER	**KİŞİ SAYISI**
Âlim Aileye Mensup	8
Kendisi ya da Ailesi Ehl-i tarik	17

[452] "…hâzihi'n-nüshatü'ş-şerîfetü'l-mübâreketü'l-müsemmâtü bi-*Mebâriki'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*…" Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi, 197, 235a.

[453] "…*şerhi Meşâriki'l-envâr*…" Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 000449, 315b?.

[454] "…hâzihi'l-ehâdisü'ş-şerîfe min sıhâhi'l-ehâdisi'l-ahbâri'l-Mustafâviyye…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01053, 316b.

Kendisi ya da Ailesi Hacı	14
Seyyid-Şerif Aileye Mensup	8
Şeyh Aileye Mensup	3
Medresede İstinsah Yapan	11
Mektepte İstinsah Yapan	1
Camide İstinsah Yapan	4
Dergâhta İstinsah Yapan	1
Tedris Faaliyeti Yürüten	1
Hoca ya da Talebesine Dua Eden	26
Kitap Adı ya da Müelliften Bahsediş Tarzı İlim Ehli Olduğunu İhsas Ettiren	20
Genel Toplam	**115**

Tablo 4: İstinsah Kayıtlarındaki Zımni Verilerden Elde Edilen Verilerin Tablosu

Mesleğini açıkça zikredenler sayesinde *Mebârik*'in müderris ve öğrenciler tarafından istinsah edildiği görülmüştü. İstinsah mekânı olarak medrese veya mektebi anan, tedris faaliyeti yürüttüğüne değinen ve hoca ya da talabesine dua eden, ailesindeki âlimlere vurgu yapan kişilerin sayesinde ise istinsah kayıtlarında açıkça zikredilenden çok daha fazla ilim ehlinin istinsah faaliyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca istinsah mekânı olarak dergâhı zikredenler kendisi veya ailesinin ehl-i tarik, şeyh olduğu belirlenenler sayesinde de tasavvuf ehlinin de *Mebârik* istinsahında etkin olduğu gözükmektedir. Cami görevlilerinin de istinsahta etkin olduğu meslek grafiğinde gösterilmişti.

Mebârik'in tarikat ehli ve cami görevlileri arasında da yaygın şekilde istinsah edilmesinde daha ziyade tarikat erbabından seçilen ve vaiz veya mürşid olarak cami ve medreselerde halka vaaz veren vaizlik veya kürsü şeyhliği görevinin gereklilikleri etkili olmuş olmalıdır.[455] Genellikle vâkıfların

[455] Murat Akgündüz, *Osmanlı Döneminde Vaizlik* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2016), 12-13.

belirlediği vaizlik tayinindeki şartlar arasında vaizin; Hanefi usulüne uygun tefsir ve hadis nakledebilmesi,[456] Hanefi mezhebinden olması,[457] tefsir ve hadis ilimlerinde uzman,[458] tefsir, hadis, fıkıh ve kelama hakim olması[459] gibi şartların varlığı, Sahih hadislerden seçilerek oluşturulmuş *Meşârik*'e Hanefi fıkhının kendi döneminde önde gelen âlimi olan İbn Melek tarafından yapılan şerhi *Mebârik*'in bu gruplar arasında neden yaygın olduğunu açıklamaktadır.

F. İstinsah Zamanına Dair Bilgiler

İstinsah kayıtlarında nüshanın kopyalanmasının bittiği zamana dair zikredilen bilgiler yıl, ay, ayın kaçıncı günü olduğu, gün adı, gün içindeki vakit bilgisi olmak üzere temelde beş ögeden oluşur.[460] Müstensihler istinsah kaydında bu beş ögenin hepsine yer verdikleri gibi bir kısmını ya da hiçbirini zikretmeyebilirler. Örneğin ayın kaçıncı günü olduğunu Muharrem'in altısı şeklinde net olarak kaydetmeyip hicri ayların üçlü taksiminde kullanılan evâil, evâsıt, evâhir kelimeleriyle zaman aralıklı tarih veren müstensih sayısı hiç de az değildir. Ayrıca müstensihler zamanı da namaz vakitlerine göre belirtme eğilimindedirler. Buna günümüzdeki takvim bilgisine ulaşma kolaylıklarının hepsinden mahrum olan dönem insanlarının günün saatlerini namaz vakitlerine göre, tarihlerini de ayın şekline göre belirlemeleri sebep olmuş olmalıdır. Günlük hayatta ayın kaçında olunduğunun net bilgisinden ziyade ayın hareketlerinden takip edilerek belirlenen zaman aralıklarının bilinmesi daha geçerlidir. Çünkü tarımsal faaliyetler için uygun zamanın belirlenmesi gibi günlük hayatla ilgili işler ve ibadetler için ayın başı, sonu ve ortasının tespiti ayın kaçıncı gününde olunduğunun tespitine göre daha pratik ve yeterlidir.

Müstensihler zaman belirtirken takvim vakti dışında zamanlar da kullanmışlardır. Bu kullanım bir padişahın taht zamanına atıfla "fî tetimmeti Sultan Mehmed Hân 'aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân"[461] ve "fî zemâni Sultâni's-Salâtini Sultan Mustafa Hân hâlen mülkihî li-sene ihdâ ve selâsîne ve elf"[462] kişinin şahsi hayatına ait bir zaman dilimine atıfla "hîne kâne müezzinen fî mescidi mahalle-i Yenice fî kasaba-

[456] Akgündüz, *Osmanlı Döneminde Vaizlik*, 17.

[457] Akgündüz, *Osmanlı Döneminde Vaizlik*, 18.

[458] Akgündüz, *Osmanlı Döneminde Vaizlik*, 19.

[459] Akgündüz, *Osmanlı Döneminde Vaizlik*, 18.

[460] Arslan, *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı*, 213. Bu bölümde *Mebâriku'l-ezhâr* verilerinden elde edilen bilgiler kullanılacaktır. Daha fazla bilgi ve örnek için bk. Arslan, *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı*, 208-225.

[461] Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, 00261, 284b

[462] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 883, 286b

i mezbûra",[463] "hîne tedrîsihî fi'l-kasabati'l-ma'rûfeti bi'l-Bolu"[464] bir kurumda çalışan kişiye atıfla "fî medreseti fî zemâni Mevlânâ ?dîn Ahmed b. Yunus b. Sarûhân"[465] şeklinde yapılabilir.

Müstensihler sene bilgisi verirken kullandıkları takvimin hicri olduğunu genellikle "mine'l-hicrati'n-nebeviyye"[466] ya da "min hicrati men lehu'l-'izze ve'ş-şeref"[467] kalıplarıyla vurgularlar. Fakat *Mebârik* müstensihleri hicri takvimi vurgularken çok çeşitli kalıplar kullanmış ve çoğunluğu da salat ve selamı yazmaya özen göstermiştir. Bu durumda söz konusu kitabın hadis kitabı olmasının etkisi olmalıdır. Kullanılan kalıplara; "fî târîhi'n-nebeviyyi'l-Mustafaviyye",[468] "min hicreti seyyidi'l-mürselîn hüve efdalu'r-rusüli'l-mübeşşirîne ve['l-]münzirîn",[469] "mine'l-hicrati'l-Muhammediyye 'aleyhî es-salavâtu ve elf elf tahiyye",[470] "fî târîhi'n-nebevî",[471] "mine'l-hicrati'n-nebeviyyeti'l-hilâliyyeti",[472] "mine'l-hicrati'n-nebeviyyeti 'alâ muhacirihâ efdali's-salavâti ve't-tahiyyât"[473] örnek verilebilir. Salavatlara da "'aleyhî efdalü's-salavât ve ekmelü't-tahiyyât",[474] "'aleyhî efdalü't-tahiyyât",[475] "'aleyhi's-salavâti ve's-selâm",[476] "sallallâhu 'aleyhî ve 'âlihî ve ashâbihî"[477] örnek verilebilir. Hicri takvim için "hicratin hilaliyye"[478] "min hicrati seyyidinâ ve habîbinâ [eşrafi]'l-halâik sallallâhu 'aleyhî ve sellem ve 'alâ eshâbihî ve evlâdihî ve 'itratihî ecmâ'in"[479] gibi kalıplar kullanılmıştır.

[463] Süleymaniye Kütüphanesi, Hazreti Nasuhi Dergahı Yazma, 00034, 342b

[464] Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi, 12551, 335b.

[465] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1253, 322b

[466] Topkapı Sarayı, Emanet Hazinesi, 000664, 202b

[467] Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 304a

[468] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000001102, 216a.

[469] Süleymaniye Kütüphanesi, Hazreti Nasuhi Dergahı Yazma, 00034, 342b

[470] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01062, 335b

[471] Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi, 197, 235a

[472] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1005, 289b

[473] Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V3571-26, 361b-362a

[474] Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 00347, 176b

[475] Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 00708, 431b

[476] Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 00136, ?

[477] Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 00383, 323a

[478] Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Medrese, 00073, 268a

[479] Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, E12971, 281a.

Müstensihler genel olarak ay isimlerini İslam kültüründe bilinegelen sıfatlarıyla nitelerler. [480] Bazıları ise ayları bu bilinen sıfatlar yerine kısa cümlelerle betimlemiştir. Örneğin Ramazan ayı için "Ramazân ellezî ünzile fîhi'l-Kur'ân",[481] Zilhicce için "Zü'l-hicce'l-mübârek el-mu'azzam kadruhû 'indellâhi te'âlâ ve tebârake",[482] Cemaziyelahir için "Cumâde'l-âhira ve hüve kable şehri Receb el-müfred"[483] Rebiülevvel içinse şehri "Rebî'ü'l-evvel ve hüve mevlidü'n-nebiyyi 'aleyhi's-selâm"[484] nitelemelerini yapmışlardır. Rebiülevvel ayı mevlidle anıldığından Rebiülevvel yerine "min şehri evâhiri'l-mevlid"[485] yazanlar da vardır. İstinsah kaydında çeşitli sebeplerle dua eden müstensihler ay isimlerini andıktan sonra da dua etmişlerdir. "fî şehri Receb bârekellâhu li'l-evveli ve li'l-âhiri"[486] örneğinde müstensih Allah'tan Recep ayının başını ve sonunu bereketli kılmasını istemiştir. *Mebârik* nüshalarının istinsah kayıtlarının hepsi Arapça yazılmış olmasına rağmen bazı müstensihler ay kelimesi için Arapça "şehr" kelimesi yerine Farsça "mâh" kelimesini kullanmışlardır.[487]

Müstensihlerin bazen günün tarihini net vermek yerine zaman aralığı ifade eden terimler kullandıklarına yukarıda değinilmişti. "Evâil", "evâsıt" ve "evâhir" bunun için en çok kullanılan terimler olsa da müstensihlerin başka kullanımları da vardır. Bu kullanımlara örnek olarak "evveli hamîs",[488] "dâhilu şehri Safer",[489] "ba'de mâ mazâ sülüsü'ş-şehri min Recebi'l-müreccb",[490] "min şehrillâhi'l-mübâreketi Cumâde'l-âhira karîben ilâ nısfihî",[491] "fî evâhiri şehri Rebî'i'l-evvel fî gurrati Rebî'i'l-âhir"[492] verilebilir.

[480] Hangi sıfatın hangi ayla kullanıldığına dair bk. Gacek, *Arapça Elyazmaları için Rehber*, 330.

[481] Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Medrese, 00073, 268a; Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 877, 331b.

[482] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 625b

[483] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1124, 351b-352a

[484] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1124, 351b-352a

[485] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, 276b

[486] Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 00181, 215a-b.

[487] mâh-ı Receb için bk. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006049, 396a; mah-ı Zi'l-ka'de için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 00139, 414b; mâh-ı Cumâde'l-ahîra için bk. Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4567, 250b.

[488] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006049, 396a.

[489] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 4459, 350b.

[490] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 890, 352b.

[491] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00982, 212b.

[492] Süleymaniye Kütüphanesi, Musalla Medresesi, 00067, 185b.

Gün adları da genel olarak Arapça olmasına rağmen bazı müstensihler günlerin Farsça karşılıklarını kullanmışlardır.[493] Cuma'nın mübarek bir gün olduğu naslarla belirlendiği için Cuma gününün mübarek sıfatıyla anılması doğal olmakla birlikte bazı müstensihler aynı vurguyu diğer günler için de kullanma ihtiyacı hissetmişlerdir. Pazartesi için "fi'l-yevmi'l-mübâreke yevmi'l-isneyn"[494] Salı için "yevmü's-sâlisi'l-mübârek"[495] Çarşamba için "fi'l-yevmi'l-mübâreke yevmi'l-erbi'a"[496] kullanımları *Mebârik* müstensihleri tarafından tercih edilenlere örnek olarak verilebilir. Eğer istinsah günü belirtilebilecek özel bir günse buna da değinmişlerdir. "'îd-i esğar fî yevmi 'arafe"[497] örneğinde istinsahın bitiminin Ramazan Bayramının Arefe gününe rastladığı "fî yevmi 'arafeti Zi'l-hicce yevmi'[l-] erbi'a"[498] örneğinde ise Kurban Bayramının arefesinde çarşamba günü olduğu bilgisine yer verilmiştir.

Günün vakitlerini namaz vakitlerine göre düzenleyen müstensihler namaz vakti, öncesi ve sonrasına da sıklıkla atıf yapmışlardır. *Mebârik* nüshalarındaki istinsah kayıtlarından hareketle bir günün vakitleri şöyle sıralanabilir: Yatsının son vaktinin çıkmasıyla başlayan seher vakti için "ba'de 'işâi'l-âhir"[499] veya "fî seheri leyleti yevmi'l-ehad",[500] sabah namazı vaktinin girdiği fecr ve güneşin doğuşundan yaklaşık 40-50 dakika sonra başlayan duha namazı vakti arasındaki zaman dilimi için "beyne vakti'l-fecr ve'd-duhâ"[501] duha vaktinin son dilimi için "dahvetü's-sülüs" duha vaktinin bittiği öğle namazı öncesindeki kerahat vakti için "kubeyle'z-zuhr[502] ya da "fî karîbi'z-zuhr"[503] öğle namazı vakti için " fî vakti'z-zuhr"[504] öğle namazının ilk vakti sonrası için "ba'de['z-]zuhr"[505] öğle ile ikindi

[493] Şenbeh için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00443, 305a; Dûşenbe için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 00137, 292b; Çeharşenbe için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00031, 242a; Pençşenbe için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00276, 159b.

[494] Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 00313, 254b.

[495] Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Ağa Cami, 00061, 257a-b.

[496] Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V721, 441b.

[497] Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 598, 212b.

[498] Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00530, 379a.

[499] Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 143, 249b

[500] Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 00315, 302a

[501] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00980, 333b

[502] Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, 00044, 418b

[503] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 794, 281b

[504] Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 00125, 164b

[505] Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 000449, 315b??

vakti arası için “ba‘de’z-zuhr kable’l-‘asr”[506] ya da “fî vakti sümmiye beyne salâteyn”[507] ikindi namazı öncesi için “kable salâti’l-‘asr"[508] ikindi namazı vakti için “fî vakti’l-‘asr”,[509] ikindi namazı sonrası için “ba‘de salâti’l-‘asr”[510] ikindi ile akşam arası için “beyne salâti’l-‘asr ve’l-mağrib”[511] Akşam namazı vakti için “vaktü’l-mağrib”[512]yatsı namazı vakti için “fî vakti’l-‘işâ’”[513] gece için “fî leyleti”[514] gecenin son üçte birlik kısmı için “fî leyleti yevmi’s-sülesâ fî sülüsihi’l-âhir”[515] ifadeleri kullanılmıştır. Cuma namazı vakti için de durum aynıdır: Cuma namazı öncesi “el-Cum‘ati kable’l-ezân”[516]Cuma namazı vakti “fî vakti salavâti Cum‘a”[517] şeklinde belirtilmiştir. “sâdefe fi’l-leyleti hiye hayrun min elf şehrin bi-nassı’l-Kur’ân”[518]örneğinde olduğu gibi istinsahın bitimi özel bir vakte rastladıysa buna da değinilir. Diğer zaman dilimlerinde olduğu gibi vakitler için de bazı sıfatlar kullanılmıştır. Bunlara “vaktü’z-zuhri’l-mübârek”[519] “eşrefu’l-evkât vaktu’z-zuhr”[520] kullanımları örnek verilebilir.

Müstensihlerin istinsahın bitim tarihini belirtme pratiklerine değinildikten sonra bu kullanımların yüzyıllara göre değişimi aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir.

[506] Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, 00261, 284b

[507] Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17519, 182b

[508] Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 00709, 252b

[509] Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17964-1, 249a

[510] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01053, 316b

[511] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 890, 352b

[512] Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Gümüşhacı Köyü, 260, 225b?

[513] Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 826, 308b

[514] Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, 229b

[515] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a

[516] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 877, 331b

[517] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01062, 335b

[518] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 877, 331b

[519] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 10710, 191a

[520] Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdü Bey, 00083, 274b

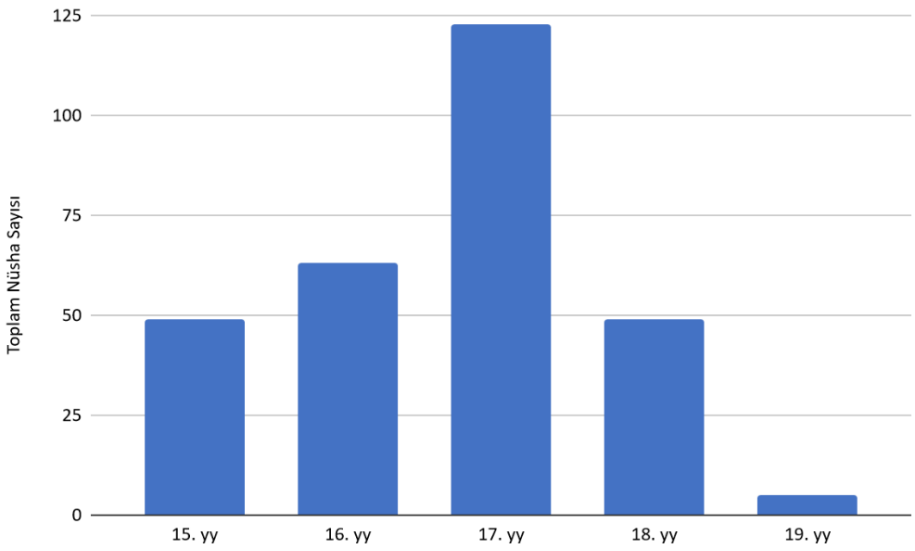

Grafik 4: Yüzyıllara Göre İstinsah Edilen Nüsha Sayısı Grafiği

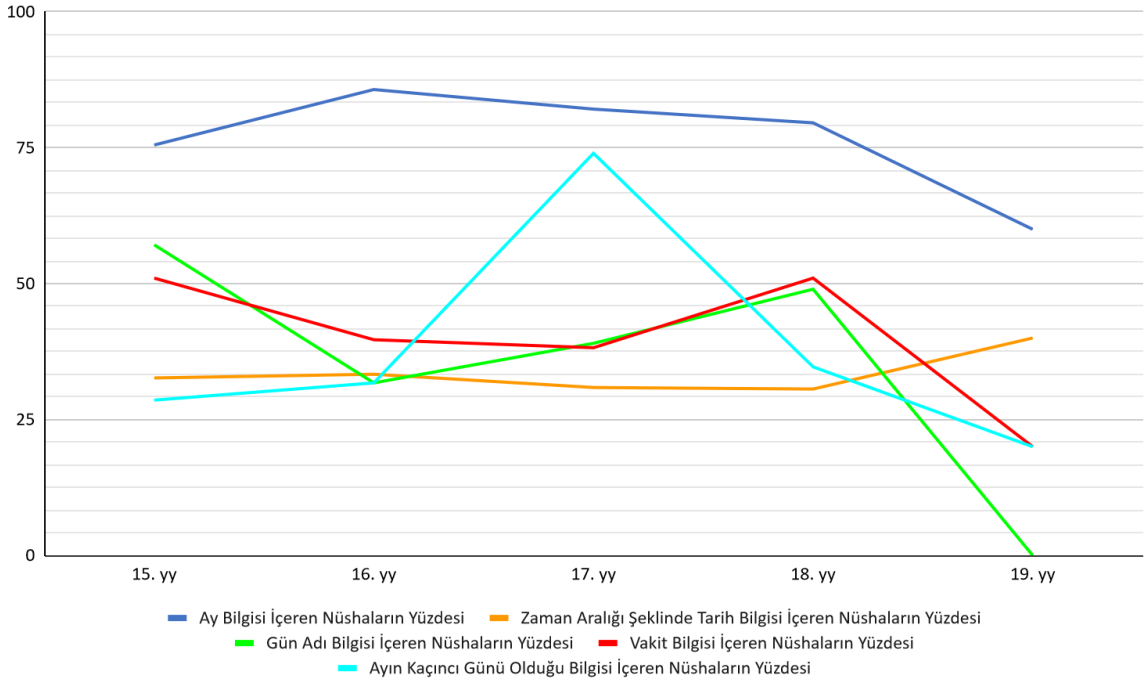

Grafik 5: İstinsah Kaydında Yıl Bilgisi, Ay Bilgisi, Zaman Aralığı Şeklinde Tarih Bilgisi, Ayın Kaçıncı Günü Olduğu Bilgisi, Gün Adı Bilgisi, Vakit Bilgisi İçeren Nüshaların Yüzdesinin Yüzyıllara Göre Değişim Grafiği

Yukarıdaki grafiklerin ilkinde sene bilgisi içeren nüshalar sayesinde belirlenen istinsah miktarının yüzyıllara göre değişimi, ikincisinde ise istinsah kaydında ay, ayın kaçıncı günü olduğu bilgisi, gün adı,

vakit bilgilerinin ve zaman aralığı şeklinde tarih gösteriminin bulunduğu nüsha sayısının yüzyıl içindeki toplam nüsha sayısına göre yüzdesi gösterilmiştir.[521] İlk grafikte her yüzyıldaki mavi blok; yıl bilgisi içeren yani o yüzyılda üretildiği istinsah kaydı sayesinde tespit edilebilen nüsha sayısını göstermektedir. İkinci grafikteki mavi çizgi ay, turuncu çizgi zaman aralığı şeklinde tarih, cam göbeği (cyan) çizgi ayın kaçıncı günü olduğu bilgisi, yeşil çizgi gün adı, kırmızı çizgi vakit bilgisinin o yüzyıl içindeki nüsha sayısına göre yüzdesini gösterir. Bu verilere göre 15. yüzyılda üretilen 49 nüshadaki istinsah kayıtlarının %75,5'inde ay bilgisine %57'sinde gün adı bilgisine %51'inde vakit bilgisine, %33'ünde zaman aralığı şeklinde tarih bilgisine, %28,5'inde ayın kaçıncı günü olduğu bilgisine yer verilmiştir. 16. yüzyılda üretilen 63 nüshadaki istinsah kayıtlarının %86'sında ay bilgisine, %40'ında vakit bilgisine, %33'ünde zaman aralığı şeklinde vakit bilgisine, %32'sinde gün adı ve ayın kaçıncı günü olduğu bilgisine yer verilmiştir. 17. yüzyılda üretilen 123 nüshadaki istinsah kayıtlarının %82'sinde ay bilgisine, yaklaşık %74'ünde ayın kaçıncı günü olduğu bilgisine, %39'unda gün adı bilgisine, %38'inde vakit bilgisine yaklaşık %31'inde zaman aralığı şeklinde tarih bilgisine yer verilmiştir. 18. yüzyılda üretilen 49 nüshadaki istinsah kayıtlarının %79'unda ay bilgisine, %51'inde vakit bilgisine, %49'unda gün adı bilgisine, %35'inde ayın kaçıncı günü olduğu bilgisine, %31'inde zaman aralığı şeklinde tarih bilgisine yer verilmiştir. 19. yüzyılda üretilen 5 nüshadaki istinsah kayıtlarının %60'ında ay bilgisine, %40'ında zaman aralığı şeklinde tarih bilgisine, %20'sinde ayın kaçıncı günü olduğu ve vakit bilgisine yer verilmiştir.

Grafikte görüldüğü üzere tüm yüzyıllarda sene bilgisinden sonra en çok ay bilgisi zikredilmiştir. Ay bilgisinin zikredilme yüzdelerinin düzenli olması, bunun müstensihler arasında genel temayül olarak benimsendiğini de gösterir. Daha titiz tarih bilgisinin öğrenilmesini sağlayan ayın kaçıncı günü olduğu ve gün adı bilgisinin istinsah kayıtlarında zikredilme yüzdelerinin yüzyıllara göre artan çizgi oluşturmaması *Mebârik* müstensihlerinin zaman içinde daha titiz tarih vermek gibi bir amaçlarının olmadığını gösterir. 15. ve 16. yüzyıllarda müstensihler ayın kaçıncı gününde olunduğunu net olarak değil de zaman aralığı şeklinde belirtme eğilimdeyken 17. yüzyılda müstensihlerin çoğu ayın kaçıncı günü olduğunu net şekilde zikretmişlerdir. Aynı şekilde istinsah kaydında zamana dair veriler arasında ayın kaçıncı günü olduğunun en çok belirtildiği yüzyıl da 17. yüzyıldır.

İstinsah edilen *Mebârik* nüshası miktarının yüzyıllara göre değişim grafiğinin 15. yüzyıldan itibaren 18. yüzyıla kadar yükseldiği görülmektedir. *Mebârik*'in telif edildiği 15. yüzyıldan itibaren giderek artan sayılarda istinsah edilmesi Osmanlı ilim çevresinde gördüğü ilgiyi gösterir. Bununla

[521] Bu iki grafik sene bilgisi içeren nüshalardaki verilere göre oluşturulduğu için "Zamana Dair Verilerin Yüzyıllara Göre Değişimini Gösteren Grafik"te sene bilgisine yer verilememiştir.

birlikte 18. yüzyılda istinsah edilen nüsha sayısının 15. yüzyılla aynı olması yani azalması oldukça dikkat çekicidir. Oysaki yazma eser kataloglarından hareketle yazma eser üretimine dair yapılan bir çalışmada 18. yüzyıl yazma eser üretiminin altın çağı olarak ileri sürülmektedir.[522] O halde 15. yüzyıldan itibaren artan miktarlarda çoğaltılan *Mebârik*'in istinsah miktarının, yazma eser üretiminin yoğun olduğu belirtilen 18. yüzyılda azalmasının nedenleri üzerine düşünmek gereklidir.

Yukarıda müstensihlerin kendileri ve aileleri hakkında söyledikleri sayesinde *Mebârik*'in üretiminde medrese, cami ve tarikat mensuplarının etkili olduğu tespit edilmişti. Ayrıca bu çalışmaya kaynaklık eden nüshaların hepsinin bir şekilde yazma eser kütüphaneleri envanterine giren nüshalar olduğu da göz önüne alındığında akla ilmiye sınıfı arasında dolaşımda olan *Mebârik*'in bu şahıslar tarafından kendilerinin kullanımı için ürettikleri nüshalarının hat ve kullanılan malzeme bakımından kaliteli olmamasının muhtemel olması sebebiyle zengin kitap alıcılarının dikkatini çekmemiş olabileceği gelmektedir. Dolayısıyla şahsi amaçlar için üretilen bazı nüshalar kütüphane çevrelerinden uzak kaldıkları için bu kurumlar vasıtasıyla günümüze gelemediğinden dolayı çalışma dışı kalmış olabilirler.

Bir başka neden olarak da 17. yüzyılla birlikte ortaya çıkan müstakil kütüphanelerin[523] sayısının her geçen yüzyılla birlikte artmasının istinsah edilen nüsha sayısını etkilemiş olması düşünülebilir. *Mebârik*'in ilmiye sınıfı arasında dolaşımda olması ve medresede okutulması ilim talebeleri tarafından da temin edilmesini gerekli kılmıştır. Sahaflardaki eserlerin fiyatlarının yüksek olması sebebiyle medrese talebeleri için kitaba ulaşmanın yolu istinsah veya zengin hayırseverlerce oluşturulan vakıf kütüphaneleriydi.[524] 18. yüzyıla kadar üretilen nüshaların gerek ilmi ortam gerekse vakıf kütüphanelerinin ihtiyacını karşılaması sebebiyle 18. yüzyılda üretimin düştüğü akla gelen sebeplerdendir. Aşağıdaki tablo *Mebârik* nüshaları arasında istinsah ve vakıf tarihi bilinen 63 nüsha üzerinden oluşturulmuştur.

---

[522] Erol Özvar, "Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl Sempozyum Tebliğleri,* ed. Hidayet Aydar - Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 24.Türkiye yazma eser kataloglarından elde edilen verilerin 15-18. yüzyıl aralığında incelendiği bu çalışmada Osmanlı'da yazma eser üretiminin yaygınlaşması ile medrese, daru't-tıp, daru'l-kurra ve daru'l-hadis gibi öğretim kurumlarının artışı, ekonomik ve kişisel refah seviyesi, kütüphanelerin yaygınlaşması, kitap maliyeti arasındaki ilişki de ortaya konulmuştur.

[523] Müstakil kütüphaneler ve büyük medrese kütüphanelerinin ortaya çıkışı hakkında daha detaylı bilgi için bk. İsmail E. Erünsal, Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 204-334.

[524] İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kitap Ticareti Sahaflar ve Kitapçılar* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 82

Nüshanın Vakfedildiği Yüzyıl / Vakfedilmiş Nüshaların İstinsah Yüzyılı	17. yy	18. yy	19. yy	Genel Toplam
15. yy	1	8	2	11
16. yy	1	8	5	14
17. yy	5	7	10	22
18. yy	-	9	7	16
Genel Toplam	**7**	**32**	**24**	**63**

Tablo 5: Bir Yüzyılda Vakfedilen Mebârik Nüshalarının Kaçıncı Yüzyıllarda İstinsah Edildiğini Gösteren Tablo

Tabloya göre 17. yüzyılda vakfedildiği tespit edilen 7 nüshanın 1'i 15. yüzyıl, 1'i 16. yüzyıl, 5'i 17.yüzyıl'da istinsah edilmiştir. 18. yüzyılda vakfedildiği tespit edilen 32 nüshanın 8'i 15. yüzyıl, 8'i 16. yüzyıl, 7'si 17. yüzyıl, 9'u 18. yüzyılda istinsah edilmiştir. 19. yüzyılda vakfedildiği tespit edilen 24 nüshanın 8'i 15. yüzyıl, 8'i 16. yüzyıl, 7'si 17. yüzyıl, 9'u 18. yüzyılda istinsah edilmiştir. 20. yüzyılda vakfedildiği tespit edilen 24 nüshanın 2'si 15. yüzyıl, 5'i 16. yüzyıl, 10'u 17. yüzyıl, 7'si 18. yüzyılda istinsah edilmiştir. Vakıf tarihi 18. yüzyıl olan nüshaların %72'sinin ve 19. yüzyıl olanların %71'nin 15., 16. ve 17. yüzyıllarda istinsah edilmiş olması bu yüzyıllardaki üretimin sonraki yüzyıllardaki ihtiyacı karşılamasından dolayı 18. yüzyılda istinsah miktarında düşüş olmasına sebep olabileceği fikrini desteklemektedir. Cami ve tekkelerde yapılan istinsahların bu kurumların kütüphaneleri için yapılmış olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Mebârik üretiminin yıl bazında dağılımı aşağıdaki grafikte incelenmiştir.

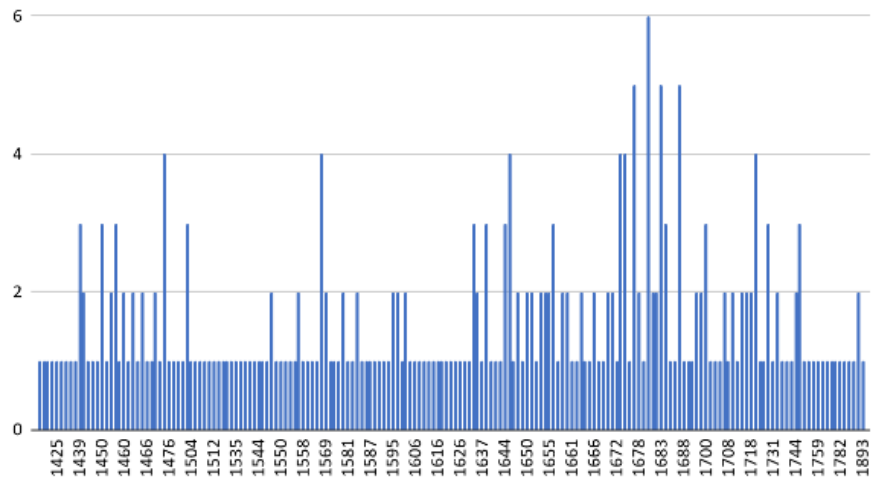

Grafik 6: Mebârik Üretiminin Yıl Bazında Dağılımı Grafiği

İstinsah tarihi içeren nüshalardaki verilere göre oluşturulan bu grafiğe göre bir yılda en fazla altı *Mebârik* üretilmiştir. Ayrıca yukarıdaki grafiklerde 17. yüzyıldaki istinsah miktarının diğer yüzyıllara göre fazla olduğu görülmüştü. Bunun yanı sıra 17. yüzyılda bir yıl içinde istinsah edilen *Mebârik* sayısı da fazladır. *Mebârik*'in telif edildiği yüzyıl içinde de bir yılda birden fazla nüsha üretilmiş bu durum 17. yüzyılın ikinci yarısında daha yoğunlaşmıştır.

İstinsah kaydında geçen sene bilgisinin incelenmesinden sonra diğer ögelere geçilebilir. Aşağıda bu ögelere dair grafikler ve grafiklere dair yorumlara yer verilmiştir.

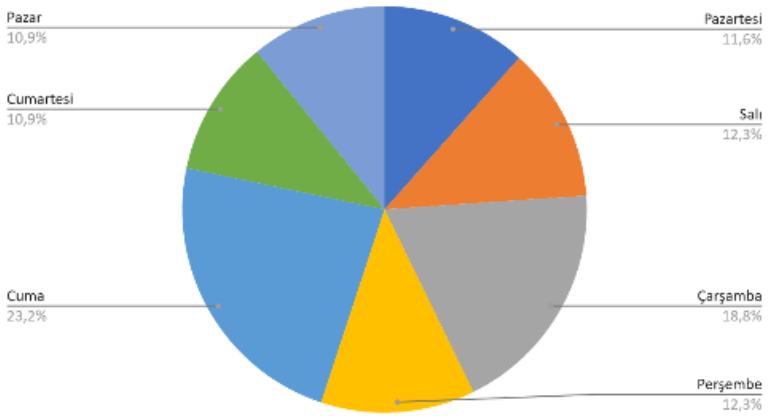

Grafik 7: Mebârik İstinsah Kayıtlarında Geçen Gün Adlarının Oranını Gösteren Grafik

İstinsah kaydındaki günlerin yüzdelik dağılımını gösteren yukarıdaki grafiğe bakıldığında *Mebârik* müstensihlerinin istinsahı en çok cuma günü bitirdikleri görülür. Cumadan sonra gelen gün ise çarşambadır. Çarşambayı salı ve perşembe izler. Cuma gününün mübarek sayılması sebebiyle müstensihler, istinsahın bitirilmesini bu güne tesadüf ettirmeye çalışmış olmalıdırlar. Medreselerin tatil günlerinin salı, perşembe ve cuma günleri olması, medreselerde yaygın olarak okutulan *Mebârik*'in istinsahının salı ve perşembe günlerinde bitmesini açıklayabilir.[525]

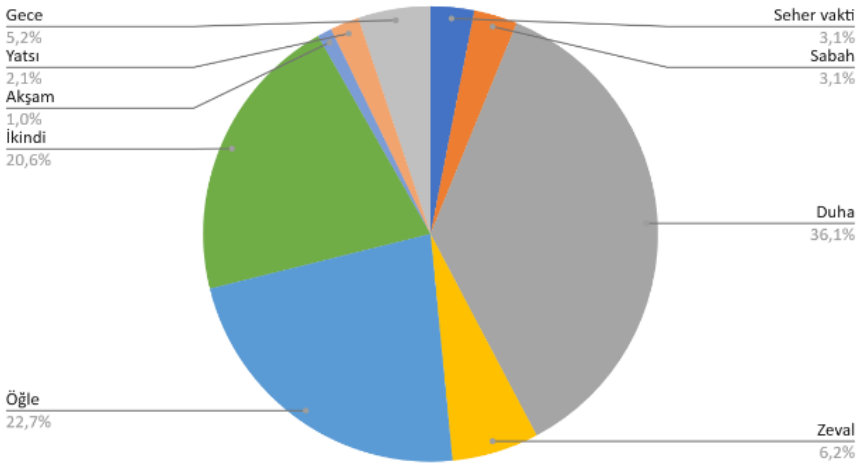

Grafik 8: Mebârik İstinsah Kayıtlarında Geçen Vakit Bilgisi Oranını Gösteren Grafik

İstinsah kaydındaki vakitlerin yüzdelik dağılımını gösteren yukarıdaki tabloya göre ise müstensihlerin çoğunluğu istinsahı duha/kuşluk vaktinde bitirmiştir. İstinsah bitimi duha vaktinden sonra en çok öğle ve ikindi vaktine tesadüf etmiştir. Müstensihler daha ziyade gündüz vakitleri istinsahla meşgul olmuş gözükmektedirler. Gün ışığından faydalanılmayı mümkün kılan bu vakitlerin tercih edilmesinde ilim taliplerine ezber için seher, araştırma için gündüzün erken saatlerinin, yazmak için gün ortasının, müzakere ve mütalaa içinse gecenin tavsiye edilmesi de etkili olmuş olmalıdır.[526] Başka eserler üzerinde yapılacak çalışmalarla bu veriler daha da çeşitlendirilebilecektir.

[525] Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), 128, Giambattista Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü (Türklerin Yazılı Edebiyatı)*, çev. Ali Berktay (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2018), 142.

[526] Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm İbn Cemâa, *Tezkiretü's-sâmi' ve'l-mütekellim fî edebi'l-âlim ve'l-müteallim* (Beyrut: Dâr'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1433/2012), 89.

	İlkbahar	Kış	Sonbahar	Yaz	Genel Toplam
Gündüz	21	13	23	29	35
Akşam	3	5	2	2	1
Genel Toplam	**24**	**19**	**25**	**30**	**98**

Tablo 6: İstinsah Bitim Vaktinin Mevsimlere Göre Değişimini Gösteren Tablo

Tabloya göre *Mebârik*'in diğer mevsimlere nazaran kışın daha az istinsah edildiği görülmektedir. Gündüz istinsahının akşam istinsahına üstünlüğü tabloda net bir şekilde gözükmektedir.

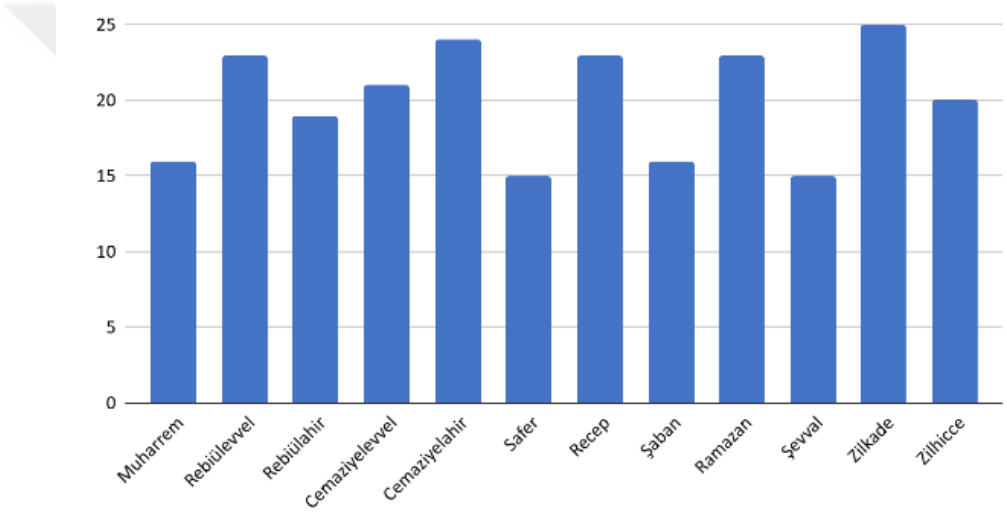

Grafik 9: Mebârik İstinsah Kayıtlarında Geçen Ay Adları Grafiği

Müstensihlerin istinsahı bitirdikleri ayların dağılımını gösteren yukarıdaki grafiğe göre bir yorum yapmak zordur. İstinsah kaydında mesleklerini belirten müstensih sayısı az olduğu için mesleklerle istinsahın bittiği ay arasında bir bağlantı kurmak için yeterli veri elde edilememiştir. Buna rağmen, medreselerin tatil olduğu Ramazan ayında ibadet yoğunluğuna rağmen *Mebârik* istinsahının devam etmiş etmiş olması önemlidir. Müstensihler, Ramazan ayının maneviyatından faydalanmayı umarak istinsah faaliyetlerini bir ibadet görüp Ramazan ayında da istinsaha devam etmiş olmalıdırlar.

Buraya kadar istinsah kayıtlarından istinsahın bittiği zamana dair elde edilen veriler değerlendirildi. İstinsaha başlama vakti de bu çalışma için önem arz etmektedir. Bununla birlikte müstensihler, istinsah kaydında istinsah başlangıç vaktine çok nadir değinmişlerdir. *Mebârik* nüshaları

arasında istinsah kaydının bir ögesi olarak istinsaha başlama tarihine yer verilen tek nüsha Beyazıt B1124'tür.[527] Müstensih, istinsahın bitiş tarihinin peşi sıra istinsah başlangıç tarihini zikretmiştir. Önce istinsah bitim tarihini belirtilmesi müstensihin, istinsah kaydını aslen istinsahın bitimine dair bir kayıt olarak gördüğünü gösterir. Başka nüshalarda ise istinsah kaydının başlangıç tarihine dair bilgi müstensihlerce istinsah kaydı metninden özellikle ayrılarak istinsah kaydının kenarlarına[528] yazılmıştır. Kimi müstensihler de istinsaha başlama tarihini nüshanın zahriyesine[529] ya da ön vikaye varaklarına[530] yazmıştır. Tüm bunlar istinsaha başlama tarihinin müstensihlerce istinsah kaydından ayrı bir bilgi olarak görüldüğünü düşündürmüş ve kıraat, mütalaa gibi başka eylemlerin başlangıcını belirtmek için de aynı tarz kayıtların varlığının tespit edilmesiyle bu kaydın yeni bir isimle anılması gerektiği düşüncesi hasıl olmuştur. Bu tarz kayıtlara genellikle başlangıç ifade eden fiillerle başlanılması sebebiyle bidayet kaydı denilmesi uygundur.

[527] "…ve kâne 'ani'l-kitâbeti'l-ferâğ fi'l-yevmi'l-Cum'ati kâne şehr Cumâde'l-âhira ve hüve kable şehri Receb el-müfred fî sene isnâ ve tis'îne ba'de elf li-hicriyyeti 'aleyhi's-selâm ve kad bede'tü fî şehri Rebî'i'l-evvel ve hüve mevlidü'n-nebiyyi 'aleyhi's-selâm ve kâne sene hamse ve semanîne ve elf…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1124, 352a.

[528] Bidayet kayıtları yeşile boyanarak vurgulanmıştır.

Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 00151, 319a;

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00978, 207b;

Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 11, 294.

[529] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 1a.

[530] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, DIB, 4098, Ia.

Bidayet kayıtları; istinsah, kıraat ve mütalaa gibi eylemlerin başlangıç tarihini belirtmek için yazılan kayıtlardır. Bidayet kayıtları genellikle başlamak anlamına gelen, bedee bi/fî,[531] ibtedee[532] ve şürû‘ fiil ve mastarlarının tek veya ittefeka,[533] kad,[534] kâne[535] ve veka‘a[536] ile birlikte kullanımı ya da başlangıç anlamındaki bidâye[537] ile başlar. Arapça veya Türkçe yazılan bu kayıtlar genellikle sadece tarih bilgisi içerdikleri için kısadırlar. Bu kayıtlar bazen istinsah kaydının olduğu varağın herhangi bir yerine yazılmışken[538] bazen de zahriye[539] ya da vikaye varaklarına yazılmıştır.[540] Bidayet kayıtlarında birden fazla eylemin başlangıç tarihine yer verilebilir. Örneğin Bölge Yazma Eserler BY0000003753 nüshasındaki bidayet kaydında istinsah ve kıraate başlama tarihleri birlikte zikredilmiştir.[541] Bazı bidayet kayıtlarında farklı bir esere dair başlangıç tarihi bilgisi de olabilmektedir. Örneğin Süleymaniye 277 nüshasının vikaye varağına düşülen kayıt bir tefsir kitabının okunmasına başlanılan tarihe dairdir.[542]

Mebârik nüshalarında tespit edilen bidayet kayıtları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Zilhicce’nin ortaları[543]	Muharrem’in başları 952? (Nisan 1545?)[544]	20 Ramazan 996 (13 Ağustos 1588)[545]	Rebiülevvel 1085 (Haziran/Temmuz 1674)[546]

[531] “…bedee fî kırâeti…” Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01047, Ia.

[532] “…kad ibtedee bi-tedrîsihî …” Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, DIB, 1658, Ia.

[533] “…ittefaka’ş-şurû‘ hâze’l-kitâb …” Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00978, 207b.

[534] “...ve kad ibtedee …” Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 00151, 319a

[535] “…kâne’l-bed’ü …” Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a.

[536] “veka‘a’ş-şurû‘ fihî eydân fî hâze’l-yevm …” Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, DIB, 1658, 1a.

[537] “Bidayetü hâze’l-kırâat …” Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005865, Ia.

[538] Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 11, 294a; Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 00151, 319a.

[539] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 1a.

[540] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4098, Ia.

[541] “İbtedenâ el-kitâbete fî hâzihi’n-nüsha fî evâhiri Cumâde’l-âhira ve’btedee’l-kırâete fîhâ fî evveli isneyni fî şehri Receb ‘akabi’l-şehri’l-mezkûr sene 1095” Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 1a.

[542] “Bin yetmiş senesi Recebi’l-ferdin on üçünde hamîs günü tefsir şerif bed‘ olundu Allah te‘âlâ itmâmın müyesser ede Âmîn” Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00277, Ia.

[543] Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 11, 294a.

[544] Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 00151, 319a.

[545] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00978, 207b.

[546] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1124, 352a.

Cemaziyelahir'in son günleri 1095 (Haziran 1684)[547]	1 Cemaziyelahir 1170 (21 Şubat 1757)[548]	25 Rebiülahir 1118 (6 Ağustos 1706)[549]	

Tablo 7: İstinsaha Başlama Vakitlerini Gösteren Tablo

G. İstinsah Yer ve Mekânlarına Dair Bilgiler

İstinsah kayıtlarında yer verilen bir diğer öge de istinsah yer/mekânıdır. Bu ögelerden elde edilen verilerin incelenmesi sayesinde *Mebârik*'in çoğaltıldığı yerler hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. İstinsah mekânına dair: İstinsahın başladığı, istinsahın bittiği ve istinsahın sürdürüldüğü mekân/lar. olmak üzere üç süreçten bahsedilebilir. Kataloglarda ve sair istinsahın bittiği yere dair mekân bilgisi verilir. Sayıları az olsa da *Mebârik* müstensihleri arasında istinsaha başladıkları yeri belirtenler vardır. Örneğin Hamza b. Mustafa b. Yakub onlardan biridir. O, Elmalı'da başladığı istinsahı Kütahya'nın Gümüş köyünde bitirmiştir.[550] Bununla birlikte müstensihler nüshayı yazdıkları ya da yazımını bitirdikleri yere dair bilgiyi istinsah kayıtlarında çok sık zikretmezler. Nitekim, bu çalışmada istinsah kaydı içeren 309 nüshanın 81'inde mekân bilgisi vardır. Bu da istinsah içeren nüshaların yaklaşık 1/4'ünde istinsah mekânı bilgisi olduğunu gösterir. Bu durum istinsah ögeleri tanıtılırken *Mebârik* nüshaları özelinde hazırlanan grafikte de belirtilmişti.[551]

İstinsah mekânına dair bilgilerin çeşitliliği de müstensihlerin tutumuna bağlıdır. Kimi müstensihler mekân bilgisi olarak mahalle, köy, kasaba, şehir, sancak, kale, ada, medrese, cami, zaviye ya da hankâh bilgilerinden sadece birine yer verirken kimileri istinsah mekânını detaylandırmıştır.[552] Örneğin; Ragıp Paşa 313 nüshasının müstensihi istinsah kaydında istinsah mekânı olan Tire'nin

[547] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 1a.

[548] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, DIB, 4098, Ia.

[549] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a.

[550] "…temâmuhû bi-emkinetin muhtelifetin hattâ bede'tü bi-nâhiyeti Elmalı ve hatemtü bi-nâhiyeti Kütahya el-müsemmâ bi-karyeti Gümüş…" Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 598, 212b.

[551] Grafikler için bk. sayfa 34.

[552] Arslan, müstensihlerin istinsah kayıtlarında belirttiği mekânları; özel, kamusal ve yarı kamusal alanlar diye kategorize etmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Arslan, *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı,* 1889-208.

Anadolu bölgesinde olduğunu,[553] Servili 39'un müstensihi ise Güzelhisar'ın Aydın'a bağlı olduğunu,[554] Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 1321 nüshasının müstensihi de Ergani'nin Diyarbakır'ın kasabası olduğunu[555] belirtmiştir. Yeni Cami 256'nın müstensihi de istinsah mekânı olarak önce Bursa'yı yazmış ardından Keşiş Dağı'nı kastettiğini açıklamıştır.[556] Aynı şekilde bazı müstensihler de istinsah mekânı olan medrese, cami ve zaviyelerin adlarının yanı sıra bulundukları yerin bilgisini de kayıtlarında zikretmiştir. Bu duruma istinsah kayıtlarında geçen Erzurum'daki Feyz Medresesi,[557] Rodos adasındaki Hurmalı Medresesi,[558] Darende'deki Hâtuniyye Medresesi,[559] Mısır'daki Reis Cami,[560] İzmir'deki Hacı Hüseyin Cami,[561] Mısır'daki Şeyh Nizamüddin Zaviyesi,[562] Darende'deki Mustafa Bey Zaviyesi[563] örnek verilebilir.

Yer bilgisini daha da detaylandıran müstensihler ise farklı referanslar kullanır. Örneğin; Hacı Hızır, hatibi olduğu caminin adının "el-Cami'u'l-Cedîd" olmasına rağmen Bayraklı Cami olarak meşhur olduğunu zikrettikten sonra Rumeli Yenişehir'deki bu caminin kahvehanenin yakınında olduğunu belirtir.[564] Bu bilgilere eserin istinsahının 1035/1626 tarihinde bittiğini de ekler. Bir hatibin camiyi kahvehaneye referansla tanıtması 17. yüzyıl Yenişehir'i hakkında ipuçları verebilir. Halkın bir kısmının camiden ziyade kahvehanelerin müdavimi olması 17. yüzyıl İstanbul'unda da görülen bir durumdur. Süleymaniye vaizi Emir Efendi'nin (ö.1015/1606-7) Cuma günleri tefsir ve hadis naklinden sonra Cami'de halkın sorularını cevapladığı kimilerinin ise soru sormak için vaazın bitmesini Süleymaniye

[553] "…min vilâyeti Tire bi-iklîmi Anadolu…" Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 00313, 254b.

[554] "…fî Güzelhisar el-mahmiyyeti min livâi Aydın…" Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 00039, 246a-b.

[555] "…fî kasabati Ergâni ve hiye min kasabâtin Diyarbekir…" Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 877, 331b.

[556] "…fî vilâyeti Bursa yani Keşiş Dağ hâmahallâhu 'ani'l-beliyye…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00256, 202a.

[557] "…fî beldeti Erzurum fî medreseti Feyz…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 11301, 325b.

[558] "…'abdihi'l-Ganî Ahmed b. Bâlî gafarallâhu el-vâlî fî medreseti Hurmalı fî medîneti er-Rodos…" Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00088, 428a-b.

[559] "…fî kasabati Dârende fî medreseti Hâtuniyye…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 374, 302a.

[560] "…bi- Câmi'i'r-Re'îs bi-ravzati Mısır el-mahrûseti..." Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Ağa Cami, 00061, 257a-b.

[561] "…fî Cezîrati el-İzmîr fî Câmi' Hâcı Hüseyin…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3914, 364b.

[562] "…fi'l-beldeti'l-Kâhirati'l-müsemmâti bi-Mısır fî zâviyeti Şeyh Nizâmüddîn…" Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1321, 323b.

[563] "…fî kasabati Dârende fî zâviyeti Mustafa Bey…" Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi, 44 Dar 510, 261a.

[564] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3235, 214b.

kahvelerinde beklediği bilinmektedir.[565] Bu noktada müstensihin de kahvehanenin müdavimlerinden biri olduğu düşünebilir. Hasan b. Abdülbaki ise istinsahı Kütahya'da Abdullah Timurtaş'ın vakfı olan "Mektebü'l-Cedîd"de bitirmiştir.[566] Mektep ise arasta yani çarşının yakınındadır. Ubeydullah b. Mustafa, istinsah mekânı olan Acebşir Mahallesi'nin adının kaynağını aktarır. Ona göre Tokat'taki Acebşir Mahallesi'nin adı bölgede medfun evliyalardan biri olan Acebşir'in isminden gelmektedir.[567] Böylece bulunduğu mahallenin manevi hayatı açısından önemli görülen bir detaya da dikkat çekmiştir.

Kimi müstensihlerin istinsah mekânına dair kayıtlarında doğrudan gündelik hayatın içinden bilgiler yer almaktadır. Ahmed b. Ramazan, *Mebârik*'in istinsahını Kuh-ı serh yaylağındaki[568] Çinçin Medresesinde Abdürrezzak Antakî'nin meclisinde bitirmiştir. Yaylada istinsaha da örnek olabilecek bu kayıtta istinsahın bitimi 25 Cemaziyelahir 1125 (19 Temmuz 1713)'e denk gelmiştir. Ahmed, yaz mevsiminin çiçeklerle bezediği yayladan esinlenmiş olacak ki medreseyi etrafı değerli ilim talipleriyle süslü diye betimler.[569] Bu kayıt ayrıca yazın sayfiyelerde yürütüldüğü bilinen eğitim faaliyetlerine de örneklik teşkil eder.[570] Yaylada tesis edilmiş medreselerden biri olan Çinçin Medresesinde Abdürrezzak Antakî'nin meclisinde *Mebârik* istinsahının yapılması yayla dönüşü sürdürülecek yerleşik eğitim faaliyetlerine bir hazırlık olarak da düşünülebilir.

Medrese, cami gibi mekânların dışında özel mekânlarda da istinsah yapılır. Bir âlimin meclisi bu özel mekânlardandır. Nitekim Mustafa b. İsrail b. Ahmed b. Mahmud b. Eyyüb el-Hanefî de *Mebârik*'in istinsahını Mevlâna Ahmed'in meclisinde tamamlamıştır.[571] Bazen de istinsah mekânı olarak bir hamînin evi anılır. Osmanlı ileri gelenlerinin konaklarına çağırdıkları hattatlara her gün birkaç satır bile olsa teberrüken *Kur'an-ı Kerîm*, *Sahih Buhârî*, *Şifâ-i Şerîf* gibi dini kitaplar yazdırdıkları bilinmektedir.[572] Abdullah Mehmed b. Abdullah el-Menteşevî de *Mebârik*'in istinsahını Âli Dergâhı

[565] Murat Akgündüz, *Osmanlı Döneminde Vaizlik*, 53.

[566] Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1722, 429b.

[567] Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 453, 391b.

[568] Kızıldağ yaylası

[569] "…fî yaylak-ı kûh-i sehr el-mahmiyyeti'l-'âliyyet sânehâ 'ani'l-âfât ve'l-beliyyeti'l...fî medreseti Çinçin el-mahrûseti'l-'âliyyeti'l-müzeyyeneti etrâfihâ bi-tâlibi'l-'ulûmi's-seniyyeti fî meclisi el-üstâz Abdurrezzâk el-Antâkî el-muhakkik li'l-'ulûmi.... fi'l-usûl ve'l-..." Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002459, 272a.

[570] XV-XVI yylarda Osmanlı Medreseleri s.44.

[571] "…temme'l-kitâbu hadîsi nebiyyi'l-Muhammed fî meclisi Mevlânâ Ahmed" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 318/1, 248b-249a.

[572] Necib Âsım, *Kitap*, ed. Ali Yıldız, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2020), 104.

Serbevvabı Hasm Mehmed Ağa'nın Saadethanesi'nde bitirdiğini belirtmiştir.[573] Abdullah Mehmed b. Abdullah el-Menteşevî'nin talik hattıyla yazdığı bu nüsha da teberrük amacıyla çoğaltılmış olabilir.

Mebârik müstensihlerinin istinsah mekânı olarak zikrettikleri medrese, cami, zâviye isimleri aşağıdaki tablodaki gibidir:

Medrese	
Yıldırım Bayezid Medresesi	Bursa
Murat Bey Medresesi	Bursa
Vacidiye Medresesi	Kütahya
Kışlak? Medresesi	
Kancırumi? Medresesi	
Tuti Abdüllatif Medresesi	İstanbul
Yahya Efendi Medresesi	İstanbul
Hatuniyye Medresesi	Malatya
Hurmalı Medresesi	Rodos
İvaz? Paşa Medresesi	Bursa
Feyziye (Fevziye/Kurşunlu) Medresesi	Erzurum
Çinçin Medresesi	Kızıldağ Yaylası/ Adana
Timurtaş Paşa Medresesi	Kütahya
Cami	

[573] "…fî şehri Kostantiniyye'l-mahmiyyeti fî Saadethâne-i Hasm Ağa Serbevvaban-ı Dergâh-ı 'âlî…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 03717, 402b.

Reis Cami	Mısır
Cami-i Kebir (Ulu Cami)	Tire / İzmir
Hacı Hüseyin Cami	İzmir
Hacı .... Cami	…. Kasabası
Kara Cami	Emet/ Kütahya
Medrese-i Atik Cami	Vidin
Dergâh	
Mustafa Bey Zaviyesi	Darende/ Malatya
Hekim Çelebi Zaviyesi	İstanbul
Hüsrev Bey en-Nevabâdî Hangâhı	
Şeyh Nizamüddin Zaviyesi	Kahire/ Mısır

Tablo 8: Mebârik İstinsah Kayıtlarında Geçen Medrese, Cami, Zâviye İsimleri Tablosu

Müstensihlerin mesleklerine dair grafik, istinsah mekânları tablosuyla paralel okunduğunda istinsahın medrese, cami ve tekke/dergâh/zaviye üçgeninde olduğu görülür. Camilerde *Mebârik*'in okutulduğu ileride kıraat kayıtlarından elde edilen verilerle gösterilecek olsa da burada değinilecek husus Osmanlı ilim ortamında camilerin sadece ibadet, vaaz, ders okutma ve okuma mekânları olmayıp aynı zamanda eser istinsahının da yapıldığı mekânlar olduklarıdır. Camilerde istinsah faaliyeti bireysel olabileceği gibi topluca da yapılabilmektedir.

Gerek kendisinin gerekse aile fertlerinin tarikat ehli olduğunu belirten müstensihler sayesinde *Mebârik*'i çoğaltan kişiler arasında tasavvuf erbabının da olduğu gösterilmişti. İstinsah mekânı olarak zaviye ve hankâhların zikredilmesi *Mebârik*'in üretiminde bu yerlerin de etkin olduğunu gösterir. Öte yandan tekke ve zaviyelerde eser istinsahı ticari amaçlardan ziyade ihtiyaca binaen yapılmaktadır.[574] Bu da söz konusu mekânlarda *Mebârik*'in okunduğunu olduğunu gösterir. Nitekim tekke ve zaviyelerde

[574] Erünsal, *Osmanlılarda Kitap Ticareti Sahaflar ve Kitapçılar*, 445.

hadis metinlerinin okutulduğu da bilinen bir husustur.[575] Mesela Konya Nasuh Bey Zaviyesi ve Meram Zaviyesi, muhaddislerin hadis dersi verdiği mekânlardandır.[576]

İstinsah kaydındaki yer bilgileri de açık/sarîh ve kapalı/zımnî bilgiler olarak ikiye ayrılabilir. Okunduklarında hiçbir düşünce pratiğine gerek bırakmaksızın istinsah yerini belli edenler açık/sarîh verilerdir. Örneğin; "temmet hâzihi'l-evrâk … fî beldeti'l-Kostantiniye…"[577] kaydında istinsah yerinin Kostantiniye, "Elhamdülillâhi 'ale't-temâm … fî zâviyeti Hekim Çelebi…"[578] kaydında ise Hekim Çelebi zaviyesi olduğu açıktır. Yukarıda bu tür kayıtlara örnekler verilmişti.

Kapalı/zımnî verilerde müstensih, istinsah yerine dair açık bilgi vermezken zikrettiği diğer bilgiler yer hakkında karineler içerir. Örneğin; "… temmeti'l-kitâb … 'alâ yedi … Ahmed b. Abdurrahman es-sâkin fî kasabati Siroz hamâhallâhu 'ani'l-âfâti ve'l-beliyyâti'l-vârideti min kıbeli'l-cebbar hîne kâne müezzinen fî Mescidi Mahalle-i Yenice fî kasaba-i mezbûra …"[579] kaydında müstensih, istinsah yerini açıkça "fi Siroz" ya da benzeri şekillerde zikretmemiş fakat Siroz'da meskûn, Yenice mescidinde de müezzin olduğunu belirtmiştir. Bu durumda istinsah yeri olarak Siroz kabul edilmelidir. Aynı şekilde "… ve kad veka'a'l-ferâğ min tahrîri hâze'l-kitâbe'l-müstetâb 'an yedi ed'afi'l-'ibâd Hüsâmeddîn b. Yusuf el-müderris fî kal'e-i Hasan …"[580] kaydından da istinsah yerinin Hasankale olduğu düşünülebilir.

Kapalı/zımnî veriler değerlendirilirken bu bilgileri müstensihin kendisi için değil de başkası için kaydetmiş olabileceği hususu gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin; "Elhamdülillâhi 'ale't-temâm … 'alâ yedi ed'afi't-tullâb ve ehkari'l-küttâb Hacı Mehmed b. el-merhûm el-mağfûr el-mebrûr eş-şeyh Habîb Mehmed zübdeti'l-'ârifîn 'umdeti'l-vâsilîn el-kâmil el-mükemmel fî 'asrıhî eş-şeyh Pir Mehmed el-meşhûr bi-Karaşeyh el-Halvetî tarîken ve el-Karabağî meskenen ve el-Gencevî beldeten ... fî beldeti Erzurum"[581] kaydındaki "el-Karabağî meskenen ve el-Gencevî beldeten" bilgileri müstensihin kendisi değil babası hakkındadır. Bu kayıtta istinsah yerinin de açıkça belirtilmesi dikkatsizlikle nüshanın

[575] Buralarda *Sahîh-i Buhârî, Mesâbîh, Şifâ-i şerîf* okutulması hakkında bk. Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 218-220.

[576] Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Tekke ve Zaviyeler", *Osmanlı Döneminde Konya,* ed. Yusuf Küçükdağ (Konya: Konya Valiliği, 2003), 172.

[577] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 5107.

[578] Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 00331.

[579] Süleymaniye Kütüphanesi, Hazreti Nasuhi Dergâhı Yazma, 00034, benzer başka örnekler için bk. Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 826

[580] Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80.

[581] Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00255.

Karabağ'da istinsah edildiği hatasına düşülmesini önlese de istinsah yerine dair açık bilgi olmayan kayıtlarda dikkatli olmak gerekir.

Mebârik nüshalarındaki istinsah kayıtlarında müstensihlerin kendileri hakkında kaydettikleri veriler sayesinde elde edilen mekân bilgileri tablosu şu şekildedir:

Müstensihin Kendinden Bahsederken Verdiği Bilgiler	**Müstensihin Kendinden Bahsederken Verdiği Bilgilerden Öğrenilen İstinsah Mekânı**
Bursa Hacı Hüseyin Cami İmamı	Bursa
Üsküdar'daki Muhammed Paşa Medresesi Müderrisi	İstanbul
Ula Kasabası [Menteşe] Hacı Ali Efendi Cami Mahallesi'nde Sakin	Aydın
Hasankale Müderrisi	Hasankale/ Erzurum
Rumeli Yenişehir'de Kahvehane Yanındaki Bayraklı Cami Diye Meşhur Camiu'l-Cedid'in Hatibi	Yenişehir/ Yunanistan
Siroz, Yenice Mahallesi Mescidi Müezzini	Siroz/ Serez
Tokat Hisariye Medresesi Müderrisi	Tokat
Kürkçübaşı Cami Hatibi	İstanbul
Meyve İskelesi, İstanbul Ahi Çelebi Cami Müezzini	İstanbul
Antakî Meskenen	Antakya
Camiu'l-atik'te Sıbyan Muallimi	Rize
Yusuf Day Medresesinde Müderris	Tunus
Kavacı Dede Mahallesi Mahmud Efendi Cami İmamı	İstanbul
İnöz Cami Nasihi	Plevne

Plevne'de Gazi Ali Bey Medresesi Müderrisi	Plevne
Vidin’de Medrese-i Atik Cami İmamı	Vidin
Aydın Güzelhisar Kadı (Mahallesi’nde?) Medresede Müderris	Aydın

Tablo 9: Müstensihlerin Kendilerinden Bahsederken Verdikleri Bilgiler Sayesinde Öğrenilen İstinsah Mekânları Tablosu

Mebârik’in istinsah edildiği şehirlere bakıldığında en çok İstanbul’da istinsah yapıldığı görülmektedir. *Mebârik*’in telif edildiği Tire’nin etkisiyle İzmir ve çevresi de yoğun istinsah yapılan bölgeler arasındadır. Balkanlardaki yoğunluk ise Osmanlı’nın son döneminde Balkan hakimiyetini kaybetmesi sonucu o bölgedeki kitapların yakılmak gibi kötü muamelelerden korumak amacıyla İstanbul kütüphanelerine nakledilmesinin etkisiyledir. Tire’de telif edilen bir eserin Anadolu’nun kuzeyinden güneyine doğusundan batısına dağılımla istinsah ediliyor olması *Mebârik*’in şöhretini de gösterir.

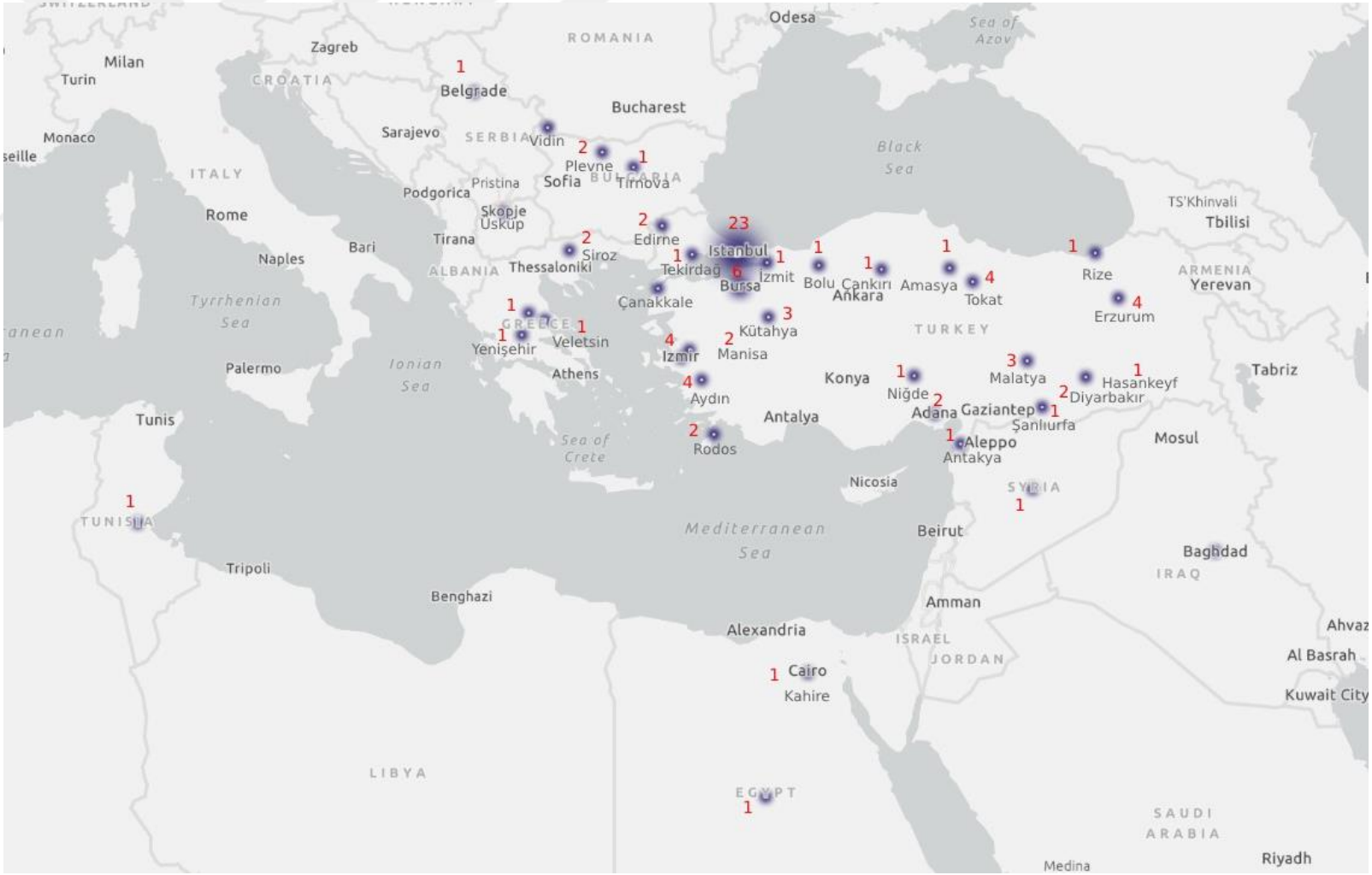

Harita 1: İstinsah Kayıtlarındaki Mekân Verilerine Göre Oluşturulan Mebârik'in İstinsah Yerleri Haritası

H. İstinsah Sebep ve Sürecine Dair Bilgiler

Buraya kadar *Mebârik* nüshalarının istinsah kayıtlarında var olan bilgiler sayesinde *Mebârik*'in kimler tarafından nerede ve ne zaman istinsah edildiği ortaya konulmaya çalışıldı. Bu bölümde ise nüshaların ne amaçla ve nasıl üretildiği sorularına yanıt verilmeye çalışılacaktır. Müstensihler istinsah kaydında, istinsah sürecine ve istinsahın sebebine dair bilgilere çok sık değinmeseler de bu veriler istinsah süresi, ortamı, yöntemi, sebebi ve finansörler/müstektipler hakkında bilgi sahibi olunabilmesi için önemlidir. *Mebârik* özelinde verilen bu yanıtlar sayesinde Osmanlı döneminde bir kitabın çoğaltılmasına dair de bilgiler elde edilmiş olacaktır.

Müstensihin bir yazma eseri çoğaltma amaçları temelde iki gruba ayrılabilir. Müstensih, bir kitabı okumak, okutmak ya da hediye etmek, sevap kazanmak gibi sebeplerle istinsah ederken kendi ihtiyaçları ekseninde yani iç motivasyonuyla; okur, tacir, sahaf, kütüphane kurmak isteyen biri, koleksiyoner vb. kimliklerinin herhangi birine sahip müşterisinin isteği üzerine istinsah ettiğinde ise dış motivasyonla hareket ediyordur. Müstensih açıkça zikretmedikçe eserin üretiminde hangi motivasyonun etkili olduğunun tespiti güç olsa da bu bilgi eserin dolaşımda olduğu ortam hakkında içerdiği ipuçları sebebiyle değerlidir.[582]

Mebârik müstensihlerinin bazı istisnalar dışında daha ziyade kendi ihtiyaçları için yani iç motivasyonla istinsah yaptıkları görülmüştür. Eserin istinsahında iç motivasyonun önde olması, *Mebârik*'in ilmiye arasındaki yaygınlığıyla ilgili olmalıdır. Bazı kitapların istinsahıyla meşhur olmuş ve geçimini bu kitapları istinsah ederek sağlayan müstensihler de vardır.[583] Bu durum bu kitaplara olan arzın fazlalığını ve devamlılığını gösterir. *Mebârik* nüshaları içinse bunu söylemek güçtür çünkü çalışmada elde edilen müstensih isimleri incelendiğinde sadece bir müstensihin *Mebârik*'i farklı zamanlarda iki kere istinsah ettiği tespit edilmiştir.[584] Bu da *Mebârik* nüshalarının talep üzere üretilse

[582] Örneğin herhangi bir eserin nüshaların bulunan istinsah kayıtlarındaki veriler sayesinde çoğunlukla sipariş üzerine çoğaltıldığının tespiti eserin dolaşımda olduğu çevre hakkında yorum yapılabilmesini sağlar. Yine bir eserin nüshalarında bulunan istinsah kayıtlarında sevap kazanma, Allah rızasını kazanma vurgusuna çok sık rastlanılması o eserin algılanışı hakkında fikir verir.

[583] Ebü'l-Hasen Ahmed b. İbrâhîm el-Öklîdisî (ö. 370/980), Öklîd'in *Usûlü'l-hendese* adlı eserini istinsah etmekle meşhur olduğu için el-Öklîdisî nisbesiyle anılır olmuştur. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb,* thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muellimî, (Haydarabâd: Meclisû Dairetu'l Meârif i'l- Usmaniyye, 1382/1962), 333.

[584] Mustafa b. Yahya'nın h.878-m.1473/1474 tarihinde istinsah ettiği iki nüshanın istinsah kayıtları oldukça benzerdir. "Elhamdülillâhi 'ale't-temâmi ve li-Rasûlihî efdâlü's-selâm ve'l-hamdü lillâhi vahdehu ve's-salâtu 'alâ men lâ nebiyye ba'dehû nesehahû el-'abdu'd-da'îfü'l-müznibü'l-muhtâc ilâ rahmetillahi te'âlâ Mustafa b. Yahya fî târîhi sene semâniye ve seb'îne ve semâniye mi'e rahimellâhu li-men nazara ve de'â li-musannifihî ve li-şârihihî ve li-kâtibihi'l-fakîr م" Süleymaniye

bile bu talebin bu alanda uzmanlaşmış müstensih grubu oluşumuna neden olacak kadar çok olmadığını gösterir.

Değinilmesi gereken bir nokta da bazı müstensihlerin kendilerinden kâtip,[585] muharrir[586] olarak bahsetmesi ve dolayısıyla bu kişilerin -mutlak manada- istinsahı sadece para kazanmak amaçlı profesyonel bir iş olarak yapan kâtip müstensihler olarak düşünülmesinin yanlış olduğudur. Kendilerinden kâtip olarak bahseden müstensihler çoğu kere bunu kastetmemiştir. Servili 40-001 nüshasının müstensihi fakih Hasan, üçgen formunu verdiği istinsah kaydının her iki yanında bu kitabı Allah ve Resulü için vakfettiğini belirtmiş,[587] istinsah kaydına yazdığı istinsah beytinde kâtib kelimesini kullanmıştır.

Ortalama 300 varaklık hacimli bir eser olan *Mebârik*'in Türkiye'deki kütüphanelerde 426 nüshasının bulunması müstensihlerin *Mebârik*'in üretimi için motive edici sebeplere fazlasıyla sahip olduklarını gösterir. Bu sebepler; manevi kazançlar ve maddi kazançlar şeklinde iki kısma ayrılabilir.

Manevi kazançlar iç motivaston örneğidir. Mebârik müstensihlerinin elde etmeyi arzuladığı manevi kazançlara; şefaat, Allah rızasını kazanma, Cennete gitmek, günahların affı, her iki dünyada nimetlere nail olma ve belalardan korunma, sevap kazanma istekleri ve kendileri için dua edilmesini sağlamak örnek verilebilir. Örneğin istinsah kaydında ismini vermeyen bir müstensih kaydın sonuna "…ketebtü li-nefsî ve ercû eş-şefâate mine'n-nebiyyi 'aleyhi's-selâm…"[588] yazarak nüshayı kendisi için yazdığını ve bununla Nebi aleyhisselam'ın şefaatini istediğini belirtmiştir. Bir hadis kitabı olan *Mebârik*'i çoğaltarak Peygamberin maneviyatından fayda uman tek müstensih o değildir. Mustafa b. Mehmed el-Erzurûmî de istinsah kaydına "…Allahümme ic'al hâze'l-kitâbe delîlenâ ilâ alâi'l-illiyyîn

Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 00139, 323a; "Elhamdülillâhi 'ale't-temâmi ve li-Rasûlihî efdalü's-selâm ve'l-hamdülillâhi vahdehu ve's-salâtu 'alâ men lâ nebiyye ba'dehû nesehahû el-'abdü'd-da'îf [el]-müznibi'l-muhtâc ilâ rahmetillâhi te'âlâ Mustafa b. Yahya fî tarîh sene semâniye ve seb'îne ve semâne mi'e rahimehullâh li-men nazara ve de'â li-kâtibihî ve li-kâriihî âmîn yâ Rabbe'l-'âlemîn م" Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Valide Sultan, 00061, 324a.

[585] "…kâtibuhâ…" Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, 229b; "…kâtibuhû…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5851, 358a; "…li-kâtibi hâze'l-kitâbi'ş-şerîf…" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00032, 375b.

[586] "…yedi muharririhî…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2941, 346 b.

[587] "…yebka'l-hattu dehren fi'l-kitâb ve kâtibuhû ramîm fi't-turâb Fakîh Hasan b. Ali Fakîh…" Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 00040-001, 262a. "hâza vakfun li-rıdaillâhi ve li-hubbi li-Rasûlihi'l-edîb" Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 00040-001, 262a.

[588] Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 372a.

bi-hürmeti Resûlike'l-emîn…"[589] duasını ekleyerek Cennetin en üst derecesine istinsah ettiği kitap ve Allah Resul'ünün hürmetiyle ulaşmak arzusunda olduğunu belirtmiştir.

Müstensihler yaptıkları istinsah vesilesiyle erişmeyi umdukları manevi isteklerine genellikle dua kısmında değinirler. "…râciyen minellahi te'âlâ en ce'ale mâ ketebehû hâlisen li-vechil-kerîm ve bi-sebebihî yeğfira zünûben bi-sıfati'r-rahmâni'r-rahîm mükarriben min rahmetihî fî dâri'n-na'îm yevme lâ yenfa'u mâlün ve lâ benûn illâ men eta'llâhe bi-kalbin selîm…"[590] örneğinde müstensih Allah'tan bu eseri sırf O'nun rızasını kazanmak amacıyla yazmasını sağlamasını ve yaptığı işin günahlarının affına vesile olmasını ister. Başka bir müstensihse kalemiyle yazdıklarının ve Allah'ın yardımıyla çaba sarf edip yazımı tamamlamasının sayesinde iki dünyada da tehlikelerden korunmayı istemiştir.[591] Bir başkasıysa kitabı yazması sebebiyle Allah'ın kendisine iki dünyada da rızık vermesini ister.[592] Hurmalı Medresesi mütevellisi Ahmed b. Bali ise uzunca yazdığı istinsah kaydında birçok kişiye dua eder ve duasını "yazılı bu satırlar, kat kat bu kağıtlar üzerinde kaldıkça"[593] diye bağlayarak duasının kabulüne yazma eylemini vesile kılar. Sakallızâde Mehmed b. Osman da hadis kitabı yazarak şefaat uman müstensihler sınıfındadır. Ancak o bunu ferağ kaydında nazire yaptığı "…Lâ yühzinühu'l-ferâğu'l-ekber bi-hürmeti sâhibi'l-havz ve'l-Kevseri'ş-Şâfi ve'ş-şef'î fi'l-mahşer…"[594] şeklindeki kaydında diğerlerinden farklı bir yolla kelime oyunu yaparak belirtir. O, istinsahı bitirmekle küçük ferağı yaşadığını ama mahşer günü müminler safında olanların asıl büyük ferağı yaşayacağı için kendisine Kevser havuzu nimeti verilen Peygamberin hürmetine bu büyük ferağdan kurtulmayı ister.

Manevi kazançların bir diğeri de *Mebârik* istinsahından sevap ummaktır. Hacı Ömer b. Ali bu isteğini "…ve kad veka'a'l-ferâğ hâmiden lillâhi'l-'azîm ve musalliyen 'alâ nebiyyihi'l-kerîm ve tâliben li-sevâbihi'l-cerîd ve heraben min 'azâbihi'l-vebîl…"[595] şeklindeki istinsah kaydında açıkça dile getirmiştir. Muhammed b. Fazl ise "…kad veka'a'l-ferâğ min tahrîri hâze'l-kitâb bi-'avnillahi'l-Vehhâb

[589] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5387, 261b.

[590] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1412, 187b.

[591] "…Sânehullâhu te'âlâ li fi'd-dareyn 'ani'l-hatar bi en ketebehû bi-kalemihî ve etmemehû bi-sarfi himemihî bi-i'âneti Rabbihi'l-Kadîr innehû hüve'l-Habîru'l-yesîr…" Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00523, 1a, 257a.

[592] "…Allahümme enfe'nâ bi-kitâbeti hâze'l-kitâb ba'de'l-memât ve kable'l-memât bi-hürmeti Muhammed el-Mustafa sallallâhu 'aleyhî sellem bi-kerâmike…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005864, 338a.

[593]"… mâ dâmet hâzihi'l-kelimâtu'l-mektûbât fî hâzihi'l-kırtâsi'l-metbûkât…" Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00088, 428a-b.

[594] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 625b.

[595] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 8502, 236a.

ve hüve'l-hâdi ilâ sebîli's-sevâb…"[596] şeklindeki kayıtta *Mebârik*'ten sevap yoluna ileten şeklinde bahseder. Hacı Yusuf b. İbrahim et-Trabzonî ise istinsahtan aldığı sevabı uzun bir liste halinde saydıklarının ruhuna hediye etmiştir.[597]

Örneklerde görüldüğü üzere *Mebârik* müstensihleri için manevi kazançlar önemli motivasyon kaynağıdır. Bir diğer manevi motivasyon da çoğalttıkları nüsha sayesinde kendilerine dua edecek birilerinin olmasıdır. Örneğin Müderris Emrullah b. Hamza kitabı mütalaa edecek ve istinsah yapmak için kullanacaklardan kendisine ve tüm Müslümanlara dua etmesini ister.[598] Mustafa b. Seyyid Musa da kitabı mütalaa edeceklerden katibine, okuyucusuna ve tüm Müslümanlara dua etmesini ister.[599] Dua istenenler arasında nazırlar, okurlar ve herhangi bir şekilde kitaptan istifade edenler de vardır.[600] Plevne'de Gazi Ali Bey Medresesi müderrisi Ebulkasım Abdurrahim b. Hamza ise okuyucudan duasına âmin demesini talep eder ama bir aminle yetinmeyip bin âmin olmadıkça razı olmayacağını belirtir.[601] Buradaki binin kesretten kinaye olduğu açıktır. Bir başka müstensihse okuyucu ve nazırdan özellikle namaz sonunda salih dua ister.[602] Kitaptan faydalanan kişiden kendisini duasında hatırlamasını isteyen Ahmed b. Bali bu isteğinin ardından sözünün tesirini arttırmak için Allah'ın kendisinden isteyene istediğini vereceği kendisine yönelene yaklaşacağına dair vaaz dilinde uzun bir bölüm yazar.[603] Hasan b. Hüseyin Daravî Rumî ise nâzıra kendisinin asi bir kul olduğunu ve dua istediğini söyler ve ölümünden

[596] Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00032, 375b.

[597] "…Allahümme evsıl sevâbe hâzihi'l-kitâbeti ervâhe'l-enbiyâi ve'l-etkıyâi ve'l-evliyâi ve'ş-şühedâi ve'l-'ulemâi ve'l-fukahâi ve eimmeti'l-müslimîne ve 'âmmeti'l-müslimîne ve ervâhi'l-müslimîne vâlideynâ ve vâlidi'l-vâlideynâ ve ervâhi ezvâcinâ ve ervâhi esâtîzinâ ve telâmîzinâ ve men lehû hakkun 'aleynâ ve men vassaynâ bi'd-du'âi'l-hayr…" Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00530, 379a.

[598] "…ercû' mimmen tale'ahâ ve istensehahâ ed-de'â lî ve li-cemî'i'l-mü'minîne ve'l-mü'minâti'l-ehyâihim ve'l-emvât…" Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 00039, 246a-b.

[599] "…li-men tale'a hâze'l-kitabe'ş-şerîf veheb du'ae li-kâtibihî ve kâriihî ve li-cemi'i'l-mü'minîne ve'l-mü'minât ve'l-müslimîne ve'l-müslimât bi-rahmetike ya erhame'r-Râhimîn…" Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1053, 295b.

[600] "…ve'l-mercû' min en-nâzıri ileyha ve'l-müstefidîne ve'l-mükriîne minhâ bi-eyyi vechin yûfidu en yuhyî ruhe'l-musannif ve'ş-şârihi'l-kâmil …" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 144, 255b.

[601] "…yâ kâriu'l-hat kul billahi âmînen, âmîn âmîn lâ erdâ bi-vahdetin hattâ yezîdu 'aleyhâ elf âmînen…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1126, 285a.

[602] "...el-kâriîne ve'n-nâzırîne fîhâ…. ve en lâ yensûne min sâlihi'd-de'avât lâ siyemâ fî 'akibi's-salât…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 972, 325a.

[603] "…ene ercû li-men istefâde bi-hâze'l-kitâb ennehû yezkurunî fî du'âihim fe-ennehû te'âlâ izâ seelehû 'abdun etâhû ve izâ emmele mâ 'indehû belleğahû mennahû fe-izâ ekbele ileyhî karrebehû …" Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00088, 428a-b.

sonra yazdığı kitabın okunması vesilesiyle azabının kaldırılacağını umar.[604] Ali b. Ahmed b. Selim Kasibî Sufennî Mâlikî de cehennem ateşinden kurtulmayı umarak kitabın okuruna seslenir.[605]

Mebârik'in üretiminde manevi unsurların yanında maddi unsurlar da etkilidir. Maddi kazançlara eğitim- öğretim faaliyetleri, ekonomik kazançlar örnek verilebilir. Eğitim-öğretim faaliyetleri çoğunlukla iç motivasyon örneği olurken ekonomik kazançlar dış motivasyonla yapılmaktadır. Yukarıda geçen "…ketebtü li-nefsî ve ercû eş-şefâate minen'n-nebiyyi 'aleyhi's-selâm…"[606] kaydında müstensihin nüshayı kendisi için çoğalttığını belirttiğine değinilmişti. Her ne kadar ne amaçla çoğalttığını belirtmese de "kad veka'a'l-ferâğ min tenmîkı hâzihi'n-nüshati'ş-şerîfe 'alâ yedi kâriihî…"[607] şeklindeki başka bir istinsah kaydında müstensihin kendisini kitabın okuru olarak tanıtmasından kitabı okumak için bir başka ifadeyle kendisi için istinsah ettiği açıktır. "…ketebnâ bi't-tedrîc ve kara'nâ min Câmi'i'l-lezî benâhâ Rüstem Paşa …"[608] şeklindeki başka bir kayıtta ise *Mebârik*'in okunmak kastı ile çoğaltıldığı görülmektedir. Bunlar iç motivasyonla yapılan istinsah faaliyetleridir.

İstinsah sebebine dair bilgi içeren diğer kayıtların yardımıyla istinsah sebebine dair başka bilgiler de elde edilir. Bu bağlamda incelenecek ilk kayıt türü vakıf kaydıdır. "Temâm temmetü'l-kitâb fî yevmi hamseti 'aşera fî şehri Cumâde'l-evvel fî sene erbe'a ve erbe'îne ve elf harrarahû Şehmân b. Veli b. Yusuf b. Bayezid b. Lale b. Abdullah fî beldeti Kantara el-mahrûse 'afâ 'anhumâ..."[609] şeklindeki istinsah kaydından müstensihin Şehmân b. Veli olduğu ve aynı nüshada bulunan "Kantara Kalesinde Cami-i Hassa'da imam ve hatîb iken veda-ı âlem-i fani eden merhum Şehmân Efendi'nin Kantara kalesinden taşra ahar diyara gitmemek üzere vakf eylediği kitaplarındandır fî gurrati'l-Muharremi'l-haram li-sene semânîne ve elf harrarahû el-'abdü'l-fakîr Mustafa el-kâdî bi-medreseti Kantara"[610] şeklindeki vakıf kaydından Şehman Efendi'nin kitaplarını vakfettiği öğrenilmektedir. Buradan imam ve

[604] "…isme' minnî eyyühe'n-nâzır ene'l-'âsi raceytü lî minke ed-du'â ellezî ketebe hâzâ feyâ leyte men yekrau kitâbî de'â lî bi'l-halasi minhû 'azâbî…" Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 3639, 477a.

[605] "…Yâ kârie'l-hat bi'l-'ayn tenzuruhû ve lâ tensâ kâtibehû bi'l-hayr tezkiruhû harremallâhu lahme kâtibihî 'ale'n-nâr bi-hakkı Muhammedin ve âlihi'l-ahyâr…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 256b.

[606] Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 372a.

[607] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1126, 285a.

[608] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1124, 352a.

[609] Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 00061,236b.

[610] Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 00061, 1a.

hatip olan Şehman Efendi'nin istinsahı kendisi için yaptığı anlaşılır. Yukarıdaki örnekte istinsah kaydının yanına vakıf kaydı düşen başka bir müstensihten bahsedilmişti.[611] Bu kayda göre Fakih Hasan'ın istinsah amacı yazdığı kitabı Allah rızası ve Resul'ünün sevgisiyle vakfetmektir.

İstinsaha dair bilgi edinilirken faydalanılabilecek bir diğer kayıt da mütalaa kaydıdır. Genel 4566 nüshasının müstensihi Musa b. Mustafa Seferihisarî, Cemaziyelevvel 1052 Salı (Temmuz/Ağustos 1642) tarihli istinsah kaydının[612] altına yazdığı mütalaa kaydını[613] "sümme" atfıyla istinsah kaydına bağlamış, istinsahı bitirdikten sonra eserin mütalaasını yaptığını ifade eder. Bu mütalaa kaydına göre *Mebârik*'in mütalaası 20 Muharrem 1054 Salı (29 Mart 1644) tarihinde yani istinsahtan 2 sene sonra bitmiştir. Nüshanın istinsahı İstanbul'da, mütaalası Bursa Mudurnu Medresesinde tamamlanmıştır. Bu kayıtlardan müderris Musa'nın istinsahı medresede mütalaa etmek amacıyla yaptığı anlaşılmaktadır. [614]

Bidayet kayıtları istinsaha başlanılan tarihin yanı sıra istinsah sebebine dair de veri sağlar. Örneğin "İbtede'tü bi-kitâbeti hâze'l-kitâb ve't-tederrüsi fî gurrati Cumâde'l-âhira li-sene seb'îne ve mi'e ve elf teyesserallâhu itmâmehu li-tâlibihî…"[615] şeklindeki bidayet kaydından *Mebârik*'in ders almak yani bir hocayla okunmak için istinsah edildiği öğrenilmektedir.

Buraya kadar istinsah yaparken iç motivasyonla hareket eden müstensihlere yer verildi. Şimdi ise dış motivasyonla istinsah yapanlara değinilecektir. *Mebârik* nüshalarındaki istinsah kayıtlarında dış motivasyon örneği olarak sadece başkalarının isteği üzerine istinsah yapan müstensihler bulunmaktadır. Bu gruba istinsah kaydının müstektip hakkındaki bilgiler ögesinde değinilmişti ve üç *Mebârik* kaydında açıkça müstektip adının geçtiği bazı kayıtlarda ise dualarda müstektipin varlığının ihsas ettirildiği zikredilmişti. Buraya kadar değinilen örnekler sayesinde *Mebârik*'in daha ziyade iç motivasyonla ve manevi kazançlar için çoğaltıldığı görülmektedir. Bunda *Mebârik*'in dini ilimlerin bir dalı olan Hadis

[611] "…yebka'l-hattu dehren fi'l-kitâb ve kâtibuhû ramîm fi't-turâb Fakîh Hasan b. Ali Fakîh…" Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 00040-001, 262a; "hâzâ vakfun li-rızâillâhi ve li-hubbi li-Rasûlihi'l-edîb" Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 00040-001, 262a.

[612] "…temme'l-kitâb bi-'avnillahi …min Cumâde'l-ûlâ li-sene isneteyn ve hamsîne ve elf mine'l-hicreti'nebeviyyeti 'alâ sâhibihâ efdalü't-tahiyye medîneti Kostantiniye … 'alâ yedi'l-'abdi'd-da'îf Musa b. Mustafa el-Seferihisârî …" Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4566, 480a.

[613] "sümme tâle'tühû mütâla'aten ve .... hasebi tâkatî bi-medreseti Yıldırım Hân li-medîneti Mudurnu … hatemtühû ve etmamtühû fi'l-yevmi's-sâlis ve'l-işrîn mine'l-muharremi'l-harâm sene erbe'a ve hamsîne ve elf" Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4566, 480a.

[614] Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4566, 480a.

[615] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4098, Ia

alanına ait bir eser olmasının etkisi olmalıdır. Başka disiplinlere ait eserler üzerinde yapılacak çalışmalar sayesinde bu durum daha net ortaya konulabilecektir.

İstinsah sebeplerine değinildikten sonra istinsah sürecine geçilebilir. *Mebârik*'in istinsah sürecine dair bilgi elde edilirken istinsah, tashih, kıraat, mukabele, bidayet kayıtlarından istifade edilecektir. Tashih kaydı, nüshadaki hataları düzelten kişinin işini bitirdikten sonra nüshanın tashihinin yapıldığını belirtmek amacıyla düştüğü kayıttır. Kıraat kaydı ise nüshanın okunmaya başlandığını ya da bitirildiğini göstermek için sebebiyle yazılır. Mukabele kaydı, nüshanın istinsahı sırasında meydana gelen olası hataların tespiti için istinsah edilen ya da başka nüsha/lar ile karşılıklı okunarak karşılaştırılma işlemi sonrasında yazılan kayıttır. Bu işlemler müstensih tarafından yapılırsa kayıtlar istinsah kaydının içinde ya da ayrı şekilde yazılabilir. İşte bu kayıtların müstensih tarafından yazılanları istinsah süreci için veri sağlayacaktır.

İstinsah sürecine dair cevaplanması gereken ilk soru istinsahın ne kadar sürdüğüdür. İstinsah kaydındaki tarihin istinsahın bittiği tarihi gösterdiğine değinilmişti. Bu sebeple istinsahın ne kadar sürdüğünün tespiti ancak istinsaha ne zaman başlanıldığının bilgisi mevcut olduğunda elde edilebilmektedir. Müstensihler bu bilgiyi çok sık paylaşmasalar da *Mebârik* müstensihleri arasında gerek istinsah kaydının bir parçası olarak gerekse ayrı bir kayıt şeklinde istinsaha başlanılan zamanı belirtenler vardır.

İstinsaha başladığı zamanı ve daha fazlasını paylaşan İstanbul'da Meyve İskelesi yakınındaki Ahi Çelebi Cami müezzini Abdullah b. Muhammed'in kaydından istinsah süresi ve süreci hakkında bilgi elde edilebilmektedir. B1124 nüshasındaki istinsah kaydına göre Abdullah, istinsaha h. 1085 yılının Rebiülevvel ayında (Haziran/Temmuz 1674) başlamıştır. [616] *Mebârik*'i parça parça okudukça yazdıklarını belirten Abdullah'ın istinsah kaydında hem çoğul hem tekil ifade kullanması okuma halkasındaki başkalarının hatta belki halkadaki herkesin nüshalarını okudukça parça parça yazdığını düşündürmektedir.[617] Kitabı cumartesi, pazartesi ve çarşamba sabahları olmak üzere haftanın üç günü

[616] "…ve kâne 'ani'l-kitâbeti el-ferâğu fi'l-yevmi'l-Cum'ati kâne şehre Cemâziye'l-ahîr ve hüve kable şehri Recebi'l-müfred fî sene isnâ ve tis'îne ba'de elf li-hicriyyeti 'aleyhi's-selâm ve kad be'detü fî şehri Rebi'i'l-ûlâ ve hüve mevludü'n-nebiyyi 'aleyhi's-selâm ve kâne senete hamsete ve semânîne ve elf ve ketebnâ bi't-tedrîc ve kara'nâ min Câmi'illezî benâhâ Rüstem Paşa berradellâhu medce'ahû ve 'afv? taksîrahû külle eyyâmi üsbû'in selasete eyyâm ve hiye en-nehâru's-sebt ve'l-yevmü'l-isneyn ve'l-yevmü'l-erbi'a ve ketebtü kadre mâ kara'tü ehmedallâha sübhânehu ve neşküruhû 'alâ mâ ihsânehû ketebehû el-fakîru'l-hakîr mevsûlun ilallâhi te'âlâ ve'r-râcî ilâ rahmeti Rabbihi'l-Kadîr el-mu'terîf bi'z-zenbi ve't-taksîr Abdullah b. Muhammed el-mü'ezzin bi-Câmi' Ahî Çelebi halen der vâki' bi-İskele-i meyve ve hüve meşhûrun beyne ehli'l-Kostantiniye…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1124, 351b- 352a.

[617] Abdullah'ın nüshası incelendiğinde hattının pek estetik olmayıp karakteristik olması sayesinde tek elden çıktığı anlaşılmaktadır. Bu ders halkasındaki diğer kişilerin nüshalarının herbiri şahsi kullanım için üretilmiş olmalıdır. Ayrıca

Rüstem Paşa Cami'nde okuduklarını belirten Abdullah okuyacakları kadarını önceden yazdığına göre derslerden önceki bir zamanını istinsah faaliyetine ayırdığı anlaşılmaktadır. İstinsahın bitimi ise h. 1092 yılının Cemaziyelahir ayına (Haziran/Temmuz 1681) denk gelmiştir. Buradan istinsahın yedi yıl sürdüğü ortaya çıkar. Böylece istinsah süresini istinsahla yürütülen ek faaliyetlerin etkilediği görülmektedir.

Mebârik istinsahların tümünün bu kadar uzun zamana yayıldığı veya zaman aldığı söylenemez. Mesela Ali b. Ahmed b. Selim Kasibî Sufennî Mâlikî, Cemaziyelahir 1095'te (Haziran 1684) başladığı istinsahı[618] 13 Rebiülahir 1098 (26 Şubat 1687) tarihinde bitirmiştir.[619] Yani istinsah 2,5 yıl sürmüştür. Bu müstensih de okuma ameliyesine paralel olarak istinsah yapıyor olabilir. Muhammed b. Ali ise 1 Cemaziyelahir 1070 (21 Şubat 1757) günü başladığını belirttiği istinsahı[620] 16 Recep 1071 (26 Mart 1758) günü bitirmiştir.[621] Onun istinsahı da yaklaşık bir yılda bitmiştir. Halil b. Süleyman Zilhicce ayının ortalarında başladığı istinsahı[622] 1157'nin 12 Rebiülevveli'nde bir cuma günü (25 Nisan 744) bitirmiştir.[623] Bu istinsah yaklaşık dört ay sürmüştür. el-Cami'u'l-kebîr hatibi Seydi b. Elvân, Muharrem 956 (Ocak/Şubat 1549) tarihinde başladığı istinsahı[624] Rebiülevvel 956 (Mart/Nisan 1549) tarihinde bitirmiştir.[625] Bu istinsah da yaklaşık iki ay sürmüştür.

Abdullah'ın nüshası incelendiğinde varakların cetvelsiz olduğu ve satır sonlarının düz bir çizgi halinde değil de özensiz bitirildiği, bazı varaklarda hızlıca yazıldığı için hattın düzensizleştiği görülmüştür. Zahriye varağı da bulunmayan bu şahsi nüshanın günümüze kadar ulaşmasında bir şekilde Pasbanzâde Ömer Ağa'nın eline geçip kütüphanesine vakfedilmesi etkili olmuştur.

618 "ibtede'na'l-kitâbete fî hâzihi'n-nüsha fî evâhiri Cumâde'l-âhira ve'btede'e'l-kırâete fîhâ fî evveli isneyni fî şehri Receb 'akabi'ş-şehri'l-mezkûr sene 1095" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 1a.

619 "…ve vâfeka ferâğe neshî leylete's-sebti sâlis 'aşera min şehri Rebî'i's-sânî min şühûri sene 1098 semâniye ve tis'îne ve elfen…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 256b.

620 "İbtede'tü bi-kitâbeti hâze'l-kitâb ve't-tederrüsi fî gurrati Cumâde'l-âhira li-sene seb'îne ve mi'e ve elf teyesserallâhu? itmâmihî li-tâlibihî…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4098, Ia.

621 "…fî vakti'l-'asr yevmi'l-ehad ve sitte 'aşar min şehri Recebi'l-mübârek es-sene ihdâ ve seb'îne ve mi'e ve elf" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4098, 298a.

622 "kad veka'a'l-ibtidâü fî hâzihi'n-nüshati'ş-şerîfe fî vasati Zi'l-hicce'l-mübâreke ve kad veka'a'l-hatmu bihâ fi's-sâni 'aşar min Rebî'i'l-evvel yevmi'l-Cum'a'l-mübâreke…" Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 11, 294a.

623 "… fi'l-yevmi's-sâni 'aşer min Rebî'i'l-evvel yevmi'l-Cum'ati'l-mübâreke fî vakti'd-duhâ sene seb'a ve hamsîne ve mi'e ve elf" Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 11, 294a.

624 "ve kad ibtedee kitâbete'l-kitâbil'l-hadîsi'ş-şerîf fî evâhiri Muharremi'l-harâm sene 952?" Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 00151, 319a.

625 "…kad veka'a'l-ferâğ fî yevmi's-sâlis min şehri Rebî'i'l-evvel sene 956…" Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 00151, 319a.

Bazen istinsah faaliyetinin arasına uzun fasılalar girmesi bu istinsahın bitmesinin uzamasına sebep olmuştur. Örneğin Osman b. İbrahim Bulgarî 222 varak çoğalttıktan sonra yazdığı istinsah kaydında buraya kadar olan yerin yazımının Safer 953 (Nisan/Mayıs 1546) tarihinde Tarsus'ta bittiğini belirtir.[626] Dokuz babdan oluşan *Mebârik*'in istinsahına sekizinci babın sonunda ara veren Osman'ın *Mebârik*'i tamamlanması altı yıl sonrasında Şaban 959 (Temmuz/Ağustos 1552)'da mümkün olabilmiştir.[627] İstinsah süreci bazen de farklı mekânlar boyu sürer. Hamza b. Mustafa b. Yakub, Elmalı ilçesinde başladığı istinsahı Kütahya'nın Gümüş köyünde bitirmiştir.[628]

İstinsahın süresi hakkında bir fikir edinildikten sonra sürece odaklanıldığında müstensihlerin kullandıkları istinsah kalıplarının bu konuda yoruma imkân verecek veriler içerdiği görülür. Kimi müstensihler istinsahın tamamlanmasını kolaylaştırdığı için "Elhamdülillâhi teyessera'l-itmâm", [629] "Elhamdülillâhi'llezî teyessera el-itmâme",[630] "Elhamdülillâh'illezî teyessera itmâme hâzihi'n-nüsha",[631] "Elhamdülillâhi'l-lezî teyessera li'l-itmâmi fî tahrîri hâzihi'n-nüshati'ş-şerîfe"[632] gibi çeşitli cümlelerle Allah'a hamd ederler. Kimileri de "kad teyessera'l-ferâğ min tahrîri hâzihi'n-nüsha",[633] "kad yesserallâhu'l-ferâğ min tahrîri hâzihi'n-nüsha",[634] "ittefeka'l-ferâğ 'an tahrîri hâze'l-kitâbi'l-mübârek bi-'avnillâhi ve teysîrihî"[635] şeklindeki kalıplarla istinsahın bitiminin onlara kolaylaştırıldığı vurgulayarak Allah'ın yardımına atıf yaparlar. Bazısı istinsahın tamamlanması için gerekli kuvveti verdiğinden dolayı Allah'a hamdeder.[636] Kendine has bir üslupta uzunca yazdığı istinsah kaydında

[626] "…veka'a'l-ferâğ fî şehri Saferi'l-Muzaffer min şühûr selâse ve hamsîne ve tis'a mi'e …" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 932, 222a.

[627] "…'alâ yedi efkari'l-'ibâdillâh ve ehvecihim el-hâc 'Osmân b. İbrahim el-Bulgarî gafarallâhu lehû ve li-vâlidihî ve li-cemî'i'l-müslimîn ve'l-müslimât fî yevmi'l-hamîs min şehri Şa'bâni'l-mübârek fî sene sitte ve hamsîne ve tis'a mi'e sene fî 959…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 932, 372b.

[628] "…temâmuhû bi-emkinetin muhtelifetin hattâ bede'tü bi-nâhiyeti Elmalı ve hatemtü bi-nâhiyeti Kütahya el-müsemmâ bi-karyeti Gümüş …" Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 598, 212b.

[629] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 794, 281b; Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 03616, 536a.

[630] Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 826, 308b.

[631] Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 00708, 431b.

[632] Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1722, 429b.

[633] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00442, 322b, 323a.

[634] Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 454, 216b.

[635] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00977, 315a.

[636] "…ehmadü lillâhi'llezî e'ta'l-kuvvete 'ale't-temâmi…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 001169, 257a.

Ahmed b. Bali de Allah'tan bu mübarek kitabın istinsahını tamamlayabilmeyi istediğini Allah'ın da ona istediğini verdiğini ve nihayet insanı muradına ulaştıranın Allah olduğunu yazmıştır.[637]

Ortalama 300 varak olan bir eserin istinsahı müstensihlerin de vurguladığı gibi meşakkatli bir iş olmalıdır. İstinsah süresine dair yukarıdaki veriler de göz önüne alındığında uzun süren bu sürecin yıpratıcılığı daha net gözükür. Yazı malzemesine ulaşmak da her dönem ve ortamda kolay değildir. Bunların yanında müstensihlerin istinsah sırasında oluşabilecek yazım hatalarını önlemek için giriştikleri mukabele sürecinin zorluğu, kayıtlardaki meşakkat vurgusunu ve bazı istinsahların neden uzun sürdüğünü anlamlandırmayı kolaylaştıracaktır. Söz gelimi Ali b. Mustafa istinsah ettiği *Mebârik*'in vikaye varağına yazdığı uzun notta meşakkatli geçen mukabele sürecini detaylarıyla anlatır. Ali b. Mustafa, kendi kitabını müellif nüshasından çoğaltılmış güvenilir bir nüshadan dikkatli bir şekilde istinsah etmiştir. Her sayfayı yazdıktan sonra menkulün minh nüshayla mukabele yapmış sonrasında da ikinci bir mukabele yapması için nüshasını öğrencilerinden birine parça parça vermiştir.[638] Mustafa b. İbrahim de onun gibi her sayfayı yazdıktan sonra mukabele etmiştir.[639] Ali b. Ahmed ise istinsah kaydının yanına nüshasını başından sonuna kadar mukabele ettiğini yazmıştır.[640] Bir başkası da nüshanın mukabele ve tashih edildiğini istinsah kaydının sonuna eklemiştir.[641] Emrullah b. Hamza da nüshasını müellif nüshasından çoğaltılmış aynı zamanda fazıl ve kâmil İmam Kâzir'in nüshasından mukabele ve tashih edilmiş nüshadan çoğalttığını belirttikten sonra kimseye güvenmediği için nüshasını büyük

[637] "…se'eltü min te'âlâ itmâme hâze'l-kitâbe'l-mübârek ve e'taynâ sü'âlenâ ve belleğa murâdenâ li'l-insâni mâ temannâ …" Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00088, 428a-b.

[638] "Ketebtü hâzihi'n-nüshate'ş-şerîfete mine'n-nüshati'l-mu'temedi 'aleyhâ elletî kütibet min nüshati'l-müsannifi fi'l-mertebeti's-sâniyeti bi'd-dikkati't-tâmme ve kûbilet minhâ fe-ene lemmâ ketebtü min sahîfetin kâbeltühâ ilâ en teyessera itmâmehâ bi-fazlillâhi te'âlâ ve tekaddese sümme e'tâytü ilâ ba'dı't-tullâbi cüz'en minhâ felemmâ race'a ileynâ ba'de istimâ'i mâ fîhî li-talebi cüz'in âharin şehide 'alâ enne't-tüllâbe'l-hüddâr ilâ meclisi üstâzine'l-mu'allim sahhû nüsehahum min hâzihi'n-nüshati'ş-şerîfe fe-ba'de hâzihî'ş-şehâdeti eşkürullâhe te'âlâ bi-itminâni kalbî 'alâ enne men nâle ilâ hâzihî'n-nüshati'l-latîfeti bi-hâzihî's-sıhhati lâ yehtâcü ilâ ğayrihâ bi-fazlillâhi te'âlâ ve tekaddese bârekellâhu te'âlâ li-mâlikihi bi-lutfihî ve keramihî âmîn Yâ Rabbe'l-'âlemîn bi-câhı seyyidi'l-mürselîn 'aleyhi's-salavâtü ve's-selâm" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00033, Ia. Bu kaydı okumamda ve yorumlamamda yardımlarından dolayı Selim Demirci, Süleyman Gür, Abdülkerim Malkoç ve Mehmet Kalaycı'ya teşekkür ederim.

[639] "…le'alle enne hâze'l-kitâb karîbün ile's-sıhhati liennenî kâbeltü ba'de tahrîri külli sahîfetin…" Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 372a.

[640] "kâbeltü hâzihî's-sifr min evvelihî ilâ hâzihi'l-mekân bi-kadri'l-vüs'i ve't-tâka ve'l-imkân" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00444, 363b.

[641] "…kûbile ve sahha bi-'avnillâhi te'âlâ" Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1253, 322b.

gayretlerle istinsah yaptığı nüshadan kendi başına Aydın Güzelhisar'da Kadı Medresesinde müderrisken mukabele ve tashih yaptığını anlatmıştır.[642]

Bazı müstensihler tashihi kendileri yaparken bazıları da okuru tashihe davet etmiş yani sadece nüshayı çoğaltmakla yetinmişlerdir. Bilindiği gibi mukabele de istinsah sırasında yapılan yazım hatalarının tespiti ve tashihi için önemlidir.[643] Her sayfayı yazdıktan sonra mukabele eden Mustafa b. İbrahim amacının nüshasının sahih olmasını sağlamak olduğunu belirtir.[644] Mukabele aynı zamanda nüshanın değerini arttırır. İstinsah sürecini anlatırken mukabele yaptıktan sonra nüshasını bir de öğrencisine mukabele yaptıran Ali b. Mustafa anlatımının devamında "Elindekini dinleyip yenilerini almak için bana geldiğinde medrese hocasının gelen öğrencilerin nüshalarını benim nüshamla mukabele edip düzelttiğini gördü. Onun gördüklerinden sonra bu derecede sahih bir nüshaya sahip olanın başka bir nüshaya ihtiyacı olmayacağına beni mutmain kıldığı için Allah'a şükrettim. Allah sahibine bu kitabı lütfu ve keremiyle mübârek eylesin…"[645] demektedir. Buradan mukabele işlemi sonucunda güvenilirliği artan bir nüshanın okunmanın yanı sıra istinsah için de aranan ve tercih edilen bir hale geldiği görülmektedir.

Yukarıdaki kayıtlarda dikkat çeken bir diğer nokta da müstensihlerin istinsah için seçtikleri nüsha hakkında verdikleri bilgilerdir. Ali b. Mustafa, istinsah için müellifin nüshasından çoğaltılan güvenilir bir nüshayı, Emrullah b. Hamza da müellif nüshasından çoğaltılmış aynı zamanda fazıl ve kâmil İmam Kâzir'in nüshasından mukabele ve tashih edilmiş nüshayı seçmişti. Muhammed b. Ali de İbn Melek'in nüshasından çoğaltılan bir nüshadan çoğaltılmış nüshadan[646] Ali b. Ahmed b. Selim ise müellif nüshasından istinsah edilmiş bir nüshadan istinsah edilen 18 Recep 990 (8 Ağustos 1582) tarihli bir

[642] " Temme ve kûbile'l-kitâb bi-'avnillâhi'l-melîki'l-vehhâb… emmâ ba'd fe-hâzihî'n-nüshate'ş-şerifete kad harrartü mine'n-nüshati'lletî hurrirat min nüshati'l-müellifi'l-fâzılı'l-kâmil eş-şehîr bi'bni Melek ve kûbilet ve suhhihat min nushati'l-fâzılı'l-kâmil eş-şehîr bi-İmam Kâzir fe-kâbeltuhâ ve sahhahtuhâ bi-nefsî ve lem i'temed fi mükâbeletihâ 'alâ 'azmin bi-cehdin bâliğin ve sâbiğin min nüshati'lletî hurrirat ve ene yevmeizin müderrisün bi-medreseti'l-Kâdı fi Güzelhisari'l-mahmiyyeti min livâi Aydın..." Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 00039, 246b.

[643] Mukabele, müstensih ve okur tarafından yapılabilir. Bu bölümde istinsah süreci anlatıldığı için müstensih tarafından yapılan mukabeleye değinilmiştir okur tarafından yapılan mukabeleye ileride değinilecektir.

[644] "…le'alle enne hâze'l-kitâb karîbün ile's-sıhhati liennenî kâbeltü ba'de tahrîri külli sahîfetin…" Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 372a.

[645] "..sümme ateytü ilâ ba'dı't-tullâbi cüz'en minhâ felemmâ race'a ileynâ ba'de istimâ'i mâ fîhî li-talebi cüz'in âharin şehide 'alâ enne't-tüllâbe'l-hüddâr ilâ meclisi üstâzine'l-mu'allim sahhû nüsehahum min hâzihi'n-nüshati'ş-şerîfe fe-ba'de hâzihî'ş-şehâdeti eşkürullâhe te'âlâ bi-itminâni kalbî 'alâ enne men nâle ilâ hâzihî'n-nüshati'l-latîfeti bi-hâzihî's-sıhhati lâ yehtâcü ilâ ğayrihâ bi-fazlillâhi te'âlâ ve tekaddese bârekellâhu te'âlâ li-mâlikihi bi-lutfihî ve keramihî âmîn Yâ Rabbe'l-'âlemîn bi-câhı seyyidi'l-mürselîn 'aleyhi's-salavâtü ve's-selâm" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00033, Ia.

[646] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4098, 298a

nüshadan istinsah yapmıştır.[647] Böylece istinsahtan sonra güvenilirliği arttırmak için mukabele yapmanın öncesinde sağlam bir nüsha bulmanın da istinsah sürecinin önemli adımlarından biri olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bazı müstensihler mukabele işlemini kendi başlarına yaptıklarını özellikle vurgulamışlardı. Peki müstensihler bir kitabı istinsah ederken de tek başına mı çalışmışlardır? Bu soruyu yanıtlamak için bir nüshayı baştan sona dikkatli bir gözle incelemek gerekir. Çünkü bir nüshadaki varaklar arası hat değişimleri nüshanın birden fazla el tarafından yazıldığı gösteren somut delillerdendir.[648] Nitekim *Mebârik* nüshaları arasında da istinsah faaliyetine birden fazla elin dahil olduğunu düşündüren nüshalar vardır.[649] Yanıt için yapılması gereken bir başka şey de nüshada, nüshanın birden fazla kişi tarafından yazıldığına dair bir kayıt aramaktır. Bu iş oldukça zordur çünkü müstensihler istinsaha katkısı olanları büyük çoğunlukla istinsah kaydında anmazlar.

Mebârik müstensihlerinden Abdurrahman Şeyh b. Habib ise nadir olanı yapmış ve istinsah sürecine dair bilgi verirken isim anmasa da başka müstensihlerin varlığına açıkça işaret etmiştir. İstinsah kaydında Hazreti Hüsameddin Efendi'nin yazılması için *Mebârik*'i cüzlere bölüp dağıttığını kendisine de son cüzün düştüğünü anlatır.[650] Onun gibi açık dille ifade etmeseler de istinsahın kolektif yapıldığını hissettiren müstensihler de vardır. Örneğin Mustafa b. Mehmed istinsah kaydında "… 'alâ yedi'l-'abdi'l-müznibi'l-muhtâc… el-müsemmâ Mustafa b. Mehmed …" kendi adını yazdıktan sonra "…nehmeduhu'llezî temme 'aleyna'l-kitâbeti …" şeklinde çoğul ifadeler kullanarak "yazma faaliyetimizi tamamlatana (Allah'a) hamd ediyoruz" diye yazmıştır.[651] Nüsha incelendiğinde hat çeşitliliğinden de birden fazla el tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

[647] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 256 b

[648] Hat değişiminden hareketle birden fazla müstensih tarafından istinsah yapıldığının bilgisine yazma eser kataloglarında da değinilir. Örnek için bk. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, "Aranan: birden fazla müstensih" (Erişim 16 Aralık 2021). Birden fazla müstensihli eserler hakkında daha fazla bilgi için bk. Déroche, *Islamic Codicology*, 198-199. Müstensih hatlarının değişiminden yola çıkarak bir eserin birden fazla müstensih tarafından çoğaltıldığını gösteren çalışma için bk. Rosemarie Quiring-Zoche, "A manuscript copied in teamwork?", *Manuscripta Orientalia* 9/4 (2003), 65-72.

[649] Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 598; Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 1333.

[650] "Elhamdülillâhi'llezî eta'l-kuvvete 'ale't-temâmi ve 'alâ Rasûlihî ehsenü't-tahiyyat ve'l-kâmilü's-selâm kad sâdefe ileyye hıssati hâze'l-cüzi'l-ahîr min eczâi hâzihi'nüshati'ş-şerîfeti'l-müvezzeâti li-ecli't-tahrîr ilâ zevi'ş-şani'l-hatir min kıbeli Hazreti Hüsameddin Efendi ellezî ileyye emsâli hâzihi'n-nüshati'ş-şerîfeti'l-celîleti cedir ve emmâ el-'abdü'l-fakîr Abdurrahman b. eş-Şeyh Habîb 'afâ 'anhumâ er-Rabbu'l-Kadîr…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 001169, 257a.

[651] Süleymaniye Kütüphanesi, Musalla Medresesi, 00067, 185b.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜLKİYET ve VAKIF KAYITLARI BAĞLAMINDA

MEBÂRİKU'L-EZHÂR'IN DOLAŞIMI

Birinci bölümde *Mebârik* nüshalarının istinsah faaliyetine değinilmiş istinsah kayıtlarındaki bilgiler sayesinde *Mebârik*'in kimler tarafından, nerede, ne zaman, nasıl ve ne amaçla çoğaltıldığı sorularına yanıt aranmıştı. Bu bölümde ise *Mebârik*'in müstensihinin rahlesinden ayrıldıktan sonraki güzergahı hakkında bilgi edinilmeye çalışılacaktır. *Mebârik* nüshaları istinsah edildikten sonra yeni sahipleri vasıtasıyla dolaşıma girer. Bu seyahat çoğunlukla vakfedilen nüshanın kütüphane raflarına girmesiyle son bulur. Vakıf ancak bir kişinin mülkiyetinde olan şeylerle yapılabilirken vakfedilen şey de artık kimsenin mülkü olamaz. Bu sebeple bu sıralamaya uygun olarak önce mülkiyet kayıtlarına ardından da vakıf kayıtlarına değinilecektir.

I. MÜLKİYET KAYDI ve MÜHÜRLERİ: TANIMI ve ÖGELERİ

Bu bölümde önce mülkiyet kayıtları ardından mülkiyet mühürleri incelenecektir.

A. Mülkiyet Kaydının Tanımı ve Ögeleri

Herhangi bir yazma eserin sahibini bildiren kayıtlara mülkiyet kaydı denilmektedir. Mülkiyet kaydı yerine temellük,[652] tesâhüb[653] ve istishab[654] kaydı terimleri de kullanılır. Bu bölüm *Mebârik* nüshalarındaki mülkiyet kayıtlarından elde edilen verilerle oluşturulmuştur. Çalışmaya konu olan 428 *Mebârik* nüshasının 184'ünde tekrarlarıyla beraber 365 mülkiyet kaydı vardır. 243 nüshada yani nüshaların %57'sinde ise mülkiyet kaydı bulunmaz. Sonuç olarak *Mebârik* sahiplerinin nüshalarına mülkiyet kaydı yazma olasılığının yaklaşık ½ oranında olduğu görülür. Mülkiyet kaydı bulunan nüshalara bakıldığında ise nüsha başına ortalama iki kayıt düşer. Yani mülkiyet kaydı bulunan nüshaların yeni sahiplerinin nüshalarına mülkiyet kaydı yazma eğilimlerinin mülkiyet kaydı bulunmayan nüshaların sahiplerinden daha fazla olduğu görülmektedir.

---

[652] Ahmed Şevki Binbin – Mustafa Tûbî, *Mu'cemü mustalahâti'l-mahtûti'l-'Arabiyyi*, (Rabat: el-Hizânetü'l-Haseniyye, 2005), "et-Temellük", 102.

[653] Orhan Bilgin, "Temellük ve Tesâhüb Kaydı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/411-412.

[654] İhsan Fazlıoğlu, "Sultan I. Alauddin Keykubad'a Sunulan Siyasetnâme: el-Letâifu'l-'Alâiyye Fi'l-Fedâili's-Seniyye", *Dîvân: İlmî Araştırmalar* 2/3 (1997/1), 226.

Mülkiyet kayıtları, genellikle nüshanın zahriyesinde bazen ön vikaye varaklarında,[655] az da olsa ön[656] ve arka kapak içi[657] veya istinsah kaydının olduğu varak[658] ve arka vikaye varaklarında[659] bulunur. Bazen de aynı kayıt hem zahriye hem de istinsah kaydının olduğu varağa yazılmıştır.[660] Mülkiyet kayıtlarının bulunduğu varakların tespiti açısından *Mebârik* nüshaları özelinde hazırlanan grafik aşağıdadır.

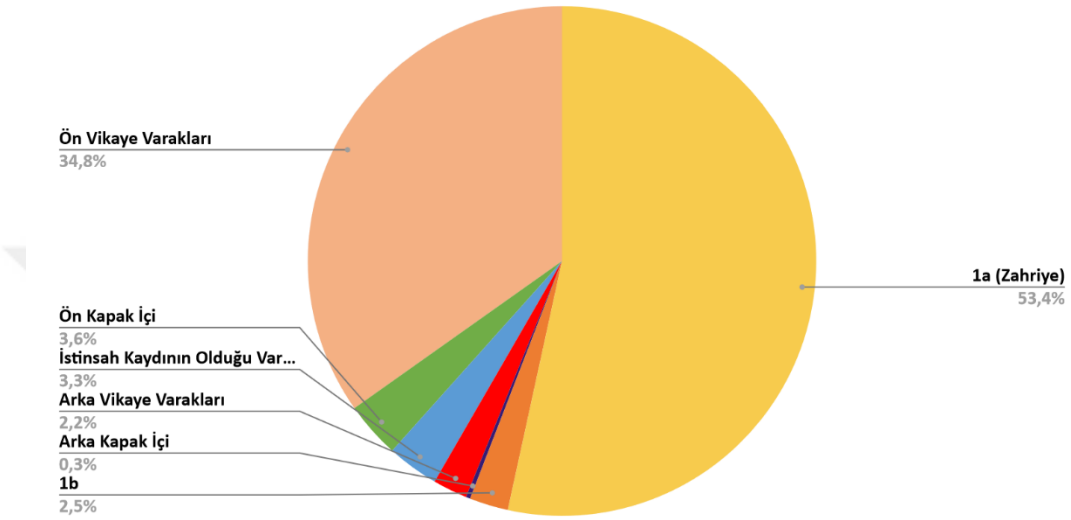

Grafik 10: Mebârik Nüshalarında Mülkiyet Kayıtlarının Bulunduğu Varakların Dağılımı Grafiği

Bu grafiğe göre *Mebârik* nüshalarındaki mülkiyet kayıtları en çok 1a varağına yani zahriyeye yazılmıştır. Zahriyeden sonra en çok tercih edilen yer ise nüshanın ön yüzündeki vikaye varaklarıdır. Diğer varakların tercih edilme yüzdesi ilk ikisine göre oldukça düşüktür. Bunlar da çoktan aza doğru; ön kapak içi, istinsah kaydının yazıldığı varak, 1b sayfası, arka vikaye varakları ve arka kapak içi şeklinde sıralanabilir. Dolayısıyla bir yazma eserdeki mülkiyet kayıtlarını inceleyen bir araştırmacının ilk bakacağı yerler zahriye ve ön vikaye varakları olmakla beraber nüshanın tamamı ile ön ve arka kapak içlerini de incelemesi gerekir.

[655] Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1053, IIIa.

[656] Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Gümüşhacı Köyü, 260, Ön kapak içi.

[657] Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 286, Arka kapak içi.

[658] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1321, 323b.

[659] Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi, 07 Ak 197, 307b.

[660] Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000005279, 1a,315a.

Mebârik nüshalarındaki mülkiyet kayıtlarının dili büyük oranda Arapça olsa da Türkçe kayıtların oranı %13'tür. Bu oran diğer kayıt türlerindeki Türkçe kayıtların oranına göre oldukça fazladır. Kimi kayıt yazarları da "hâze'l-kitâb müstetâb min kitâbı Hâfız Latîf merhum terekesinden iştirâ'" kaydında olduğu gibi Arapça ve Türkçe karışımı bir dil kullanmışlardır.[661] Bunların yanı sıra bir tane de Farsça kayıt vardır.[662] Mülkiyet kaydının diğer kayıtlara göre daha kişisel olmasının etkisiyle yazarlar kendi ana dillerini diğer kayıt türlerine oranla daha çok kullanmış gözükmektedir.

Mülkiyet kayıtları *Mebârik* nüshalarının sahiplerinin kimler olduğu, *Mebârik*'i neden ve nasıl mülk edindikleri, *Mebârik* nüshalarının nereleri dolaştığı, *Mebârik*'in isminin yaygın formunun ne olduğu, bir nüshanın yıllar içinde kaç sahibinin olduğu gibi sorulara yanıt verilmesini mümkün kılacak veriler barındırmaktadır. Bu verilerin çeşitliliği kaydı yazan kişilere göre değişse de mülkiyet kayıtların içerebileceği veriler; "Mülkiyet eylemi için kullanılan fiil, formlar ve dualar", "Nüshayı mülk edinme yoluna dair bilgiler", "Nüshanın bir önceki sahibine dair bilgiler", "Nüshanın sahibine dair bilgiler ve dua", "Eser, müellif ve nüshaya dair bilgiler", "Mülkiyet zaman ve mekânına dair bilgiler", "Nüshanın maddi değerine dair bilgiler" şeklinde sınıflandırılabilir.

Çalışmanın bu aşamasında *Mebârik* nüshalarındaki temellük kayıtları özelinde sıralanan bu maddeler biraz daha detaylandırılacaktır. Buna göre öncelikli olarak mülkiyet eylemi için kullanılan fiil ve formlara değinilecek akabinde diğer maddeler ele alınacaktır.

[661] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 794, IIa.

[662] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B17711, 1a.

1. Mülkiyet Eylemi İçin Kullanılan Fiil, Formlar ve Dualar

Bazı mülkiyet kayıtları hamdele[663] ve hasbelenin[664] farklı formları, "lillâh yâ Muhammed",[665] "hüve'l-müste'ân",[666] ve "el-mülkü lillâh"[667] gibi ifadelerle başlar[668] ardından kayıt yazarı nüshanın sahibi olduğunu açıklar. Mülkiyet kaydında kullanılan ifadeleri taşıdıkları benzer özelliklere veya farklı bakış açılarına göre gruplandırmak mümkündür. Örneğin Gacek, mülkiyet kayıtlarında kullanılan tabirleri sahiplik anlamındaki *li* edatını içerenler, sahip olmak anlamındaki *m-l-k* kökünden gelen kelimeleri içerenler, mülk edinme anlamına gelen diğer sözcükleri içeren ifadeler, belli bir süre için mülk edinme ve kullanmayı bildiren kelimeler, mirasa işaret eden ifadeler, hukukî yolla elde etmeyi gösteren ifadeler olmak üzere altı gruba ayırmıştır.[669] Erünsal ise kitabın sahibini gösteren "temelleke", "dehale fî mülkihî", "min menni'llâhi" gibi basit ve yalın ifadeler içerenler, mülkiyetin geçici olduğunu göstermek için "dehale fî nevbetî", "mimmâ e'ârahu'l-'asr" gibi mecazî ve süslü ifadeler içerenler, "mâlikü hâza'l-memlûk", "memlûkü Mâliki'l-mülk" kayıtlarındaki gibi kelimenin anlamlarıyla oynanarak yapılanlar olmak üzere üç gruba ayırmıştır. [670] Bu çalışmada ise mülkiyet kayıtlarında öne çıkarılan hususa dikkat edilerek kayıt yazarının merkezileştirdiği bilgiye göre bir gruplandırma tercih edilmiştir. Çünkü bu, nüsha sahiplerinin *Mebârik*'i mülk edinmeye yükledikleri anlamın yorumlanabilmesini kolaylaştıracaktır.

Buna göre mülkiyet kayıtları; Mülkiyete, Nüshanın dolaşımına, Nüshanın Allah'ın lütfuyla mülk edinildiğine, Nüsha sahibinin duygu ve düşüncelerine, Nüshanın asıl ya da bir önceki sahibine odaklanılanlar şeklinde sınıflandırılabilir.

---

[663] "Elhamdülillâh…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8472, 1a; "Elhamdülillâhi Rabbi'l-'âlemîn…" Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V721, 1a; "Elhamdülillâhi vahdehû…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006049, 1a; "Elhamdülillâhi'llezî ce'âle…" Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00530, 1a; "Allahe ehmedu…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00974, 1a.

[664] "Hasbünellah..." Süleymaniye Kütüphanesi, Nafız Paşa, 00194, Ia; Süleymaniye Kütüphanesi, Nafız Paşa, 00194, Ia; Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120, Ia; "Hasbiyellah …" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140, 1a; "Hüve hasbî ve ni'me'l-vekîl…" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120, IIa.

[665] Süleymaniye Kütüphanesi, Hazreti Nasuhi Dergahı Yazma, 00034, 343b.

[666] "Hüve'l-müste'ân…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 00139, 1a.

[667] "el-Mülkü lillâh …" Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 00137, 1a.

[668] Bunların yanı sıra tasliye, hasbele, havkele, istiğfar ifadeleri içeren mülkiyet kayıtları da vardır. Gacek, *Arapça El Yazmaları İçin Rehber*, s. 329.

[669] Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, 329-321.

[670] Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, 199.

Mülkiyete odaklanan kayıt yazarlarının öne çıkardıkları nokta, nüshanın kendi mülkiyetlerinde olmasıdır. Bunu da sahibe kökünden gelen "isteshabe",[671] "tesahhabe",[672] "sâhib";[673] "meleke"[674] ve bu kökten gelen "temelleke"[675]" milkiyet",[676] "mülk",[677] "mâlik",[678] "mimmâ temelleke",[679] "min temellüki"[680] "sara min temellüki"[681] "fî mülki"[682] benzeri sahip olmak anlamına gelen fiil, mastar ve isimleri kullanarak yaparlar. Bunların yanı sıra nüshanın kendi mülklerine dahil olduğunu belirtmek için "fî milki silki" ifadesiyle beraber eklenme, katılma, dahil olma anlamlarına gelen "intezame fî,"[683] "dehale fî",[684] "edhale fî", [685] "vasale fî/ilâ"[686] "indamme ilâ",[687] "inseleke fî"[688] fillerini kullanırlar. Bir başka yöntem de "min kütübi"[689] ve "kitâbu" [690] ifadeleriyle "…'nın kitaplarından" ve "…'nın kitabı" anlamına gelen isim tamlamaları yapmaktır. Bütün bu kullanımların ortak noktası ise mülkiyeti

[671] "Isteshabehû …" Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V719, 1a.

[672] "Tesahhabehû …" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00031, 1a.

[673] "sâhibu…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3363, 1b; "Sâhibu Mustafa b. İbrahim el-Belencî?" Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 286, Arka kapak içi.

[674] "Melekehû …" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6047, 1a.

[675] "Temellekehû …" Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00046, IIa; "Kad temelleke …" Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17910, 1a.

[676] "… mine'l-milkiyetâti" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1122, IIa.

[677] "Kad sâra … mülken …" Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi, 63 Hk 169, 1a. "Mülkü'l-fakîr …" Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 598, 1a.

[678] "Sâhibuhû ve mâlikuhû …" Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 03717, 1a.

[679] "Mimmâ temellekehû …" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 263, Ia.

[680] "Min temellukihî…" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120, IIa.

[681] "… min temellikâti …" Topkapı Sarayı, Emanet Hazinesi, 000664, 1a.

[682] "Fî milki'l-fakîr ilellâhi ..." Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01053, 316b.

[683] "İntezame fî silki milki..." Nuruosmaniye Kütüphanesi, Bayrampaşa, 00024, Ia.

[684] "Dehale fî silki milki…" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00031, 1a.

[685] "Edhele fî silki milki…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002345, 1a.

[686] "Sümme vasale ilâ milki …" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Bayrampaşa, 00024, Ia.

[687] "Sümme indamme ilâ ..." Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 5111, 1a.

[688] "Kad inseleke fî silki milki…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00983, Ia.

[689] "min kütübi …" Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V721, 1a.

[690] "Kitâbu…" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat Müzesi, 60 Mü 300, Ia.

belirtmeleridir. Türkçe mülkiyet kayıtlarındaki formlara ise "…'nın mülküdür",[691] "...'nın kitabıdır",[692] "…'nın malıdır",[693] "...'in mülkiyetidir",[694] "… kitabı",[695] "...dir",[696] "…'ın",[697] "…den/dan"[698] kullanımları örnek verilebilir.

Bazı kayıt yazarları da bu tarz ifadeler kullanmayıp sadece kendi isimlerini yazmakla yetinmiştir.[699] Bu isimlerin kesin bir şekilde kitabın sahibi olup olmadıkları ise tartışmaya açık bir husustur. Bununla birlikte kişinin kendi kitabına bir başkasının ismini herhangi bir açıklama olmaksızın yazmasının yaygın bir temayül olmadığı ve eşya üzerine isim yazmanın örfen mülkiyet ifadesi olarak kabul edildiği için bu isimler mülkiyet kaydı sayılabilir.

Nüshanın dolaşımını öne çıkaran kayıt yazarları ise ellerindeki nüshanın başka birinden kendi mülkiyetlerine geçtiğinin ve kendilerinden sonra da başkalarının mülkiyetine geçeceğinin farkındadırlar. Yazdıkları kayıtta da bu dolaşımı vurgularlar. Örneğin Derviş Mehmed, nüshasına düştüğü kayıtta mülkiyetini dile getirirken[700] oğlu Abdulbaki b. Derviş Mehmed ise babasından kendisine intikal eden bu kitaba nüsha dolaşımına vurgu yapan[701] bir kayıt düşmüştür. İbrahim b. Ali ise 976 (1568/1569) yılında satın alma yoluyla elde ettiği *Mebârik*'e yazdığı mülkiyet kaydında nüshanın onun nöbetine girdiğini belirtmiş böylece nüsha dolaşımını vurgulamıştır.[702] Aynı nüshaya 1114 yılı

[691] "Bosnevî Osman Efendi'nin mülküdür" Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4994, 1a.

[692] "Tavşancızâde kitabıdır" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005865, ön kapak içi.

[693] "… Veziroğlu Halil Efendi'nin malıdır" Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80, Ia.

[694] "Hacı Süleyman Efendi'nin temellüküdür Sene 1186" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 263, Ia.

[695] "Molla Ahmed Kitabı" İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 218, Ia.

[696] "Murad Efendi'nindir" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Bayrampaşa, 00024, Ia.

[697] "Silahdarağa'nın" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01055, Ia.

[698] "Çukadar (çuhadar) Ağa kullarından" Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 00711, 1a; "Ali Beyden" Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 02003, Ia.

[699] "el-'abdü'd-da'i ileyhi te'âlâ el-hâc Hafız Efendi gufira leh ﻩ" Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 11, IIa; "Seyyid İbrahim Çelebi" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 10710, Ia.

[700] "Kad inseleke fî silki milki'l-'abdi'l-fakîr Derviş Mehmed…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00983, Ia.

[701] "Kad intekale ilâ silki milki'l-'abdi'l-fakîr Abdulbaki b. Derviş Mehmed" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00983, Ia.

[702] "Kad dehale hâzihi'n-nüshatü'ş-şerîfetü ilâ nevbeti'l-hakîr bi'ş-şirâi'ş-şer'iyyi'l-müyesser bi-'inayetillâhi el-fakîr İbrahim b. Ali el-muhtâcîne ile'r-Rabbi'l-Velî fî sene sitte ve seb'ine ve tis'a mi'e" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00972, 1a.

Şevval ayında (Şubat/Mart 1703) Habib b. Ali tarafından yazılmış olan mülkiyet kaydı,[703] İbrahim b. Ali'nin mülkiyetin geçiciliğine dair yaptığı vurgudaki haklılığını gösterir.

Muhammed b. Mustafa Kethüda da DİB 1658 nüshasına yazdığı 7 Ramazan 1100 (25 Haziran 1689) tarihli mülkiyet kaydında nüshanın ona zamanın bir emaneti olduğunu dile getirerek nüsha dolaşımına vurgu yapmıştır.[704] Nüshadaki diğer mülkiyet kayıtları incelendiğinde dolaşım daha net bir şekilde görülür. Nüshanın Muhammed b. Mustafa'dan önceki sahibi İsmail Hakkı'nın mülkiyet kaydı 1 Zilhicce 907 (7 Haziran 1502), Muhammed b. Mustafa'dan sonraki sahibi Yakub b. Şeyh Fenayî Halvetî'nin mülkiyet kaydı ise 23 Şevval 1132 (28 Ağustos 1720) tarihlidir. Nüshanın, mülkiyet kayıtlarına göre yaklaşık 200 yıl içinde üç sahibi olmuştur.[705]

Nüshanın dolaşımına vurgu yapmak için en sık kullanılan ifadeler "nöbetinde" anlamına gelen "fî nevbeti"[706] "dehale fî nevbeti",[707] "kad dehale ilâ nevbeti",[708] "sâra ilâ nevbeti",[709] ve "korumasına girdi" anlamındaki "dehale fî hıfzı"[710] ibareleridir. Bu kullanımlara göre kayıt yazarı nüsha bir sonraki sahibine ulaşıncaya dek nüshaya göz kulak olma nöbetini devralmıştır. Nüshanın dolaşımına işaret eden bir başka kullanım da nüshanın bir sahipten diğerine geçmesine vurgu yapan "nakale"[711] ve "intekale" [712] fiilleridir. "İntekale" fiili daha ziyade "ilâ milki",[713] "ilâ silki milki",[714] "nevbet",[715] "tasarruf"[716]

[703] "Temelleke el-fakîr Habib b. Ali el-muhtâcîne ilâ Rabbi'l-Velî…fî şehri Şevvâl sene 1114" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00972, 1a.

[704] "Min vedî'ati'd-dehr el-fakîr ileyhi te'âlâ Muhammed b. Mustafa Kethüda 'afâ 'anhû fî 7 Ramazân 1100" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a.

[705] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a.

[706] "fî nevbeti …" Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Ağa Cami, 00061, 1a.

[707] "dehale fî nevbeti …" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00974, 1a.

[708] "Kad dehale hâzihi'n-nüshate'ş-şerîfe ilâ nevbeti…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00972, 1a.

[709] "Sâra hâze'l-kitâbu'l-celîlu'l-hatir ilâ nevbeti …" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8472, 1a.

[710] "… dehale fî hıfzı …" Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 00136, 1a.

[711] "kad nakale…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 286, Ia.

[712] "sümme intekale ilâ milki…" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 247, 1a.

[713] "intekale bi'ş-şirâ'i'ş-şer'i ilâ milki …" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8472, 1a.

[714] "Kad intekale ilâ silki milki …" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00983, Ia.

[715] "Sümme intekale ilâ nevbeti …" Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 826, 1a.

[716] "kad intekale't-tasarrufi …" Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000005279, 1a,315a.

kalıplarıyla kullanılır. Ayrıca bazıları da kayıtlarına "sümme",[717] "ba'de"[718] gibi atıf edatlarıyla başlayarak dolaşımı vurgular. Türkçe kayıtlarda da "...'ya intikal etmiş" [719] ifadesine rastlanılır. Dolaşıma işaret eden bir başka kullanım da nüshanın, kayıt yazarına zaman tarafından verilen bir emanet olduğunu belirten "min vedî'ati'd-dehr",[720] "min 'avâri'd-dehr",[721] "mimmâ evde'ahu'z-zemân", [722] "min 'avâri'z-zemân ve vedî'ati'd-devrân"[723] şeklindeki ifadelerdir. Kimi kayıt yazarları da "Mülk, Latif olan Allah'ın olduğu halde ben bu kitap için nasıl benim mülküm derim?"[724] şeklindeki ifadelerle mülk sahibinin aslında Allah olduğunu kendilerinin ise nüshanın geçici sahibi olduklarını dile getiririler. Bu ifadeler de mülkiyetin geçiciliğine vurgu yapar. Mülkiyet kaydı yazarlarının bu vurgusu, İslâm kültüründe yerleşik olan, iktisadî hayatın merkezinde konumlandırılan ve dünya ile ilişkiler söz konusu olduğunda daha ziyade tasavvuf kültüründe öne çıkarılan *mülkün esasında Allah'a ait olduğu* anlayışının bir yansımasıdır.

Bir diğer grup kayıt yazarı ise kayıtlarında mülkiyetin Allah'ın lütfuyla olduğunu vurgulamıştır. Bu sebeple Necmeddin b. Hayreddin, mülkiyet kaydına hamdederek başlar ve *Mebârik*'in Allah'ın kendisine verdiği bir nimet olduğunu belirtir.[725] Yavaşça Mehmed Ağa Cami vaizi Şeyh Muhammed Nazmî Halvetî de "O bana yeter, O ne güzel vekildir" ifadesiyle başladığı mülkiyet kaydında *Mebârik*'in mülkiyetine girmesinin Allah'ın takdiriyle olduğunu vurgular. [726] Mülkiyetin Allah'ın sayesinde

[717] "sümme vesale ilâ milki …" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Bayrampaşa, 00024, Ia.

[718] "ve ba'de intekale ilâ …" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 1a.

[719]"… Muharrem Hasbi Efendi'ye intikal etmiş …" Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 02003, 1a.

[720] "Min vedî'âti'd-dehr …" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a.

[721] "Min 'avâri'd-dehri ledeyye ve ene'l-fakîr Muhammed b. Veli 'afâ 'anhû م م م" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 10710, 1a.

[722] "Mimmâ evda'ahu'z-zemân ilâ milki..." Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00522, 1a.

[723] "Min 'avâri'z-zemân ve vedâ'i'd-devrân dehale fî silki …" Topkapı Sarayı, Revan Köşkü, 000298, 1b.

[724] "Keyfe ekûlü hâzâ milkî ve'l-mülkü lillâhi'l-Latîf ... el-'abd el-müznib seyyid Mehmed Atıf b. Mehmed Lütfi …" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5387, 1a.

[725] "Elhamdülillâhi vahdehu min ni'emillâhi subhânehû 'ale'l-fakîr Necmeddin b. Hayreddin el-Hanefî 'afallâhu 'anhû" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006049, 1a.

[726] "Hüve hasbî ve ni'me'l-vekîl mimmâ nazzame nâzımu't-takdîr fî silki milki'l-fakîr eş-şeyh Muhammed en-Nazmî el-Halvetî el-vâiz fî Cami' Yavaşça Mehmed Ağa gufira 'anhumâ ve gufira 'afâ anhumâ ve gufira zunûbuhumâ …" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120, IIa.

olduğunu belirten kayıt yazarları için ellerindeki nüsha Allah'ın kuluna bir lütfu,[727] bir nimeti,[728] en şerefli ihsanı,[729] ya da Mennân isminin tecellisidir.[730] Nüshanın ellerine geçmesi Allah'ın sayesinde[731] ve Allah'ın takdiriyledir. Bunu ifade etmek için "mimmâ sâka sâiku't-takdîr",[732] "mimmâ nazzame nâzımu't-takdir"[733] ve benzeri ifadeleri kullanırlar.

Bir diğer grup da kendi duygu ve düşüncelerine odaklanan kayıt yazarlarıdır. Bu kişiler nüshanın sahibi olduklarını, nüshaya sahip olmakla kendilerinde meydana gelen duygu ve düşüncelerine vurgu yaparak dile getirirler. Örneğin Ahmed b. Abdülmelik el-Karahisarî, *Mebârik*'in temellüküyle saadet,[734] Derviş b. Mehmed ise şeref[735] duymuştur. Ahmed b. Mehmed Paşa da nüshaya hizmet etmekten şeref duymaktadır.[736] Kitap sahibi olmanın alelade bir sahiplikten öte kişinin zihin ve ruh dünyasında uyandırdığı duygu ve düşünceler üzerinden dile getirilmesi kitaba ve ilme olan bakışın İslam medeniyetindeki bir tezahürü olarak yorumlanabilir.

Bu başlık çerçevesinde incelenecek son grup da nüshanın asıl ya da bir önceki sahibine odaklanan kayıtlardır. Nüshanın asıl sahibine odaklanılan kayıtlar genellikle nüsha sahibi dışındaki kişiler tarafından asıl sahibi belirtmek için yazılır. Çoğunlukla emanet nüshalara yazılan bu kayıtların amacı nüshanın asıl sahibini belirterek oluşabilecek karışıklıkları önlemektir. Örneğin "Sâhibu Etmekçizâde

[727] "Min 'inâyetillâhi te'âlâ ilâ 'abdihi'l-.. Küçük Süleyman Efendizâde es-seyyid Ahmed seyyid el-kâdı bi'l-medîneti ..... ehli's-salâtu 'alâ sâkinihâ gufira lehumâ م" Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00088, 1a.

[728] "Mimmâ in'âmellâhu 'alâ 'abdihi'l-fakîr İbrahim b. Mehmed el-Hâlidî en-Nakşibendî" Millet Kütüphanesi, A.E. Arabi, 487, Ib; "Elhamdülillâhi vahdehu min ni'amillâhi subhânehû 'ale'l-fakîr Necmeddin b. Hayreddin el-Hanefî 'afallâhu 'anhû" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006049, 1a.

[729] "Min eşrafi mâ mennellâhu 'alâ 'abdihi'l-müznib…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01056, 1a.

[730] "Min menni'l-Mennân…" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 36346, 1a.

[731] "Mimmâ şerefenî Allâhu te'âlâ bi-temellikihî" Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V719, 320b.

[732] "Mimmâ sâkâ sâiku't-takdîr ilâ silki milki'l-fakîr bi'l-istinsâhi .... Abdullah eş-şehîr bi'l-hâc İbrahimzâde ..... li-sene tis'a ve 'işrîne ve mi'e ve elf mine'l-hicrati men lehû 'izze ve şeref 'afâ 'anhumâ ve gufira lehumâ" Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 48, 1a.

[733] "Hasbünellah mimmâ nazzame nâzım et-takdîr fî silki milki'l-fakîr eş-şeyh Abdurrahman rafi'an b. eş-Şeyh Muhammed en-Nazmi 'afâ 'anhumâ ve gufira zunûbehumâ bi'n-Nebiyy ve âlihi'l-emcâd" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120, Ia.

[734] "sa'ade bi-temelliki hâze'l-kitâbi'ş-şerîfi'ş-şâni'l-kaviyyi'l-burhân Ahmed b. Abdülmelik el-Karahisarî 'afâ 'anhumâ el-Bârî kıymet 1400?" Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17910, 1a.

[735] "kad teşerrafe bi-mülkiyetihî el-'abdü'l-fakîr Derviş bin Mehmed el-hakîr eş-şehîr bi-kâdızâde ve vaffekahullâhu sebile't-tâ'ate ve'l-'ibâde" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1004, IIa.

[736] "Kad teşerrafe bi-hidmeti hâzihî'n-nüshati'l-celîle el-'abdü'l-fakîr ilâ rahmeti Rabbihi Ahmed b. Mehmed Paşa el-ma'ruf bi-Köprülü 'afâ 'anhumâ" Milli Kütüphane-Ankara, Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphanesi, 55 Vezirköprü 300, 1a.

Hacı Ömer Efendi'den müste'ârdır",[737] "Molla Ağadan emanet alınmıştır",[738] "Yeni Cami imamı ve hatibi olan Muallim Hoca'nındır. Bizde emanettir"[739] "İzzet Paşa Vakfı'ndan emanet alınmıştır"[740] kayıtları nüshaları ödünç alan kişiler tarafından nüshanın asıl sahibinin kim olduğunu belirtmek için düşülmüştür. "Sâhibu'l-kitâb Bakırlı Hocazâde Efendi'dir. Hocaya 'âriye göndermiştir"[741] örneğinde görüldüğü gibi bu tür kayıtlar emanet veren kişi tarafından da yazılabilir. "Ermenekî ber-Hocazâde Hafız Efendiye mev'ûddur"[742] ve "Şeyhü'l-islâm sellemehü's-selâm hazretleri iştirâ' buyurmuşlardır 1020"[743] kayıtları ise muhtemelen sahaf tarafından, sahibine henüz teslim edilmemiş kitabın yanlışlıkla başkalarına satılmasını önlemek için yazılmış olmalıdır. Bu satın alma işlemi vefat eden kişinin terekesi henüz müzayedeye çıkarılmadan da yapılmış olabilir.[744] Bu tarz kayıtların yazılmasının bir başka sebebi de "Sâbıkan Kütüphane Medrese müderrisi merhûm el-hâc Ali Efendi'nin mahdûm Molla Vaziyye mukâbilinde merhûndur"[745] kaydında olduğu gibi rehin bırakılan nüshanın asıl sahibini belirtmektir.

Nüshanın bir önceki sahibine odaklanan kayıtlarda ise kayıt yazarı kendi adını bazen yazmazken bir önceki sahibin adını ise özellikle belirtir. Bir kişiden ya da terekeden[746] satın alınan veya miras yoluyla aktarılan[747] nüshalarda bu tarz kayıtlar görülür. "Birader Abdullah'tan satun alub akçesin

[737] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1122, IIa.

[738] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1929, 167a.

[739] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3198, Ön kapak içi.

[740] Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 48, Ia.

[741] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 890, Ia.

[742] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000001102, Ia.

[743] Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140, Ia.

[744] Feyzullah Efendi'nin terekesindeki kitaplarının bir kısmı müzayedeyle satılmıştır. Bir tereke kaydından da bu kitapların bir kısmının müzayede öncesinde Şeyhülislam tarafından seçilerek satın alındığı öğrenilmektedir. Erünsal, *Osmanlılarda Kitap Ticareti*, 419.

[745] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 115, Ön kapak içi.

[746] "temelleke hâze'l-kitâb el-hâc Hafız Vehbi min metrûkâti Mısır Efendi" Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 11, IVa.

[747] "ve hâze'l-kitâbu mimmâ en'amellâhu 'aleyye min irsi vâlidî es-seyyid Süleyman Efendi b. el-'âlim el-kâmil Mustafa Efendi b. el-'âlim el-'ârif bi-Karabaş el-fâdıl et-tahrîr Hüseyin Efendi b. el-'âlim el-kâmil el-mütekellim el-'âkil er-reşîd es-Sunha Mustafa Efendi el-Mustafa el-Hüseyin el-mezkûrâni el-müftiyâni fî livâi el-Hamîd el-meşhûr bi-Medîneti Isparta ve ene'l-fakîra Emine bnt Seyyid Süleyman Efendi b. Mustafa Efendi el-Ispartavî el-mezkûr 'afâ 'anhum" Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 754, 1b; "Elhamdülillâh sümme menne bihî er-Rahmân min fazlihî 'alâ veledihî İbrahim b. el-Molla Ahmed b. el-Molla Muhammed …" Süleymaniye Kütüphanesi, Nafız Paşa, 00194, Ia.

bittamam virdik ma‘lûm ola”[748] ve “Yusuf'tan iştirâ’ eyledim fî 11 Şa‘bân sene ?”[749] Şaban kayıtlarının yazarları nüshanın bir önceki sahibini belirterek nüshayı meşru yollardan elde ettiklerini vurgulamışlardır. “Hâzâ kitâb müstetâb min kitâbı Hâfız Latîf merhûm terekesinden iştirâ’”[750] kaydında kitabın merhum Hafız Latif’in terekesinden satın alındığı belirtilmektedir. Böylece nüshanın bir önceki sahibine değinen yeni sahip kendi adını zikretmese de nüshanın artık eski sahibinin mülkiyetinden çıktığını dile getirmiş olur. *Mebârik* nüshalarının %57’sinde mülkiyet kaydı bulunmadığına yukarıda değinilmişti. Bu bilgi bazı sahiplerin nüshanın önceki sahibini kayıtlarında özellikle belirtirken kendi isimlerini neden yazmadıklarını açıklayabilir. Kayıt yazarının buradaki odağı kendi ismini açıkça yazmak değil nüshanın bir önceki sahibinin mülkiyetinden çıktığını belirtmektir.

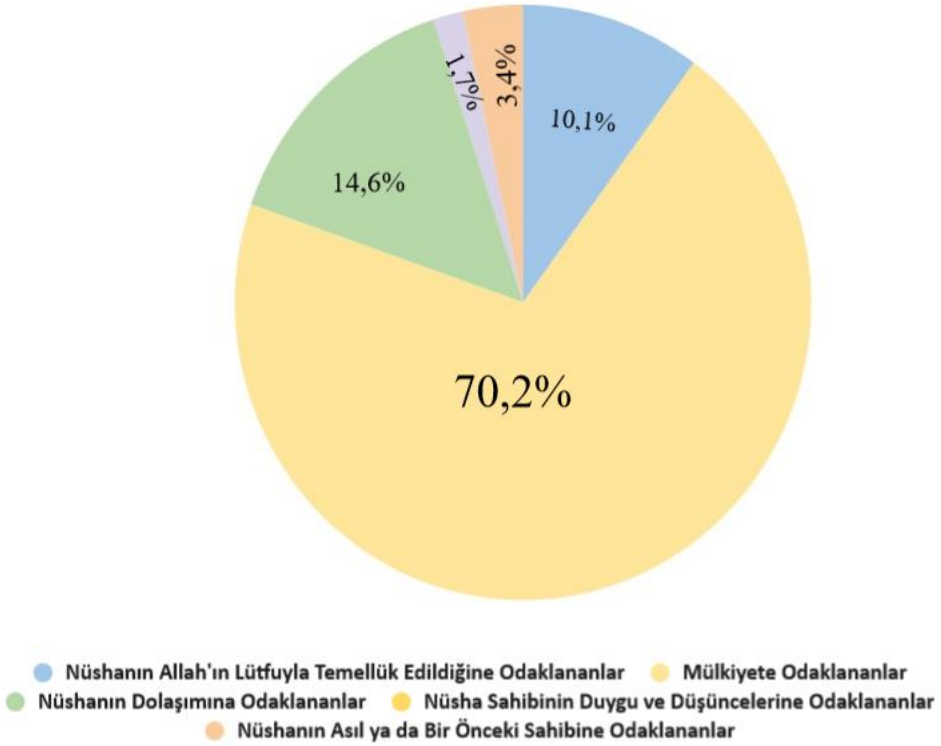

Grafik 11: Mebârik Nüshalarındaki Mülkiyet Kayıtlarının Yazarlarının Odak Dağılımı Grafiği

Grafikten görüldüğü üzere *Mebârik* nüshalarındaki mülkiyet kayıtlarının %70,2 oranıyla büyük çoğunluğunda mülkiyet vurgusu vardır. %14,6 oranında ise nüshanın dolaşımına vurgu yapılmıştır. Bu orana yakın olan %10,1 oranında ise nüshanın Allah’ın lütfuyla mülk edinildiğine vurgu yapılmıştır. Bu oranla *Mebârik*’in dini bir metin olması arasında bir bağ olduğu düşünülebilir. %3,4 oranında kişi

[748] Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 00139, Ia.

[749] Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi, 11313, 1a.

[750] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 794, IIa.

nüshanın asıl ya da bir önceki sahibine odaklanmış %1,7'lik kısım ise duygu ve düşünceleri üzerinden mülkiyeti ifade etmiştir. Başka disiplinlere ait eserlerde yapılacak araştırmalar sayesinde bu oranların ifade ettiği anlam daha iyi açıklanabilecek eser türüyle ilişkisi daha rahat ortaya konulabilecektir.

Mülkiyet fiil ve formlarından sonra mülkiyet kayıtlarındaki dualara geçilebilir. Mülkiyet kayıtlarında, kişi ve şehir isimlerinden sonra edilen duaların yanında başka dualar da yazılabilir. Bu duaların konusu çeşitli olsa da medrese kitabı olması sebebiyle *Mebârik*'tekiler daha ziyade eğitim üzerinedir. Örneğin İstanbul'da müderris olan Seyyid Mehmed b. Seyyid Ahmed Allah'tan kendisini kitabın tedrisiyle rızıklandırmasını ister. Bu kayda göre *Mebârik*'i talebelerine okutmak için edindiği çok açıktır.[751] Heyecanı ve mutluluğu mülkiyet kaydına da yansımış, kaydı duygu ve düşüncelerini vurgulayarak yazmıştır. Abdullah b. Tursun, kardeşi Abdulbaki b. Tursun'un mülkiyetinden kendisinin eline geçen *Mebârik*'e düştüğü mülkiyet kaydında kitabı mütalaa ederek tamamlamayı ve hıfzetmeyi dilemektedir.[752] Mülkiyet kayıtlarında ilim arzusunun dile getirildiği dualardan başka rızık talepleriyle de karşılaşılır. Süleymaniye 274 nüshasındaki isimsiz mülkiyet kaydında detaylı bir dua vardır. Nüsha sahibi duasında Allah'tan sadece rızık istemez. Onun isteği rızkının memleketinde olması böylece ailesinden ayrı kalmamaktır. Bunun için Resûlullah'ı da aracı kılarak dua eder.[753]

2. Nüshayı Mülk Edinme Yoluna Dair Bilgiler

Mülkiyet kayıtlarında yer alan ögelerden biri de "mülkiyet edinme yoluna dair verilen bilgiler"dir. Bu kayıtlar sayesinde bir hadis kitabının dolaşım yolları hakkında fikir sahibi olunabilecektir. *Mebârik* mülkiyet kaydı yazarlarının yaklaşık 1/7'i kayıtlarında mülkiyet yolunu belirtmişlerdir. Ayrı kayıt türleri olarak sayılabilecek iştira/satın alma, emanet, miras ve hediye kayıtları bu çalışmada mülkiyet kaydının bir türü olarak kabul edilip ayrı bir başlık altında incelenmeyecektir. Kayıt yazarları nüshaya sahip olma yollarını çeşitli şekillerde belirtir. Mebârik nüshalarındaki mülkiyet kayıtlarında belirtilen mülkiyet yolları; Satın alma, Hediye, Miras ve İstinsah'tır.

---

[751] "Kad teşerrafe bi-mülkiyetihî el-fakîr ilallâhi'l-Ganî es-seyyid Mehmed b. es-seyyid Ahmed el-müderris bi-dâri'l-Sultaniyyeti'l-'aliyye 'afâ 'anhû el-Gafûr ve razzekahû bi-tedrîsihî …" Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00531, 1a.

[752] "…festashabehû râciyen minhû itmâme hâze'l-kitâb mutâle'aten ve hıfzen Allahümme yessir lehû zâlike min mennike ve fazlike" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Bayrampaşa, 00024, Ia

[753] "… Allahümme ec'al rızkî fî beldetinâ ve 'inde ehli beytina rağden ve lâ tec'al müteferrikan bi-hürmetike'l-Mustafa ve Resûlike'l-müctebâ 'aleyhî mine's-salavâti ezkiya sene sittîne ba'de elf kıymet ? 2400" Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00274, Ia.

Nüshayı satın aldığını belirtenler genellikle bu alışverişin sahih olduğuna "bi'l-bey'i'ş-şer'î",[754] "bi'l-ittibâi'ş-şer'î",[755] "bi'ş-şirâ'i's-sahîh",[756] "bi'l-'akdi's-sahîh",[757] "bi'ş-şirâ'i'ş-şer'iyyi'l-müyesser",[758] "bi'ş-şirâ'i'ş-şer'î ve'l-'akdü'l-mer'i"[759] ifadeleriyle vurgu yaparlar. Arapça kayıtlarda "satın alma" anlamındaki "iştirâ'" fiili[760] ve çekimleri, "almak" anlamındaki "ahaze" fiili[761] Türkçe kayıtlarda da "...dan satın",[762] "iştirâ' eyledim",[763] "aldım"[764] kalıplarına rastlanır. Bazı kayıtlarda da kitap fiyatına dair bilgi verilir. Alışverişe işaret eden kalıpların kullanılmayıp fiyat bilgisine yer verilen "Sâhibu ve mâliku Molla Hüseyin biraderi. Kıymet 11" [765] gibi kayıtlarda da mülkiyetin satın almayla gerçekleştiği anlaşılır.

Abdurrahman'ın 846 yılının Rebiülahir ayının ortalarında (Ağustos 1442) yazdığı mülkiyet kaydında sahibinden satın aldığını belirttiği nüshanın istinsahı 843 yılı Rebiülevvel ayının başlarında (Ağustos 1439) tamamlanmıştır.[766] Yani istinsahından sonra üç yıl içinde *Mebârik*'in iki farklı sahibi olmuştur. Kayıtta Abdurrahman'ın nüshayı kimden satın aldığı açık olmasa da bu bilginin açıkça zikredildiği başka nüshalar vardır. Örneğin bir başka Abdurrahman, *Mebârik*'i müstensihin oğlundan satın aldığını belirtmiştir. Yazdığı kayda göre müstensih Nuruzâde Ali Efendi vefat etmiş ve *Mebârik* müstensihin oğluna intikal etmiştir. Abdurrahman Efendi de ismini vermediği bu şahıstan *Mebârik*'i satın almıştır.[767] Bazı kayıt yazarları da *Mebârik*'i kimin terekesinden satın aldıklarını yazdıkları

[754] Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V723, 1a.

[755] Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4994, 1a

[756] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6709, Ia.

[757] Süleymaniye Kütüphanesi, Muğla Hoca Mustafa Efendi, 00029, Ia.

[758] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00972, 1a.

[759] Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 36063, IIIa.

[760] "sümme işteraytü hâze'l-kitâb…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175, 329a.

[761] "ahaztü hâze'l-kitâb mine'l-müellifâti merhûm el-hâc İsmail Efendi kurrâ sene 1261 fî 25 Rebî'i'l-evvel kıymet 29 kuruş…" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00032, 1a.

[762] "Birader Abdullah'tan satun alıb akçesin bittamam virdik ma'lûm ola" Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 00139, Ia.

[763] "Yusuf'tan iştirâ' eyledim…" Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi, 11313, 1a.

[764] "Bursa'dan aldım cild 4" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5932, 1a.

[765] Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00032, Ia

[766] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175, 329a.

[767] "…sümme intekale ilâ silki milki'l-fakîri'l-hakîr… bi'ş-şirâ'i'ş-şer'i min İbni'l-mezkûri'l-merhûm Allah subhânellâhu te'âlâ es-seyyid el-hâc Abdurrahman b. es-seyyid el-hâc Allahverdi Efendi.... bi-Karahisarî... gafarallâhu lehû ve li-vâlideyhî ve ehsene ileyhimâ ve ileyhî" Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00567, 516a.

mülkiyet kaydında özellikle belirtir.[768] Bunun sebebi mirasçılarla aralarında oluşabilecek sorunları önleme ya da meşhur bir kişinin terekesinden satın alınan bu nüshayla övünme isteği olabilir.

Nüshayı hediye eden kişilerin düştükleri kayıtlar da mülkiyet yolunu gösterir. Kayıt yazarları bunu "vehebtü",[769] "hedeytü"[770] şeklindeki ifadelerle belirtirler. Kitap hediyesinin Osmanlı bürokrasisinde yaygın bir gelenek olduğu bilinmektedir.[771] Hediye edilen kitapların arasında *Kur'ân-ı Kerîm* ve *Sahîh-i Buhârî* bulunması hediye verenin ve alanın dindar kimseler olduğunu gösterir.[772] *Sahîh-i Buhârî* yerine başka hadis kitaplarının da hediye edildiği bilinmektedir. Örneğin İstanbul kadısı Dürrî Mehmed Efendi'nin padişaha sunduğu hediyeler arasında *Kur'ân-ı Kerîm* ve *Şerhu'l-Meşârik* vardır.[773] Aslında kitap hediyesi sadece bürokrasiye has değildir. Amasya kadısı Abdurrahman b. Muhammed, sahibinden 250 dirheme satın aldığı *Mebârik*'i övgülerle andığı oğlu müderris Muhammed b. Abdurrahman'a hediye ettiğine dair kaydı 846 yılı Rebiülahir ayının ortalarında (Ağustos 1442) yazmıştır.[774]

Fatih 977 numaralı nüshanın istinsah kaydının olduğu varağın arkasındaki tezhipli kayıt, nüshanın hediye edildiğini belirtmek için yazılmıştır.[775] 1144 (1731/1732) tarihinde İsmail b. Hacı Mehmed b.

---

[768] "hâze'l-kitâb müstetâb min kitâbı Hâfız Latîf merhûm terkesinden iştirâ'" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 794, IIa.

[769] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175, 329a.

[770] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00977, 315b.

[771] Âsım, *Kitap*, 110.

[772] Kayhan Atik, "Osmanlı Bürokratlarının Padişaha Sunduğu Hediyeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/65 (Ağustos 2019), 169.

[773] Atik, "Osmanlı Bürokratlarının Padişaha Sunduğu Hediyeler", 169.

[774] sümme işteraytu hâze'l-kitâb min sâhibihî hâzâ bi-mebleğin mi'etey dirhemin ve hamsîne dirhemin 'Usmâniyyen Murâdiyyen hüllidet Saltanetuhû mekbûzen sümme vehebtühû li'bnî'l-imâmi'l-e'azzi'l-mukbili'l-makbûl mefhari'l-müderrisîn kudveti's-sâlihîn Muhammed b. Abdurrahman el-Muslihiyyi? el-kâdî ebûhû bi-Amasiyye metteallâhu te'âlâ bihî ve tavvele 'umrahû ve rahime eslâfehu'l-mâzîne ketebehû ebûhû Abdurrahman b. Muhammed el-Muslihiyyu'l-mezkûr gufira lehumâ fî evâsiti Rebî'i'l-ahîr min şühûri sene sitte ve erba'îne ve semâniye mi'e velhamdülillâhi vahdehû ve sallallâhu 'alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihi ve sahbihî ve sellîm" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175, 329a.

[775] "Hediyetü'l-'abdi'l-fakîr ile'l-vezîri'l-kebîr ellezî bizâtihî'ş-şerîf men fi'd-devleti'l-'Usmâniyyeti mine'l- vadî' ve'ş-şerîf sânehullâhu 'azze ve şânehû min mahalli mâ lâ yerdâhû ve şânehû hafezehu'l-mehalek ?? celle ve celâlehû ve min külli mimmâ lehû ve ce'ale ef'ale zatehi'l-kerîm mesadîran likülli hayrin yeka'u mine'l-hayr?? bi-hürmeti'n-nebiyyi'l-muhterem ve âlihî ve sahbihî ve sellem" "Harrarahu'l-fakîr ilâ birri Rabbihi'l-Kadîr el-mu'terif bi'l-'acz ve't-taksîr Mehmed Sâlim b. Mirzâ Hacı Mustafa b. Hayrurrauf b. Kenân el-muhtâcîne ilâ 'inâyetillahi fî külli hîn ve ân el-kâdî fi'l-mâdi bi-Asâkiri'l-mensûrâti bi-Vilâyeti Rumeli fi'd-devleti'l-'âliyyeti hamiyyeti 'ani'l-âfâti'l-beliyye 'afâ 'anhû" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00977, 315b.

Mustafa tarafından istinsah edilen nüshanın[776] fihrist tablosu ve metni altın varak çerçeveli, zahriye, bölüm başı ve bölüm sonu da tezhiplidir. Bu haliyle nüsha, özenle hazırlanan prestij nüshalardandır. Nüshanın sonundaki kayıt ise ilkinde kitabın hediye edileceği kişinin ikincisinde ise hediye edenin tanıtıldığı iki ters üçgene yazılmıştır ve üçgenlerin etrafı tezhiplidir. Kayda yapılan tezhip de üslup olarak zahriye, bölüm başı ve bölüm sonu tezhiplerinden farklıdır.[777] Bu da süslemelerin daha sonradan farklı kişilerce yapıldığını gösterir. Hediye kaydının yazarı Mehmed Salim b. Mirzâ Hacı Mustafa b. Hayrurrauf b. Kenan yani meşhur adıyla Mehmed Salim Efendi'nin kendisi de hattattır. Hediye kaydını bizzat kendisi Rumeli kazaskerliğinden süresi dolması sebebiyle azledildiği 1149 (1736/1737)'daki mazuliyet döneminde yazmıştır.[778] 1156 (1743/1744) tarihinde vefat eden[779] Mehmed Sâlim, bu 7 sene zarfında tekrar bir göreve gelmek ya da kendini hatırlatmak için ismini zikretmediği vezire kendi hattıyla yazdığı takdimle *Mebârik*'in prestijli bu nüshasını hediye etmek istemiş olmalıdır.

Bir diğer mülkiyet yolu da mirastır. Kayıt yazarları nüshanın kendilerine miras kaldığını "bi'l-irsi",[780] "bi'l-irsi'l-şer'î",[781] "min irsi vâlidî"[782] gibi ifadelerle mülkiyet kayıtlarında belirtirler. Babanın mülkiyet kaydının yanına çocuğunun "nakale" ve "intekale" fiilleriyle yazdığı kayıtlar da miras kapsamında değerlendirilebilir.[783] Yukarıda detaylıca değinilen emanete dair kayıtlar da geçici de olsa emanetin bir mülkiyet yolu olduğunu gösterirler.

---

[776] "temmet ittefeka'l-ferâğ 'an tahrîri hâze'l-kitâbi'l-mübârek …İsmail b. el-hâc Mehmed b. Mustafa … sene 1144" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00977, 315a.

[777] "Serlevha tezhibi klasik üslup tarzında, zemini altın ve lacivert renkle doldurulup, Rumi ve pençlerden oluşturulmuş bir kompozisyonla tasarlanmıştır. Tepelik formu ve tığlar da aynı şekilde klasik dönemini yansıtmaktadır. Fakat hediye kaydındaki tezhip serlevha tezhibiyle uyumlu değil ve farklı tarzdadır. Pençler "S" hareketinin kıvrımlarına yerleştirilmiştir. Daha serbest bir tasarım söz konusudur. Altının sulandırılması ile yapılan halkâr tekniğinde bir tezhip vardır. Kırmızı renkle de gölgelendirme yapılarak boyut kazandırılmıştır. Bu tür tezhipler de genellikle 16. yüzyılın sonu ile 17. ve 18. yüzyılda görülmektedir." Nüshayı inceleyerek tezhipleri yorumladığı için müzehhibe Melike Temiz'e teşekkür ederim.

[778] Murat Sula, "Mîrzâzâde Mehmed Sâlim Efendi (Hayatı ve Eserleri)", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 9/28 (2009), 47.

[779] Murat Sula, "Mîrzâzâde Mehmed Sâlim Efendi", 47.

[780] Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 318/1, 1a.

[781] Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00523, 1a.

[782] Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 754, 1b.

[783] Kad inseleke fî silki milki'l-'abdi'l-fakîr Derviş Mehmed …. 'anhumâ bimennihî ve lutfihî"

"Kad intekale ilâ silki milki'l-'abdi'l-fakîr Abdulbaki b. Derviş Mehmed …" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00983, Ia;

"Sâhibu Etmekçizâde Hacı Ömer Efendi'den müste'ârdır"

İncelenecek son mülkiyet yolu da istinsahtır. Buna istinsah kayıtlarının incelendiği birinci bölümde de değinilmiş ve nüshanın istinsah yoluyla mülk edinildiğini belirtilen mülkiyet kayıtlarından istinsah kaydı olmayan nüshaların müstensihlerinin belirlenmesinde nasıl faydalanılacağı gösterilmişti. Mülkiyet kaydı yazarları, nüshayı istinsah ederek mülk edindiklerini "kâtibu",[784] "bi't-tahrîr",[785] "bi'l-istinsâh",[786] "bi-en ketebehû bi-kalemihî ve etmâmehû bi-sarfi himemihî"[787] gibi ifadelerle kayıtlarında belirtirler. İstinsah kaydında *Mebârik*'in istinsahını 1268 yılı Zilhicce ayında (Eylül 1852) bitirdiğini zikreden[788] Mehmed b. Osman, "Isteshabehû el-'abdu'l-hakîr ilâ rahmeti'l-Ganî bi't-tahrîr…" şeklindeki mülkiyet kaydında da "bi't-tahrîr" ifadesiyle mülkiyet yolunun istinsah olduğuna tekrar değinir.[789] Ayrıca mülkiyet kaydı sayesinde Mehmed b. Osman'ın Sakallızâde diye meşhur olduğu da öğrenilmiş olur. Bu sayede mülkiyet kaydı müstensih hakkında daha detaylı bilgi edinilmesini sağlamıştır.

Mülkiyet kayıtları sayesinde istinsah hakkında veri elde edildiği gibi istinsah kaydı sayesinde de mülkiyet hakkında bilgi edinilebilir. Selimiye Yazmalar 670 nüshasının ismini belirtmeyen müstensihi, istinsah kaydını "Ketebtü li-nefsî ve ercû eş-şefâate mine'n-nebiyyi 'aleyhi's-selâm" [790] cümlesiyle bitirerek nüshayı kendisi için yazdığını belirtmiştir. Ahmed b. Mehmed b. İsa ise istinsah kaydında adının önüne "sâhibuhû ve mâlikuhû" ifadesini ekleyerek nüshanın hem müstensihi hem de sahibi olduğunu göstermiştir.[791] Mülkiyet kaydı bulunmayan bu iki nüshanın sahibi istinsah kaydı sayesinde öğrenilebilmiştir.

"Sâhibü… Abdurrezzakzâde es-seyyid Mehmed Efendi veledi's-seyyid Hâfız Ömer el-ma'rûf bi-Etmekçizâde 'afâ anhû" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1122, IIa-IIIa

[784] "sâhibu ve kâtibu Molla" Milli Kütüphane-Ankara, Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi, 50 Ür 159, ön kapak içi.

[785] "Isteshabehû … bi't-tahrîr …" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 1a.

[786] "Mimmâ sâkâ sâiku't-takdîr ilâ silki milki'l-fakîr bi'l-istinsâhi ...." Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 48, 1a.

[787] "Kitabu *Mebâriku'l-ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-envâr* … el-'abdu'l-hakîru'l-efkâr el-Hâfız Muhammed b. Cafer … bi-en ketebehû bi-kalemihî ve etmâmehû bi-sarfi himemihî …" Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00523, 1a.

[788] Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 372a.

[789] "Isteshabehû el-'abdu'l-hakîr ilâ rahmeti'l-Gınâ bi't-tahrîr Mehmed b. Osman el-medûv bi-Sakallızâde …" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 1a.

[790] Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 372a.

[791] Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00569, 228b.

Müstektip bilgisi bulunduran istinsah kayıtları da mülkiyete dair bilgiler içerir.[792] "…'allaka hâze'l-kitâbe'l-celîl bi-resmi seyyidinâ Mevlânâ … el-Mevlevî Mevlana Hüseyin el-vâ'iz b. el-merhûm el-mağfûr Muharrem b. el-merhûm Mustafa min vilâyeti Tire bi-iklimi Anadolu…"[793] kaydından Ragıp Paşa 313 nüshasının Mevlevi şeyhi vaiz Mevlana Hüseyin, "…min kıbeli Hazreti Hüsameddin Efendi…"[794] kaydı sayesinde de Fatih 1169 nüshasının Hüsameddin Efendi'nin isteği üzerine istinsah edildiği öğrenilmektedir. O halde bu nüshaların sahipleri onlar olmalıdır.

Mülkiyet kayıtlarında belirtilen mülkiyet yollarının grafiği aşağıdaki gibidir.

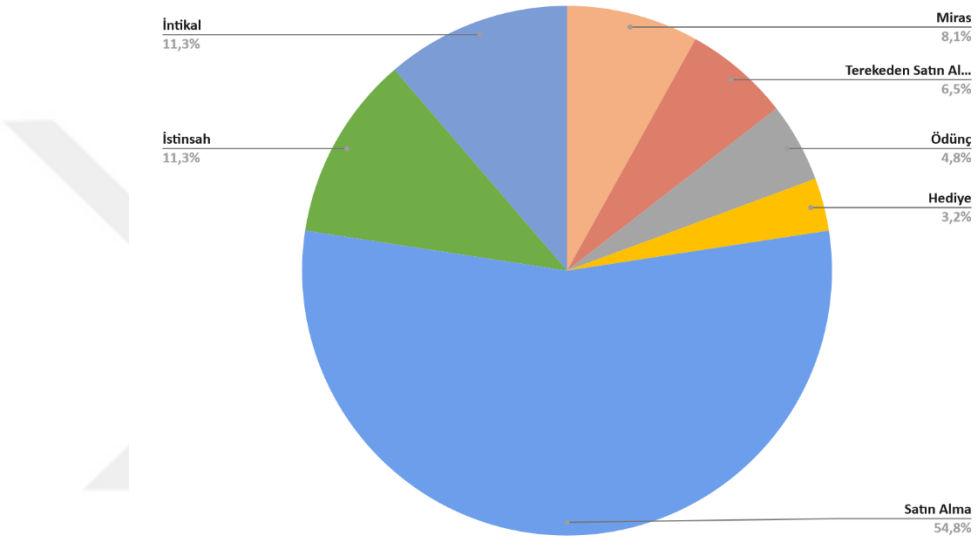

Grafik 12: Mebârik Nüshalarındaki Mülkiyet Kayıtlarında Geçen Mülkiyet Yollarının Dağılım Grafiği

Bu grafiğe göre *Mebârik* nüshalarının sahipleri *Mebârik*'i en çok satın alma yoluyla mülk edinmişlerdir. Ardından istinsah ve bir başka sahipten kendilerine intikal yolu gelmektedir. Miras oranının da görece yüksek çıkması bazı *Mebârik* nüshalarının aile içinde nesilden nesile aktarıldığını gösterir. *Mebârik*'in istinsahında ilmiye sınıfına dahil ailelerin rolüne Birinci Bölüm'de değinilmişti. Aile içinde aktarım hususunda da *Mebârik*'in ilmiye sınıfına mensup kişiler arasında dolaşımının yaygın olması etkili olmuş gözükmektedir.

[792] Bu konuya sayfa 49-50'de değinilmişti.

[793] Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 00313, 354b.

[794] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 001169, 257a.

Mebârik'e geçici de olsa bir süreliğine sahip olanların oranı ise %4,8'dir. Bu sonuca göre *Mebârik*'in Arapça bir kitap olduğu göz önüne alındığında belirli bir eğitim seviyesindeki kişilerin ihtiyaç duydukları kitabı ödünç alma gibi geçici yollarla sahiplenmeyi pek tercih etmedikleri söylenebilir. Yine de bu noktada ihtiyatlı davranmak gerekir. Çünkü 4,8 oranının azlık ya da çokluk olarak yorumlayabilmek için yeterli veri henüz mevcut değildir. Diğer yöntemler arasında en az orana sahip olsa da hediye yoluyla mülk edinme ya da ettirme de Osmanlı'da geçerli bir yöntem olarak gözükmektedir. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere kitap hediyesi sadece üst zümreler arasında olan elit bir uygulama olmayıp âlimler arasında da görülmektedir.

3. Nüshanın Bir Önceki Sahibine Dair Bilgiler

Mülkiyet kayıtlarının bir diğer ögesi ise "nüshanın bir önceki sahibi hakkındaki bilgiler"dir. Mülkiyet kayıtlarındaki bir önceki sahibe yapılan atıflar sayesinde nüshanın dolaşımı hakkında fikir sahibi olunabilecek ve bir nüshadaki birden fazla mülkiyet kaydının sıralaması hakkında yorum yapılabilecektir. Kayıt yazarları genellikle mülkiyet kayıtlarına "sümme",[795] "ba'de"[796] gibi atıf edatlarıyla ve "intekale" fiiliyle[797] başlayarak nüshanın ilk sahibi olmadıklarını belirtirler. 55 Hk 826 nüshasının 1a varağına yazılmış üç mülkiyet kaydı arasındaki intikal ilişkisi burada örnek olarak zikredilebilir.

[795] "sümme temellekehû … Halil b. Ali b. İbrahim 'afâ 'anhum er-Rahîm" Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V723, 1a.

[796] "ve ba'de intekale ilâ 'abdi'l-fakîr ilâ rahmeti Rabbihi'l-Kadîr Halil Vasfi b. Mustafa el-Ankaravî bi-Sakallızâde Gafarallâhu lehû" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 1a.

[797] "Kad intekale ilâ silki milki'l-'abdi'l-fakîr Abdulbaki b. Derviş Mehmed el-hakîr …" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00983, Ia.

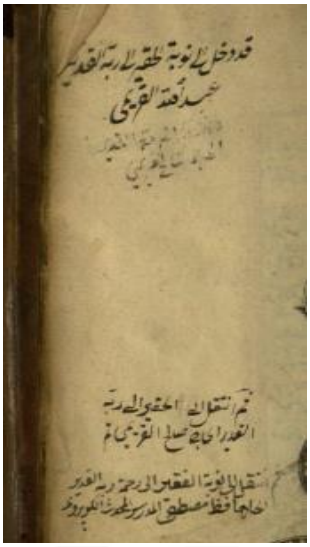

Görsel 2: Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 826, 1a Varağının Görseli

Yukarıdan aşağıya sırasıyla;

"kad dehale fî nevbeti'l-fakîr ilâ Rabbihi'l-Kadîr Abdullah el-Kırımî"[798]

"sümme intekale ile'l-hakîr ilâ Rabbihi'l-Kadîr el-hâc Salih el-Kırımî, temme"[799]

"Sümme intekale ilâ nevbeti'l-fakîr ilâ rahmeti Rabbihi'l-Kadîr el-hâc el-hâfız Mustafa el-müderris el-muhaddis el-Köprüvî"[800]

kayıtlarının yazılı olduğu 1a varağında, nüsha aktarımı ve bir önceki sahibe atıf açıkça görülmektedir. 55 Hk 826 nüshası Abdullah el-Kırımî'den Hacı Salih el-Kırımî'ye ondan da Hacı Hafız Mustafa Köprüvî'ye intikal etmiştir.

Bazı kayıtlarda nüshanın bir önceki sahibinin adının da kayda yazıldığına rastlanılır. "temelleke hâze'l-kitâb el-hâc Hafız Vehbi min metrûkâti Mısri Efendi"[801] kaydında Hafız Vehbi, nüshanın bir önceki sahibi olan Mısrî Efendi'den de bahsetmiştir. "Kad temelleke hâze'l-kitâb Muhammed Efendi fî kadâi Siroz...Ahaztü hâze'l-kitâb mine'l-müellefâti [el-]merhûm el-hâc İsmail Efendi [el-]Kurrâ sene

[798] Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 826, 1a.

[799] Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 826, 1a.

[800] Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 826, 1a.

[801] Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 11, IVa.

1261 fî 25 Rebiülevvel kıymet 29 kuruş"[802] kaydında da Muhammed Efendi, nüshanın bir önceki sahibi Hacı İsmail Efendi'yi de anmıştır.

4. Nüshanın Sahibine Dair Bilgiler ve Dua

Mülkiyet kayıtlarının bir diğer ögesi "nüsha sahibine dair bilgiler ve dualar"dır. Mülkiyet kayıtlarında sahipler kendilerini farklı şekillerde tanıtırlar. Yine de nüsha sahiplerinin kendileri hakkında bilgi verdiği kısmın kurgusu çoğunlukla şu şekildedir: Mülkiyet kaydı yazarı, isminden önce bazı kalıplaşmış sıfatlar, mahviyet ve acziyet içeren tevazu ifadeleri kullanır ve çoğunlukla babasıyla sınırlı olacak şekilde nesebini zikreder ardından aile adı, mezhep, tarîk, doğduğu ya da yaşadığı yer, görevi ve görev yeri gibi bilgilerinden dilediklerine yer verir son olarak da kayıtta ismi geçenlere dua eder.

İncelenen nüshalardaki mülkiyet kaydı yazarları, mülkiyet kayıtlarında isimlerine büyük çoğunlukla yer vermişlerdir. Nitekim 365 mülkiyet kaydının 310 tanesinde nüsha sahibinin ismi mevcuttur. Müstensihlerin aksine mülkiyet kaydı yazarları isimlerinden önce acziyet ve mahviyet ifadelerini kullanma konusunda ısrarcı değillerdir. Kendisi hakkında bilgi verenlerin yaklaşık yarısı bu tarz ifadeler kullanmamıştır. Onlar ya doğrudan isimlerini yazmış[803] ya da "'abdihî",[804] "ene"[805] gibi ifadeler kullanmıştır. Acziyet ve mahviyet ifadelerine "el-fakîr",[806] "el-hakir",[807] "'abdu'l-fakîr",[808]

[802] Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00032, 1a.

[803] "sâhibü hâze'l-kitâb *Şerhi'l-Meşârik* Şeyh Hüsâm b. Cemal Seyyidî …" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3363, 1b; "Temelleke Abdullah b. Mehmed b. el-hâc Hasan b. el-hâc Hüseyin b. Oruç …" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 8522, 1a, Ib.

[804] "…'abdihî Ahmed b. Mehmed b. es-Sayıg?" Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V721, 1a.

[805] "…ve ene Abdulhadi …" Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 43 Ze 42, 247b.

[806] "Isteshabehu'l-fakîr Veliyüddin b. el-hâc Mustafa gafarallâhu lehumâ" Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V719, 1a.

[807] "mimmâ sâkahu't-takdîr ilâ silki'l-milki'l-hakîr Ahmed b. el-hâc Abdulgaffar b. el-hâc Ahmed 'afâ 'anhum" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 325, Ia.

[808] "Temellekehû 'abdü'l-fakîr el-hâc Mahmud b. Safer …" Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00523, 1a.

“‘abdu’l-hakîr”,[809] “ehkaru ‘ibadillâh”[810] “el-hakîru’l-muhtâc”,[811] “el-fakîr el-müftekir”[812] “el-fakîr el-hakîr el-muhtâc”,[813] “el-‘abdü’l-müznib”,[814] “‘abdihi’d-da‘îf”, [815] “ed‘afi’l-‘ibâdi’l-Ganî”,[816] “ehvecü ‘ibâdi’l-Kerîm”,[817] “ehvecü’r-râcî afvehû ve gufrânehû”[818] “efkaru’l-vera‘”[819] “ez-zelîl”[820] örnek verilebilir. Kimisi de mahviyet ve acziyet ifadeleriyle yetinip kendi isimlerini zikretmemiştir.[821] İsmini zikretmeyen kayıt yazarlarının ismi, kaydın etrafına vurdukları mühürden öğrenilebilir.[822]

[809] “Isteshabehû el-‘abdu’l-hakîr ilâ rahmeti’l-gınâ bi’t-tahrîr Mehmed b. Osman …” Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 1a

[810] “intekale bi’ş-şirâ‘i’ş-şer‘i ilâ milki ehkari ‘ibâdillâh Mehmed b. Mustafa Bağdadî” Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8472, 1a.

[811] “min kütübi’l-hakîri’l-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi’l-Kadîr Abdülbâkî b. Mustafa …” Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V723, Ia.

[812] “temellekehû el-fakîr el-müftekir ilâ rahmeti Rabbihî el-Gınâ Mehmed b. Mustafa Halevî? …” Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005865, 1a.

[813] “kad temellekehû el-fakîr el-hakîr el-muhtâc ilâ Rabbihî Abdullah el-Hatîb bi-Câmi‘ Amasya b. eş-şeyh Hasan Efendi gufira lehumâ” İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi , , 218, 1a.

[814] “el-‘abdül-müznib seyyid Mehmed Atıf b. Mehmed Lütfi …” Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5387, 1a.

[815] “min ni‘emillâhi sübhânehû ‘alâ ‘abdihî ed-da‘îf Ahmed b. Ömer el-Mardinî …” Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006049, 1a.

[816] “kad sâra hâze’l-kitâb … mülken li-ed‘afi’l-‘ibâdi’l-Ganî Cafer b. el-Hâc Turgut …” Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi, 63 Hk 169, 1a.

[817] “sümme temellekehû ehvecü ‘ibâdi'l-kerîm min fazlihî ve keremihi’l-‘amîm Halil b. Ali b. İbrahim ‘afâ ‘anhum er-Rahîm” Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V723, 1a.

[818] “temellekehû min mennillâhi subhânehû ehvecü’r-râcî ‘afvehû ve gufrânehû Sa‘d Ali b. Emirhân …” Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V723, 1a.

[819] “Temellekehû efkari’l-vera‘ ileyhî subhânehû ve te‘âlâ Reisi’l-eimme ve’l-hutebâ es-seyyid Ali b. es-seyyid Abdullah …” Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 263, Ia.

[820] “Temellekehû…el-fakîr ile’r-Rahmân ‘abduhû ez-zelîl Osman” Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi, 07 Ak 197, 307b.

[821] “Sârâ hâze’l-kitâbu’l-celîlu’l-hatir ilâ nevbeti el-‘abdi’l-mu‘terif bi’t-taksîr er-râci ‘afve Rabbihi’l-Kadîr” Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8472, 1a.

[822] “mimmâ temellekehû el-‘abdü’l-âciz bi-me‘ûneti Rabbihi’l-Kadîr” Süleymaniye Kütüphanesi, Saadeddin Mübteği, 00058, 1a.

İstinsah kaydında olduğu gibi mülkiyet kaydında da kayıt yazarları el-Esmâü'l-hüsnâ'dan farklı isimler zikretmiştir. Bunlara; "el-Bârî",[823] "el-Ehad",[824] "el-Gafûr",[825] "el-Ğınâ",[826] "el-Kadîr",[827] "el-Mu'în",[828] "er-Rahmân",[829] "es-Samed,"[830] "el-Velî"[831] örnek verilebilir. Mülkiyet kaydında farklı isim kullanılmasının bir amacı kafiye oluşturmaktır. Bu kafiye "min kütübi efkari 'ibâdillâhi's-Samed Abdüsselam İbrahim b. Mehmed"[832], "el-fakîr İbrahim b. Ali el-muhtâcîne ile'r-Rabbi'l-Velî"[833], "milki'l-'abdi'l-fakîr ile'l-Melîki'l-Bârî Hasan b. Muhammed el-Binbâzârî"[834] kullanımlarında olduğu gibi mülkiyet sahibinin ismiyle oluşturulabileceği gibi "'abdi'l-fakîr ilâ rahmeti Rabbihi'l-Kadîr" [835] şeklinde kullanılan sıfatlarla da oluşturulabilir.

Mülkiyet kaydı yazarlarının kendi isimlerine yer verme biçimleri de farklıdır. Kimileri hiçbir detay vermeyip sadece kendi adlarını zikreder.[836] Sadece ismini yazanlardan biri de "min kütübi'l-fakîr Ali gufira lehû" şeklindeki mülkiyet kaydıyla Ali'dir.[837] Onun Şehit Ali Paşa olduğu başka kitaplarına da yazdığı aynı kayıt ve yazı formu sayesinde anlaşılmaktadır.[838] Ayrıca aynı nüshada kendisine ait vakıf

[823] "…Rabbihi'l-Bârî…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 318/1, 1a.

[824] "…el-Milki'l-Ehad…" Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 00125, 1a.

[825] "…Rabbihi'l-Gafûr…" Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi, 07 Ak 197, 308b.

[826] "…Rabbihi'l-Gınâ…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005865, 1a.

[827] "…Rabbihi'l-Kadîr…" Süleymaniye Kütüphanesi, Saadeddin Mübteği, 00058, 1a.

[828] "…Rabbihi'l-Mu'în…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8459, 1a.

[829] "…"ile'r-Rahmân" Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi, 07 Ak 197, 307b.

[830] "…Rabbihi's-Samed…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 286, Ia

[831] "…Rabbihi'l-Velî…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00972, 1a

[832] Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 286, Ia.

[833] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00972, 1a.

[834] Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 318/1, 1a.

[835] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 1a.

[836] "dehale fî silki milki Hasan el-fakîr ileyhî subhânehû ve te'âlâ" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 250, 1a.

[837] Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 00494, Ia.

[838] ŞAP projesi,

kaydı da vardır.[839] Kimileri ise baba,[840] dede[841] veya büyük dedesinin[842] adını da zikreder. Mülkiyet kaydı yazarları aile fertlerinin adını sayarken de onlardan farklı şekillerde bahseder. Örneğin İbrahim isimli kişi baba ve dedesinin molla,[843] Ahmed isimli kişi ise baba ve dedesinin hacı[844] olduklarını belirtmiştir. Derviş Mehmed, kendisi için kullandığı mahviyet ifadelerini babası için de kullanmıştır.[845] Bu tarz ifadelerin baba ve dedeler için kullanımı pek yaygın değildir. Emine ise temellük kaydında bütün dedelerinden övgüyle bahsetmiştir.[846]

Kimileri de kendilerini daha tanınır olan akrabaları üzerinden tanıtır. Örneğin Osman Çelebi, İnebey'de Emîr Cami-i Kebîr Mahallesi'nde bey oğlu Halil Ağâ Zebânî Mustafa'nın damadı;[847] Muharrem Hasbi Efendi ise Gelenbevî Ali Rıza Efendi'nin biraderi Mustafa? Efendi torunudur.[848] Bir başka kayıt yazarı da kendisini Molla Hüseyin'in biraderi diye tanıtır.[849] Mülkiyet kaydı yazarının kendisini başkasının üzerinden tanıtması için akrabalık bağı tek yol değildir. Kimileri de kendilerini yanında çalıştıkları kişi üzerinden tanıtmışlardır.[850]

---

[839] "vekafe mimmâ el-vezîr eş-şehîd Ali Paşa rahimehullâhu te'âlâ en lâ yehruce min hizânetihî" Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 00494, VIIIb.

[840] "…'abdi'l-fakîr Ahmed b. Hasan 'afâ 'anhumâ Rabbuhumâ …" Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 4776, 1a.

[841] "mimmâ sakahu't-takdîr ilâ silki'l-milki'l-hakîr Ahmed b. el-hâc Abdulgaffar b. el-hâc Ahmed 'afâ 'anhum…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 325, Ia.

[842] "Temelleke hâze'l-kitâbe'ş-şerîf Hasan b. Süleyman b. Ali. El-Hâc Hasan…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006775, 1a.

[843] "…İbrahim b. Molla Ahmed b. Molla Muhammed…" Süleymaniye Kütüphanesi, Nafız Paşa, 00194, Ia.

[844] "…Ahmed b. Hacı Abdulgaffar b. Hacı Ahmed…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 325, Ia.

[845] "Kad inseleke fî silki milki'l-'abdi'l-fakîr Derviş Mehmed b. Ebi'n-nasri'l-hakîr 'afallâhu …. 'anhumâ bimennihî ve lutfihî" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00983, Ia

[846] "ve hâze'l-kitâbu mimmâ en'amellâhu 'aleyye min irsi vâlidî es-seyyid Süleyman Efendi b. el-'âlim el-kâmil Mustafa Efendi b. el-'âlim el-'ârif bi-Karabaş el-fâdıl et-tahrîr Hüseyin Efendi b. el-'âlim el-kâmil el-mütekellim el-'âkil er-reşîd es-Sunha Mustafa Efendi el-Mustafa el-Hüseyin el-mezkûrâni el-müftiyâni fî livâi el-Hamîd el-meşhûr bi-Medîneti Isparta ve ene'l-fakîra Emine bnt Seyyid Süleyman Efendi b. Mustafa Efendi el-Ispartavî el-mezkûr 'afâ 'anhum" Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 754, 1b.

[847] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5851, IIIb.

[848] Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 02003, 1a.

[849] Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00032, Ia.

[850] "Sabık Rumeli kazaskeri Şam Efendi vaizlerinden" Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 00710, 1a.

İsmini yazmayan ya da sadece adını yazan mülkiyet kayıtlarının yanı sıra kimileri de "el-ma'rûf",[851] "el-müsemmâ",[852] "el-'ârif",[853] "el-meşhûr",[854] "eş-şehîr",[855] "el-müştehîr",[856] "el-mulakkab",[857] "el-medûv"[858] ifadelerini kullanarak isimlerinin yanında lakap ya da aile adlarını anarak tanınırlıklarını arttırırlar. Tanınırlıklarını arttırma amacı güdenler yanında kimileri de aile lakaplarını zikretmekle yetinip kendi isimlerine değinmez.[859]

Kimi kayıt yazarlarının kendileri haklarında verdikleri bilgiler arasında meslekleri, çalıştıkları ve ikamet ettikleri mekânlar, mezhepleri, tarîkleri, memleketleri vardır. Bu bilgiler sayesinde Osmanlı'da bir hadis kitabının sahipleri hakkında yorum yapılabilecektir.

Meslek bilgisi veren kayıt yazarlarının tutumları da farklıdır. Kimisi sadece adını ve mesleğini kimisi sadece adını ve mesleğini nerede icra ettiğini belirtir. Örneğin; Ebubekir müderris,[860] Mehmed de İstanbul kadısıdır.[861] Kimisi ise hem kendisine hem de mesleğini icra ettiği yere dair daha fazla bilgi verir. Örneğin; Abdurrahman b. Muhammed, Amasya kadısı,[862] Saruhanlı Cafer b. Hacı Turgut ise Manisa Sinan Bey Medresesi müderrisidir.[863] Muhammed b. Abdurrahman müderristir fakat babası da Amasya'da kadıdır.[864] Kendileri hakkında verdikleri bilgiler tanınırlıklarını arttırmaktadır. Kimileri de

[851] "… Abdurrezzakzâde es-seyyid Mehmed Efendi veledi's-seyyid Hâfız Ömer el-ma'rûf bi-Etmekçizâde…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1122, IIIa.

[852] "… el-müsemmâ bi-Ahmed b. Abdurrahman" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 263, Ia.

[853] "…es-seyyid Ali b. es-seyyid Abdullah el-'ârif bi-'abdi'l-Kuddüszâde 'afâ 'anhumâ" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00444, 1a.

[854] "…Osman b. Salih … el-meşhûr bi-şehîdzâde…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6465, 1a.

[855] "…el- 'abdü'l-fakîr Derviş bin Mehmed el-hakîr eş-şehîr bi-kâdızâde…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1004, IIa.

[856] "…Mustafa el-müştehîr bi-Mumizâde? el-Kustendî el-kâdı bi-Doyran sâbıkan" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00973, 260a.

[857] "…Mustafa ... Balıkesirî el-mulakkab ....zâde …" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3235, 216b

[858] "… Mehmed b. Osman el-medûv bi Sakallızâde" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 1a.

[859] "Tavşancızâde kitabıdır" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005865, ön kapak içi.

[860] "Melekehû el-fakîr Ebubekir müderris" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6047, 1a.

[861] "…el-fakîr ileyhî sübhânehû Mehmed el-kâdı el-medîneti Kostantiniye el-hamiyye" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Bayrampaşa, 00024, Ia.

[862] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175, 329a.

[863] Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi, 63 Hk 169, 1a.

[864] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175, 329a.

kendilerini eski meslekleri üzerinden tanıtır. Mustafa Kustendî, Sabık Doyran kadısı;[865] Abdullah Mahmud ise Sabık Kudüs kâdılkudâtıdır.[866] Aşağıdaki grafikte *Mebârik*'in sahiplerinin mesleki dağılımı görülmektedir.

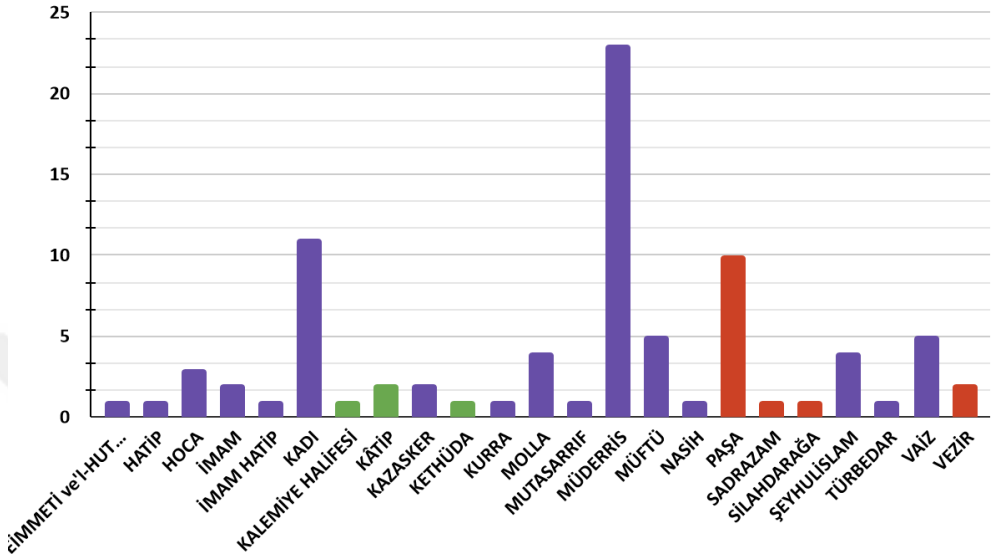

Grafik 13: Mebârik Nüshalarındaki Mülkiyet Kayıtlarına Göre Mebârik'in Sahiplerinin Meslek Dağılım Grafiği

Yukarıdaki grafikte *Mebârik* nüshalarındaki mülkiyet kayıtlarına göre *Mebârik*'in sahiplerinin mesleki dağılımı gösterilmiştir. Mor renkli sütunlar ilmiye, kırmızı renkli sütunlar seyfiye, yeşil renkli sütunlarda kalemiye sınıfına mensup mesleklerdir. Grafiğe göre *Mebârik*'in sahiplerinin büyük çoğunluğunun ilmiye sınıfından olduğu görülmektedir. İstinsah kayıtları sayesinde *Mebârik*'in üretiminde ilmiye sınıfının etkisi ortaya konulmuştu. Burada da *Mebârik*'in dolaşımında ilmiye sınıfının rolü açıkça gözükmektedir. Bununla birlikte *Mebârik*'in sahipleri arasında Paşa ve Sadrazamlık gibi üst düzey meslek sahibi olan kişilerin bulunması da dikkat çekicidir.

Bazıları da ikamet ettikleri mekânı zikrederek kendisini tanıtır. Abdullah b. Mehmed b. Hacı Hasan b. Hacı Hüseyin Oruç, Tatar Pazarında Cedid Medresesinde,[867] Hacı Mahmud b. Safer ise Şeyh

[865] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00973, 260a.

[866] Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17910, 1a.

[867] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 8522, 1a, Ib.

Ebu'l-vefa Mahallesi'nde[868] sakindir. Mülkiyet kaydı yazarlarının verdikleri mekân bilgisi *Mebârik*'in dolaşımını belirlemede önem teşkil eder.

Müftü ve kârî Ali b. Süleyman'ın memleketi Siroz, doğum yeri ise Rusçuk'tur. Molla Osman Söğütlüdür.[869] İbrahim b. Mehmed Hâlidî ve Nakşıbendî,[870] Muhammed Nazmî, Halvetî,[871] Mehmed ise Celvetî'dir.[872] Ahmed b. Molla Mehmed Şafii[873] Abdullah ise Hanefî'dir.[874] Şeyh Muhammed b. Ataullah da Üsküplü Halvetî tarikinden ve Hanefî mezhebindendir.[875]

Aşağıdaki grafiklerde *Mebârik* sahiplerinin mülkiyet kayıtlarında kendilerinden bahsederken kullandıkları ifadelere göre sosyal statülerinin dağılımı gösterilmiştir.

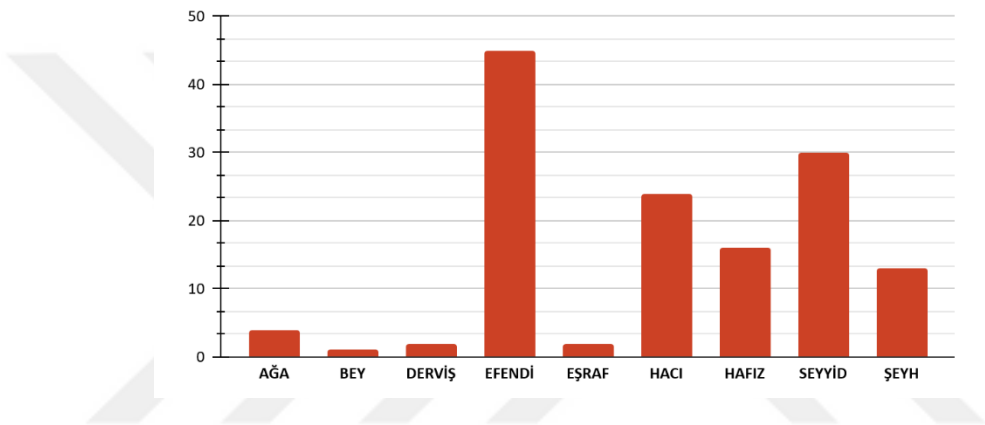

Grafik 14: Mebârik Nüshalarındaki Mülkiyet Kayıtlarına Göre Mebârik'in Sahiplerinin Sosyal Statülerinin Dağılımı Grafiği

Yukarıdaki grafiğe göre *Mebârik* nüshalarının sahipleri arasında hacıların fazla olması *Mebârik*'in belli bir ekonomik seviyede, hafızların fazlalığı ilimle uğraşan kişiler arasında, efendilerin fazlalığı ise belirli bir sosyokültürel çevrede dolaşımda olduğunu gösterir.

[868] Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00523, 1a.

[869] Süleymaniye Kütüphanesi, Nafız Paşa, 00194, 1a.

[870] Millet Kütüphanesi, A.E. Arabi, 487, Ib.

[871] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120, IIa.

[872] Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdü Bey, 00083, Ia.

[873] Süleymaniye Kütüphanesi, Nafız Paşa, 00194, Ia.

[874] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8472, 1a.

[875] Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 00709, 253b.

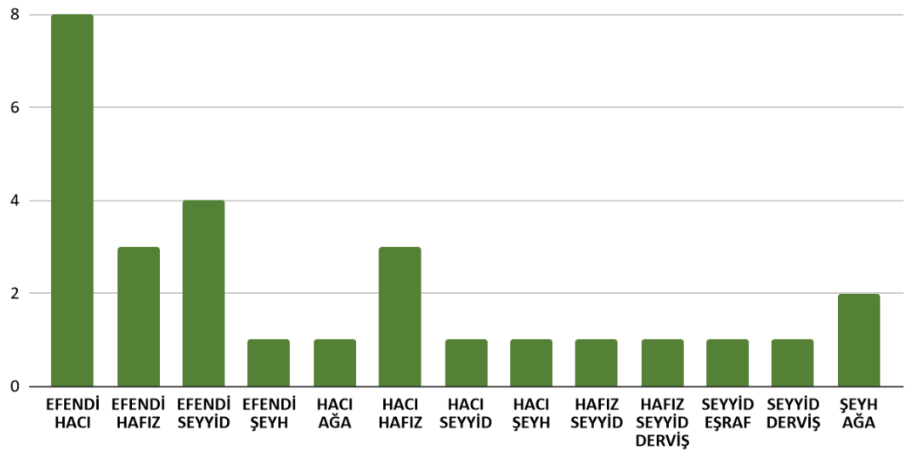

Grafik 15: Mebârik Nüshalarındaki Mülkiyet Kayıtlarına Göre Mebârik'in Sahiplerinin Sosyal Statülerinin Dağılımı Grafiği

Yukarıdaki grafikte *Mebârik* nüshalarındaki mülkiyet kayıtlarına göre *Mebârik*'in sahiplerinin sosyal statülerinin dağılımı gösterilmiştir. Bu grafik Osmanlı toplumu sosyal yapısı çalışmaları için paylaşılmıştır.

Diğer kayıt türlerinde olduğu gibi mülkiyet kayıtlarında da ismi geçenlere dua edilir. Dualar genellikle af ve mağfiret içeriklidir. Bu tarz duaların sınırları da kayıt yazarına göre değişmektedir. Kimisi sadece kendisini anarken, kimileri de isimlerini saydıklarını,[876] babasını, anne-babasını,[877] anne-babasına iyilik yapanları,[878] geçmişlerini[879] hocalarını,[880] kadın erkek tüm Müslümanları[881] ölü ve diri kadın erkek tüm Mümin ve Müslümanları[882] anar. Dualar, ibadet ve itaat yolunda olmak,[883] halinin

[876] "…Abdullah b. Mustafa 'afâ 'anhumâ…" Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1152, 1a.

[877] "…gafarallâhu lehû ve vâlideyhî…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 1a.

[878] "…gafarallâhu lehû ve li-vâlideyhi ve ehsene ileyhimâ ve ileyhî…" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00031, 1a.

[879] "…rahime eslâfehu'l-mâzîne…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175, 329a.

[880] "… gafarallâhu …li-üstâzihi…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4994, 1a.

[881] "… gafarallâhu … li-cemi'i'l-mü'minîn ve'l-mü'minât…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 1a.

[882] "… li-cemi'i'l-mü'minîne ve'l-müslimîne ve'l-müslimât li-ehyâi minhum ve'l-emvât…" Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00569, 228b.

[883] "…vaffekahullâhu sebile't-tâ'âte ve'l-'ibâde…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1004, IIa.

düzeltilmesi,[884] rızkının arttırılması,[885] iki dünyada da halinin düzeltilmesi,[886] günah ve isyandan korunmak,[887] kendisi hakkında iyilik yazılması ve bunun arttırılması,[888] Nebi aleyhisselam'ın şefaati,[889] kıyamet gününde hayırla karşılık görmek[890] gibi dini ve dünyevi konularla ilgili olanlar ve kitabın tedrisini yapabilmek,[891] *Mebârik*'ten faydalandırılması,[892] kitabın kendisine kolaylaştırması[893] gibi *Mebârik'*le ilgili olanlar şeklinde gruplandırılabilir. DİB 6709 nüshasındaki isimsiz mülkiyet kaydında nüsha sahibi *Mebârik*'in kendisine Allah'ın bir lütfu olduğunu belirttikten sonra "*Mebârik*'in kendisine ve evlatlarına mübarek olması" duasını yapar.[894] Bu dua da *Mebârik*'in âlim aileler arasında babadan evlatlarına intikal ettiğini gösterir niteliktedir.

Kimileri dualarına Peygamberi aracı kılar.[895] Bunların dışındaki bir grup da özel isteklerini mülkiyet kaydına eklemişlerdir. Süleymaniye 274'ün ismini zikretmeyen sahibi Allah'tan rızkını kendi beldesinde ve ailesinin yanında kılmasını Resulüllah'ın (aleyhisselam) hürmetine istemektedir.[896] Mülkiyet kayıtlarına dua yazan bu kişiler ayrıca hadis kitabı olması sebebiyle dualarına *Mebârik*'in kutsiyetini de aracı kılıyor gibidirler.

[884] "…eslahallâhu şe'nehû…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8472, 1a.

[885] "…zâdellâhu zâdehû…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3235, 216b.

[886] "…eslahallâhu hâlehû fi'd-dârayn…" Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, 00448, 1a.

[887] "…sâlemhullâhu te'âlâ fi'l-ezmân 'ani'z-zunubi ve'l-'isyân…"Süleymaniye Kütüphanesi, Nafız Paşa, 00194, Ia.

[888] "…ketebellâhu lehu'l-hüsnâ ve ziyadeh …" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00444, 1a.

[889] "…ve ercû eş-şefâate mine'n-nebiyyi 'aleyhi's-selâm" Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 372a.

[890] "…cezâ mimmallâhu hayran yevme'd-dîn bi-hürmeti seyyîdi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00983, Ia.

[891] "…razzekahû bi-tedrîsihî.." Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00531, 1a.

[892] "…mette'allâhu te'âlâ bihî …" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175, 329a.

[893]"… râciyen minhû Subhânehû itmâme hâze'l-kitâb mutâle'aten ve hıfzen Allahümme yessir lehû zâlike min mennike ve fa6zlike" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Bayrampaşa, 00024, Ia.

[894] "…bârâkallâhu lenâ ve li-evlâdinâ …" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6709, Ia.

[895] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00983, Ia; Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00523, 1a; Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120, Ia.

[896] "…Allahümme ec'al rızkî fî beldetinâ ve 'inde ehli beytinâ rağden ve lâ tec'al müteferrikan bi-hürmetike'l-Mustafa ve Resûlike'l-müctebâ 'aleyhî mine's-salavâti ezkiya…" Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00274, Ia.

5. Eser, Müellif ve Nüshaya Dair Bilgiler

Mülkiyet kaydında değinilen ögelerden biri de mülkiyet edinilen eser, müellif ve nüshaya dair bilgilerdir. Genel olarak bakıldığında kayıt yazarları eser ve müellif ismini zikretme konusunda ihmalkârdır. İncelenen ve çalışmaya kaynaklık teşkil eden 365 mülkiyet kaydı açısından bakıldığında ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır: Bu kayıtların 139'unda *Mebârik*'e sadece zamir kullanımıyla da olsa bir atıf vardır. Dolaysıyla 224 kayıtta mülk edinilen nüshaya hiçbir gönderme yapılmamıştır. 138 kaydın 28 tanesinde ise mülk edinilen eserin adı zikredilmiştir. Bu da toplamın yaklaşık 1/13'üne denk gelir.

Mülkiyet kaydı yazarları, kayıtlarında *Mebârik*'ten farklı şekillerde bahsetmişlerdir. Bazıları *Mebârik*'e sadece bir zamirle atıf yapmakla yetinirken[897] "kitâb",[898] "el-kitâb",[899] "hâze'l-kitâb",[900] "hâzâ"[901] "nüsha"[902] ifadelerinden birini kullananlar da vardır. Kimileri ise kitap ve nüsha ifadelerinden sonra "şerîf",[903] "latîf",[904] "müstetâb",[905] "el-celîlu'l-hatîr"[906] gibi yüceltici sıfatları tek başına veya birkaçı birlikte olacak şekilde kullanmışlardır. Nüsha sahiplerinden Seyyid Hoca Ahmed de vaaz ve hutbelerinde *Mebârik*'ten faydalanıyor olacak ki mülkiyet kaydında eserden "hâze'l-kitâb ve'l-hitâbu'l-müstetâb" diye bahsetmiştir.[907] Kayıt yazarlarının bir hadis kitabı olan *Mebârik*'i anma biçimleri başka disiplinlerde telif edilmiş eserlerle kıyaslandığında daha anlamlı yorumlar yapılabilecektir.

---

[897] "temellekehû Sâlih b. el-Hac İsmail Kastamonî" Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Gümüşhacı Köyü, 260, Ia.

[898] "Sâhibu kitâb Musa Efendi Mehmed Velî ..." Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000004255, 1a.

[899] "Sâhibu'l-kitâb …" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 890, Ia.

[900] "ehaze hâze'l-kitâb …" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat Müzesi, 60 Mü 300, Ia.

[901] "Hâzâ mimmâ evde'ahu'd-dehri…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01060, Ia.

[902] "mimmâ e'âranî ez-zemân hâzîhi'n-nüsha…" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 247, 1a.

[903] "Temelleke hâze'l-kitâbe'ş-şerîf …" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006775, 1a; "Kad dehale hâzîhi'n-nüsha[tü]'ş-şerîfe[tü] ilâ nevbeti'l-hakîr …" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00972, 1a.

[904] "hâze'l-kitâbe'l-latîf ...." Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00278, 1a

[905] Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80, 297b.

[906] "Sâra hâze'l-kitâbu'l-celîlu'l-hatîr ilâ nevbeti …" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8472, 1a.

[907] "kad nakale es-seyyîd hâce(hevace) Ahmed el-'ârif bi-Câmi' hâce(hevace) gufira leh fi 23 Ramazân sene 1241" Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 286, Ia.

Mülkiyet kayıtlarında geçen kitap isimleri şu şekildedir. Kitap isimleri içerisinde en kapsamlısı "*Kitabu Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*"[908]dır. Bu kayıt dışındaki iki kayıtta *Mebârik*'ten İbn Melek'in adı geçmeksizin *Mebârik şerhi Meşârik-i şerîf*[909] şeklinde bahsedilmiş diğer kayıtlar da ise *Mebârik*'in ismi anılmamıştır. İbn Melek, *İbni Melek,*[910] *İbn Melek li'l-Meşârik,*[911] *Şerh-i Meşârik-i şerif İbn Melek,*[912] *Kitabu'l-Meşârik İbn Melek şerhan,*[913] *Şerhu Meşârik İbn Melek*[914] kayıtlarında *Mebârik*'in adı; *Şerhu'l-Meşârik li'bni'l-Melek,*[915] *Şerhu'l-Meşâriki'l-envâri'l-nebeviyye li'bni Melek,*[916] *Şerhu'l-Meşârik mine'l-ehâdisi'ş-şerîfe li'bni Melek,*[917] *Şerhu Meşâriki'l-envâr li'bni Melek*[918] kayıtlarında da müellifi olarak anılmıştır. *Mebârik*'ten hem *Mebârik*'i hem de İbn Melek'i anmaksızın *Şerhu'l-Meşârik*[919] şeklinde bahsedenler de vardır. Bazı kayıtlarda da hatalı şekilde *Mebârik*'i *Meşâriku'l-envâr,*[920] *Ehadisu Meşâriki'l-envâr;*[921] İbn Melek'i de *Meşârik* müellifi olarak *Meşârik ibni Melek*[922] *Meşârik li'bni Melek*[923] kaydetmişlerdir.

---

[908] Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00523, 1a.

[909] "Kitâbu Mebârik şerhi Meşârik şerîf…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 822, Ia; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6047, 1a.

[910] "Elhamdülillâhi'llezî ce'ale mâliken bi'bni Melek …" Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00530, 1a; "hâze'l-kitâb İbn Melek …" Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80, Ia.

[911] "*İbn Melek li'l-Meşârik*" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3235, VIIb; "*İbn Melek li'l-Meşâriki'ş-şerîf…*" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6709, Ia.

[912] "*…şerhu Meşârik şerîf İbn Melek…*" Milli Kütüphane-Ankara, Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 18 Hk 370, 1b.

[913] "*…kitâbu'l-Meşârik İbn Melek* şerhan…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 03616, 1a.

[914] "*Şerhu Meşârik İbn Melek…*" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1127, 1a.

[915] "…*Şerhu'l-Meşârik li'bni'l-Melek…*" Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 00250, IIa; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a; Topkapı Sarayı, Emanet Hazinesi, 000664, 1a

[916] "*Şerhu'l-Meşâriki'l-envâri'l-nebeviyye li'bni Melek…*" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 254, IIa.

[917] "*…şerhi'l-Meşârik* mine'l-ehâdisi'ş-şerîfe *li'bni Melek…*" Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi, 63 Hk 169, 1a.

[918] "*…şerhu Meşâriki'l-envâr li'bni Melek…*" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, Ia.

[919] "*…Şerhu'l-Meşârik…*" Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 02003, 1a; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3363, 1b.

[920] "*Meşâriku'l-envâr…*" Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 2856, 1a.

[921] "hâzâ kitâbu ehâdis *Meşâriku'l-envâr…*" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1097, 1a.

[922] "hâze'l-kitâb *Meşârik İbni Melek…*" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1122, IIa; "Sâhibü'l-kitâbi'l-*Meşâriki'ş-şerîf ibni Melek…*" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1122, IIIa.

[923] "Bu Kitab *Meşârik li'bni Melek…*" Süleymaniye Kütüphanesi, Nafız Paşa, 00194, 1a.

Osman b. Salih ise yazdığı kayıtta *Meşârik*'in diğer şerhleri hakkında da bilgi vermiştir. "*Meşârik-i şerîf*'in üç şerhini buldum. Birisi budur ki İbn Melek. İkincisi Ekmeleddin el-Bayburdî el-medfûn fî karyeti Kırzı üçüncüsü *Hedâiku'l-ezhâr*. Sevvedehu Osmân b. Sâlih er-R?vî el-müştehir bi-Şehîdzâde el-müderris fî karyeti Oksa-i ulyâ 'afallâhu ve 'afâ vâlideyhî âmîn fî 20 Ramazân 1271"[924] şeklindeki kayıtta *Meşârik*'in şerhlerinin ilk ikisini müellifinin adına nispetle sonuncusunu ise eserin adıyla yazmıştır.

Mülkiyet kayıtlarından öğrenilebilecek bir diğer bilgi de nüshaya dair bilgilerdir. Mülkiyet kaydı sayesinde edinilen bu bilgilere istinsah kaydı bölümünde de değinilmişti. *Mebârik* sahipleri mülkiyet kaydında nadiren de olsa nüshanın kimin hattıyla yazıldığı bilgisine yer vermişlerdir.[925] Bunu yaparken de bu bilgiyle beraber mülkiyet ifadesi ya da kendi isimlerini zikretmişlerdir.[926] Örneğin Seyyid Hacı Abdurrahman b. Seyyid Hacı Allahverdi Efendi müstensihin adını zikrettikten sonra "…sümme intekale ilâ silki milki'l-fakîr…" şeklinde mülkiyet ifadesiyle başladığı kaydında nüshayı elde ediş hikayesini aktarmıştı.[927] Mehmed Salim ise istinsah kaydının altına nüshanın merhum Ayasofya şeyhi Kapılı Şeyh Süleyman Efendi'nin hattıyla yazıldığını belirtip devamında bu kaydı kimin yazdığını belirtmek için "harrarahû" ifadesiyle kendi ismini zikretmişti.[928]

60 Hk 140 nüshasındaki mülkiyet kaydında ise nüshanın müellif hattı olduğuna dair bilgi vardır. "Hasbiyellâh müsevvedetü *Şerhi'l-Meşârik* bi-hattı müellifihi'l-fâzıli'l-kâmili'l-meşhûr bi'bni Melek isteshabehâ fakîr …"[929] şeklindeki kayıtta ismini vermeyen mülkiyet kaydı yazarına göre nüsha İbn Melek'in müsvedde nüshasıdır. Bir önceki varaktaki bir başka kayda göre bu nüshayı Şeyhülislam satın almıştır.[930] Mülkiyet kaydının olduğu varaktaki vakıf kaydına göre de Şeyhülislam Esad Efendi bu kitabı

[924] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6465, 1a.

[925] Sahibu'l-hat kaydı nüshanın kimin hattıyla çoğaltıldığını belirtmek için yazılır mülkiyet belirtmek için değil. Mülkiyet kaydının bir ögesi olan nüshanın kimin hattıyla yazıldığı bilgisi sahibu'l-hat kaydından bu şekilde ayrılır.

[926] Nüshanın kimin hattıyla çoğaltıldığını açıklamak için yazılan kayıtlara birinci bölümde değinilmiş ve bu kayıtlar sahibu'l-hat kaydı olarak adlandırılmıştı. Bu kaydın mülkiyet kayıtlarından farkı ise kaydın mülkiyet belirtme amacıyla yazılmamış olmasıdır.

[927] "muharriru hâze'l-kitabe'ş-şehîr bi-Nuruzâde Ali Efendi el-merhûm rahimehullâhu 'aleyhî sümme intekale ilâ silki milki'l-fakîri'l-hakîri'l-mu'arrif bi'l-fecr ve'l-'asr bi'ş-şirâ'i'ş-şer'i min İbni'l-mezkûri'l-merhûm Allah subhânellâhu te'âlâ es-seyyid el-hâc Abdurrahmen b. es-seyyid el-hâc Allahverdi Efendi.... bi-Karahisarî... gafarallâhu lehû ve li-vâlideyhî ve ehsene ileyhimâ ve ileyhî" Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00567, 516a.

[928] Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 00710, 312a.

[929] Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140, 1a.

[930] "Şeyhü'l-islâm sellemehü's-selâm hazretleri iştirâ' buyurmuşlardır 1020" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140, Ia.

Ayasofya Cami'ndeki ulema ve talebelere vakfetmiştir. Kayıt Esad Efendi'nin vefatından sonra yazılmış olacak ki kendisinden merhum diye bahsetmişlerdir.[931] Benzeri kayıt kitabın sonuna da yazılmıştır.[932]

6. Mülkiyet Zamanı ve Mekânına Dair Bilgiler

Mülkiyet kayıtlarında zaman bilgisinin çok sık zikredilmediği görülmektedir. *Mebârik* kayıtlarında en çok yıl, sonrasında ay ve günün tarihi bilgisi zikredilmiştir. Gün adı ve vakit bilgisiyse yok denecek kadar azdır. İstinsah kayıtlarında olduğu gibi mülkiyet kayıtlarında da "evâhir", "evâsıt", "gurra", "selh" gibi ifadeler kullanılır. Ay adları kısaltma şeklinde[933] yıllar iki basamaklı yazılabilmektedir.[934] "fî zemâni niyâbetî fî kadâi Manisa"[935] ve "hîne kâne hâkimen fî Mısır"[936] örneklerindeki gibi kayıt yazarları tarih olarak kendi şahsi hayatlarındaki bir döneme de işaret etmişlerdir.

Mebârik nüshalarındaki mülkiyet kaydı yazarları nüshalarını nerden elde ettiklerine pek değinmemişlerdir. Sadece Hacı Mehmed Efendi, yazdığı mülkiyet kaydında *Mebârik*'i İstanbul Sahaflar Çarşısından aldığını belirtmiştir.[937] Kayıt yazarlarının kendilerini tanıtırken mekân bilgisine yer verdiklerine değinilmişti. Bu bilgi nüshanın temin edildiği yeri göstermese de dolaşım yerlerini gösterdiği için önemlidir. İleride bu bilgilere değinilerek nüshaların dolaşım haritası oluşturulacaktır.

7. Nüshanın Maddi Değerine Dair Bilgiler

Mebârik nüshalarındaki mülkiyet kayıtlarında karşılaşılan bir diğer unsur da nüshanın maddi değerine dair düşülen notlardır. Mülkiyet kayıtlarında fiyat bilgisine çok az yer verilmiştir. Sadece 7 kayıtta fiyat bilgisi vardır. Kayıt yazarları fiyat bilgisine farklı şekillerde yer verirler. Bu yöntemlerden

---

[931] Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140, 1a.

[932] Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140, 186b.

[933] "في 15 ذق" Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli Tekkesi, 00028, 1a; "في سنة 1167 ذا 2" Süleymaniye Kütüphanesi, Nafız Paşa, 00194, Ia.

[934] "في 21 ن78" İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 252, 1a.

[935] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 247, 1a.

[936] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a.

[937] "ehaze hâze'l-kitâb el-hâc Mahmud Efendi fî İslambol bi-dinareyn bi-sûki's-sahaf ? yüba' lâ yüşra'" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat Müzesi, 60 Mü 300, Ia.

birkaçı; "bi-mebleğin",[938] "bi-semeni"[939]gibi ifadelerden sonra fiyat bilgisini yazmak veya genellikle sene bilgisinin ardından "kıymet"[940] ifadesinden sonra fiyat bilgisini yazmaktır. Satın alma fiilleri kullanılmadan mülkiyet fiilleri kullanılarak yazılan kayıtlarda da nüshanın maddi değerinin bilgisi bulunabilir.[941] Bu tarz kayıtların mülkiyet yolunu belirlemede nasıl kullanılacağına yukarıda değinilmişti. Buna göre nüshanın satın alma yolu ile elde edildiğine dair ifadelerin kullanılmadığı mülkiyet kayıtlarında zikredilen kitap fiyatına dair bilgiler, mülkiyetin satın almayla gerçekleştiğini göstermektedir.

Maddi değerin yanında yıl bilgisi de içeren kayıtlar da *Mebârik*'in dolaşımı hakkında bilgi içerdikleri için önemlidir. Örneğin 1215 (1800/1801) yılında *Mebârik*'i mülk edinen Boyabadî Hacı İbrahim Efendi'nin[942] *Mebârik*'i elinde sadece 5 yıl tuttuğu aynı varağa 1220 (1805/1806) yılında fiyat bilgisi belirtmek için düşülmüş başka bir kayıttan[943] anlaşılmaktadır. Bu kayıttan yaklaşık 3 sene sonra bir sonraki varağa 19 Rebiülevvel 1223 (15 Mayıs 1808) İsmail b. Hacı Süleyman tarafından düşülen vakıf kaydında *Mebârik*'in vakfedildiği anlatılmaktadır.[944]

Bununla birlikte mülkiyet kaydı dışında nüshanın maddi değerini belirtmek amaçlı yazılan başka kayıt türü de vardır. Bu tür kayıtlarda genellikle "kıymet",[945] "kıymetü hâze'l-kitâb",[946] "semenu hâze'l-kitâb"[947] ifadeleri kullanılır. Bu kayıtların mülkiyet kaydından farkı mülkiyetten ziyade genellikle sahaflar tarafından nüshanın ücretini belirtmek için yazılmış olmalarıdır. Bu kayıtlara kıymet kaydı denilebilir.

[938] "sümme işteraytu hâze'l-kitâb … bi-mebleğin mi'etey dirhemin ve hamsîne dirhemen 'Usmâniyyen Murâdiyyen…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175, 329a.

[939] "… bi-semeni kadrihî mu'ayyen 'inde'l-hakîr…" Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00522, 1a.

[940] "ahaztü hâze'l-kitâb … kıymet 29 kuruş…" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00032, 1a

[941] "sümme isteshabehû … kıymet 40 …" Trabzon İl Halk Kütüphanesi, Trabzon İl Halk Kütüphanesi, 61 Hk 272, 1a.

[942] "… sâhibuhû Boyabadî Hacı İbrahim Efendi sene 1215" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, Ia.

[943] "… kıymetuhû 27 guruş sene 1220" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, Ia.

[944] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, 1a.

[945] "kıymetü…" Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Gümüşhacı Köyü, 260, Ia.

[946] "kıymetü hâze'l-kitâb…"Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3198, Ön kapak içi.

[947] "semenu hâze'l-kitâb…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8472, 1a.

Yıl bilgisi bu iki kayıt türünde de genelde zikredilmediği için bu fiyatlar hakkında yorum yapmak pek mümkün olmasa da az da olsa yıl bilgisi içeren kayıtların tablosu aşağıdaki gibidir.[948]

Hicri Tarih	Miladi Tarih	Maddi Değer
Evâsıt-ı Rebiülahir 846	Ağustos 1442	250 dirhem [949]
1157	1744/1745	240 para [950]
1060	1650	2400[951]
1220	1805/1806	27 kuruş [952]
1241	1825/1826	230 kuruş [953]
1254	1838/1839	40[954]
25 Rebiülevvel 1261	3 Nisan 1845	29 kuruş[955]

Tablo 10: Mebârik Nüshalarının Maddi Değer Tablosu

B. Mülkiyet Mühürleri

Mülkiyet kaydının ögelerinin açıklamasından sonra mülkiyet ifade ettikleri için yazma eserlerde rastlanılan şahsi mühürlere de değinilmesi gerekir. Zira Osmanlı devletinde padişah, üst düzey

[948] Osmanlı dönemi kitap fiyatlarının incelendiği detaylı çalışma için bk. Erünsal, *Osmanlılarda Kitap Ticareti Sahaflar ve Kitapçılar*, 259-303.

[949] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175, 329a.

[950] Trabzon İl Halk Kütüphanesi, Trabzon İl Halk Kütüphanesi, 61 Hk 272, 1a.

[951] Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00274, Ia.

[952] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, Ia.

[953] Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 00513, 1a.

[954] Trabzon İl Halk Kütüphanesi, Trabzon İl Halk Kütüphanesi, 61 Hk 272, 1a.

[955] Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00032, 1a.

görevliler, âlimler ve halk da dahil olmak üzere herkesin kendisine ait mührü olabilirdi.[956] Damga ya da yüzük olarak üretilen mühürlerin şekilleri arasında yuvarlak,[957] oval,[958] etrafı tırtıklı,[959] kare,[960] sekizgen[961] sayılabilir. Mühürlere genellikle kişinin kendi adı, kendi adıyla birlikte babasının adı kazınır. Bazı mühürlerde de beyit, dua, kalıplaşmış ifadeler bulunur.[962] Mühürlerdeki tarih mührün hazırlandığı yılı göstermektedir.

Bazı mülkiyet kaydı yazarları, kayıtlarının yanına mühürlerini de basmışlardır. Aşağıda görseli bulunan Gümüşhacı Köyü 260 nüshasının sahibi Salih "temellekehû Salih b. el-hâc İsmail Kastamonî" şeklindeki mülkiyet kaydının altına "Yâ Râb amelim Sâlih ola ismim gibi" ifadesinin hakkedildiği mührünü basmıştır.[963]

Görsel 3: Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Gümüşhacı Köyü, 260, Ia Varağının Görseli

Bazı mülkiyet kayıtlarında ise nüshanın sahibinin adı yer almamaktadır. Ancak kaydın kenarına basılan mühür sayesinde bu eksik bilginin giderilebilmesi mümkündür. Aşağıda yer alan görselde de

[956] Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 31/529.

[957] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5932, 1a.

[958] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 247, 1a.

[959] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Bayrampaşa, 00024, Ia.

[960] Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4567, 1a.

[961] Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4994, 3a.

[962] Mühürlerde rastlanılan bu ifade ve özdeyişler için bk. Gacek, Arapça Elyazmaları için Rehber, 240; mühür sahibinin kendi ismini ayet, hadis ya da kelâm-ı kibâr'a atıfla yazdırdığı mühür örnekleri için bk. Mühür Veritabanı, "Mührün Söyledikleri: Mühürler Sahiplerine Dair Neleri Belirtir?", (Erişim 20 Şubat 2022); mühürlerdeki veciz sözlere örnek için bk. M. Zeki Kuşoğlu, *Tarihin Görgü Şahitleri Osmanlı Mühürleri*, çev. M. Oğuzhan Kuşoğlu (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, ts.), 29-36

[963] Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Gümüşhacı Köyü, 260, Ia.

müşahede edilebileceği gibi, Saadeddin Mübteği 58 nolu nüshadaki "mimmâ temellekehû el-'abdü'l-âciz bi-me'ûneti Rabbihi'l-Kadîr" şeklindeki mülkiyet kaydında isim geçmese de kaydın hemen altındaki mühürde isim mevcuttur.[964]

Görsel 4: Süleymaniye Kütüphanesi, Saadeddin Mübteği, 00058, 1a Varağındaki Mülkiyet Kaydı ve Mührünün Görseli

Bazı mühürler ise bir mülkiyet kaydının etrafına basılmamışlardır. Bu mühürler kendi başlarına mülkiyet ifade etmeleri için sahipleri tarafından kayıt yazısı olmaksızın kullanılırlar. Aşağıdaki DİB 5620 nüshasının 2a varağına basılan mühürde "Men sabera zafera Ömer Muzaffer"[965] yazmaktadır.

Görsel 5: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5620, 2a Varağındaki Mülkiyet Mührünün Görseli

[964] Süleymaniye Kütüphanesi, Saadeddin Mübteği, 00058, 1a.

[965] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5620, 2a.

İncelenen nüshaların bazılarında yer alan mülkiyet kayıt bilgilerinin ve mühürlerin karalandığı görülmektedir. Bazen kaydın tamamı[966] bazen de sadece nüshanın sahibinin adının yazıldığı yer karalanmıştır.[967] Bazı durumlarda kayıt karalanırken metin tahrip olmuş veya nüsha hasar görmüştür. Nitekim bazı kayıtlarda eski kaydı kazıma işlemi, o kadar sert yapılmıştır ki kâğıt yırtılmıştır.[968] Nüshanın bir önceki sahibini özellikle belirten mülkiyet kaydı yazarlarının yanında sahibi olduğu nüshanın eski sahiplerini yok etmeye çalışanların varlığı akla bazı sorular ve tahminler getirmektedir. Toplum tarafından hoş görülmeyecek içeriğe sahip kitapların sahipleri kitaplarını satarken ya da başka sebeplerden dolayı isimlerini kendileri karalamış olabilir. *Mebârik* nüshasının hadis metni olması bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Nüsha dolaşımına odaklanan kayıt yazarlarının vurguladığı eşyanın dolaşımının hakikatine henüz varamamış biri eski sahipleri yok ederek nüshasını sadece kendisine has kılmaya çalışmış olabilir. Belki de mükemmelin peşindeki kişi yazdığı kaydı beğenmeyip karalayarak daha doğrusunu/iyisini yazmıştır. Aşağıdaki görselde bunun bir örneği sunulmuştur:

966 Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4567, 1a.

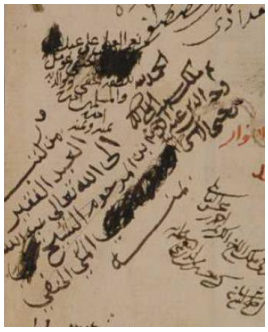

967 Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 22, 1a, başka örnekler için bk. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01056, 1a; Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8472, 1a; Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 822, Ia

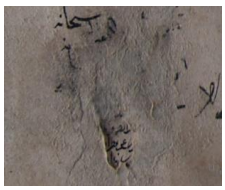

968 Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V723, Ia.

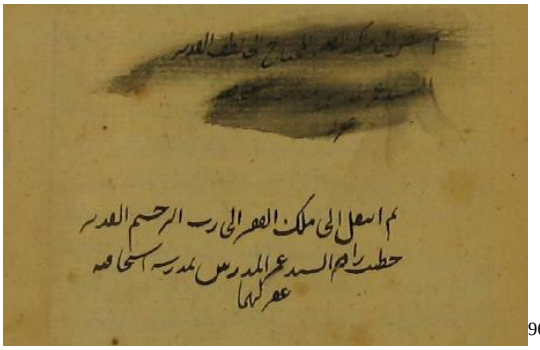[969]

Görsel 6: Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 247, 1a Varağındaki Silinmiş Mülkiyet Kaydının Görseli

Mürekkebi dağılmış olsa da okunabilen ilk kayıtta "sümme intekale ilâ milki'l-fakîri'l-muhtâc ilâ lütfi'l-Kadîr es-seyyid Ömer el-müderrris li-medreseti İshâkiye gufira lehû?" Alttaki kayıtta ise "sümme intekale ilâ milki'l-fakîr ilâ Rabbi'r-Rahîmi'l-Kadîr Hatîbzâde es-seyyid Ömer el-müderrris li-medreseti İshâkiye gufira lehumâ" yazmaktadır. Aralarında çok az fark olan iki kayıt aynı kişi tarafından yazılmıştır.

[969] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 247, 1a.

II. VAKIF KAYDI ve MÜHRÜ: TANIMI ve ÖGELERİ

İslam hukukunda vakfedilecek şeyin devamlılık vasfı olması gerekir. Zaman içerisinde eskime, yok olma ihtimali olan kitapların vakfedilmesi konusunda âlimler teb'îd yani devamlılık şartını taşımaması dolayısıyla ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda en katı tutuma sahip Hanefî mezhebi âlimleri de bu meseleyi tartışıp farklı görüşler serdetseler de sonuç olarak Osmanlı'da kitap vakfının caiz olduğu görüşü kabul görerek uygulanmıştır.[970] Kitapların vakfedilmesi meselesinin zaman zaman farklı niyetlerle de gündeme getirildiği olmuştur. Örneğin değerli kitap koleksiyonuna sahip Şehid Ali Paşa'nın vakfı, kitaplarının müsadere edilebilmesi için III. Ahmed'in işaretiyle devrin Şeyhülislamı Ebû İshak İsmail Efendi'nin verdiği fetvayla geçersiz sayılmıştır. Fetvaya göre felsefe, nücum ve yalanlarla dolu şiir ve tarih kitaplarının vakfı caiz değildir.[971] Osmanlı'da kitap vakfının yaygın bir uygulama olduğu ve bu tür durumların genele teşmil edilemeyeceği *Mebârik* nüshalarındaki vakıf kayıtlarının çokluğu üzerinden de görülmektedir. Bu başlıkta vakıf kayıtları, temellük kayıtlarında olduğu gibi vakıf kayıtları ve vakıf mühürleri şeklinde iki başlıkta incelenecektir

A. Vakıf Kaydının Tanımı ve Ögeleri

Bir nüshanın bir şahsa ait olmayıp vakfa ait olduğunu bildirmek için düşülen kayıtlara vakıf kaydı denilmektedir. Vakıf kayıtları bizzat vâkıf tarafından yazılabildiği gibi mütevelli, nâzır, kütüphane görevlisi ya da bir kâtip tarafından da yazılabilmektedir. Çalışmaya konu olan 428 *Mebârik* nüshasının 179'unda tekrarlarıyla beraber 215 vakıf kaydı vardır.

Vakıf kayıtları çoğunlukla nüshanın zahriyesinde olmak üzere bazen ön vikaye varaklarında ve 1b varağında az da olsa ön ve arka kapak içi, iç varaklar, istinsah kaydının olduğu varak ve sonraki vikaye varaklarında bulunmaktadır. Birden fazla varağa yazılmış vakıf kayıtlarıyla da karşılaşılmaktadır.[972] *Mebârik* nüshalarındaki vakıf kayıtlarının bulunduğu varakların oranlarına ait grafik aşağıdadır.

---

[970] Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 150.

[971] Bu konudaki görüşlerin değerlendirilmesi için bk. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler*, 222-228.

[972] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 247, IIa, 1a; Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 1100, 1a, 488b; Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 18239, 1b-2a; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00436, Ia,1b,2a.

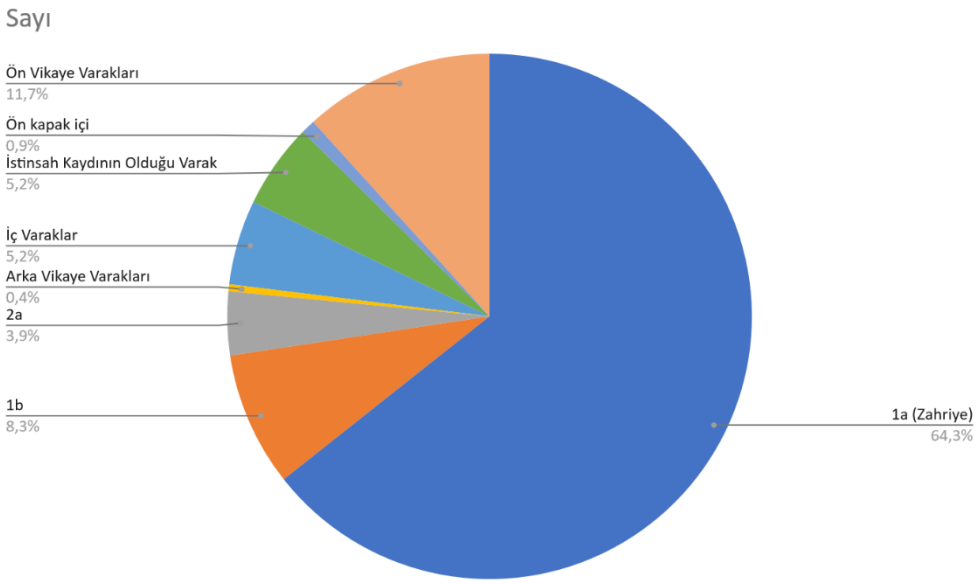

Grafik 16: Mebârik Nüshalarında Vakıf Kayıtlarının Bulunduğu Varakların Dağılımı Grafiği

Vakıf kayıtlarının nüsha içinde bulunduğu varakların oranlarına dair yukarıdaki grafiğe göre *Mebârik* nüshalarındaki vakıf kayıtları %64,3 gibi yüksek bir oranla en çok 1a varağına yani zahriyeye yazılmıştır. Sonrasında en çok tercih edilen iki yer ise nüshanın ön yüzündeki vikaye varakları ile 1b varağıdır. Diğer varakların tercih edilme yüzdesi bu ikisine göre oldukça düşüktür. Bunlar da çoktan aza doğru; iç varaklar, istinsah kaydının olduğu varak, 2a, ön kapak içi ve nüshanın arka yüzündeki vikaye varakları şeklinde sıralanabilir. Vakıf kayıtlarının hukuki bağlayıcılığının olması sebebiyle kayıtların, çoğunlukla nüshaya dair bilgilerin bulunduğu zahriyeye yazılması beklenen bir durumdur. Aynı sebeple kayıtların görünürlüğünün azalacağı iç ve arka varaklar tercih edilmemiştir.

Mebârik nüshalarındaki vakıf kayıtlarının %90'ı Arapça, %10'u Türkçedir. Kimi kayıt yazarları da Arapça ve Türkçe karışımı bir dil kullanmışlardır.[973] Nüshalardan birindeyse Farsça bir kayda yer verilmiştir.[974]

[973] "Bin ikiyüz yetmişbir senesi merhûm ve mağfûr lehû el-hâc Osman Efendi dar-ı bekâya irtihâl îdüb yerinde bulunan kitapları vakf-ı sahîh ile vakf edüb el-hâc İbrahîmzâde Hâfız Hüseyin Efendiyi mütevellî kasb etmek ile yerine teslim olunmuştur lâ yüba'e ve lâ yürhene femen beddelehû ba'de ma semi'ahû feinnemâ ismühû 'ale'l-lezîne yübeddilûnehû innellâhe semî'un 'alîmun sene 71" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2941, Ib.

[974] Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 00087, 1a.

Vakıf kayıtları sayesinde *Mebârik*'in dolaşım haritası için veriler elde edilebilecektir. Aynı zamanda vakıf kayıtlarındaki her bir öge de değerli bilgiler içerdiğinden yeri geldikçe bunlara değinilecektir. Vakıf kayıtlarının içerdiği verilerin çeşitliliği kaydı yazan kişilerin tasarrufunda olsa da bu kayıtların içerebileceği veriler; "Vakıf eylemi için kullanılan fiil ve formlar", "Vakıf sebeplerine dair bilgiler", "Vakfedilen eser ve müellifine dair bilgiler", "Vakıf şartlarına dair bilgiler", "Mevkûfun aleyh hakkında bilgiler ve dua", "Mütevelliye dair bilgiler ve dua", "Vakfın yapıldığı zaman ve mekâna dair bilgiler", "Vâkıfa dair bilgiler ve dua", "Kaydı yazanın kaydın müstakbel okurlarına seslenişi", "Vakfa müdahaleyi önlemek: "Femen beddelehû …" ayeti", "Vakıf kaydını yazana dair bilgiler", "Vakıf şahitlerine dair bilgiler", "Mühür" şeklinde sınıflandırılabilir.[975]

Zikredilen bu ögeler çalışmada, vakıf eylemi için kullanılan fiil ve formlarından başlanarak sırasıyla ele alınacaktır. Aşağıda *Mebârik* nüshalarındaki vakıf kayıtlarındaki ögelerin dağılımı grafiği verilmiştir.

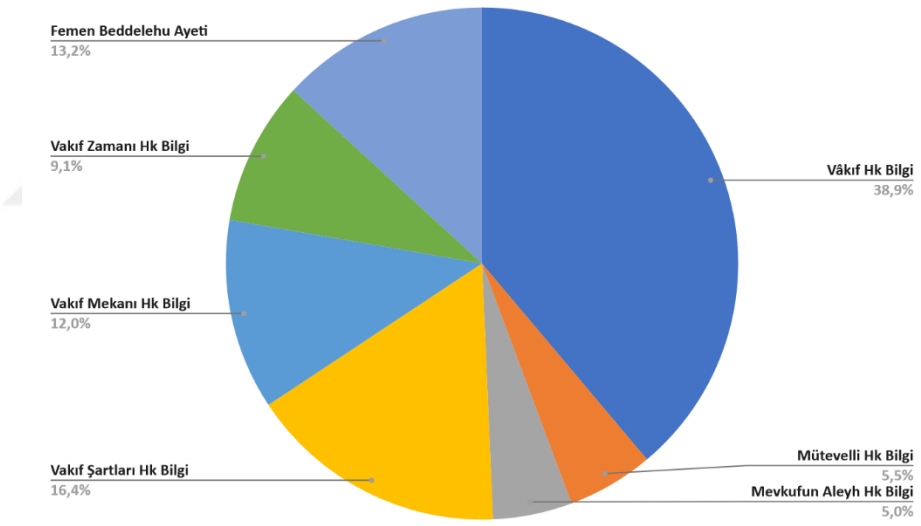

Grafik 17: Mebârik Nüshalarındaki Vakıf Kayıtlarındaki Ögelerin Dağılımı Grafiği

Grafiğe göre vakıf kayıtlarında en çok %38,9 oranıyla vâkıf hakkında bilgi yer almaktadır. Ardından %16,4 oranıyla vakıf şartları gelir. İleride değinileceği üzere vakıf şartlarının aksine davranılmasını önlemek için yazılan "femen beddelehû" ayetinin (el-Bakara, 2/181) diğer ögelere göre

[975] Gacek'e göre tam bir vakıf kaydı; besmele veya hamdele veya her ikisi, vakıf ifadesi, vâkıfın adı, vakfedilen kitapların başlığı ve cilt sayısı, mevkûfun aleyh, vakıf şartları, vakıf tarihi, şahit ifadesi, şahit isimleri bölümlerinden oluşur. Gacek. *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, 345.

%13,2 oranıyla görece yüksek çıkması vakıf kayıt yazarlarının bu konudaki hassasiyetini göstermektedir. Vakıf mekânı %12, vakıf zamanı %9,1, mütevelli hakkında bilgi %5,5 mevkûfun aleyh ise %5 oranında zikredilmiştir.

1. Vakıf Eylemi İçin Kullanılan Fiil ve Formlar

Vakıf kayıtlarında en çok kullanılan fiil pek tabii olarak vakfetmek anlamındaki "vekafe" dir. Bunun yanı sıra "evkafe",[976] "kad vekafe"[977] ve "lekad vekafe"[978] de kullanılmıştır. "Vekafe" fiiliyle birlikte "habese",[979] "tesaddaka",[980] "hafeza"[981] "veda'a,"[982] "hassasa",[983] "ebbede",[984] ve "hallede"[985] fiilleriyle de karşılaşılmaktadır.. Sadece "vakf" yazısı,[986] "vakf-ı …"[987] şeklinde isim tamlaması, vakfedilen kitaplara atıfla "mine'l-kütübi'lletî vekafehâ",[988] "hâzâ vakfun",[989] ve "min mevkûfâti…"[990]

[976] "evkıfu hâze'l-kitâb lillâhi subhânehû te'âlâ…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 1a.

[977] "kad vekafe hâze'l-kitâbe'l-müstetâbe ..." Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 147, IIa.

[978] "lekad vekaftü hâze'l-kitâb…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B17710, 1a.

[979] "…evkafe ve habese … hâze'l-kitâb…" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00443, 17a.

[980] "evkafe ve teseddaka bi-hâzihi'l-kitâb…" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, 1a.

[981] "vekafe es-seyyid Ali Efendi el-Çorumî? ve hafeza bi-kütübhâne-i Osman Bey…" Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 143, 1a.

[982] "kad vekafe hâzihi'l-kitâb… ve veda'a fi'l-kütübhâneti'lletî..." Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80, XIIa

[983] "kad hassastu hâze'l-kitâb ve vekaftü …" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3552, 1a.

[984] "… kad vekafâ ve ebbedâ ve habesâ ve halledâ…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006049, 1a.

[985] "… kad vekafâ ve ebbedâ ve habesâ ve halledâ…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006049, 1a.

[986] Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 1238, 1b, 2a.

[987] "Vakf-ı Kürd Hafızzâde el-Hac Abdurrahman el-müderris bi-medreseti Yörgüç…" Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 144/01, 11a.

[988] Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00530, 1a.

[989] "hâzâ vakfun li-rızâillâhi ve li-hubbi li-Rasûlihi'l-edîb" Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 00040-001, 262a.

[990] "min mevkûfâti müseccel el-hâc Mustafa eş-şehîr bi'l-'abd bi-şartı en lâ yührac min kütübhâne-i medreseti'ş-şâkiriyye sene seb'a ve erbe'ûne ba'de'l-mi'e ve'l-elf der Erzurum" Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 14009, 1a, 441b.

da kullanılan formlar arasında yer almaktadır. Bazı yerlerde "vekafe" fiilinin meçhul hali olan vakfedildi manasında "vukıfe" de kullanılmıştır.[991]

Vakıf kayıtlarında vakfın sahihliğine ve şeri oluşuna vurgu yapan ifadelerle de karşılaşılmaktadır. Bunlara "vakfen sahîhan",[992] "vakfen sahîhan sâlimen",[993] "vakfen sahîhan şer'iyyen bi-îcâb ve kabûl",[994] "vakfen sahîhan bi-hükmi hâkimîn",[995] "vekafe mutlakan",[996] "vakfen sahîhan şer'iyyen habesen"[997] "vakfen sahîhan ve habsen medîden",[998] "vakfen sahîhan müebbeden ve habesehu habsen sarîhan muhalleden",[999] "vakfen sahîhan müeyyeden şer'iyyen ve sadakaten câriyeten",[1000] "vakfen sahîhan şer'iyyen ve habsen sarîhen mer'iyyen müebbeden muhalleden dâimen sermeden",[1001] ve "kad vekafe ve seccele vakfen sahîhan şer'iyyen ve habese habsen medîden ve veda'ahû"[1002] gibi ifadeler örnek kaydedilebilir. Ayrıca bu ifadelerde, nüshanın sonsuza değin vakfedildiğine yapılan özel bir vurgu ise dikkat çekicidir.[1003]

[991] "vukıfe lillâhi te'âlâ" Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, 00358, 1a; "vukıfe ilâ rızâillâhi te'âlâ" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120, 1a.

[992] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2392, 1a.

[993] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 11301, 1a.

[994] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00443, 17a.

[995] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00441, Ia.

[996] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 378, 1a.

[997] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 253, 1a.

[998] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002287, 1a.

[999] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005894, 1a.

[1000] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1253, IIIa.

[1001] Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00255, 1a.

[1002] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1236, 1a.

[1003] Menkul malın dolayısıyla kitabın vakfı ve vakıfta ebedilik şartlarına dair bilgi için bk. https://osmanli.org.tr/osmanli-hukukunda-vakif-mallari-kitap-vakfi/

Türkçe vakıf kayıtlarına ise "...'nın vakfıdır",[1004] "...'nın ...'a vakfıdır",[1005] "...da mevkûftur",[1006] "...'ın vakfeylediği ...kitabıdır",[1007] "…'nın namına ... tarafından vakf edildi",[1008] "vakf-ı sahih-i şer'î ile vakf eylemiştir",[1009] "…'nın evkâfındandır",[1010] ve "vakf olunmuştur"[1011] kullanımları örnek verilebilir. Türkçe kayıtlarda da vakfın sahihliğine "... vakf-ı mu'teber ve habs-i muhalled eyledim, min ba'di tebdîl ve tağyîr olmamak üzere vakf-ı sahîh ile vakf eyledim"[1012]ve "vakf ve tescîl-i şer'î ve teslîm ile'l-mütevellî eylediği"[1013] gibi ifadelerle vurgu yapılmıştır.

Bazı vakıf kayıtlarında karşılaşılan bir başka husus da vakıf kaydının bir girişten sonra başlamasıdır. Bu sebeple yazma eserlerde rastlanılan her türlü kaydın dikkatlice incelenmesi gerekir. Kimi kayıt yazarları bu girişi vakıf kaydından "emma ba'd", ve "ba'd" gibi ifadelerle ayırır. Bu girişlerin kısa formları "hasbele",[1014] "salavât",[1015] "besmele-hamdele-salvele",[1016] "besmele-hamdele-salvele-hasbele"[1017] şeklindedir. Bu tarz girişlerin uzunluğu genellikle yazılan besmele-hamdele-salvele'nin

[1004] "…Osman Mahallesi'nde Hacı Salih Efendi'nin Vakfıdır" Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 822, IIIb.

[1005] "Şerhu Meşârik İbn Melek Hacı Kara? Efendi'nin İzzet Paşa Kütüphanesine vakfıdır…" Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 312, 1a.

[1006] "Hazreti Ebî Eyyûb Ensârî radâ 'anhû el-Bari civarında İbrahim Hanzâde kütüphanesinde mevkûftur" Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 00087, 236b.

[1007] "Mevâli-i 'izamdan el-hâc Veliyüddin Efendi'nin vakf eylediği İbn Melek kitabıdır" Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00530, 1a.

[1008] "Bosnalı Ömer Oğlu Hafız Tahir Efendi nâmına hafidi Ahmed Efendi tarafından Bursa'da Orhan Kütübhanesi'ne vakf edilmeyi dikkat-i mahsusa bi'l-kayd hıfz edilmiştir fi 6 Ağustos sene 1927" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, Ia.

[1009] "…hısbeten lillâhi te'âlâ vakf-ı sahîh şer'i ile vakf eylemiştir…" Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 598, 1a.

[1010] "Merhûm ve mağfûr lehû el-hâc İbrahim Ağazâde Ahmed Ağanın evkafındandır…" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 35982, 1a

[1011] "…Hacı Salihin mülk-i kitabındandır vakf olunmuştur" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3393, 1a.

[1012] Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi, 11041, Ia.

[1013] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1130, 1b.

[1014] "Hasbiyellâhu vahdehû mine'l-kütübi'lletî vekafehâ…" Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17505, 1a.

[1015] "Allahümme salli 'alâ Muhammedin ve âlihî ve sahbihî ve sellem evkıfu hâze'l-kitâb…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000004084, Ia.

[1016] "Bismillâhirrahmânirrahîm ve bihî nesta'în Elhamdülillâhi ve kefâ ve salavâtühû bi-selâmihî 'ale'l-Mustafa ve âlihî ve sahbihî evla's-safâi ve'l-vefâ ve ba'dü…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, 1a.

[1017] "…Bismillâh ve'l-hamdü lillâh ve's-salâvâti 'alâ Rasûlillâh hasbünallâhu ve ni'me'l-vekîl…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1857, 1a; "Bismillâh velhamdülillâh vessâlatu 'alâ Rasûlihî hasbünellâhu ni'me'l-vekîl…" Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000008213, 1a.

uzunluğuna göre değişir.[1018] Kimi kayıt yazarları da farklı ifadelerle bu girişi zenginleştirmişlerdir. Örneğin Hacı Halil'in oğulları Hacı Abdullah ve Hacı Yusuf besmele-hamdele-salveleyle başladıkları vakıf kayıtlarının girişinde "Âdemoğlu öldüğünde üç ameli dışındaki amellerinin sevabı sona erer. Bu üç amel; istifade edilen ilim, salih evlat ve sadaka-i câriye'dir" hadisini zikrederek bu hadisin manasını iyice düşünüp de *Mebârik*'i vakfettiklerine değinmişlerdir.[1019]

2. Vakıf Sebeplerine Dair Bilgiler

Vakıf kayıtlarında bulunan bir diğer öge "vâkıfın vakıf sebepleri"dir. Bu bilgiler sayesinde vâkıfın *Mebârik*'i vakfetme amacı anlaşılabilecektir. Vakıf sebebinin belirtildiği 43 kayıt incelendiğinde vâkıfların %90 oranında Allah rızasını amaçladıkları görülür. Bu arzularını çeşitli şekillerde dile getirmişlerdir. Kullandıkları ifadelere "lillâhi te'âlâ",[1020] "lillâhi subhânehû te'âlâ",[1021] "li-rıdâi'l-Celîl",[1022] "li-vechillâhi te'âlâ",[1023] "hısbeten lillâhi te'âlâ",[1024] "hısbetillâh ve rıdâen li-vechillâh",[1025] "tâliben li-rıdallâhi'l-Vehhâb",[1026] "taleben li-merdâtillahi te'âlâ",[1027] "taleben li-merdâti'l-Melîki'l-

[1018] "Elhamdülillâhi'l-Kerîmi'l-Vehhâb ve's-salâtu 'alâ seyyidinâ Muhammedin ellezî tâbe hayr men enzele 'aleyhi'l-hikmet ve fazli'l-hitâb ve 'alâ âlihî ve eshâbihî meda'l-ahkâb ve'l-e'kâb ve ba'd fekad vekafe…" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140, 1a; " Bismillâhirrahmânirrahîm Elhamdülillâhi Rabbü'l-'âlemîn ve's-salâtu ve's-selâmu 'alâ mefhâri'l-halkı ecma'în ve 'alâ külli enbiyâihi'l-mu'azzamîn ve 'ibâdi'l-muvahhidîn emma ba'd fekad vekaftü…" Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00088, 1a; "Elhamdülillâh el-Bâkî ve mâ sivahû fân el-Kayyum ellezî leyse lehû fân ve efdalu't-tahiyyeti ve't-teslîmi 'alâ Muhammedin mubtıli'l-evsân ve 'alâ âlihî ve ashâbihî ve men tâbiahum bi-ihsân emma ba'd…" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 253, 1a;

[1019] "Bismillâhirrahmânirrahîm Elhamdülillâhillezî ce'ale't-tekarrube ileyhî sebeben li-mağfireti ve't-tevassulü ledeyhî sebil? sevâbu'l-âhireti ve's-salâtu ve's-selâmu 'alâ Seyyidine'l-müşfî' fi'l-ahîreti ve 'alâ âlihî ve eshâbihi'l-kirâmi'l-berâreti ve ba'd fekad kâle Rasûlullâh sallâhu 'aleyhî ve sellem izâ mâte ibn-i Adem inkata'a 'amelühû illâ 'anhû selâsa 'ilmun yentefi'u bihî ev veledun sâlihun yedu lehû ev sadakatun câriyetün fe ba'de't-tedebbüri bi-mazmûni'l-hadîsi'ş-şerîf kad vekafa…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006049, 1a.

[1020] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000004084, Ia.

[1021] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 1a.

[1022] Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 00139, 1a.

[1023] Süleymaniye Kütüphanesi, M Arif M Murad, 00006, 1a.

[1024] Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 598, 1a.

[1025] Milli Kütüphane-Ankara, Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphanesi, 55 Vezirköprü 300, 1a.

[1026] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 249, 2b.

[1027] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2414, 1a.

Vehhâb",[1028] "rıdâen lillâhi te'âlâ",[1029] "recâillâhi te'âlâ",[1030] "ibtiğaen li-vechillâhi te'âlâ",[1031] "ibtiğâen li-merdâtillâhil-'Azîzi'l-'Allâm",[1032] "ibtiğâen li-merdâtillâhi vehben",[1033] "li-kesbi rıdâik",[1034] "sebeb-i rıda-i Rabbi'l-Gaffârdır",[1035] ve "hasbeten lillâhi Melîki'l-Vehhâb ve taleben li-merdâti'l-müstetâb",[1036] "fî sebilillâhi taleben li-merdâtillâhi"[1037]gibi ifadeler örnek verilebilir. Diğer kayıt türlerinde olduğu gibi vakıf kayıtlarında da benzer anlamlardaki ifadelerin farklı yollarla zikredildiği görülmektedir. Bu da hem vakıf kültürünün hem de *Mebârik* sahiplerinin kendilerini ifade ediş tarzlarının çeşitliliğini göstermektedir. Kayıt yazarları kafiyeyi de ihmal etmemişlerdir.[1038] Osmanlı toplumunda kitap vakfetmede en önemli motivasyonun Allah rızasını kazanmak olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra vakıflarını affedilmeye[1039] ve Allah'ın cezalandırmasından kurtulmaya[1040] vesile kılanlar ve Resûlullah'ın şefaatini arzulayanlar da vardır.[1041] Nitekim, Hacı Abdullah ve Hacı Yusuf kardeşler de vakıf kayıtlarının girişinde sadaka-ı cariye hadisi hakkında tefekkür edip hadis gereği amel ettiklerini anlatmışlardır.[1042] Burada aktarılanlar İslâm kültüründeki ahirete yönelik kalıcı bir eser bırakma anlayışının nüshalara yansıyan yönü olarak da görülebilir.

[1028] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B17710, 1a.

[1029] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1005, IIa, 1a.

[1030] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1857, 1a.

[1031] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175, 1a.

[1032] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, Ib.

[1033] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002287, 1a.

[1034] Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00088, 1a.

[1035] Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 35982, 1a.

[1036] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00443,17a.

[1037] Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi, 11041, Ia.

[1038] "…hasbeten lillâhi Meliki'l-Vehhab ve taleben li-merdâti'l-müstetâb…" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00443,17a; "…taleben li-merdâtillâhi'l-'allâm ve hıfzen şerî'âti seyyidi'l-en'âm 'aleyhî ve 'alâ zürriyyeti ezka's-salavâti ve's-selâm …" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, 1a.

[1039] "şâğifen li-rızâillâhi te'âlâ ve gufrânihî…" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 144, 1a.

[1040] "hasbeten lillâhi'l-'azîm ve taleben li-rızâihi'l-kerîm ve herben min ikâbihi'l-elîm…" Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi, 11041, Ia.

[1041]""…li-şefâ'atihî Rasûlillâhi Muhammed sallalâhu te'âlâ 'aleyhî ve sellem…" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 144, 1a.

[1042] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006049, 1a.

Vakıf sebeplerinin bir başkası da vakıf nedeniyle hasıl olan sevaptan başkalarının ya da kendisinin faydalanmasını sağlamaktır. Bunun için genellikle "li-rûhi",[1043] "sevâbuhû li-rûhi",[1044] "sevâbuhû li-…",[1045] "'alâ rûhi",[1046] "bi-niyeti",[1047] "ehdeytü ecrahu li-…",[1048] "… için vakf eylemiştir"[1049] ve benzeri ifadeler kullanılır. Vâkıflar elde ettikleri sevabı Resûlullah'ın,[1050] babalarının,[1051] anne-babalarının,[1052] evlatlarının,[1053] ehl-i imanın,[1054] Âdem Peygamberden ahir zamana kadar olan ehli imanın[1055] ve kendilerinin[1056] ruhlarına bağışlamışlardır. Bu vakıf sebebi de yukarıdakiler gibi kişinin kendisi adına veya kendisi dışında olanlar adına "dua" kabilinden yine temellerini İslâm'ın ana kaynaklarından alan uygulamaların nüshalara yansıyan boyutudur. Bu manada bazı vakıf kayıtlarının tıpkı bir hatim veya Kur'an hatim duasını andırdığı görülmektedir. Mesela Seyyid İsmail Sadık Kemal, yazdığı vakıf kaydında sevabını hediye ettiği kişilerin adını da zikretmiştir. Saydığı kişiler babası Mehmed Vecîhî Paşa annesi Müslime Hanım ve kızı Şerife Hanım'dır.[1057] Kitabını Düğümlü Baba Tekkesine vakfeden Seyyid İsmail Sadık Kemal de vefatından sonra aynı tekkenin bahçesinde defnedilmiştir.[1058]

Vâkıfların müstakbel okurlarına seslendikleri bölümdeki verilerden de vakıf sebebi hakkında yorum yapılabilir. Ayşe Hanım vakfının sonuna eklediği "Bunu eyledim vakf yâdgâr olmak içün/

[1043] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1005, IIa, 1a.

[1044] Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 304a.

[1045] Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 1a.

[1046] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006049, 1a.

[1047] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 890, 1a.

[1048] Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00088, 1a.

[1049] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00443, 17a.

[1050] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1005, IIa, 1a.

[1051] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 890, 1a.

[1052] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00443, 17a.

[1053] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006049, 1a.

[1054] Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 304a.

[1055] Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 1a.

[1056] Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 304a.

[1057] "…ehdeytü ecrahû li-ervâhi vâlideyni ve bintî el-hâc Mehmed Salih Vecîhî Paşa ve'l-hâce Müslime Hanım ve Şerîfe Hanım rahmetüllâhu te'âlâ 'aleyhim ecma'în…" Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00088, 1a.

[1058] http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kemal-pasa-ismail-sadik-kemal Erişim Tarihi: 28.11.2021

okuyanın bir duâ‘ kılmak içün” şeklindeki beyitte vakıf amacını açıklamıştır.[1059] O, vakfı sayesinde ölümünden sonra da anılmayı ve kendisini dua edilmesini istemektedir. Vâkıfların bir başka amacı da vakfettikleri kitaptan insanların faydalanmasıdır. Buna dair bilgilere genellikle mevkûfun aleyh ve vakıf şartlarında yer verilir. Örneğin; Hacı Mehmed, *Mebârik*'i Isparta'daki ilim taliplerine vakfetmiştir.[1060] İbrahim Edhem Efendi de okunması ve mütalaa edilmesi şartıyla vakfetmiştir.[1061] Her iki kayıtta da açık bir vakıf sebebi yazmasa da insanların faydalanmasının ve ilim ortamının canlılığının devam etmesinin amaçlandığı açıktır.

3. Vakfedilen Eser ve Müellifine Dair Bilgiler

Vakıf kaydında değinilen ögelerden biri de “vakfedilen eser ve eserin müellifine dair bilgiler”dir. *Mebârik* vakıf kayıtlarının %50'sinde *Mebârik*'ten isim ya da zamir kullanımıyla bahsedilmiş, bu kayıtların da 24 tanesinde ise *Mebârik*'in adı geçmiştir. Diğer kayıt türlerinde olduğu gibi vakıf kaydı yazarları da kayıtlarında *Mebârik*'ten farklı şekillerde bahsetmişlerdir. Bazıları *Mebârik*'e sadece bir zamirle atıf yapmakla yetinirken[1062] “hâzâ kitâb”,[1063] “hâze'l-kitâb”,[1064] “hâzihi'l-kitâb”,[1065] “hâze'l-mücelled”[1066] “bu kitâb”,[1067] “işbu kitâb”,[1068] ifadelerinden birini kullananlar da vardır. Kimileri ise kitap

[1059] Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 965, IIb.

[1060] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 1a.

[1061] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B17710, 1a.

[1062] “vekafehû…” Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000000522, 1a.

[1063] “…hâzâ kitâb…” Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 890, Ia.

[1064] “…hâze'l-kitâb…” Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 824, 1a.

[1065] “…hâzihi'l-kitâb…” Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, 1a.

[1066] “…hâze'l-mücelled…” Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1675-1, 2a.

[1067] “…bu kitâbı…” Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00031, 1a

[1068] “…İşbu kitâbı…” Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1006, 1a.

ve nüsha ifadelerinden sonra "şerîf",[1069] "müstetâb",[1070] "mübârek"[1071] gibi yüceltici sıfatları tek başına veya birkaçı birlikte olacak şekilde kullanmışlardır. [1072]

Vakıf kayıtlarında geçen kitap isimleri arasında en kapsamlısı *Şerhu Meşârik* el-müsemma *bi'l-Mebârik li'l-Mevla İbn Melek* rahimehullâhu te'âlâ'dır.[1073] *Mebâriku'l-ezhâr*[1074] ve *Ezhâr-ı şerîf* [1075] kayıtları dışındaki vakıf kayıtlarındaki eser isimlerinde *Mebârik* anılmamıştır. İbn Melek, *İbni Melek,*[1076] *İbn Melek li'l-Meşârik,*[1077] *İbn Melek 'ale'l-Meşârik,*[1078] *Meşârik şerif şerhi İbn Melek,*[1079] *İbn Melek şerhi Meşârik*[1080] kayıtlarında *Mebârik*'in adı; *Şerhu'l-Meşârik li'bni'l-Melek,*[1081] kaydında da müellifi

[1069] "…hâzihi'n-nüshati'ş-şerîfe…" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1097, 1a.

[1070] "…hâze'l-kitâbe'l-müstetâb…" Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 147, IIa.

[1071] "…hâze'l-kitâbe'l-mübârek…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6596, 1a.

[1072] "…hâzihi'n-nüshate'ş-şerîfete'l-mübâreke…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 961, 1a; "…hâzihî'n-nüshate'l-mübârekete'l-meymûnete…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002287, 1a.

[1073] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00443, 1a.

[1074] "…hâze'l-kitâbe'l-müstetâbe'l-müsemmâ bi-*Mebâriki'l-ezhâr*…" Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1236, 1a.

[1075] "…İş bu kitâb *Ezhâr-ı şerîf*…" Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 965, IIb.

[1076] "…hâzihi'n-nüshate'ş-şerîfete'l-müsemmâte *bi'bni Melek*…" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 144, 1a; "…hâze'l-İbni Melek…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002240, 1a; "…İbn Melek kitâbı…" Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00530, 1a.

[1077] "…*İbn Melek li'l Meşarik*…" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat Müzesi, 60 Mü 120, 1b; "…hâze'l-kitâb el-müstemi' bi*'bni'l-Melek li'l-Meşâriki'ş-şerîf*…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 779, Ib.

[1078] "…hâzihî'n-nüshate'l-mübârekete'l-meymûnete'l-müsemmâte bi'*bni Melek 'alâ Meşâriki'l-envâr* …" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002287, 1a; "…hâze'l-kitâbe'l-müsemmâ *İbn Melek 'ale'l-Meşârik*…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 00138, 1a; "…*İbn Melek 'ale'l-Meşâriki'ş-şerîf* …" Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 00139, 1a.

[1079] "…*Meşârik şerîf şerhi İbn Melek*…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2414, 1a.

[1080] "…hâze'l-kitâbe'l-müsemmâ bi'*bni Melek şerhi Meşârik*…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 1a.

[1081] "…bu *şerhi Meşârik şerîf li'bni Melek* nüsha-i şerîfe…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1130, 1b; "…hâze'l-kitâb el-müsemmâ bi-*şerhi'l-Meşârik li'bni Melek*…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 320, 1a.

olarak anılmıştır. *Mebârik*'ten hem *Mebârik*'i hem de İbn Melek'i anmaksızın *Şerhu'l-Meşârik*[1082] şeklinde bahsedenler de vardır. Bir kayıt da *el-Meşârik fi şerhi'l-Mebârik* şeklinde hatalı yazılmıştır.[1083]

Yukarıda da görüldüğü üzere vakıf kayıtlarında *Mebârik*'in adı çoğunlukla geçmez. Buna karşın Manisa İl Halk Kütüphanesi 253 nolu nüshadaki Yunus b. Yusuf'un vakıf kaydı adeta bir vakfiye metnine benzer. Bu kayıtta sadece *Mebârik*'in adı değil onunla vakfedilen tüm eserlerin adları sıralanmıştır. Kitap kültürü çalışmaları için önemli bir veri olduğu düşünülen kayıt aşağıdaki gibidir:

"Elhamdülillâhi'l-Bâkî ve mâ sivâhû fân el-Kayyûme'llezî leyse lehû fân ve efdalu't-tahiyyeti ve't-teslîmu 'alâ Muhammedin mubtıli'l-evsân ve 'alâ âlihî ve eshâbihî ve men tebi'ahum bi-ihsân emmâ ba'd feinne mefhara'l-'ulemâi ve'l-müderrisîn ve müfte'l-İslâm ve'l-müslimîn Yunus b. Yusuf kad vekafe hâzihi'l-kütübe'l-med'uvvete bi'*bni Melek fi şerhi'l-Meşârik* ve *el-Mesâbih* ve *Hâşiyeti Şeyhzâde li-tefsîri'l-Kâdı* ve *Hidâye* ve *Kâfi mine'l-ahar* ve *Minhâci'il-'âbidîn li'l-Gazâlî* ve *Munkız li'l-Gazâlî* eydan ve *Muğnî fi'l-usûl* ve *Mutavvel* ve *Muhtasar li't-Telhîs* ve *Hâşiyeti'l-Metâli* me'a *Şerhihî* ve *Câmi' li'l-Kâfiye* ve *Lugati'l-Halîmî mine'l-Fers* ve *Vikâye* ve *Sekkakî* ve *Şerh-i Miftâh* ve *Kavâid me'a Mukaddimeti'l-Cezerî* ve *Kasîdeti [el-]Bürde* ve *Ta'lîmi'l-Müte'allim* ve *Tenkîhi'l- Usul* ve *Dîbâceti Şerh me'a Mu'rib, Avâmil* ve *Metni Ferâiz* ve *Elfâzi'l-Küfür* ve *Metni Ahsıkesî* ve *Şerhihî* ? ve *Molla Ahi Şerh-i Sadri'ş-Şerî'a* ve *Kâdı Hân* ve *Şerh-i Menâr li'bni Melek* ve *Tevzîh* ve *Tarîkat-ı Muhammediye mea Resâili Mehmed Çelebî* ve *Eflatun* Cengî, ve *Sarf* ve *diğer Sarf* ve metni *Menâr* ve *Amme cüzü Tefsîri* ve *Hâşiyeti Suğra* ve *Şerhi Kutbiddîn* ve *Isfahânî mea Mes'ûd ve ?* ve *Şerh-i Muğni* ? ve hızâneti ? ve menasik 'alâ ebnâihî ve ebnâ ebnâihî ve ebnâi ebnâi ebnâihî batnen ba'de batnin ve karnen ba'de karnin fein inkarazû felem yebka minhum ehadün yekûnü vakfen 'alâ ebnâi benâtihî 'ale't-tertîbi'l-mezkûr fein inkarazû yekûnü vakfen 'alâ ebnâi talikâtihî 'ale't-tertîbi's-sâbık fein inkarazû yekûnü vakfen 'alâ eslâhi'l-'ulemâi ve şerata et-tevliyete li-eslâhi ebnâihî 'ale't-tertîbi'l-mezkûr ve ba'de'l-inkirâz li-eslâhi'l-'ulemâi vakfen sahîhan şer'iyyen habesen ? lâ yubâ'e ve lâ yuhebe ve lâ yürhene ve lâ yûrese ve men beddelehû feinnemâ ismuhû 'ale-llezîne yübeddilûnehû temme 'adedu'l-mücelledât seb'a ve selâsûn"[1084]

[1082]"…*Şerhi Meşârik*…" Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1450, ön kapak içi; "…hâze'l-mücelled el-müsemmâ bi-*şerhi'l-Meşârik*…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3363, 1b; "…hâzihi'l-kitâbe'l-müsemmâ bi-*şerhi'l-Meşârik*…" Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80, XIIa; "…hâzâ kitâbu *Meşârik Şerîf*…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2392, 1a.

[1083] "…el-kitâbe'l-müsemmâ bi'l-*Meşârik fi şerhi'l-Mebârik*…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006049, 1a.

[1084] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 253, 1a.

4. Vakıf Şartlarına Dair Bilgiler

Vakıf kayıtlarının bir diğer unsuru ise "vâkıfların belirlediği şartlar"dır. Vakıf şartları kayıtlarda "bi-şartı",[1085] "şerata en"[1086] "bi-haysü",[1087] "üzere şart eyledim"[1088] gibi kalıplarla yazılırlar. Bazı vakıf şartlarıyla vakıf kayıtlarında sıkça karşılaşılırken bazıları vâkıfa özgüdür. En sık karşılaşılan vakıf şartı, satılmaz ve rehin verilmez anlamındaki "lâ yübâ'e ve lâ yurhene"dir.[1089] Bu kalıba ilave olarak ya da tek başına şu şartlar da kullanılır: Hibe edilmez anlamında "lâ yühebe",[1090] miras bırakılmaz anlamında "lâ yürase",[1091] değiştirilmez anlamında "lâ yübeddele",[1092] mülk edinilmez anlamında "lâ yümleke",[1093] satın alınmaz anlamında "lâ yüşterâ'"[1094] ödünç verilmez anlamında "lâ yü'ârâ".[1095]

Vâkıfların şartlarından bir diğeri de vakıftan faydalanmak isteyenlerin engellenmemesidir.[1096] Kimi vâkıflar da vakıflarından faydalanmak isteyenlerin engellenmemesi aynı zamanda vakıflarının da korunabilmesi için istifade şartları belirlemiştir. Hacı Mehmed b. eş-şeyh Habib Mehmed b. eş-şeyh Pîr Mehmed, kaydının diğer ögelerindeki ince eleyip sık dokuyan tavrını burada da gösterir ve vera sahibi ahireti dünyaya tercih etmiş kişilerin vakfından istifaden mahrum edilmeyerek kitaptan

[1085] Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 144/01, 2a.

[1086] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1236, 1a.

[1087] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1236, 1a.

[1088] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1005, IIa, 1a.

[1089] Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 143, 1a; Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1097, 1a;

[1090] Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00255, 1a; Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 00138, 1a; Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1236, 1a.

[1091] Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 00138, 1a; Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 00118, 1a

[1092] Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 00138, 1a; Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 11301, 1a

[1093] Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00255, 1a

[1094] Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000008213, 1a; Süleymaniye Kütüphanesi, Muğla Hoca Mustafa Efendi, 00296, 1a; Tire Necippaşa Kütüphanesi, Diğer Vakıf, 98, 1a.

[1095] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120, 1a

[1096] "…şarata en lâ mene'a mine'l-müstefidîne…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000000522, 1a; "…en lâ yümna' en-nâzır 'ani'l-intifa'…" Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1675-1, 2a; "…en lâ yümna' mine't-tâlibîn…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6596, 1a; "…her kim ki bu kitapları her kim ellerse veya okursa bir kimse mani olmasın…" Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, 00358, 1a.

faydalanabilmeleri için mütevellinin adil kişiler huzurunda tutanak tutmasını ister. Endişesi hem kitabın zayi olması hem de kitaptan istifadenin engellenmesidir.[1097]

Kimi vâkıflar da rehin karşılığında kitabın vakıf mekânından çıkarılmasına izin vermişlerdir. Kitabı isteyen kişinin kitaptan faydalanmaya ehil olması şartıyla Hacı Hafız Mehmed el-Kâri Boluvî Hüseyin Efendizâde'nin belirlediği rehin miktarı kitabın fiyatına denktir.[1098] Şeyhülislam Esad Efendi muteber ve kavi bir rehin,[1099] Süleyman Efendi b. Halil Efendi ise rehinle birlikte kefil şartı getirmiştir.[1100]

Reisü'l-küttâb Mustafa b. Mehmed ise kitabı okumak isteyenlerin tek başına bir odada okumalarını daha derin okuma için ödünç almak isteyenlere ise servet sahibi bir kefil, mütevelli ve nâzırların bilgisi dahilinde üç dört günlüğüne verilmesini şart koşmuştur. İstinsah için isteyenlerden de kefil ve rehin talep etmiştir.[1101] Mehmed Ispartevî Mısrî, kitabın tamamının yerinden çıkarılmasına müsaade etmeyip dörder sayfa halinde çıkarılmasını istemiştir.[1102] Mehmed b. Ahmed ise tam aksine kitabın parçalanmasını ve bölüm bölüm verilmesini yasaklamıştır.[1103] Sabık Şeyhülislam Abdurrahim Efendi b. Mehmed Efendi de vakfının istinsah için hilim sahibi olanlara verilmesini istemiştir.[1104] Bu kayıt, *Mebârik*'in istinsahında faydalanılan nüshaların arasında vakıf nüshalarının da olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

[1097] "…lâ yümna' min ehli's-salâh ve hüve'l-'âlimu'l-veri' el-me'rîz 'ani'd-dünya el-mukâbil 'ale'l-âhırati yesellemehu el-mütevellî iyyahû li'lintifâ'i bi-mahdari mine'l-'udûl havfen 'ani'z-ziyâi …" Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00255, 1a.

[1098] "…ve şerata en lâ yührac minhû illâ bi-rehnin şey'in yüsâvi kıymeti hâze'l-kitâb ba'de in kâne't-tâlibe ehlen li-isti'mâlihî…" Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1236, 1a.

[1099] "…bi-şartı en lâ yuta' illâ bi-rehnin kaviyy yu'teber fî hâze'l-kitâb…" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140, 1a.

[1100] "…bi-şartı en lâ yu'tâ illâ bi-rehnin ve kefîlin…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000004084, Ia.

[1101] "…ahardan bir ehli kimesne isti'âre eyler ise mücerred bir mahalde mutâle'a ve tefhîmi içün olduğu halde kefîl-i ? ve mütevellî ve nâzırların mu'arrefetleri ile yalnız üç dört güne değin i'âre olub ba'dehu ahz ve mahalline vaz' oluna ve istinsâh içün isti'âre olunduğu surette kefîl ve rehn ile verile…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, 1a

[1102] "…ve lâ yehruce min mahallihî kâmilen bel yehruc erbe'ate kerâdîs in ehtece ileyhî…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 1a.

[1103] "…ve la yüta' illâ bi'r-rehnin ve'l-kefîl ve lâ yüfekke ve lâ yükerres ve lâ yüta' kürrasen…" Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1675-1, 2a.

[1104] "…ve yestensehahû men yedûmu'l-hilm bi-rızâihî te'âlâ…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1004, 1a.

Kimi vâkıfların gönlü vakfettikleri kitabın okuyucuya ulaşmadan kütüphane raflarında kalmasına razı olmamış, vakıf şartlarına kitabın okunması şartını eklemişlerdir. İbrahim Edhem Efendi b. İsmail es-Samsunî, kitabını Solak Cami bitişiğindeki medreseye okunma ve mütalaa edilme şartıyla vakfetmiştir.[1105] Mustafa b. Mehmed ise kitabını mütalaa ve faydalanmak isteyenlere ders yaptırılması şartıyla Göl köyündeki mescide, caminin imam hatibine ve mektebin sıbyan muallimine vakfetmiştir.[1106] Kaydından ismi silinmiş bir vâkıf da Ürgüp'te inşa ettirdiği medreseye vakfettiği kitabı müderrisin okuma ve okutmasını şart koşmuştur.[1107] Bu kayıtlardan, *Mebârik*'in okuma ve okutulma eyleminin sadece medreselerde müfredat gereği, camilerde ise gönüllü grupların bir araya gelmesiyle olmadığı vâkıfların isteği üzere de okunduğu ve okutulduğu anlaşılmaktadır. *Mebârik*'in okutulmak üzere köy mescitlerine dahi vakfedilmiş olması, tanınırlığını ve yaygınlığını gösterir.

Bazı vâkıflar mekâna dair de şartlar belirleyerek vakfedilen kitabın vakıf yerinden alınıp geri getirilmemesini veya başka şekilde zayi olmasını önlemeyi amaçlamışlardır. Örneğin Beyazıt B1005 nüshası Galata Dâru'l-hadîsinde hıfz olunacak,[1108] Bölge Yazma Eserler BY0000005894 nüshası Zinciriyye Medresesine,[1109] Yozgat 138 nüshası ise Medrese Kütüphanesine[1110] konulacaktır. Bazı vâkıflar da vakfettikleri kitabın belirledikleri mekândan dışarı çıkarılmamasını şart koşmuşlardır. Örneğin DİB 4885 konulduğu kütüphaneden,[1111] DİB 919 içinde bulunduğu odadan,[1112] Çorlulu Ali Paşa

[1105] "…bi-şarti en yukra' ve yutâli'a ve en lâ yühraca min medresetin el-kâin bi'ttisâli Câmi'-i Solak Sinan illâ bi-kefîlin kaviyyin…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B17710, 1a.

[1106] "…Kastamoni civarında Göl kazasında nefs Göl diye tabir olunan karyede vâki' mescide ve inşallâh te'âlâ mescide'l-câmi' imâm ve hatîb olub ve mektebinde mu'allim-i sıbyan olanların mutâle'a ve intifâ'aları ve müstefîdlere ta'lîm ve tefhîm eylemelerini şart eyledim…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, 1a.

[1107] "kad vekaftü hâze'l-kitâb bi-şartı en tekûne mahfûzan fî yedi'l-müderris bi-medreseti'lletî beneytühâ bi-kasabati Ürgüb ve yükrie ve yu'allime'l-müderrisü'l-mezkûr…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 22, 1a.

[1108] "…Galatada dâru'l-hadîsde hıfz olunmak üzere şart eyledim…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1005, IIa, 1a.

[1109] "…veda'ahû fi'l-medreseti'l-mersûmeti…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005894, 1a.

[1110] "…bi-şartı en yeda'a bi-kütübhânei medrese-i?..." Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 00138, 1a.

[1111] "…li-ved'i kütübhâneti'ş-şerîfe bi-en lâ teherrace.." Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4885, 1a.

[1112] "…en lâ yührac 'an hücretihî…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 1a.

118 ise vakfedilen kitapların muhafazası için vâkıfın belirlediği yerden çıkarılmayacak[1113] Beyazıt B17710 nüshası da Solak Sinan Cami bitişiğindeki medreseden kefil olmaksızın çıkarılmayacaktır.[1114]

Vâkıflar, vakıflarından kimlerin yararlanacağına ve mütevellinin kim olacağına da vakıf şartlarında değinmişlerdir. Bu ikisi, her zaman vakıf şartları arasında sayılmayıp ayrıca dile getirildikleri için vakıf kayıtlarının iki ayrı ögesi olarak ayrıca incelenecektir.

5. Mevkûfun Aleyh Hakkında Bilgiler ve Dua

Vakıf kayıtlarının bir diğer ögesi "vakıftan yararlanabileceklere yani mevkûfun aleyhe dair bilgiler"dir. Mevkûfun aleyh, vâkıfın kendisi olabilmektedir.[1115] "Vakf 'ale'n-nefs" yani kişinin mevkûfun aleyh olarak kendisini belirlemesinin caiz olup olmadığı ihtilaflı bir mesele olsa da Osmanlı'da caiz görülmüş ve uygulanmıştır.[1116] Bu tür kayıtlarda vakfın tasarrufu vâkıfın ölümünden sonra soyundan gelenlere[1117] ve nesli tükenirse de vâkıfın belirlediği şartlara sahip olanlara geçer. Seyyid Sinan el-Karahisarî, nesli tükenirse *Mebârik*'i anlayabilecek ve bu işe muktedir bir âlimin mevkûfun aleyh olmasını şart koşmuştur.[1118] Seyyid Süleyman Efendi b. Mustafa Efendi'nin kızı Emine ise vefatından sonra soyundan gelenler arasında her nesilde en zahid, en reşit, en salih ve en bilgili evlatlarının mevkûfun aleyh olmasını şart koşmuştur.[1119] Vâkıf kendisini zikretmeden de ailesinden olan

[1113] "…lâ yührac fi'l-hücrati'lletî 'ayyenehâ hazratü'l-vâkıf li-hıfzı'l-kütübi'l-mevkûfeti…" Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 00118, 1a.

[1114] "…ve en lâ yühraca min medresetin el-kâin bi'ttisali Câmi'-i Solak Sinan illâ bi-kefîlin kaviyyin…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B17710, 1a.

[1115] "kad vekaftü li-nefsî el-emmârati…" Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 754, 1b; "vekafe hâze'l-kitâbe'ş-şerîf sâhibuhû … fî hâli hayâtihî ve nefâzi tasarrufâtihî…" Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 12, 1a; "kad vekaftü … ve't-tasarrufu lî…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 1a; "vekafe… tevliyetühû et-tasarrufu lehû mâ dâme hayyen…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 304a.

[1116] Bu konuda daha detaylı bilgi için bk. Münir Yaşar KAYA, "İslâm Vakıf Hukukunda Mevkûfun Aleyhte Bulunması Gereken Şartlar Açısından "Vakf Ale'n-Nefs" Meselesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* /28 (2016), 435-454.

[1117] "vekafe hâze'l-kitâbe'ş-şerîf sâhibuhû … fî hâli hayâtihî ve nefâzi tasarrufâtihî vekafe'l-evlâd karnen ba'de karnin…" Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 12, 1a;

[1118] "kad vekaftü … ve't-tasarrufu lî ve li-evlâdî ve li-evlâdi evlâdî ve ba'de inkırâzihim ile'l-'ulemâi'llezîne kadderû 'alâ istihrâci meânihî…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 1a; "vekafe… tevliyetühû et-tasarrufu lehû mâ dâme hayyen ve ba'dehu li-evlâdihî ve ba'dehâ li-ehli'llezî yekûnû kâdiru'l-istihrâci me'anihî" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 304a.

[1119] "kad vekaftü li-nefsi'l-emmârati ve li-ezhed ve erşed ve eslah ve e'lem evlâdî ve evlâdi evlâdi evlâdi evlâdi evlâdi evlâdî ila yevmit-tenâd…" Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 754, 1b.

kişileri mevkûfun aleyh olarak belirtebilir. Şeyh İsmail Efendi iki oğlunu,[1120] Nurullah b. Nurullah çocuklarını onlardan sonra da Alâeddin Medresesinde bulunacak torunlarını[1121] mevkûfun aleyh olarak belirlemiştir. Bakırlı Emir İmamzâde Hacı Mustafa Efendi, Pederi Mustafa Efendi'nin ruhu için vakfettiği *Mebârik*'in mevkûfun aleyhini kıyamete değin çocuklarının çocukları olacak şekilde belirlemiştir.[1122] Molla Ali Adanevî, vakıf kaydına mevkûfun aleyh olmaya ehil evladı yoksa bu işin şehirdeki yabancılara geçmesini, [1123] Hacı Mehmed de batnen, karnen ve neslen asıl fer' olmak üzere erkek evlatlarının nesli tükenmesi durumunda miras sıralamasına göre akrabalarının, onların da soyu tükenirse ilim bakımından en ehil olan ve ahireti dünyaya tercih eden birinin mevkûfun aleyh olmasını kaydetmiştir.[1124]

Mevkûfun aleyh olmanın tek yolu vâkıfa kan bağıyla bağlı olmak değildir. Kimi vâkıflar, *Mebârik*'in mütalaasını yapabilecekleri,[1125] *Mebârik*'i okuyacakları,[1126] *Mebârik*'ten istifade edebilecekleri[1127] mevkûfun aleyh olarak belirtmiştir. Kimileri de belirli bölgedeki kişileri mevkûfun aleyh olarak zikretmiştir. Hacı Mustafa Ağa Kara Osmanzâde, Manisa'nın Yaya köyündekilerin faydalanması için kitabını vakfetmiştir. Hacı Mehmed, Isparta Abdi Cami dolabına koyduğu kitabının mevkûfun aleyhini Isparta'daki talebeler,[1128] Şeyhülislam Sadeddin Mehmed Esad da Ayasofya Cami

[1120] vekafe hâze'l-mücelled el-müsemmâ bi-*Şerhi'l-Meşârik*… eş-şeyh İsmail Efendi 'alâ ibneyhî…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3363, 1b.

[1121] "vekafehû Nûrullah b. Nûrullah ilâ evlâdihî sümme limâ evlâdi evlâdihi's-sâkin bi-medreseti Alaaddin…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000000522, 1a.

[1122] "Bakırlı Emir İmamzâde Hacı Mustafa Efendi bi-niyyeti Pederi Mustafa Efendi ruhiçün hassaten li-rıdâillâhi te'âlâ ve talaben li-merdâtillâhi … bi-şartı en yekûne evlâdehû ilâ evlâdihî mütekarzan ilâ ahiri'd-dehr en e'ûze billâhi…" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 890, 1a.

[1123] "vekafe molla Ali el-Adanevî li-evlâdihi'l-ehliyyeti ve in lem yekûn fe-fi'l-ecânibi ehli'l-medîneti…" Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 12, Ia.

[1124] "…'alâ evlâdi'z-zukûr ve evlâdi evlâdî bi'ş-şartı'l-mezbûr batnen ba'de batnin ve karnen ba'de karnin ve neslen ba'de neslin ve ferğan ba'de aslin fein inkarazû ve lem yebka vâhidun minhum e'ûzü billâh min zâlike 'alâ ekrabi verasetî mine'n-nesebi bi-tertîbi'l-irsi feba'de inkırâzihim 'alâ men hüve eslahû 'ilmen ellezîne ve hüm ellezîne yûrisûne'l-âhırate 'ale'd-dünya…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00255, 1a.

[1125] "…'alâ müstehakkîne li-mutâli'ati…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175, 1a; "…li-men tâle'ahâ ve istefâ'de mine'l-'ibâd…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003936, 1a.

[1126] "…'alâ men yekrauhû min ehli'l-istihkak…" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, 1a.

[1127] "…'alâ men kadera isti'mâlehû…" Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi, 44 Dar 510, 1a; "…li-men tâle'ahâ ve istefâde mine'l-'ibâd…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003936, 1a.

[1128] "…li-tâlibi'l-'ilm bi-medîneti Isparta ve mahalli makarrihî fî dolâbi'l-cedîd ellezî enşee'l-vâkıf fî Câmi'i Abdi bi-Medîneti'l-mezkûr…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 1a.

dolabına koyduğu kitabının mevkûfun aleyhini ulema ve salih talebeler olarak belirlemiştir.[1129] Ali Efendi Medresesinin müderrishanesine vakfedilen 60 Mü 120 numaralı nüshanın mevkûfun aleyhi medrese müderrisleridir.[1130]

Kimi vâkıflar da ismini açıkça zikrettikleri kişileri mevkûfun aleyh olarak belirlemiştir. Şeyh Ahmed, Abdulbenna Efendi Nakşibendî'nin müridlerini,[1131] Uzun İbrahimoğlu Muhammed ve Zeyneb bnt Fatıma ise Ali Efendi, Ali Efendi'nin evlatlarını ve arkadaşlarını, [1132] Mehmed b. Hüseyin Eleklî de Mustafa Efendi ve onun evlatlarının evlatlarını[1133] mevkûfun aleyh olarak belirlemiştir. Vakıf kaydında "arkadaş"lardan bahsedilmesine çok sık tesadüf edilmez. Şeyh İshak b. Abdürrezzak 53 kitabı için hazırladığı vakfiyesinde vakfının mevkûfun aleyhi olarak kendisini, çocuklarını ve arkadaşlarından okumaya layık olanları da saymıştır.[1134] Bu iki örnek yaygın olmasa da vâkıflar arasında böyle bir uygulamanın varlığına delalet eder.

6. Mütevelliye Dair Bilgiler ve Dua

Yazma eserlere düşülen vakıf kayıtlarında belirtilen ögelerden biri de "mütevelliye[1135] dair bilgiler"dir. Kimi vâkıflar, vakıf kayıtlarında kimlerin mütevelli olmasını istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca bazı vakıf kayıtlarında geçen nazır kelimesi mütevelliyle eş anlamda kullanılmış olmalıdır.[1136]

[1129] "…'alâ tullâbi sulehâ el-'ulemâi fî Câmi'i Ayasofya fihî…" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140, 1a.

[1130] "Nısfı İbn Melek li'l-Meşârik vukife müderrishâne-i Ali Efendi limen kâne müderrisen lihâze'l-medrese" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat Müzesi, 60 Mü 120, 1b.

[1131] "…es-sulehâi Abdulbenna Efendi en-Nakşibendî…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 320, 1a.

[1132] "vekafe hâze'l-kitâb Uzun İbrahimoğlu Muhammed ve Zeyneb binti Fatıma li-Ali Efendi ve li-evlâdihî ve akrânihî…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 825, 1a.

[1133] "Mustafa Efendi'ye ve evlâdı evlâdiyyeti meşrûta olmak üzere vakf-ı mu'teber ve habsi muhalled eyledim … fe-ene'l-fakîr el-hakîr Mehmed b. Hüseyin Eleklî" Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi, 11041, Ia.

[1134] Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler*, 174.

[1135] Vakıf işlerini idare ve rü'yet etmek üzere tâyin olunan zattır. https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu#dic15 Erişim Tarihi: 29.11.2021.

[1136] "NAZIR: Görüp gözeten demektir. Vakıf ıstılâhında, mütevellî manâsında kullanıldığı gibi mütevellînin tasarrufatına nezâret etmek üzere, vakıf tarafından veya hakim tarafından tâyin olunan zattır... Bazı memleketlerde nazır mütevellî manasında müsta'meldir…" https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu#dic15 Erişim Tarihi: 29.11.2021.

Mütevelli tayini mevkûfun aleyh seçimine benzer. Vâkıfların kimisi kendisini mütevelli tayin edip ölümünden sonra bu görevi kimin devralacağını belirtmiştir. Ali b. Mustafa, kendisinden sonra varislerinden muallim olanı yoksa Reisu'l-kadı, Reisu'l-muallim ya da kütüphanenin olduğu beldede yaşayan müteallim birini mütevelli tayin etmiştir.[1137] Hacı Osman Efendi el-Çelebî b. Ali de kendisinden sonra Koyun Yusuf Mahallesi Camisinin hatibini mütevelli olarak belirtmiştir.[1138]

Hacı Halil'in oğulları Hacı Abdullah ve Hacı Yusuf da vefatlarından sonra Camiu'l-kebir'de bulunan dolaba konulmasını istedikleri vakıflarının mütevellisi olarak Abdülkerim'in oğlunu eğer yoksa Bekir'i o da yoksa Mehmed'i belirlemişlerdir.[1139] Seyyid Sinan Karahisarî'nin mevkûfun aleyh için belirttiği şartla mütevelli şartı aynıdır. O, önce kendini ardından kendi neslini ve neslinin inkırazından sonra da *Mebârik*'i anlayabilecek bu işe muktedir ulemayı mütevelli tayin eder.[1140] Alaaddin b. Hacı Yunus ise kendisinden sonra neslinden cahil olanların mütevelli olmasına izin vermez. Mütevelli olacaklar *Mebârik*'in içindekileri anlayacak seviyede âlim olmalıdır aksi halde "ümmetin ulemasından" en uygunu mütevelli olacaktır.[1141]

Hacı Mehmed b. Şeyh Habib Mehmed b. Şeyh Pîr Mehmed, mevkûfun aleyh için belirlediği şartları daha sıkı tutarak mütevelli için de zikretmiştir. Kendi vefatından sonra evlatlarının en reşit ve uygun olanlarını eğer yoksa miras bağı olanlar arasında en uygun olanları eğer yoksa dini konularda ilim bakımından uygun olanları mütevelli tayin eder. İlim ehli arasında uygun olan kimse kalmamışsa

[1137] "…feli-ye'huz hâze'l-kitâb mütevelliyen ve lâ vâris ve in lem yûced ehl kezâlik fe-fevveza ilâ reîsi'l-kâdî me'a reîsi'l-mu'allimîn ve'l-müte'allimîni's-sâkinîne fî beldeti li-vadi' kütübhâneti'ş-şerîfe…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4885, 1a.

[1138] "…fekad vekafe hâze'l-kitâb el-Çelebi a'ni Hacı Osman Efendi b. Ali tağmedehullâhu… ve şarata el-hâfızıyyeti ve'n-nâzıriyye li-Osman Çelebi b. Ali gafara lehuma'llâhu'l-Meliki'l..... sümme ba'de vefâtihî şarata el-hafiziyyete'l-mezbûrete ve'n-nâzıriyyete'l-mezkûrate li-külli men yekûnü hâtiben fî-Câmi'i mahalleyi Koyun Yusuf…" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00443,17a.

[1139] "…şeratâ li-tevellihî li-enfüsihima'l-nefsiyyeti mâ dâmet er-ruh bihimâ eniîe ba'dehumâ ye'udu ila'l-kütübhâne-i el-vâkı'a fî Câmi'i'l-kebîr hasebi vasıyyetihimâ bi-haysü yekûnü el-intifa' lehû fîhâ ve lâ yührac minhâ ve min ba'dehimâ tekûnu et-tevliyetü li'bni Abdilkerim ve lâ Bekir ve ve lâ Mehmed…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006049, 1a.

[1140] "kad vekaftü … ve't-tâliyetehû … lî ve li-evlâdî ve li-evlâdi evlâdî ve ba'de inkırâzihim ile'l-'ulemâi'llezîne kaddera ve a'la istihrâc me'ânihî…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 1a; "vekafe… tevliyetühû et-tasarrufu lehû mâ dâme hayyen ve ba'dehû li-evlâdihî ve ba'dehâ li-ehli'llezî yekûnü kâdiru'l-istihrâci me'ânihî" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, 304a.

[1141] "…li-rûhihî fî hâli hayâtihî ve nefâzi tasarrufâtihî vekafe'l-evlâd karnen ba'de karnin li-yekûne't-tevliyete lehum ba'de irtihâli vâkıfihî mine'd-dünyâ illâ el-cehliyye minhum mâ dâme el-'âlim mevcûden minhum ve yekûnu 'indehum yete'arrafuûe? fihî et-te'allüm ve't-ta'lim sümme men yeliyehû kezâlike ilâ âhiri'd-dehri ve'l-ezman ve ba'de irtihâlihim mine'd-dünya fe-lieslahi 'ulemâi'l-ümmeti…" Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 12, 1a.

da mütevelli görevinin uygun biri ortaya çıkana kadar kimseye verilmemesini ancak bu sırada kitaptan faydalanmak isteyenlere de mâni olunmamasını belirtir. Devamında dünya hayatını ahirete tercih edenlerin âlim olsalar bile mütevelli tayin edilmemesini çünkü selef âlimlerinin fâcir âlimden Allah'a sığındıklarını zikreder.[1142] Baba ve dedesi şeyh olan Mehmed'in vakfın sahihliği konusunda fetvadan ziyade takvayı esas aldığı görülmektedir. Vâkıfların mütevelli seçimleri bile dönem toplumu hakkında fikir sahibi olunmasına olanak sağlamaktadır.

Kimi vâkıflar da ismini açıkça zikrettikleri kişileri mütevelli olarak belirlemiştir. Mustafa Efendi, Müftü Hacı Ali Efendi'yi vefatından sonra da bu göreve ehil olanları[1143] Hacı Ali b. Hasan ise Hacı Mehmed'i, onun vefatından sonra da neslinden uygun olanları eğer nesli tükenirse uygun olan başka bir aileyi[1144] mütevelli tayin etmiştir. Kimileri de daha genel ifadeler kullanır. Vakfettiği nüshanın aynı zamanda müstensihi olan Tokat Hisariye Medresesi müderrisi Ahmed, ifta makamında olanın mütevelli olacağını belirtmiştir.[1145]

7. Vakfın Yapıldığı Zaman ve Mekâna Dair Bilgiler

Vakıf kayıtlarında yer alan ögelerden biri de "vakfın yapıldığı zaman ve mekânına dair bilgiler"dir.

Vakıf kayıtlarında vakıf mekânının %12, vakıf zamanının ise %9,1 oranında zikredildiğine değinilmişti. İstinsah kayıtlarında istinsah zamanı bilgisine istinsah mekânı bilgisinden daha fazla yer verilirken vakıf kayıtlarında mekân bilgisi daha çok bulunmaktadır. Bir kitabın vakfedildiği tarihten

[1142] "…ce'altü et-tevliyete li-nefsî el-hakîrati mâ dümtü hayyen feba'de en teveffenî Allah el-Hayyu'l-Bâki lierşedi evlâdî ve eslahihim küllemâ tenâselû sümme li-eslahi verâsetî sümme limen hüve eslahu'l-'ilmen fî'd-dîn bi'şarti'l-mezbûr fein lem yûced el-kâdiru ve't-tâlibu bi'ktibâsi'l-'ilm fîmen ve vekaftü 'aleyhim bi't-tertîb yetevekkafu ve yü'ehharu ilâ zuhûri ehli minhum bi-şartı en lâ yühbes ve lâ yümna min ehli's-salâh ve hüve'l-'âlimu'l-veri' el-me'rîz 'ani'd-dünyâ el-mukbil 'ale'l-âhırati yüsellimühû el-mütevelli iyyahû li'lintifâ'i bi-hudûri mine'l-'udûli havfen 'ani'z-ziyâi ve lâ yuhrec min eydi'l-mevkûf 'aleyhim ilâ zemâni bi'l-inkırâz ve'l-inkıtâ'i ve lâ yüsellimi'llezîne 'âserû ed-dünyâ 'ale'l-âhirati ve in kânu 'ulemâu lienne es-selef rahimehullâhi te'âlâ kânû yete'avvezûne billâhi mine'l-fâciri'l-'alîm bi's-sünneti …" Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00255, 1a.

[1143] "…ce'ale tevliyetehâ li'l-fâzıli'l-müfti el-hâc Ali Efendi sümme men ba'dehû li-men yekûnu ehlehâ…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2414, 1a.

[1144] "…en yekûne'l-hâc Mehmed bey şer'iyyen müvelliden ve Sivasî vatanen mütevelliyen felemmâ kadallâhu te'âlâ en tekabbele ilâ evlâdehû ve evlâde evlâdihi'l-müstehak ne'ûzü billâhi en inkıraza neslehû ev lem yekûn men yestehakka intekale min neslihî ilâ men yestahikku mine'l-ecnebiyyi…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 374, 1a.

[1145] "…ce'ale't-tevliyete limen hüve fî makâmi'l-iftâ…" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 144, 1a.

ziyade nereye vakfedildiğinin daha gerekli bir bilgi olması bu durumda etkili olmuştur. Ayrıca ileride de değinileceği üzere vakıf mekânı bilgileri vakıf kayıtlarında dolaylı yollarla da olsa belirtildiği için vakıf mekânı bilgilerinin vakıf kayıtlarında %12 oranından daha fazla yer aldığı söylenebilir.

Zaman bilgisi olarak en çok yıl, sonrasında ay ve gün bilgisi zikredilmiştir. Gün adı ve vakit bilgisi yok denecek kadar azdır. Vakıf kayıtlarında da "evâhir", "evâsıt", "gurra", "selh" gibi ifadeler kullanılır. Ay adları kısaltma şeklinde[1146] yıllar iki[1147] ya da üç basamaklı[1148] yazılabilmektedir.

Mebârik vakıfları arasında en erken tarihlisi; Tokat Hisariye Medresesi müderrisi Ahmed'in 1065 yılının Zilhicce ayının başlarında (Ekim 1655) vakfettiği 60 Hk 144 nüshasıdır.[1149] En geç tarihlisi ise Bosnalı Ömer oğlu Hafız Tahir Efendi adına torunu Ahmed Efendi tarafından Bursa Orhan Kütüphanesine 6 Ağustos 1927 tarihinde vakfedildiğine dair vakıf kaydı içeren Orhan 1868 nüshasıdır.[1150]

Vakıf kayıtlarındaki mekân bilgisi ise farklı şekillerde belirtilebilir. Nüshanın ait olduğu vakfı belirtmek için yazılan kayıtlar dolaylı da olsa vakıf mekânı bilgisini içermiş olurlar. Örneğin "Hazreti Ebî Eyyûb Ensârî rada 'anhû el-Bârî civarında İbrahim Hanzâde Kütüphanesinde mevkûftur" şeklindeki vakıf kaydında vakıf yerinin İbrahim Hanzâde Kütüphanesi,[1151] "vakfun li'l-medreseti'l-Numaniyye" kaydında da Numaniye Medresesi olduğu açıktır.[1152]

Bazı vakıf kayıtlarında da vâkıflar "koymak", "bırakmak" anlamlarına gelen "veda'a" fiilini kullanarak nüshayı nereye vakfettiklerini açıklamışlardır. Mustafa b. Mesud b. Mustafa, nüshasını Kurşunî Camisinin,[1153] Seyyid Şeyh Osman Efendizâde de Nakşıbendiye Zaviyesinin Kütüphanesine koymuştur.[1154] Bazılarında da vâkıflar saklamak anlamındaki "hafeza" fiilini kullanarak vakıf mekânını

[1146] " سنة 223 في 19ر١" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, 1a.

[1147] "س ٧٦" Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000008213, 1a; "س 76" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00441, Ia.

[1148] "sene 211" Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 00138, 1a.

[1149] Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 144, 1a.

[1150] Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, Ia.

[1151] Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 00087, 236b.

[1152] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 1400, 1a.

[1153] "…veda'a fî dâri'l-kütüb fi'l-Câmi' el-Kurşunî…" Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, 00044, 1a.

[1154] "… ve veda'ahû fî kütübhâne-yi zâviye-i Nakşıbendiye…" Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 1027, 1a.

açıklamıştır.[1155] Vâkıfların vakıf mekânını belirtmek için kullandıkları ifadelere Arapça "bi"[1156] ve "fî"[1157] harfi cerleri, Farsça "der"[1158] ve "be"[1159] edatları örnek verilebilir. Türkçede de "…a vaz' olunması",[1160] "…'nın …'a vakfıdır"[1161] gibi kullanımlar vardır.

Kimi vâkıflar ise vakıf mekânını ayrıca anmayıp kendi haklarında verdikleri bilgilere referans verirler. Bu tarz kayıtlarda vâkıf önce kendi hakkında bir bilgi verir sonra da vakıf mekânı olarak buraya atıf yapar. Örneğin "…el-müderris vakte'izin bi'l-medreseti'l-mersûmeti Zinciriye ve şarata isti'mâlehû li-nefsihî mâ dâme hayyen sümme veda'ahû fi'l-medreseti'l-mersûmeti…"[1162] kaydında vâkıf önce Zinciriyye Medresesinde müderris olduğuna değinmiş sonrasında da ölümünün ardından kitabının aynı medreseye konulmasını şart koşmuştur.

Kimi vâkıflar da vakıf şartlarında vakfettikleri nüshanın çıkarılmamasını istedikleri mekânı belirtir. Burası da vakıf mekânıdır. Örneğin Erzurum Yazmalar 14009 nüshası Şakiriyye Medresesi Kütüphanesinden,[1163] Çelebi Abdullah 61 nüshası da Kantara Kalesinden[1164] çıkarılmama şartıyla vakfedilmiştir.

Kimi vâkıflar da mevkûfun aleyh ya da mütevelliyi açıklarken mekân bilgisi zikretmektedir. Bu bilgiler bazen çok detaylı olmasa da kayıtta başka bir bilgi yoksa nüshanın vakfedildiği mekânın hangi şehir, mahalle ya da köyde olduğunun anlaşılmasını temin etmektedir. Örneğin "…Vidin'de müfti olanlara meşrûta ve vakf ve tescîl-i şer'i ve teslîm 'ile'l-mütevellî eylediği…" şeklindeki vakıf kaydında vakıf mekânı zikredilmemesine rağmen mevkûfun aleyh hakkında söylenenler sayesinde nüshanın

[1155] "…ve hafaze kütübhâne-i Osman Bey el-mebniyyeti fî medreseti…" Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 143, 1a.

[1156] "…bi-kütübhâneti'l-Murâdiye …" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 249, 2b.

[1157] "…fî kütübhâneyi ebu'l-feth Sultan Mehmed Han Gazi…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00978, 1a.

[1158] "…der-Kütübhâne-i İbrahim Hanzâde…" Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 00087, 1a.

[1159] "…be-medrese-i Sultan…" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00031, 1a.

[1160] "…ve medrese-i cedîde vaz' olunması dahi…" Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000008213, 1a.

[1161] "…İzzet Paşa Kütüphanesine vakfıdır…" Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 312, 1a.

[1162] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005894, 1a.

[1163] "…bi-şartı en lâ yührace min kütübhâne-i medreseti'ş-Şâkiriyye…" Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 14009, 1a, 441b.

[1164] "…Kantara kalesinden taşra ahar diyara gitmemek üzere vakf eylediği kitaplarındandır…" Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 00061, 1a.

Vidin sınırlarında bir yere vakfedildiği gayet açıktır.[1165] "…bi-şartı en yekûne fî eydi evlâdihi ve en lâ yümne'a mine't-tâlibîn ve in inkarazû yekûnü fî eydi 'ulemâi Maltepe?…" kaydında da vâkıf soyunun tükenmesi halinde mevkûfun aleyh olarak Maltepe âlimlerini seçmiş olmasından vakıf mekânının da bu civarda olduğu tahmin edilir.[1166] "ve'n-nâzıriyyete'l-mezkûrate li-külli men yekûnü hatîben fî-Câmi'i mahallei Koyun Yusuf" kayında da mütevelli olarak Koyun Yusuf Cami hatibi seçilmiştir. Vakıf mekânı büyük ihtimalle aynı cami olmalıdır, aksi durumda da vakıf mekânı buraya yakın bir yerlerdedir.[1167] "…ilâ evlâdihî sümme limâ evlâdi evlâdihî's-sâkin bi-medreseti Alaaddin…" kaydında ise vâkıfın mevkûfun aleyh olarak Alaaddin Medresesinde bulunacak çocuklarını seçmesi vakıf mekânının da burası olduğunu düşündürmektedir.[1168]

8. Vâkıfa Dair Bilgiler ve Dua

Vakıf kayıtlarının bir diğer ögesi "vâkıf hakkındaki bilgiler ve dualar"dır. Vakıf kayıtlarında vâkıflar farklı şekillerde tanıtılırlar. Yine de vâkıf hakkında bilgi verilen kısmın kurgusu çoğunlukla şu şekildedir: Vâkıfın isminden önce bazı kalıplaşmış sıfatlar, mahviyet ve acziyet içeren tevazu ifadeleri vefat eden vâkıflar için ise merhum ifadesi kullanılır, çoğunlukla babayla sınırlı olacak şekilde nesep zikredilir ardından aile adı, mezhep, tarîk, doğduğu ya da yaşadığı yer, görevi ve görev yeri gibi bilgilerine yer verilip son olarak da kayıtta ismi geçenlere dua edilir.

İncelenen nüshalardaki vakıf kayıtlarının büyük çoğunluğunda vâkıf isimlerine yer verilmiştir. Genellikle bir kitabın bir vakfa ait olduğunu bildirmek için düşülen "vakf",[1169] "Muradiye Kütüphanesinin vakfı",[1170] "Vakf-ı Câmi' el-merhûm Sultân Süleyman Han 'aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân",[1171] "Beşir Ağa Medresesi kütüphanesi vakfıdır"[1172] gibi kayıtlarda, vâkıf ismi yazılmamıştır. Bazı kayıtlarda ise vâkıfın ismi yazılmasa da kaydın hemen yanına vâkıfın mührü basılmıştır. Bazen

[1165] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1130, 1b.

[1166] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6596, 1a.

[1167] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00443,17a.

[1168] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000000522, 1a.

[1169] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00981, 1b, 2a.

[1170] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 250, 1a.

[1171] Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00276, 1a.

[1172] Topkapı Sarayı, Medine Genel Kitaplığı, 000284, 1a,2a.

okunamayacak kadar silik olsalar da bu mühürlerdeki bilgiler sayesinde vâkıfların ismi öğrenilebilir. Bazı vakıf kayıtlarında ise vâkıfın ismi silinmiştir.[1173]

Vakıf kayıtları her zaman vâkıf tarafından yazılmadığı için acziyet ve mahviyet ifadeleri hakkında net bir şey söylemek mümkün olmamaktadır. Yine de el-hakîr,[1174] el-fakîr[1175] ve ehvecü'l-verâ ilallâhi'l-Latîf[1176] gibi ifadelere rastlamak mümkündür. En azından bu tür ifadelerin kullanıldığı kayıtların da vâkıfın kendisi tarafından yazıldığını söylemek mümkündür. Diğer kayıt türlerinde olduğu gibi vakıf kayıtlarında da şiirsel hassasiyet dikkat çekicidir. Kafiye oluşturmak amacıyla Allah'ın farklı isimleri anılır. Örnek olarak "el-fakîr ile'l-Ganiyyi'l-Ehad Mehmed b. Ahmed",[1177] "el-'abdu'l-mütefakkir ile'l-ehadi's-Samed İsmail b. Muhammed",[1178] "ene'l-fakîr ilâ 'afvi'l-Vehhâb Mustafa b. Mehmed reisü'l-küttâb",[1179] "el-hakîr ilâ Latîfi's-Samedi'l-Kadîri Ali b. Mustafa Çankırî"[1180] kayıtları zikredilebilir. Bunun yanında kendisinden övgüyle bahsedilen vâkıflar da vardır.[1181]

Vâkıfları nitelemede sıklıkla kullanılan bir diğer ifade de "merhum" kelimesidir.[1182] Bazı vâkıfların kitaplarını vefatlarından sonra vakfettikleri mekâna gönderilmesini vasiyet etmelerinden dolayı vakıf kayıtlarında merhum olarak anılmaları normaldir. Merhum vâkıflardan bahsedilirken

[1173] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 22, 1a.

[1174] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1005, IIa, 1a.

[1175] Trabzon İl Halk Kütüphanesi, Trabzon İl Halk Kütüphanesi, 61 Hk 272, 1a.

[1176] "…ene ehvecü'l-vera ilallâhi'l-Latîf…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B17710, 1a

[1177] Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1675-1, 2a.

[1178] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005894, 1a.

[1179] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, 1a.

[1180] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4885, 1a.

[1181] "…feinne mefhara'l-'ulemâi ve'l-müderrisîn ve müfti'l-İslâm ve'l-müslimîn Yunus b. Yusuf…" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 253, 1a; "…el-düstüru'l-a'zam ve vezîru'l-mu'azzam sâhibu'l-hayrât ve'l-hasenât Ahmed Paşa … ibnü'l-merhûm Muhammed Paşa el-vezîru'l-a'zam el-Köprülü…" Milli Kütüphane-Ankara, Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphanesi, 55 Vezirköprü 300, 1a.

[1182] Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 35982, 1a; Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1127, 1a; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002240, 1a.

çoğunlukla sıradan ifadeler kullanılsa da[1183] oldukça mübalağalı ifadelerle de karşılaşılmaktadır.[1184] Kimi kayıt yazarları da merhum vâkıfların ardından dua etmiştir.[1185]

Vakıf kayıtları diğer kayıtlara oranla kadınların en çok göründüğü kayıt türüdür. Kadınların Osmanlı dönemi şartları göz önüne alınınca Arapça ilmi bir metin olması dolayısıyla *Mebârik*'in istinsah ve kıraatinde etkin olmamaları beklenen bir husustur.[1186] Söz konusu hayır işleri yani vakıflar olduğunda ise Osmanlı'da kadınlar oldukça etkindir.[1187]

Vakıf kayıtlarında kadınlardan farkı şekillerde bahsedilmiştir. Kimisi babasının adıyla anılmıştır. Ayşe Hanım, Hacı Boşnâkzâde'nin kerimesidir.[1188] Kimisinin baba ve dedelerinin adı da zikredilmiştir. Örneğin Emine, Seyyid Süleyman Efendi b. Mustafa Efendi Ispartavî'nin,[1189] Ayşe? Fatma ise Mehmed Efendi b. Ali Bey'in kızıdır.[1190] Kimi kadınlar baba adları yerine anne adlarıyla anılmışlardır. Zeynep, Fatıma'nın kızıdır.[1191] Kimisi ise kocasıyla zikredilmiştir. Aişe bnt. Fatıma, Hacı Halil'in eşidir.[1192]

[1183] "Vekafe merhûm Çelebizâde Mevlana Derviş Muhammed" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00982, 1a; "merhûm ve mağfûr lehû el-hâc İbrahim Ağazâde Ahmed Ağanın evkâfındandır" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 35982, 1a; "vakf-ı merhûm Şeyhu'l-islâm sâbıkan Abdurrahîm Efendi b. Mehmed Efendi…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1004, 1a.

[1184] "vekafe'l-merhûm şeyhü'l-islâm Esad Efendi b. el-mevlâ el-fâzıl şeyhü'l-islâm mu'allimi's-sultân Sadeddin Mehmed Efendi…" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140, 186b.

[1185] "…'âmelehumâ Allahu sübhânehû bi-lutfihi'l-'azîm bi-tenfîz…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1127, 1a; "…ekremehumellâhu subhânehû bi'l-hüsnâ ve'z-ziyâde…" Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1236, 1a.

[1186] Osmanlı'da okuma üst düzey ailelere mensup kadınlar arasında görülürdü. Kadınların terekeleri üzerinden yapılan çalışmaya göre terekelerde en çok *Kur'ân-ı Kerîm*'e rastlanmakta sonrasında *En 'am cüzleri* ve Evrâdlar gelmektedir. Halk arasında yaygın olarak okunan, *Muhammediyye, Envâru'l-aşikîn, Birgili Risalesi* de rastlanılan kitaplar arasındadır. Okuma bilen kadınlar yazı yazmayı öğrenmemiş olabiliyorlardı. İsmail E. Erünsal, "Osmanlı'da Kadınlar Ne Okuyordu (XVI- XVII. Asırlar)", *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 69-95.

Osmanlı da olmasa da Memlüklerde kadınlar hadis eğitiminde etkin rol alabiliyorlardı. Daha detaylı bilgi için bk. Nagihan Emiroğlu, "Kadınların Hadis Okuttuğu Mekânlar: el-Câmiu'l-Muzafferî Örneği", *İslam Araştırmaları Dergisi* / 37 (Haziran 2017), 33-70.

[1187]Kadınların kurduğu vakıf örnekleri için bk. Fahameddin Başar (ed.), *Vakıf Kuran Kadınlar*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019)

[1188] "…el-Hâc Boşnâkzâde kerîmesi Ayşe Hanım'ın vakfı..." Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 965, IIb

[1189] "…ene'l-fakira Emine bnt. Seyyid Süleyman Efendi b. Mustafa Efendi el-Ispartavî el-mezkûr 'afâ 'anhum" Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 754, 1b.

[1190] "kad vekaftü hâze'l-kitâbe'l-müstetâb Ayşe? Fatıma bnt. Mehmed Efendi b. Ali Bey…" Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi, 44 Dar 510, 1a.

[1191] "…Zeyneb bnt. Fatıma…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 825, 1a.

[1192] Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00046, Ia; Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00057, Ia.

Kimisi de oğluyla anılmıştır. Gülnus Valide Sultan 21 nüshasının vâkıfı, III. Ahmed Han'ın validesidir.[1193] Kimisi ise erkek kardeşiyle anılmıştır. M Hilmi F Fehmi 31 nüshasının vâkıfı, Hacı Emin Efendi'nin kız kardeşidir.[1194] Kimi kadınlar ise sıfatlarla anılmışlardır. Hacı Mustafa'nın kızı Hatice, Kur'an hafizesidir.[1195]

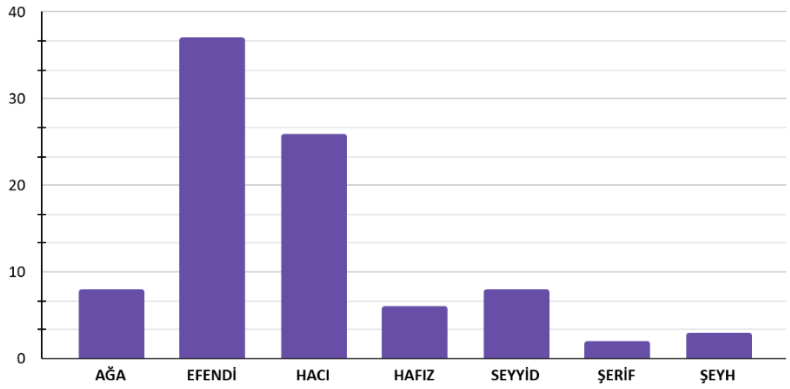

Grafik 18: Mebârik Nüshalarındaki Vakıf Kayıtlarına Göre Mebârik'in Vâkıflarının Sosyal Statülerinin Dağılımı Grafiği

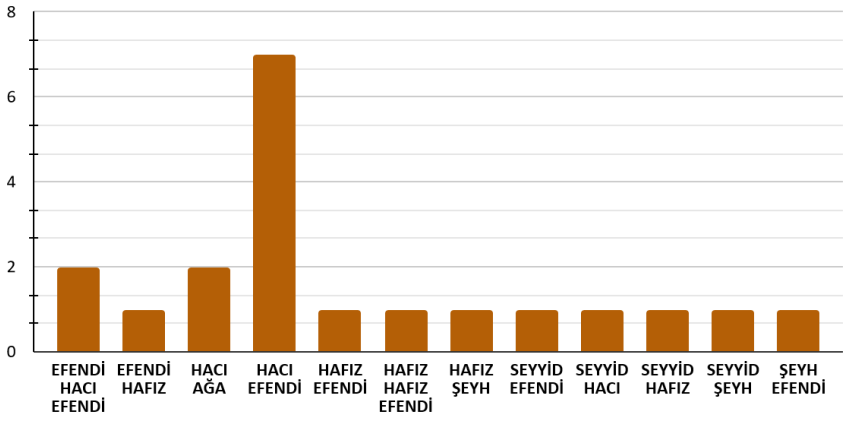

Grafik 19: Mebârik Nüshalarındaki Vakıf Kayıtlarına Göre Mebârik'in Vâkıflarının Sosyal Statülerinin Dağılımı Grafiği

Vâkıflar hakkında verilen bilgiler sayesinde vâkıfların sosyal statüleri öğrenilebilir. Yukarıdaki iki grafiğe Osmanlı toplumu sosyal yapısı çalışmaları için yer verilmiştir.

[1193] "…Valide-i Sultan Ahmed Han Salis…" Süleymaniye Kütüphanesi, Gülnus Valide Sultan, 00021, 1a.

[1194] "…el-hâc Emin Efendi'nin hemşiresinin vakfıdır …" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00031, 1a.

[1195] "vekafe hâzihi'n-nüshate'ş-şerîfete'l-mübâreke Hâfıze Hatice bt Hacı Mustafa gafara lehumâ…." Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 961, 1a.

Vakıf kayıtlarında, vâkıflara dair nesep bilgisi zikredilmiştir. Diğer kayıt türleriyle kıyaslandığında nesep zikrinin daha ziyade babayla sınırlı olduğu görülür. İstinsah ve mülkiyet kayıtlarında karşılaşılan büyük dedeler vakıf kayıtlarında çok sık anılmazlar. Baba ve dede adını anan az sayıda kişiden biri olan Hacı Mehmed'in hem baba hem de dedesinin adı da Mehmed'dir.[1196]

Vakıf kayıtlarında vâkıflar hakkında en çok zikredilen bilgi meslek bilgisidir. Bu aynı zamanda diğer kayıt türlerinin yazarları hakkında verilen meslek bilgilerine oranla da çok fazladır. Vâkıfların meslek bilgileri zikredilirken verilen ek bilgiler değişkendir. Kimilerinin mesleklerini icra ettikleri yer de zikredilmiştir.[1197] Kimileri aynı anda birden fazla mesleği icra etmektedir.[1198] Kimileri de eski görevleriyle anılmışlardır.[1199] Meslek bilgisinin zikredilmesinde vâkıfların nüshalarını genellikle bulundukları yere vakfetmeleri ve vâkıflar arasındaki üst düzey görevlilerin mesleklerinin belirtilmesi etkili olmuştur. Aşağıda meslek grafiği verilmiştir.

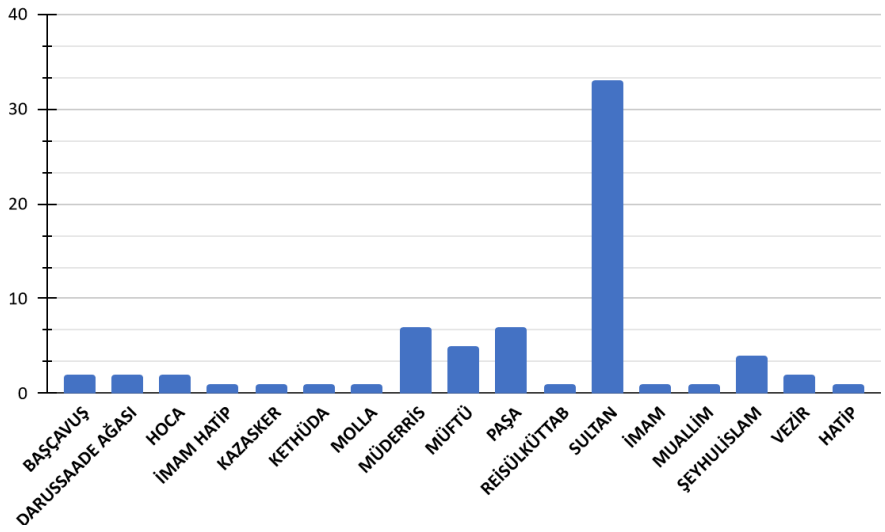

Grafik 20: Mebârik Nüshalarındaki Vakıf Kayıtlarına Göre Mebârik'in Vâkıflarının Meslekleri Grafiği

[1196] "…ketebehû ve vekafehû ve harrarahû el-fakîr el-hakîr er-râci 'afve Rabbihi'l-Kerîmi'l-Kebîr Hacı Mehmed b. eş-şeyh Habib Mehmed b. eş-şeyh Pir Mehmed…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00255, 1a.

[1197] "Vakf-ı Kürd Hafızzâde Abdurrahman el-müderris bi-medreseti Yörgüç Paşa bi-Amasya el-müderris bi-medreseti Yörgüç Paşa bi-Amasya" Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 144/01, 7a; "…eş-şeyh hâc Hüseyin Efendi el-müfti bi-medîneti Adana…" Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 1100, 1a, 488b.

[1198] "…Ahmed el-müderrisü fî hâzâ elân bi-medreseti Hısariyye bi'l-iftâ fî beldeti Tokat…" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 144, 1a; "…el-fakîri'l-imâm ve'l-hatîb ve'l-mu'allim es-seyyid Mehmed bi-Câmi' vâkafe…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, Ib.

[1199] "vakfu merhûm Şeyhu'l-islâm sâbıkan Abdurrahim Efendi b. Mehmed Efendi gafarallâhu lehû ve vâlideyhî sene 1129 merhûm Şeyhu'l-islâm sâbıkan" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1004, 1a.

Grafik hazırlanırken sadece vakıf kayıtlarında vâkıfların kendilerine dair verdikleri bilgilerin kullanılması grafikteki verilerin kısıtlı olmasına neden olmuştur. Vakıf kayıtlarında geçen kişiler hakkında yapılacak etraflı çalışma sayesinde daha titiz bir grafik oluşturulabilecektir. Yine de grafik sadece vakıf kayıtlarına bağlı kalarak hazırlanması bakımından çalışmaya dahil edilmiştir. Grafiğe göre nüshaların çoğu Padişahlar tarafından vakfedilmiştir. Vâkıfların çoğunun ilmiye sınıfından olması da dikkat çekicidir. Meslek bilgisi diğer kayıt türlerine oranla vakıf kayıtlarında daha çok zikredilmiş olsa da yukarıda değinilen sebepten dolayı sonuç çıkarırken aceleci olmamak mesleğini belirtmeyen vâkıflar hakkında araştırma yapmak gerekir.

Kimi vâkıflar bulundukları yere nispetle[1200] kimileri de "el-müştehîr",[1201] "eş-şehîr",[1202] "el-ma'rûf"[1203] kullanımlarıyla daha meşhur oldukları isimleriyle tanıtılmışlardır. Bazı vâkıfların hayatlarındaki değişim de kayıtlarda belirtilmiştir. Örneğin İsmail b. Muhammed İzmir'de doğsa da aslen Diyarbakır/Amedlidir.[1204] Hacı Mehmed de önceleri Ispartalı sonra Mısırlı olarak anılır olmuştur.[1205]

Bazı kayıtlarda vâkıf ismi zikredilmemiştir. Yusuf Ağa Kütüphanesi 8213'deki vakıf kaydının yazarı mütevelli ve müderris Hasan Hilmi Efendi'dir. Bu kayıtta vâkıftan birkaç kimse şeklinde bahsedilip bu kişilerin isimleri kayda yazılmamıştır. Hasan Hilmi Efendi'nin kayıtta anlattığına göre *Mebârik*'in ücreti birkaç kişiden toplanıp kitap satın alınarak medreseye vakfedilip kendisine teslim edilmiştir. Bu kişiler hayır işinin gizli olmasının makbul olması sebebiyle isimlerinin yazılmasını istememiş de olabilirler. İsimleri anılmasa da kayıtta aktarılan bilgi sayesinde medreselerin kitap temin

[1200] "…Silistire kazasında …. Osman Mahallesi'nde Hacı Salih Efendi…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 822, IIIb; "…Semen Pazarı muhacirlerden?.." Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1857, 1a.

[1201] "…el-merhûm el-mağfûr lehû el-hâc el-hâfız Mehmed el-kâri el-müştehir bi-Boluvî Hüseyin Efendizâde…" Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1236, 1a; "…Mir Süleyman Şerif … el-müştehir bi-Cebbarzâde…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 00138, 1a.

[1202] "…min mevkûfatî müseccel el-hâc Mustafa eş-şehîr bi'l-'abd…" Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 14009, 1a, 441b;"…Mehmed el-fakîr eş-şehîr bi-hâc Halilzâde…"Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6596, 1a.

[1203] "…ve ene'l-fakîr ilallâhi'l-Meliki'l-Vehhâb el-hâc Hüseyin b. el-hâc Ahmed ağa el-ma'ruf bi-KaraOsmanzâde…" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 249, 2b.

[1204]"…İsmail b Muhammed el-İzmirî müvelleden ve'l-Amedî mahtiden…" Zinciriye Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005894, 1a.

[1205]"…el-hâc Mehmed … kâne Ispartevî sümme el-Mısrî…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 1a.

etme yöntemleri arasında para toplanarak gerekli kitapların satın alınıp medreseye vakfedilmesi yolu olduğu da görülmüş olur.[1206]

Diğer kayıt türlerinde olduğu gibi vakıf kayıtlarında da ismi geçenlere dua edilir. Dualar genellikle af ve mağfiret içeriklidir. Bu dualar diğer kayıt türlerindeki kadar kapsayıcı olmayıp genellikle ismi anılanlarla sınırlı bir şekilde dua edilmiştir.[1207] Dualarında da kafiye gözetenler vardır.[1208] Af ve mağfiret dışındaki dualar genel olarak; vakfa, ahirete ve dünyevi ya da şahsi konulara yönelik olanlar olmak üzere üçe ayrılabilir. Vakfa yönelik olanlar; yapılan hayrın kabulü,[1209] vakıftan Allah'ın faydalandırması[1210] ve vakfın uzun ömürlü olması[1211] gibi içeriklere sahip dualardır. Ahirete yönelik olanlar ise cennete girmek,[1212] çokça sevap kazanmak,[1213] cehennem azabından emin olmak,[1214] Allah'ın kendisine lütfuyla muamele etmesi[1215] ve akıbetini güzel kılmasıdır.[1216] Dünyevi ya da şahsi konulara

[1206] "Bismillah velhamdülillâh vessalatu 'alâ Rasûlihî hasbünellâhu ni'me'l-vekîl bu kitâb müstetâb bir kaç kimesnelerden akçesi cem olunub bi'l-iştirâ' vakf olunması münâsib ve medrese-i cedîde vaz' olunması dahî münâsib görülmek ile vakf olunub mütevellî müderris Hasan el-Hilmi Efendiye teslim olundu lâ yüba'e ve lâ yürhene ve lâ yüşterâ ٧٦ س" Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, YY0000008213, 1a.

[1207] "…gafarallâhu lehû ve vâlideyhî…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1004, 1a; "…gufira lehumâ…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 961, 1a; "…gafarallâhu lehû…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000000424, IIa.

[1208] "…bi-re'isi'l-küttâb 'aleyhî rahimehullâhu el-Melîki'l-Kadîri'l-Vehhâb…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, Ib; "…Mustafa Atıf Kefadellâhu te'âlâ yevme lâ atıf" Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00530, 1a.

[1209] "…fekabbelallâhu hasenehû…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 320, 1a.

[1210] "…nefa'nâ bi'llâhi ve iyyâhüm ennehû hüve Mevlâhum ni'me'l-Mevlâ ve ni'me'n-nasir ve hüve 'alâ külli şey'in kadîr…" Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 754, 1b.

[1211] "…Allah muammer eyleye âmîn yâ Mu'în bi-hürmeti seyyidi'l-mürselîn" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 378, 1a.

[1212] "…tağmedehullâhu ve vâlideyhî bi-gufrânihî ve eskenehum fî-vasati cenânihî…" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00443,17a; "…'afâ 'anhû zünûbehû ve yedhulühû el-cennete'n-ne'îm âmîn" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3552, 1a.

[1213] "…en'ame 'aleyhimâ bi-cezîli's-sevâb ve âmenehâ mine'l-'ikâb" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140, 1a.

[1214] "…en'ame 'aleyhimâ bi-cezîli's-sevâb ve âmenehâ mine'l-'ikâb" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140, 1a.

[1215] "…'âmelehumallâhu sübhânehû bi-lutfihi'l-'azîm bi-tenfîz…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1127, 1a.

[1216] "…tekabbelallâhu ve hafezehû ehsenellâhu 'âkibetehû ve lâ yehtâcu ilâ ferdin min gayrillah" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120, 1a.

yönelik olanlara Çorlulu Ali Paşa için yapılan "Allah istediklerini ve dilediklerini kolaylaştırsın" örnek verilebilir.[1217]

9. Kaydın Müstakbel Okurlarına Sesleniş

Vakıf kayıtlarında da diğer kayıt türlerinde olduğu gibi kaydın müstakbel okurlarına seslenilmiştir. Vâkıfların bu bölümde değindiği konular ikiye ayrılabilir. İlki okurlardan istekler, ikinci ise kayıtlarına müdahale yapılmamasına dair beddua ve lanet içerikli uyarılarıdır.[1218]

Vâkıflar okurlardan daha ziyade dua ya da kendilerini hayırla anmalarını istemişlerdir. Mustafa Atıf ve Halil Hamid Paşa vakfından faydalananları kendilerini hayır ve rahmetle anmaya,[1219] Ahmed de Tokat'ta yaşayıp da vakfından faydalananları kendisine dua etmeye davet eder.[1220] Kendisinin hayır ve rahmetle anılmasını isteyenlerden biri de Mustafa Atıf Efendi'dir. Çünkü vakıf kaydında da belirttiği gibi hayır ve rahmetle anılanlara Allah rahmet edecektir.[1221] Şerif Ali Harputlu ise anne ve babasının ruhu için vakfettiği kitabı okuyanlardan üç İhlas, üç Muavvizeteyn, üç Fatiha ve üç Salavat okuyup sevabını onların ruhlarına hediye etmelerini ve onlar adına mağfiret talep etmelerini istemiştir.[1222] Sabık Şeyhülislam Abdurrahim Efendi b. Mehmed Efendi de kendisine ve kadın erkek tüm müminlere dua edilmesini ister. Sözlerinin devamında iyiliklerin kötülükleri gidereceği hadis-i şerifini zikreder.[1223] Hacı Osman Efendi ise doğrudan dua istemek yerine vakfından faydalanıp da koruyucusuna ve vâkıfına

---

[1217] "…yesserallâhu mâ yürîdu ve mâ yeşâe talaben …" Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 00118, 1a; Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 00119, 1a.

[1218] Vakfiyelere yazılan beddua örnekleri için bk. İbrahim Ateş, "Vakfiyelerde Dua ve Beddualar", *Vakıflar Dergisi* /17 (1983), 34-54.

[1219] "…limen talebehâ ve'stefa'de mine'l-'ibâd sâilen mennihî en yezkürahû bi'l-hayr ve'r-rahme…" Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00530, 1a; "…sâilen minhû en yezkurahû bi'l-hayr ve'r-rahmete ferahimellâhu men kâne min ehli'l-hayr ve'r-rahmeti…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003936, 1a.

[1220] "…recâ li'd-du'ai mimmen yentefe'ûne ve yenzurûne bi-hî li-ehli'l-ifâde ve'l-istifâde min sükkâni hâzihi'l-beldeti…" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 144, 1a.

[1221] "…sâilen mennihî en yezkürahû bi'l-hayr ve'r-rahme fe-rahimellâhu men kâne min ehli'l-hayr ve'r-rahme…" Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00530, 1a

[1222] "… her okuyan kimse ruhları için üç ihlas ve üç mu'âvezeteyn ve üç fâtihatü'l-kitâb ve üç salavât okuya bunun sevâbını pederi merhûma ve vâlidesi merhûma hîbe edeler ve onlar için ma'rifet ricâ edeler. Allah te'âlâ'dan ricâ ve niyaz olunur ki zira sizlerin diliniz bu kitâblar ile ihyâ eylediği için siz dahi merhûmları mağfiret için du'â edesiniz âmîn âmîn yâ Mu'în bi-hürmeti seyyidi'l-mürselîn velhamdülillâhi Rabbi'l-'âlemîn…" Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, 00358, 1a.

[1223] "…yed'û sahibehû ve li-cemî'i'l-mü'minîne ve'l-mü'minât inne el-hasenât yüzhibne seyyiâte…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1004, 1a.

dua edenlere dua ederek dolaylı bir şekilde de olsa kendisine dua edilmesini sağlamıştır.[1224] Bazı vâkıflar da müstakbel okurlardan vakfına yönelik isteklerde bulunur. İsmail b. Muhammed İzmirî Âmedî, okuyuculardan kitabı azami derecede dikkatle korumalarını istemiştir.[1225]

"Vâkıfın şartı şâriin nassı gibidir"[1226] kaidesi gereği vâkıfın belirlediği şartların aksine hareket edilemez. Mevcut durum bunun aksi örnekleri barındırdığından vâkıflar vakıf kayıtlarına bu kişiler için uyarı, beddua ve lanetler eklemişlerdir. Mehmed b. Hüseyin Eleklî, vakıf kaydına kimsenin müdahale etmemesini ister.[1227] Mustafa b. Mehmed, satmak ya da zayi olmasına sebep olmak gibi yollarla vakfına hıyanet edenlerin Allah katında cezalandırılacakları hatırlatmasını yapar.[1228] Valide Sultanın Kethüdası Muhammed b. Veliyüddin, vakıf kaydının değiştirilmemesini isteyip vakfına hıyanet edenlere kıyamet günü Allah ve Resulü'nün düşman olması[1229] Hacı Boşnâkzâde eşi Ayşe Hanım ise uyarılara uymayıp vakfettiği kitabı satmaya kalkışan kişiye yedi ceddinin Resûlullah'ın şefaatinden mahrum kılınması bedduasını eder.[1230] Vakıf kitapların akıbetleri göz önüne alındığında vâkıfların bu şekilde ağır beddualarla önlem almaya kalkması olağandır.[1231]

Hacı Mehmed b. Şeyh Habib Mehmed b. Şeyh Pîr Mehmed, ahiret gününe inanan hakim, kadı, emir, mütevelli, zorba, vakfa tasallut etmiş kişinin vakıf şartlarının iptali ve değiştirilmesi için uğraşmasının helal olmadığını ve bunu yapanların üzerine Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların

---

[1224] "…ferahimellâhu limen nazara ve de'â li-hâfızıhî ve vâkıfihî rahmeten vasi'aten…" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00443, 1a.

[1225] "… li-tedrîsihâ en yübezzilû cühdehum fî nizârati hıfzıhî…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005894, 1a.

[1226] Kendi mülkünde olan malını Allah rızası için vakfederek başkalarının faydasına sunan vâkıfın, vakfın menfaatinden kimlerin, nasıl faydalanabileceğini belirleme hakkı vardır. Vâkıfın belirlediği kurallar değiştirilemez. Vâkıf, şer'i kanuna muhalefet etmediği sürece istediği şartı belirlemekte özgürdür.

[1227] "…min ba'dî tebdil ve tağyir olmamak üzere vakf-ı sahîh ile vakf eyledim kimse müdâhale eylemeye…" Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi, 11041, Ia.

[1228] "…bey' ve izâ'at misüllü hıyanete cesaret eyleyenler min 'indillâhi mecza' olmaları mukadderdir…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, 1a.

[1229] "…tebdîl ve tağyîr ve gayrı türlü hıyânet olunmaya vakfullâha hıyânet ederse Allah ve Rasûlü rûz-i cezâda hasmı ola âmîn…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1005, IIa, 1a.

[1230] "…el-hâc Boşnâkzâde kerîmesi Ayşe Hanım'ın vakfı sâhibu'l-hayr her kim ki furuhte eylemeye cebren iğmaz ederse kendisine ve yedi ceddi Resûlullâhın şefa'âtinden mahrûm ola…" Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 965, IIb.

[1231] Molla Yegân'ın kaybolan 2900 ciltlik vakıf kütüphanesi, Şabanzade Seyyid Hacı Mehmed Efendi'nin kaybolan 143 ciltlik vakıf kütüphanesi ve koleksiyonların korunması için yapılan sayım ve kontrol hk bk. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 475, 498-508.

lanetinin olduğu uyarısını yapar.[1232] Müftü Mustafa Efendi, vakfettiği kitabı satanın ya da rehin verenin "femen beddelehû" ayeti gereği hem dünya hem de ahirette lanetleneceğini belirtir.[1233] Bu tarz dua istekleri veya beddualar aynı zamanda bu tür kayıtların her ne kadar metin dışı kayıtlar olsalar da yazıldıkları nüshanın artık bir parçası olduklarını gösterir. Kayıt yazarlarının bu tür kayıtları yazmaları gelecekteki okur veya sahipler tarafından da ana metinle ilgisiz olmalarına bakılmaksızın bu kayıtların okunacağı inancını taşıdıklarını gösterir. Bu da yazma eser kültüründe okur ve sahiplerin gözünde nüsha dolaşımının sadece ana metni değil bu tarz kayıtları da kapsadığını göstermesi bakımından önemlidir.

10. Vakfa Müdahaleyi Önlemek: "Femen Beddelehû" Ayeti

Vakıf kayıtlarındaki bulunan bir diğer öge de فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُۥٓ إِنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ayetidir. "Onu işittikten sonra kim değiştirirse günahı, yalnızca onu değiştirene ait olur. Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir"[1234] mealinde, bir kişinin vasiyetinin değiştirilmesinin günah olduğuna dair Bakara Suresinin 181. ayeti *Mebârik* vakıf kayıtlarının yaklaşık %33'üne yazılmıştır.[1235] Genellikle vakıf şartlarının devamında ya da vakıf kaydının sonunda yazılan ayet her zaman tam haliyle yazılmamıştır. Bazı kayıtlarda da öncesine "kemâ kâle e'azze min kâilin"[1236] "li-kavlihî te'âlâ fî kitâbihî 'l-'azîz min kelâmihi'l kadîm"[1237] sonrasına da "Ayet-i kerimesine mazhar ola"[1238] "Ayet-i kerîmesinin mazmununa dahil ola âmîn"[1239] gibi ifadeler eklenmiştir. Bir tavır ve dayanak olarak zikredilen ayet, nüshayı ve vakıf kültürünü herhangi bir değişiklikten korumaya yöneliktir. Bu da İslâm kültürünün aslî unsuru olan Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan uyarı mahiyetli dikkat çekici bir ayeti kaydederek yapılmıştır.

[1232] "…Lâ yehillü li-ehadin yü'minu bi'llâhi ve'l-yevmi'l-âhiri min hâkimin ev kâzın ev emîrin ev mütevellin ev müteğallibin ev mütesallitin en yes'â fi ibtâlihî ve tebdîlihî ve tağyirihî femen se'a fî ibtâlihî ve tebdîlihî fe'aleyhî la'netüllâhi ve'l-melâiketihî ve'n-nâsi ecma'în…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00255, 1a.

[1233] "…bâ'a ev rahene fe'aleyhî la'ne fi'd-dünyâ ve'l-âhire li-kavlihî te'âlâ…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000000424, IIa.

[1234] https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/188/181-182-ayet-tefsiri Erişim Tarihi: 29.11.2021.

[1235] Bu oran belirlenirken aynı padişaha ait farklı nüshalardaki birbirinin aynısı vakıf kayıt metinleri tek bir kayıt sayılmıştır.

[1236] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, 1a.

[1237] Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, 00358, 1a.

[1238] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919, 1a; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000000424, Ia,1a.

[1239] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000000424, IIa.

Kitabın/ *Kur'ân-ı Kerîm*'in korunmasına yönelik bir ayet genişletilerek kitapların/nüshaların ve vakfın korunmasına yönelik bir unsura dönüşmüştür.

11. Vakıf Kaydını Yazana Dair Bilgiler

Vakıf kayıtlarını vâkıf, mütevelli, kitabın vakfedildiği vakfın sorumlusu, vâkıfın görevlendirdiği biri ya da başka kimseler yazabileceği için vakıf kayıtlarında açıkça belirtilmedikçe kayıt yazarı hakkında fikir yürütmek zordur. Bu sebeple karışıklığa mahal vermemek için vakıf kayıtlarında geçen isimlerin dikkatlice incelenmesi gerekmektedir.

"…Bu kitâb … hıfz olunmak üzere şart eyledim … el-hakîr el-hâc Muhammed b. Veliyüddin Kethüda-i Hazreti Sultân Vâlide…",[1240] "kad vekaftü hâze'l-kitâbe'l-müstetâb … ene'l-fakîr ilallâhi'l-Vehhâb Osmanzâde el-hâc Hüseyin b. el-hâc Ahmed …" örneklerinde vâkıflar[1241] "…ve ene'l-fakîr Süleyman mütevellî vakf"[1242] ve "…ve ene'l-mütevelli'l-fakîr Ebû Bekir b. Ahmed 'afâ 'anhumâ…" [1243] örneklerinde de mütevelliler kaydın sonuna isimlerini yazmışlardır. Bu sayede kaydı yazanın kimliği anlaşılabilmektedir. "Kantara Kalesinde Cami' Hassa'da imam ve hatîb iken veda-ı alem-i fani eden merhûm Şehmân Efendi'nin Kantara kalesinden taşra ahar diyara gitmemek üzere vakfeylediği kitaplarındandır … harrarahû el-'abdü'l-fakîr Mustafa el-kâdî bi-medreseti Kantara"[1244] kaydını ise Kantara Medresesindeki Kadı Mustafa yazmıştır.

Kadın vâkıfların kayıtları "kad vekaftü hâze'l-kitâbü'l-müstetâbe Ferâset Hâtûn…",[1245] "kad vekaftü hâze'l-kitâbe'l-müstetâb Ayşe? Fatıma bnt. Mehmed Efendi b. Ali Bey…",[1246] "kad vekaftü … ene'l-fakîra Emine bnt. Seyyid Süleyman Efendi b. Mustafa Efendi el-Ispartavî el-mezkûr 'afâ 'anhum",[1247] ve "İş bu kitâb *Ezhâr-ı şerîf* eyledim vâkıf el-hâc Boşnâkzâde kerîmesi Ayşe Hanım'ın

[1240] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1005, IIa, 1a.

[1241] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 246, 1a.

[1242] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00978, 1a.

[1243] Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 35982, 1a

[1244] Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 00061, 1a.

[1245] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1253, IIIa.

[1246] Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi, 44 Dar 510, 1a.

[1247] Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 754, 1b.

vakfı …"[1248] örneklerinde olduğu gibi genellikle birinci tekil şahıs çekimiyle yazılmış olmasına rağmen dönem şartları göz önüne alındığında bu kayıtları bizzat yazmayıp yazdırmış olmalıdırlar.

12. Vakıf Şahitlerine Dair Bilgiler

Yazma eserlerdeki vakıf kayıtlarında çok nadir olmakla beraber bulunan bir diğer öge de vakıf kaydının yazımına şahit olanların isimleridir. Vakfiye ve Şeriyye sicilleri kayıtlarında metnin sonunda metinden ayrı olarak şuhûdu'l-hâl başlığıyla sayılan bu kişilere *Mebârik*'teki vakıf kayıtlarının sonunda metnin devamı olacak şekilde yer verilmiştir. Şahitlerin adının yazılmasına "…şehîde ... Sunullah el-fakîr…"[1249] ve "…eş-şuhûd Hazreti Mevlâ el-a'zam ve'l-üstâzü'l-ekrem Mehmed Efendi el-Vânî ve Abdulmümin Efendi ve sâiru ihvânî mine'l-mü'minîn hedâhümullâhu sebîle'l-yakîn…"[1250] ifadeleri örnek verilebilir.

Vakfiye metinlerinde yer alan vâkıf, vakıf zaman ve mekânı, vakıf şartları, mevkûfun aleyh, mütevelli ve şahitlere dair bilgilere yazma eserlere düşülen vakıf kayıtlarında da yer verilmesi bu kayıtların aynı zamanda kütüphane araştırmaları için de kaynak niteliği taşıdıklarını gösterir.

B. Vakıf Mührü Tanımı ve Ögeleri

Mülkiyet mühürleri bölümünde mühürlerin özellik ve işlevlerine değinilmişti. Bu başlıkta ise mühürler, içeriklerine göre ikiye ayrılacaktır. Vakıf kaydındaki bilgileri tamamlamak için kaydın etrafına basılan mühürler vakıf kaydının bir ögesi sayılırken vakıf kaydının benzeri ögeleri içeren bir metne sahip mühürler ise mühür şeklinde vakıf kaydı kabul edilmelidir. Vakıf kayıtlarının tamamlayıcısı niteliğindeki mühürler vakıf kayıtlarının etrafına basılırken vakıf mühürleriyle nüshanın her yerinde karşılaşılabilir. Bir vakıf mührü 1a varağı, iç varaklar ve istinsah kaydının olduğu varak dahil olmak üzere çoğunlukla nüshanın birden fazla varağına basılırlar.

Vakıf kayıtlarının bir ögesi olan mühürler vakıf kayıtların yakınlarına basılırlar ve yazılı vakıf kaydındaki eksik bilgilerin tamamlanmasını sağlarlar.

[1248] Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 965, IIb.

[1249] Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1675-1, 2a.

[1250] Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00255, 1a.

Görsel 7: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002459, 1a Varağındaki Mühür ve Vakıf Kaydının Görseli

"vekafe hâze'l-kitâb" kaydının hemen üstündeki mühürde Ahmed ismi yazılıdır.[1251] Böylece vâkıfın ismi bilinebilmektedir.

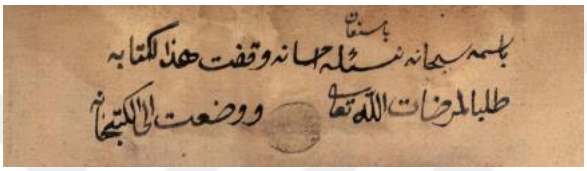

Görsel 8: Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 325, 1b Varağındaki Mühür ve Vakıf Kaydının Görseli

"Ya Müste'ân Bismihî Subhâne nes'elehû ihsâne vekaftü hâze'l-kitâb talaben li-merzâtillâhi te'âlâ ve veda'tü ile'l-kütübhâneti" şeklindeki kaydın ortasındaki mühürde silik olduğu için okunamasa da büyük ihtimalle vâkıfın adı yazmaktadır.[1252]

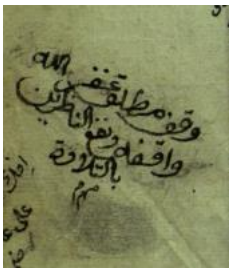

Görsel 9: Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 378, 1a Varağındaki Mühür ve Vakıf Kaydının Görseli

[1251] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002459, 1a.

[1252] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 325, 1b.

"vekafe mutlakan gafarallâhu vâkıfehû ve nefe'a'n-nâzirîne bi't-tilâveti" şeklindeki kaydın hemen altındaki mühür de çok silik olduğu için okunamamaktadır.[1253]

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere bu mühürler içerdikleri veriler sayesinde vakıf kayıtlarının tamamlayıcısıdırlar. Bu nedenle vakıf kayıtlarının bir ögesi olarak kabul edilebilirler. Burada değinilmesi gereken bir husus da vakıf kayıtlarındaki eksik bilgilerin sadece vakıf mühürleriyle tamamlanmadığıdır. Bazı nüshaların farklı varaklarına yazılan aynı vâkıfa ait vakıf kayıtları da içerdikleri bilgilerle birbirini tamamlayabilir. Örneğin İsmihan Sultan 87 nüshasının 236b varağındaki "Hazreti Ebî Eyyûb [el-]Ensârî radiye 'anhû el-Bârî civârında İbrahim Hanzâde Kütübhânesinde mevkûftur"[1254] şeklindeki vakıf kaydında vâkıfın ismi yazmazken aynı nüshanın 1a varağındaki "vakf-ı Vildân Efendi der-Kütübhâne-i İbrahim Hanzâde" [1255] kaydından vâkıfın ismi öğrenilebilir.

60 Hk 140 nüshasının 186b varağındaki "vekafe'l-merhûm Şeyhü'l-islâm Esad Efendi b. el-mevlâ el-fâzıl Şeyhü'l-islâm mu'allimi's-Sultân Sadeddin Mehmed Efendi rahimehumallâhu te'âlâ"[1256] ve 1a varağındaki "vekafe el-merhûm Esad efendi el-müftî"[1257] kayıtlarında sadece vâkıf ismi bilgisi varken 1a varağındaki[1258] bir başka kayıttan ise mevkûfun aleyh ve vakıf şartları bilgisi öğrenilebilmektedir. Kayda göre Esad Efendi, *Mebârik*'i Ayasofya Cami'sinden sağlam bir rehin olmadıkça çıkartılmamak üzere talebe ve âlimler için vakfetmiştir.

Vakıf kayıtlarının etrafına basılan mühürlerin bazıları da mütevellilere aittir. Karışıklık olmaması için bu noktada dikkatli olunması gerekir. Yine de mütevelli mührü basılan kayıtlarda çoğunlukla ya vâkıf ve mütevelli ismi ya da herhangi biri yazılıdır[1259] veyahut kaydın etrafına hem vâkıfın hem de mütevellinin mührü birlikte basılmıştır.[1260]

[1253] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 378, 1a.

[1254] Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 00087, 236b.

[1255] Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 00087, 1a.

[1256] Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140, 186b.

[1257] Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140, 1a.

[1258] "Elhamdülillâhi'l-Kerîmi'l-Vehhâb ve's-salâtu 'alâ seyyidinâ Muhammed ellezî tâbe hayru men enzele 'aleyhi'l-hikmet ve fazli'l-hitâb ve 'alâ âlihî ve eshâbihî meda'l-ahkâb ve'l-e'kâb ve ba'd fekad vekafe hâze'l-kitâb el-'abdu'l-fakîr ilâ rahmeti Rabbihi't-Tevvâb Es'ad b. el-merhûm Şeyhü'l-islâm Sadeddin Mehmed Esad humâ rabbehumâ yevme'l-meâb ve en'ame 'aleyhimâ bi-cezîli's-sevâb ve âmenehâ mine'l-'ikâb 'alâ tullâbi sulehâ el-'ulemâi fî Câmi'i Ayasofya fihî bi-şartı en lâ yu'ta illâ bi-rehnin kaviyy yu'teber fî hâze'l-kitâb" Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140, 1a.

[1259] Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 35982, 1a.

[1260] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01046, 1a.

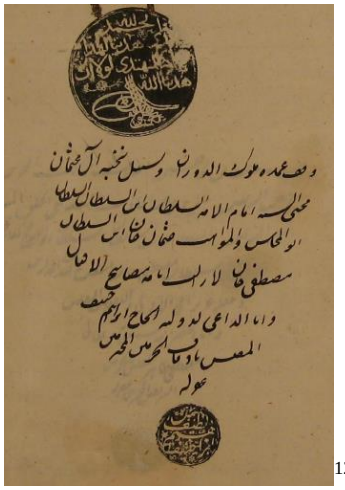[1261]

Görsel 10: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01060, 1a Varağındaki Vakıf Kaydı ve Mührü ile Mütevelli Mührünün Görseli

Yukarıdaki görselde III. Osman'a ait vakıf kaydının yukarısına basılmış olan mühür; III. Osman'ın vakıf mührü[1262] kaydın altında basılmış mühür ise mütevellinin şahsi mührüdür. Mütevellinin şahsi mührü vakıf kaydının bir ögesi sayılırken III.Osman'a ait mühür ise vakıf mührüdür

Vakıf kayıtlarının bir ögesi olmaktan ziyade başlı başına vakıf kaydı sayılabilecek mühürler de şahıs ve kurum mühürleri olarak ikiye ayrılabilir. Şahıs mühürleri kişilerin vakfettikleri kitapların üzerine basılması için edindikleri mühürlerdir. Özellikle padişahlar[1263] başta olmak üzere önde gelen kişilerin kurdukları vakıfları kendilerinden sonra da kitap alımına devam ettiği için vâkıfların ölümünden sonra da bu mühürleri kullanılmıştır.[1264] Kurum mühürleri ise kurumların kendilerine vakfedilen kitapların üzerine basmak için kullandıkları mühürlerdir. Bu mühürlerde vâkıfa dair bilgi olmaz. Bazılarında vakıf şartları olabilir. Bu mühürler kitabın vakfedildiği mekânın öğrenilmesini sağlarlar. Sırf Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde olabildiği gibi karma dil kullanılan mühürler de vardır.

[1261] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01060, 1a.

[1262] "el-Ḥamdü lillâhi'l-lezî hedânâ li-hâzâ ve mâ künnâ li-nehtediye levlâ en hedânallâh vakf-ı Osmân Hân b. Mustafa Şah el-muzaffer dâ'imâ" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01060, 1a.

[1263] Padişah vakıf mühürlerinin formları için bk. Günay Kut - Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 21.

[1264] Joseph von Hammer-Purgstall, *Osmanlı Mühürleri*, çev. Ümit Öztürk (İstanbul: Pera Yayıncılık, 1999), 25.

Şahıs vakıf mühürleri de vakıf kayıtları gibi çeşitli ögeler içerebilirler. Bu vakıf mühürlerinin içerdiği ögeler; "Vakıf eylemi için kullanılan fiil ve formlar", "Vâkıfın vakıf sebebine dair bilgiler", "Vâkıfın vakıf şartlarına dair bilgiler", "Mevkûfun aleyh hakkında bilgiler", "Vakfın yapıldığı zaman ve mekânına dair bilgiler", "Vâkıfa dair bilgiler ve dua", "Kaydı yazanın kaydın müstakbel okurlarına seslenişi", ""Femen beddelehû …" ayeti" şeklinde gruplandırılabilir.

Vakıf mühürlerinde çoğunlukla vekafe fiili çeşitli şekillerde kullanılır. Bunlara "vekafe",[1265] "vakfu",[1266] "hâzâ mimmâ vekafehû",[1267] "kad vekafe hâze'l-kitâb",[1268] "sâhibu vakf",[1269] "'an vakfı",[1270] "…'nın vakfıdır"[1271] örnek verilebilir. Yazılı vakıf mühürlerinde olduğu gibi şahıs vakıf mühürlerinde de vakıf kaydının öncesinde kelime-i tevhid,[1272] hamdele,[1273] besmele,[1274] hasbele,[1275] hasbele besmele[1276] ve ayet[1277] yazılabilir. Genellikle padişah mühürlerinde اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدٰينَا لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا اَنْ هَدٰينَا اللّٰهُ ayeti yazılıdır.[1278] "Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik"[1279] anlamına gelen bu ayet kitap nimeti için bir şükrün bir göstergesidir.[1280] Bu durum, mülkiyet kayıtlarında nüshaya Allah'ın lütfu sayesinde sahip olduklarını belirten kayıt yazarlarının düşüncesiyle benzerlik göstermektedir.

[1265] Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 598, 1a.

[1266] Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 453, 1a.

[1267] Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 00332, 1a.

[1268] Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 2530, 1a.

[1269] Manisa Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 416, 1a.

[1270] Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 00181, 1a.

[1271] Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 00139, 1b, 323a.

[1272] Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 822, 2a.

[1273] Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 4776, 1a, 309b.

[1274] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175, 1a.

[1275] Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 36608, 270a.

[1276] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 1085, 1a.

[1277] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01063, 1a.

[1278] Araf Suresi 43. Ayet (7/43).

[1279] https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A%27r%C3%A2f-suresi/997/43-ayet-tefsiri. Erişim Tarihi: 04.12.2021.

[1280] Hammer, *Osmanlı Mühürleri*, 26

Şahıs vakıf mühürlerinin bir diğer ögesi vakıf sebebine dair bilgilerdir. Burada da Allah rızası en çok işlenen sebeptir. Bunu "li-vechillâhi",[1281] "li-vechillâhi te'âlâ",[1282] "li-vechillâhi'l-Melîki'l-Vehhâb",[1283] "Allah Teala hazretlerinin rızası içün vakf eyledim"[1284] şeklinde zikretmişlerdir. Mühürlerde kısa ve şiirsel ifade kullanımına dikkat edildiğinden dolayı genellikle kafiyeye önem verilmiştir. Bu tarz mühürlere "vekafe hâze'l-kitâb Muṣṭafa Re'îsü'l-küttâbi's-sâbıḳ li-vechillâhi'l-Hâlık,[1285] "Tercû rahmete Rabbihi's-Subhân Validetü's-Sultan Gazi Mehmed Hân",[1286] "vekafe 'alâ ehli'l-'ulûmi'd-dîniyyeti er-râcî eltâfe Rabbihi'l-hafiyyeti Süleyman b. Feyzi et-tevfik fi'd-devleti'l-'âliyyeti sene 1201"[1287] örnek verilebilir. Mühürlerde rastlanılan bir diğer vakıf sebebi de vâkıfların ölmüşlerinin ruhu için vakfettiklerini belirtmeleridir.[1288]

Vakıf şartlarına dair bilgiler de şahıs vakıf mühürlerinin bir diğer ögesidir. Vakıf kayıtlarına kıyasla oldukça küçük alanlara yazılan mühürlerde en çok karşılaşılan vakıf şartı vakfın dışarı çıkarılmamasına dairdir. Dışarı çıkarılmaması istenilen alanın çerçevesi vâkıftan vâkıfa değişir. Kimisi kitabın kütüphaneden[1289] kimileri de medrese[1290] veya tekkeden[1291] çıkarılmamasını ve içerde okunmasını[1292] istemiştir. Kitabın rehin verilmemesi,[1293] mevkûfun aleyh[1294] ve mütevellinin[1295] kendi belirlediği kişilerden olması da vâkıfların şartları arasında sayılabilir.

[1281] Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 371b, 372a-b.

[1282] Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00522, 1a, 190b.

[1283] Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 00214 , 1a.

[1284] Millet Kütüphanesi, A.E. Arabi, 487, 2a.

[1285] Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, 00261, 1a.

[1286] Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Valide Sultan, 00061, 1a,324a.

[1287] Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 403, 1a, 319a.

[1288] "…'afallâhu 'anhû ve 'an eslâfihî ve ahlâfihî…" Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00522, 2a.

[1289] "…bi-şartı en lâ yührace min hizânetihî …" Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00530, 1a.

[1290] "…bi-şartı en lâ yührace mine'l-medreseti'lletî enşe'ehâ bi-Kostantıniyye" Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 453, 1a.

[1291] "…dersaadette Sultan Ahmed civarında Düğümlü Baba kuddise sırruhu'l-a'lâ hazretlerinin medfûn olduğu tekkeden çıkarılmayacak …" Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00088, 1a,2a,3a.

[1292] "…ve yutâli'a fîhâ ve lâ yührece minhâ…" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00032, 1a.

[1293] "…şarata bi-en lâ yührace ve lâ yurhene…" Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 00214 , 1a.

[1294] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, Ib.

[1295] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00443,17a.

Şahıs vakıf mühürlerinin bir diğer ögesi de mevkûfun aleyhe dair bilgilerdir. Vâkıflar "alâ" ve "li" harfi cerleriyle vakıftan kimin yararlanacağını belirlemiştir. Bu kişilere dini ilimlerle uğraşanlar,[1296] bir şehirdeki öğrenciler,[1297] medresede mütalaa yapabilecekler,[1298] vâkıfın kendi soyundan gelenler[1299] örnek verilebilir.

Şahıs vakıf mühürlerinde en sık rastlanılan öge sene bilgisidir. Mühür yapılırken kazınan sene bilgisinin artık değiştirilemez olduğu ve bu tarihten sonra da vâkıfın vakıf işlerine devam ettiği göz önüne alındığında mühürlerdeki sene bilgisinin ayrıca tetkik edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Örneğin DİB 2126 nüshasındaki mühürde Gazi Hacı Evrenos Bey'in, *Mebârik*'i Seyfullah Medresesine Şerifzâde Sırrî Selîm Bey'in mütevelli olduğu 1225 (1881) yılında vakfettiği belirtilmektedir.[1300] Oysa Gazi Hacı Evrenos Bey'in ölüm tarihi 820 (1417)'dir ve onun neslinden gelen Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey Seyfullah Medresesini 1881 yılında yeniden inşa ettirip medreseye kütüphane vakfetmiştir.[1301] Şerifzâde Sırrî Selîm Bey'in mütevelli olduğu dönemde vakfedilen kitaplara basılan bu mühürdeki tarih vakıf tarihini değil medresenin ve dolayısıyla kütüphanenin tesis ediliş tarihini göstermektedir. Özellikle padişahların kurdukları kütüphanelerde padişahın vefatından sonra eklenen kitaplara padişah mührüyle birlikte mütevelli mührü de basılmıştır. Bazı mühürlerinde de sene bilgisi yanında vakfın mütevellisinin de adı zikredilmiştir.[1302]

Bazı şahıs vakıf mühürlerinde vakıf mekânı açıkça zikredilirken bazılarında da vakıf mekânı vakıf şartları, mevkûfun aleyh ve vâkıf hakkındaki bilgiler sayesinde öğrenilebilmektedir. "Vekafe hâze'l-kitâb kütübhâne-i Sultan Mehmed Hân…",[1303] kaydında *Mebârik*'in Sultan Mehmed Han

[1296] "…'alâ ehli'l-'ulûmi'd-dîniyyeti…" Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 403, 1a, 319a.

[1297] "…li-tüllâbi bi-medîneti Kütahya…" Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1053, 1a,…

[1298] "…li-men yakdiru 'alâ mutâle'âtihî fî medresetihî…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Medrese, 00073, 1a.

[1299] "…şarate'l-istifâ'dete minhû li evlâdihî fesümme ve ba'dehum…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, Ib.

[1300] "Vakf-ı Hazret-i Gâzî el-hâc Evrenos Bey bi-Medrese-i Seyfullah der-zemânı tevliyyeti Şerîfzâde Sırrî Selim Bey sene 1225" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2126, Ia.

[1301] Mehmet Tuğrul, *Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 202.

[1302] "Vakf-ı Hazret-i Gâzî el-Hâc Evrenos Bey bi-Medrese-i Seyfullah der-zemânı tevliyyeti Şerîfzâde Sırrî Selîm Bey sene 1225" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2126, Ia.

[1303] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 001169, 1a.

Kütüphanesine, "…li-kütübhâne-i Sadrazam bi-medîneti Burdur…",[1304] kaydında Sadrazam Derviş Mehmet Paşa Kütüphanesine "…fi'l-Bursa fi'l-Câmi'i'l-Kebîr…",[1305] kaydında Bursa'daki Ulu Cami'ye "Kütübhâne-i Cedîd bi-kurbi Sultan Bayezid…der Amasya"[1306] kaydında ise Amasya Sultan Bayezid Cami yakınındaki Kütübhâne-i Cedîd'e vakfedildiği açıktır.

Vakıf mekânı açıkça zikredilmese de "…li-tüllâbi bi-medîneti Kütahya",[1307] kaydında *Mebârik* Kütahya'daki öğrencilere, "Vekafe Mustafa Efendi b. Abdülhalim el-Burûsî li-men yakdiru 'alâ mutâle'âtihî fî medresetihî…"[1308] kaydında Mustafa Efendi'nin inşa ettirdiği medresede mütalaasına kadir kişilere vakfettiği açıktır. Böylece ilk vakfın vakıf mekânının Kütahya ikincisinin ise Mustafa Efendi b. Abdülhalim el-Burûsî'nin inşa ettirdiği medrese olduğu anlaşılır. "Vekafe Şeyhül'l-islâm es-Seyyid Feyzullâh Efendi gafarallâhu, bi-şartı en lâ yührace mine'l-medreseti'lletî enşe'ehâ bi-Kostantıniyye 1112"[1309] kaydında Feyzullah Efendi, *Mebârik*'in İstanbul'da inşa ettirdiği medreseden çıkarılmamasını istemektedir. Böylece vakıf mekânının Feyziyye Medresesi adıyla da bilinen Feyzullah Efendi Medresesi olduğu anlaşılır.[1310]

Şahıs vakıf mühürlerinin bir diğer ögesi vâkıf hakkındaki bilgiler ve dualardır. Vakıf mühürlerinde vâkıflardan farklı şekillerde bahsedilir. Yine de vâkıf hakkında bilgi verilen kısmın kurgusu çoğunlukla şu şekildedir: Vâkıfın isminden önce bazı kalıplaşmış sıfatlar, mahviyet ve acziyet içeren tevazu ifadeleri vefat eden vâkıflar için ise merhum ifadesi kullanılır, çoğunlukla babayla sınırlı olacak şekilde nesep zikredilir ardından aile adı, mezhep, tarîk, doğduğu ya da yaşadığı yer, görevi ve görev yeri gibi bilgilerine yer verilip son olarak da kayıtta ismi geçenlere dua edilir.

[1304] Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 754, 2b.

[1305] Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 820, 1a, 2a.

[1306] Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 147, 124a.

[1307] Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1053, 1a.

[1308] Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Medrese, 00073, 1a.

[1309] Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 453, 1a.

[1310] Abdüsselam Uluçam, "Feyzullah Efendi Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/528-529.

Vakıf mühürlerinde "el-hakîr",[1311] "el-fakîr",[1312] "efkari'l-vera'," [1313] "el-fakîr ilellâhi te'âlâ"[1314] gibi ifadelere rastlamak mümkündür. "el-fakîr ilâ âlâ'i Rabbihî zî'l-mevâhib Mehmed el-med'uvv beyne's-sudûr bi'r-Râgıb"[1315] "er-Râci feyzi's-Samed eş-şeyh Ahmed..."[1316] gibi kafiyeli ifadeler de vardır. Kendisinden övgüyle bahsedilen vâkıf sayısı azdır.[1317] Padişahlardan bile sade ifadelerle bahsedilir.[1318] Vakıf mühürlerinde kullanılan bir diğer ifade de merhumdur.[1319]

Öte yandan şahıs vakıf mühürlerinde kadınlardan çeşitli şekillerde bahsedilmiştir. "Rukiye Hâtun vâlide-i Pasbanzâde Seyyid Osman Paşa…",[1320] "Vâlidetü's-Sultan Gazi Mehmed Han…",[1321] " 'An vakfı devletlü ismetlü Pertevniyal Valide Sultan 'aliyyeti'ş-şân hazretleri…"[1322] kayıtlarında görüldüğü üzere *Mebârik* nüshalarındaki vakıf mühürlerindeki kadınlar, çocukları üzerinden tanıtılmıştır.

Vakıf mühürlerindeki vâkıflara dair nesep bilgisi ise daha ziyade babayla sınırlı olsa da Şeyhülislam Veliyüddin Efendi baba, dede ve büyük dedesinin adını da mührüne kazıtmıştır.[1323] "…el-vezîr Hüseyin Paşa b. Hasan Ağa ehu'l-vezîr Muhammed Paşa el-ma'rûf Köbrüli…"[1324] kaydındaki gibi

[1311]Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1005, IIa, 1a.

[1312] Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1720, 1b.

[1313] Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00522, 1a,....,190b.

[1314] Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 4776, 1a, 309b.

[1315] Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 00313, 1a.

[1316] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5620, 29a, 49a, 105a, 208a.

[1317] "'an vakfı devletlü ismetlü Pertevniyal Valide Sultan 'aliyyetü'ş-şân Hazretleri…" Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 00183, 1b.

[1318] "Vakf-ı Mahmud Hân Mustafa Şah el-muzaffer dâima" Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00274, 1a; "Vakf-ı Sultan Ahmed Han b. Gâzî Sultan Mehmed Han" Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 000449, 1a; "Vakf-ı Mustafa Şah. Ahmed Han-ı sâlis el-muzaffer dâima" Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00570, 1a.

[1319] "Vakfu'l-merhûm Abdullah Efendi…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1004, 1a; Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00520, 1a.

[1320] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1128, 1b.

[1321] Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Valide Sultan, 00061, 1a,324a.

[1322] Kütüphanesi, Pertevniyal, 00183, 1b.

[1323] "…Şeyhulislâm Veliyüddin Efendi ibni'l-merhûm Mustafa Ağa ibni'l-merhûm el-hâc Mustafa Ağa ibni'l-merhûm el-hâc Hüseyin Ağa…" Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V719, 1a.

[1324] Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazade Hüseyin, 00111, 1b, 104b, 294b.

kardeşleri üzerinden tanıtılanlar da vardır. Şahıs vakıf mühürlerinde farklı aile fertlerinin isimlerinin zikredilmesinin yanında bazı mühürlerde de sadece vâkıfların kendi isimleri vardır.[1325]

Vakıf kayıtlarında olduğu gibi mühürlerde de vâkıflar hakkında en çok zikredilen bilgi meslek bilgisidir. Kimi vâkıflar "el-meşhûr"[1326] "eş-şehîr",[1327] "el-ma'rûf",[1328] "'urife"[1329] kullanımlarıyla daha meşhur oldukları isimleriyle tanıtılmışlardır. "Sadrazamlar arasında … şeklinde meşhur" anlamına gelen "el-med'uvv beyne's-sudur"[1330] ifadesi de Paşalar için kullanılmıştır. Bazı vâkıflar da memleketleriyle anılmıştır.[1331] Vakıf mühürlerinde de ismi geçenlere dua edilir ve dualar genellikle af ve mağfiret içeriklidir.[1332] Vakfın kabul edilmesi,[1333] iki dünyada da isteklerine kavuşma,[1334] güzele ve daha da iyisine muvaffak olma[1335] içerikli dualar da vardır.

Vakıf mühürlerindeki yazım alanı kısıtlı olmasına rağmen bazı vâkıflar müstakbel okurlara seslenmeyi ihmal etmemişlerdir. Örneğin Reisülküttab Mustafa Efendi, vakıf mührüne vakfettiği kitabı satan ve satın alan hakkında "Allah onu rezil etsin" bedduasını kazıtmıştır.[1336]

Yazılı vakıf kayıtlarında yazılan "Femen beddelehû" ayetine mühürlerde de çok sık olmasa da rastlanılmaktadır. Örnek olarak Hacı Selim Ağa 00214 nüshasındaki Hacı Selim Ağa'nın vakıf mührü zikredilebilir. "Hasbiyallâh kad vekafe hâza'l-kitâbe'l-müstetâb li-vechillâhi'l-Melîki'l-Vehhâb el-hâc

[1325] "…el-hâc Mustafa Atıf…" Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 00530, 1a.

[1326] "…Ömer Ağa el-meşhûr Pasbanzâde …" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1124, 1b,2a,352a.

[1327] "…efkari'l-vüzerâ ebu'l-hayr Ahmed eş-şehîr bi-Damadzâde…" Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00522, 1a,....,190b.

[1328] "…el-hâcı Ahmed el-ma'rûf bi-Yekdest…" Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 371b, 372a-b.

[1329] "…'urife bi-Köbrili…" Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 00331, 1a,...,308a.

[1330] "…el-fakîr ilellâhi te'âlâ es-seyyid Mustafa el-med'uvv beyne's-sudûr bi-Çelebi Paşa.." Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 4776, 1a, 309b.

[1331] "…ene'l-fakîr Bafralı es-seyyid Ahmed Revnakî Hoca…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 001169, 1a; "…es-seyyid Muhammed Hilmi b. Fethullah Sirozî…" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00032, 1a.

[1332] "…gafarallâhu lehû ve vâlideyhî…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1004, 1a; "…'afâ 'abduhû…" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 36608, 270a; "…rahimehullâhu te'âlâ…" Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 00494, VIIIb; "…'afallâhu 'anhû ve 'an eslâfihî ve ahlâfihî…" Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00522, 1a,....,190b; "…ekâlellâhu 'isârahumâ…" Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 00331, 1a,...,308a.

[1333] "…tekabbelellâhu te'âlâ…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Bayrampaşa, 00024, 189a.

[1334] "…enâlehullâhu te'âlâ fi'd-dâreyn mâ yetemennâhû…" Süleymaniye Kütüphanesi, Saadeddin Mübteği, 00058, 1a.

[1335] "…yesserallâhu lehu'l-hüsnâ ve ziyâde…" Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00275, 2a, 306a.

[1336] Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, 00261, 1a.

Selim Ağa ve şerata bi-en lâ yührace ve lâ yurhene femen beddelehû ba‘demâ semi‘ahû feinnemâ ismuhû ‘alellezîne yübeddilûnehû 17 Şevvâl 1196” şeklindeki kayıtta Hacı Selim Ağa vakıf mührüne “femen beddelehû” ayetini de kazıtmıştır. [1337]

[1337] Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 00214, 1a.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OKUR KAYITLARI ÇERÇEVESİNDE

MEBÂRİKU'L-EZHÂR

Bu bölümde *Mebârik* nüshalarında yer alan ve okur kayıtları başlığı altında toplanabilecek olan kıraat, mütalaa, tedris, mukabele, tashih, fihrist kayıtları incelenecektir. Yazma eserlerde bu tür kayıtların görülme sıklığı istinsah, mülkiyet ve vakıf kayıtlarına kıyasla çok daha seyrek olmasına rağmen içerdikleri veriler sayesinde *Mebârik*'in okunması ve okurları hakkında önemli bilgiler içeren bu kayıtlar, Osmanlı kitap kültürüne dair de detaylı yorumlarda bulunmaya imkân sağlayacaktır.

I. CAMİDE KIRAAT MEDRESEDE MÜTALAA

Osmanlı'da eğitim öğretim faaliyetleri pek çok İslâm toplumunda olduğu gibi medrese, cami, tekke, türbe, kütüphane, şahıs evleri gibi mekânlarda da sürdürülmüştür. Vakfedilmiş kurumlardaki eğitim, vâkıfın vakfiyede belirlediği şartlara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Örneğin *Sahîh-i Buhârî* özelinde gerçekleştirilen okumalar "Buhârihân"lık mesleğinin doğmasına sebep olmuştur. Vâkıflar, *Sahîh-i Buhârî*'nin ne zaman ve nerede okunacağı, Buhârihânın maaşının ne kadar olacağı gibi konuları vakfiyelerinde belirtmişlerdir.[1338] Türbelerde ise *Kur'ân-ı Kerîm* başta olmak üzere *Sahîh-i Buhârî* ve *Şifa-i Şerîf* okutulmuştur.[1339] Zengin kişilerin konaklarında da davetli hocalar nezaretinde özel dersler icra edilmiştir.[1340]

Camilerde yapılan eğitim ekseriyetle dersiâmlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu vasfın nasıl elde edilebileceği ise ayrı bir husustur. Zira dersiâm olmak için medrese mezunu olunduktan sonra ruûs imtihanına girmek gerektiğini söyleyenler yanında en az iki sene müderris muîdliği yapmak gerektiğini belirtenler de bulunmaktadır.[1341] Halka açık gerçekleştirilen ve hem medrese talebelerinin hem de medreseye intisabı olmayan kişilerin kendilerini geliştirmeleri için fırsat sağlayan camilerdeki okuma faaliyetleri, çoğunlukla sabah ve öğle namazı arasında yapılmaktaydı. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra camilerdeki bu özel derslere devam ederek eğitimlerini sürdüren kişiler de olabilmekteydi.[1342] Büyüklü küçüklü halkalar halinde yapılabilen kıraatler dersiâmların tekelinde olmayıp herhangi bir resmi görevi olmayan kişilerce de yürütülebilmektedir.

[1338] Buhârihânlık hakkında detaylı bilgi için bk. Mustafa Celil Altuntaş, "Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8 / 1 (2010), 33-67.

[1339] Murat Akgündüz, *Osmanlı Dersiâmları* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2010), 29.

[1340] Akgündüz, *Osmanlı Dersiâmları*, 48; Memlüklerde evlerde hadis dersi vererek geçinenler hakkında bk. Halit Özkan, *Memlüklerin Son Asrında Hadis Kahire 1392-1517* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 77-79.

[1341] Akgündüz, *Osmanlı Dersiâmları*, 18.

[1342] Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlmiyesi*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), 193.

Medresedeki eğitim faaliyetleri ise eğer vâkıf okutulacak eserleri vakfiyede bildirmemişse müderrisin belirlediği eser çerçevesinde yürütülürdü. Ders kitaplarıyla birlikte yanlarında not tutmak için defter de bulunduran öğrenciler en çalışkanı ön safta olmak üzere halka şeklinde otururdu. 15. yüzyılda günde dört, 16. yüzyılda ise günde beş kez okutulan dersler[1343] sabah ve öğleden sonra olmak üzere iki oturumda gerçekleştirilirdi.

A. Kıraat Kaydının Tanımı ve Ögeleri

Arapça okumak anlamına gelen karae fiilinin mastarı olan kıraat, sesli yapılacağı gibi sessiz de olabilir. Bazı eserlerin bir topluluk karşısında okunmasının yaygın olduğu Osmanlı'da örneğin, kandillerde mevlid ve miraciye türü eserler, Suriye kahvehanelerinde *Antere*, *Avc b. Anak*, Yeniçeri meclislerinde *Battalname*, Anadolu'da kış gecelerinde *Kerem ile Aslı* mahir bir kari tarafından dinleyiciler için okunurdu.[1344] Daha önce bazı mekânlarda yürütülen eğitim ve okuma faaliyetlerine değinilmişti. Osmanlı'da ilmi olan ve olmayan eserlerin kıraatleri yapılmakta ve yazma eserlere kıraate dair notlar düşülmekteydi. Bir eserin okunduğunu veya okunmakta olduğunu belirtmek için düşülen bu tür kayıtlara kıraat kaydı denilir. [1345]

Çalışmaya konu olan 428 nüshanın 20'sinde kıraate dair bilgi içeren toplam 24 kayıt tespit edilmiştir. Bu başlıkta aktarılacak olanlar söz konusu kayıtlardan elde edilen verilere dayanmaktadır. Belirtmek gerekir ki bu veriler sayesinde metnin okuma süresi, mekânı, bir oturumdaki okunma miktarı, okurlar, okuma meclisi, okumaya eşlik eden eylemler hakkında bilgi elde edilmiştir.

[1343] Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, 2/129.

[1344] Âsım, *Kitap*, 149-150.

[1345] Bu çalışmada nüshanın okunmakta olduğunu veya okunduğunu gösteren kıraat kayıtlarına yer verilmiştir. Nüsha okurlarının okudukları nüshaya düştükleri çeşitli okuma notlarına ise değinilmemiştir. Bu notlar çerçevesinde birçok çalışma yapılmıştır. Bir kısmı için bk. Tülün Değirmenci, **"**Bir Kitabı Kaç Kişi Okur? Osmanlı'da Okurlar ve Okuma Biçimleri Üzerine Bazı Gözlemler", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar* 13/253 (2011), 7-43; a.mlf., ""Söz Bir Nesnedir Ki, Zâil Olmaz": Osmanlı İstanbul'unda Hamzanâme Geleneğine Göre Kamusal Okuma (Hikâye-Resim-Kitap)", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Edebiyat, Kültür, Sanat*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, 2015), 7/634-640, 642, 644, 646-649; Elif Sezer Aydınlı, *The Oral and the Written in Ottoman Literature: The Reader Notes on the Story of Firuzşâh*, (İstanbul: Libra Yayınevi), 2015; a.mlf., "Unusual Readers in Early Modern Istanbul." *Journal of Islamic Manuscripts* 9/ 2-3 (2018), 109–131; a.mlf., *A Manuscript Cımmunity in Ottoman Istanbul (18th -19th Centuries) Heroic Stories, Social Profiles, and Reading Space*, (Berlin: Freie Universitat, Departmant of History an Cultural Studies, Doktora Tezi, 2022); Akif Ercihan Yerlioğlu, ""May Those Who Understand What I Wrote Remember This Humble One": Paratextual Elements in Eighteenth-Century Ottoman Medical Manuscripts", *YILLIK: Annual of Istanbul Studies* 2/35 (2020), 35-51.

İstinsah, kıraat gibi eylemlerin başladığı tarihi bildirmek için düşülen kayıtlara hatırlanacağı üzere bidayet kayıtları denilmişti. İşte bu kayıtlar genellikle nüshanın vikâye, zahriye yapraklarına yazılırken[1346] okumanın bittiğini dair kayıtlar genellikle nüshanın sonuna[1347] yazılır. Kıraatin başlangıç ve bitiş tarihlerinin birlikte nüshanın başına yazıldığı kayıtlar da vardır.[1348] *Mebârik* nüshalarındaki istinsah kayıtlarının hemen hemen her zaman Arapça yazılmasına karşın kıraat kayıtlarında Türkçe örneklere de rastlanabilmektedir. Nitekim çalışmadaki kıraat kayıtlarının ikisinin dili Türkçedir.[1349]

Kıraat kayıtlarının içerdiği verilerin çeşitliliği kaydı yazan kişilerin tasarrufunda olmakla birlikte genel olarak: "Okuma eylemi için kullanılan fiil, formlar ve dualar", "Okuma zamanına dair bilgiler", "Kitabın kaçıncı kez okunduğuna dair bilgi", "Okumaya eşlik eden eylemlere dair bilgiler", "Okuma mekânına dair bilgiler", "Okuma eylemiyle ilgisi olan kişilere dair bilgiler", "Okunan esere ve eserin müellifine dair bilgiler", "Kaydın müstakbel okurlarına sesleniş" ögelerinde bahsedilebilir.

1. Okuma Eylemi İçin Kullanılan Fiil, Formlar ve Dualar

Kıraat kayıtlarında genel olarak okumak anlamındaki "kara'e" fiilinin çekimleri[1350] kullanılırken kara'e'nin mastarı olan "kırâe" kelimesi, başlangıcı ifade eden "veka'a'ş-şurû'" [1351], "bedee" fiilinin çekimleri,[1352] bitimi ifade eden "temme" fiili ve mastarı "temâm"[1353] kullanıldığına da rastlanılmıştır. Kitabı Allah'ın bir lütfu sayesinde okuduklarını düşünen okurlarsa kıraat kaydını "elde etmek, erişmek" anlamlarına gelen "nâle" fiiliyle yazarlar. Örneğin Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 1194 nüshasındaki isimsiz kıraat kaydına göre *Mebârik*'in okunması ve tedrisi Allah'ın lütfuyla 23 Ramazan 1212 (11 Mart

[1346] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, DIB, 1658, Ia.

[1347] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, DIB, 1658, 218a.

[1348] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a.

[1349] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1124, 352b; Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00277, Ia;

[1350] "…kara'tü…" Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, 229b; "…Kara'nâ…" Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00057, 422a; "…kurie 'aleyye…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 218a.

[1351] "Ve veka'a'ş-şurû' fihî…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a.

[1352] "…ibtede'na'l-kırâete…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 1a; "…bedee fî kırâeti…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01047, Ia.

[1353] "…veka'a't-temâm…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a; "…veka'e'l-ihtimâm…" Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 00493, 230a; "… itmâmehû…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01047, Ia.

1798) tarihinde Mekke'de tamamlanmıştır.[1354] Kıraat kaydına yazarının ismini yazmamasının nedeni geleceğe bir not olarak bırakmak istediği bilginin kendisiyle değil okuma eylemiyle ilgili olmasıdır. Kayda göre mübarek bir belde görmüş olan bu nüshanın kıraati mübarek bir ay olan Ramazan'da hatta Kadir Gecesine tesadüf etme ihtimali olan mübarek bir zaman diliminde bitmiştir. Ayrıca bu eserin hadis kitabı olması sebebiyle bir kutsiyetinin olması kayıt yazarını tüm bu nimetlerin Allah'ın lütfu olduğunu vurgulamaya yöneltmiş olmalıdır.

Okuma eylemini kolaylaştırması sebebiyle Allah'a hamd eden ve okumanın O'nun yardımı sayesinde olduğunu belirten okurlar da az değildir. Kıraat kaydı yazarlarının Allah'a hamd etme sebepleri genel olarak kıraatin kolaylaştırılması[1355] ve tamamlanmasını sağlaması[1356] konularındadır. Diğer kayıt türlerinde olduğu gibi kimi kıraat kaydı yazarları da kayıtlarında hamdele-salvele[1357] ve dualara yer verirler. Bu duaların içerikleri istinsah kayıtlarındaki kadar çeşitli olmasa da okurlar genellikle okumayı başladıkları kitabı bitirebilme arzusundadır.[1358] Seyyid Mustafa b. Abdullah ise *Mebârik*'i Cerrahpaşa Cami'nde 1 Rebiülahir 1127 (6 Nisan 1715) tarihinde okutmaya başladığına dair yazdığı kıraat kaydında dile getirdiği duasında; Allah'tan *Mebârik*'i hayır ve saadetle okuyup bitirmeyi ve hadis-i şeriflerin gereğince amel etmeyi kolaylaştırmasını, kalplerini ve kabirlerini tevhid ve irfan nuruyla nurlandırmasını istemektedir.[1359] Çoğul şahıs kipiyle yazdığı duasına camideki halkasını da kattığı açıktır.

[1354] "nâlellâhu lenâ kırâetehû fi'l-Harem ve yesserallâhu lenâ dersehû ennellâhe te'âlâ karîben âmîn. Elhamdülillâhi Rabbi'l-'âlemîn temmet fî sene 1212 fî 23 Ramazân" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, 305b.

[1355] "…Elhamdülillezî yesseranâ itmâme hâze'l-kitâbi'ş-şerîf bi-'inâyetillâhi te'âlâ ve keremihî…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3225, 288a; "…yesserallâhu te'âlâ itmâmehû…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01047, Ia;

[1356] "Elhamdülillâhi te'âlâ 'alâ itmâmihî ve's-salâtu 'alâ nebiyyihî Muhammed ve âlihî veka'e'l-ihtimâm …" Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 00493, 230a; "…temme bi-'avnillâhi te'âlâ ve tevfîkıhî…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a.

[1357] "…fe'l-hamdülillâhi Rabbi'l-'âlemîn ve sellîmu 'ale'l-mürselîn…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a.

[1358] Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00277, Ia.

[1359] "…yesserallâhu te'âlâ itmâmehû bi'l-hayr ve's-sa'âde ve'l-'amel bi-mûcibi'l-ehâdisi'ş-şerîf ve nevvera kulûbenâ ve kubûrenâ bi'n-nûri't-tevhîd ve'l-'irfân ve .. bi-envâri envâi'l-'ibâdât ve nûri'l-ihsân Âmîn…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01047, Ia.

2. Okuma Zamanına ve Kitabın Kaçıncı Kez Okunduğuna Dair Bilgiler

Kıraat kaydının bir diğer ögesi de "Okuma zamanına dair bilgiler"dir. Okuma zamanı açısından kıraat kayıtları; sadece kıraate başlama vaktini yazanlar, sadece kıraatin bitiş vaktini yazanlar, kıraate başlama ve bitiş vaktini yazanlar ve herhangi bir vakit bilgisi yazmayanlar şeklinde sınıflandırılabilir. Başlangıç ve bitiş zamanı bilinen nüshalar sayesinde kıraatin ne kadar sürdüğünü tespit etmek mümkündür.

Kıraat kayıtlarından öğrenilebilecek bir başka zaman verisi de oturumların yapıldığı gün ve vakitlerin bilgisidir. Bu bilgi sayesinde *Mebârik*'in haftanın kaç günü hangi vakitlerde okunduğu/okutulduğu öğrenebilecektir. Bu başlıkta kıraat kayıtlarının yanı sıra okuma eylemine yönelik bilgi içeren mülkiyet ve istinsah kayıtları da incelenmiştir.

Araştırma boyunca okumanın başlangıç zamanının zikredildiği 10, bitiş tarihinin zikredildiği 13 kayıt tespit edilmiştir. 428 nüshanın incelendiği bir çalışma için bu veriler az olduğundan elde edilen bazı sonuçlar mümkün mertebe genellemelerden kaçınarak yorumlanacaktır. Yazma eserlerdeki kayıtlara yönelik çalışmaların artışıyla bu veriler daha da anlamlı hale geleceği için bu bölümde elde edilen verilerin hepsi gelecek çalışmalara bir ön hazırlık olarak görülmüştür. Buna göre elde edilen bazı sonuçları şu şekilde tablolaştırmak mümkündür:

	Başlangıç Tarihi İçeren Kıraat Kaydı Sayısı	**Bitiş Tarihi İçeren Kıraat Kaydı Sayısı**
16. yy	1	1
17. yy	4	8
18. yy	5	3
19. yy	-	1
Genel Toplam	**10**	**13**

Tablo 11: Başlangıç ya da Bitiş Tarihi İçeren Kıraat Kaydı Bulunan Mebârik Nüshalarının Yüzyıllara Göre Dağılımı Tablosu

Başlangıç ya da bitiş tarihi içeren kayıtlardaki tarihler 16. yüzyıl ve sonrasını göstermektedir. Bu verilere göre en azından *Mebârik* nüshaları için tarihli kıraat kaydı uygulamasının daha ziyade 16. yüzyılın sonlarından itibaren yaygınlık kazandığı söylenebilir. Burada değinilmesi gereken başka bir nokta ise şudur: Bu veriler *Mebârik*'in 16. yüzyıldan sonra okunmaya başlandığını ifade etmemektedir. Çünkü kıraat kayıtlarının varlığı bir nüshanın okunduğunu gösterirken yokluğu nüshanın okunmadığını göstermez.

Mebârik'in okunmasının ne kadar sürede gerçekleştiğine ilişkin bilgiye başlangıç ve bitiş tarihlerinin ikisini de içeren kayıtlar sayesinde ulaşılabileceğine yukarıda değinilmişti. Mülkiyet kaydında kendi ismini ve *Mebârik*'i mülk edindiği tarihi zikreden Muhammed b. Mustafa Kethüda,[1360] mülkiyet kaydının hemen altına düştüğü kıraat kaydında okumaya başladığı tarihi açıkça yazmayıp "Ve veka'a'ş-şurû' fihî eydân fî hâze'l-yevm" şeklinde mülkiyet kaydındaki tarihe atıf yapar.[1361] Böylece okumaya başlanılan tarih ve okurun ismi mülkiyet kaydından öğrenilmiş olur. Mustafa verdiği bilgilere göre *Mebârik*'i okumaya kitabına sahip olduğu gün yani 7 Ramazan 1100 (25 Haziran 1689) tarihinde başlamış ve okumayı 15 Ramazan 1101'de (26 Haziran 1690) öğle namazıyla bitirmiştir. Elde edilen verilere göre *Mebârik*'in okunması bir yıl sürmüştür.

İstinsah kaydında *Mebârik*'i 1104 yılı Rebiülahir'inin başlarında (Aralık 1692) Tırnova'da bir medresede çoğalttığını belirten Seyyid Mustafa b. Abdullah b. Ali,[1362] 14 sene sonra aynı nüshada bu kez kıraat kaydında kendini gösterir. O, artık Araplar Cami'nde vaizdir ve 25 Rebiülahir 1118'de (6 Ağustos 1706) *Mebârik*'i Fatih Cami'nde okutmaya başlamıştır. Kıraat kaydına göre 1123 yılı Rebiülahir'inin sonlarında (Haziran 1711) biten okutma işi 5 yıl sürmüştür.[1363] Sahip olduğu *Mebârik* nüshası iki cilt olan Seyyid Mustafa, kıraat kaydını ikinci cildin sonuna düşüp birinci cilde "Kitabın

[1360] "Min vedî'ati'd-dehr el-fakîr ileyhî te'âlâ Muhammed b. Mustafa Kethüdâ 'afâ 'anhû fî 7 Ramazân 1100" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a.

[1361] "Ve veka'a'ş-şurû' fihî eydân fî hâze'l-yevm … ve veka'a't-temâm fî yevmi'l-hamîs me'a ezâni zuhr … el-hâmis 'aşera fî Ramazâni'l-mübârek fî sene 1101 Allahümmeğfir lî ve li-vâlidî ve li'l-mü'minîne yevme yekûmü'l-hisâb" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a.

[1362] "… 'alâ yedi ed'afi 'ibâdillahi'l-Kavî es-seyyid Mustafa b. Abdullah b. Ali fî leyleti'l-yevmi's-sülesâ fî sülüsihi'l-ahîr min evâili şehri Rebî'i'l-ahîr li-sene erbe'a ve mi'e ve elf mine'l-hicreti'n-nebeviyyeti bi-medreseti beldeti Tırnova…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a.

[1363] "Belağa metnehu? müzâkeraten ve ekraen ve tashîhan ve şerahahû mutâle'aten ve tahşîyeten 'alâ yedi'l-fakîr eş-şeyh es-seyyid Mustafa el-vâiz bi-Cami'i Araplar ve temme bi-'avnillâhi te'âlâ ve tevfîkıhî ekraehû bi-Cami'i es-Sultân Muhammed el-Fatih rahimehullâhi hayran ahîri'ş-şehri Rebî'i'l-ahîr min şühûri sene selâse ve 'işrîn ve mi'e ba'de'l-elf kad kâne'l-bed'ü fî erbe'ati Rebî'i'l-ahîr el-hâmis ve'l-'işrîn min şuhûri sene mi'e ve semânîne 'aşar ba'de'l-elf fe'l-hamdü lillâhi Rabbi'l-'âlemîn ve selleme 'ale'l-mürselîn ve ... min erbe'ati Rebî'i'l-ahîr 25 sene 1118" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a.

okutmasına başlama ve okutmasının bitiş tarihini kitabın sonuna yazdım" kaydını yazarak ikinci cilde referans verir.[1364] Bu referansa rağmen kitabın başı olduğundan olsa gerek okumanın başlangıç tarihini birinci cildin ön vikaye (Ia) varağına da yazar.[1365] Seyyid Mustafa'nın bu iki ciltteki son kaydı ise ilk okumanın bitiminden dört yıl sonra yazdığı bir başka kıraat kaydıdır. Bu kayda göre *Mebârik*'i 1 Rebiülahir 1127 (6 Nisan 1715) tarihinden itibaren pazartesi ve perşembe günleri Cerrah Paşa Cami'nde İbnü'l-Bosnevî Efendi'nin gözetiminde yapılmaktadır.[1366] Kayıtta İbnü'l-Bosnevî'den merhum diye bahsetmesinden Seyyid Mustafa'nın kıraat kaydını sonradan düştüğü anlaşılmaktadır. Belki de İbnü'l-Bosnevî'nin başladıkları okumayı tamamlamaya ömrünün vefa etmemesinin üzüntüsüyle Seyyid Mustafa onun adını ölümsüzleştirmek için kıraat kaydı düşmüştür. İkinci kıraat kaydında bitiş tarihini belirtmediği için bu okumanın ne kadar sürdüğü tespit edilememiştir.

İki cilt olan bir başka nüsha da Ali b. Yusuf b. İdris tarafından 1062 yılı Cemaziyelahir'in başlarında (Mayıs-Haziran 1652) Tire'de el-Cami'u'l-kebir'de istinsah edilen nüshadır.[1367] İkinci ciltteki kıraat kaydına göre bu nüshanın kitabı okumak isteyenlerle beraber Müftü Efendi'nin huzurunda müzakere yoluyla okunup tashih edilmesi 1063 yılı Safer ayının sonlarında (Ocak 1653) bitmiştir. [1368] Kıraat kaydının istinsahtaki hatla aynı olması kıraat kaydını yazan okurun Ali b. Yusuf b. İdris olduğuna işaret eder. Ayrıca birinci cildin ortalarında bir hadisin kenarına yazılan "Bu hadisi 1061 senesi Şaban ayının pazar günü (Temmuz/Ağustos 1650) zamanın allamesi Müftü Efendi'nin huzurunda okudum"[1369] şeklindeki kayıt sayesinde okuma sürecinin en az 2,5 yıl sürdüğü anlaşılmaktadır. Nüshanın istinsahı 1062 yılında bittiğine göre 1061 tarihli kayıt *Mebârik*'i okumaya nüshanın istinsahı bitmeden

[1364] "Ekûlü bed'i'l-ekrai ey ekrai'l-metni ve kezâ itmâmehû .... bi-târîhi'l-mezbût fî ahîri'l-kitâb felillâhi'l-hamd ve'l-menne" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01047, Ia.

[1365] "bedee fî kırâeti fî erbe'ati Rebî'i'l-ahîr 25 minhû sene 1118 yesserallâhu" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01047, Ia.

[1366] "sümme ittefaka'l-bed'u ve'ş-şurû'u fî ekrai *Şerhi'l-Meşârik* fî Câmi' Cerrah paşa evsalahullâhu te'âlâ mine'l-kerâmâti'l-uhreviyyeti mâ yeşâ yevme'l-isneyn ve'l-hamîs min eyyami'l-üsbu' niyâbeti İbn el-Bosnevî Efendi el-merhûm ve zâlike fî gurrati şehri Rebî'i'l-ahîr min şuhûri sene mi'e ve seb'a ve 'işrîne ba'de'l-elf yesserallâhu te'âlâ itmâmehû bi'l-hayr ve's-sa'âde ve'l-'amel bi-mucîbi'l-ehâdisi'ş-şerîf ve nevvera kulûbenâ ve kubûrenâ bi'n-nûri't-tevhîd ve'l-'irfân ve .. bi-envâri envâi'l-'ibâdât ve nûri'l-ihsân Âmîn" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01047, Ia.

[1367] "…temme hâzihi'n-nüshatü'ş-şerîfetü'l-mübâreketü 'alâ yedi'l-'abdi'd-da'îfi'l-fakîri'l-hakîri'l-muhtâc ilâ rahmetillâhi Ali b. Yusuf b. İdris bi-medîneti Tire? Câmi'i'l-kebîr fî yevmi'l-isneyn fî evâhiri Cumâde'l-âhira sene isnâ ve sittîne ve elf ba'de'l-hicreti'n-nebeviyyeti" Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00057, 422a.

[1368] "sahhahnâ bi-kadri'l-imkân kara'nâ hâze'l-kitâbe'ş-şerîf min evvelihî ilâ âhirihî 'alâ tarîki'l-müzâkereti me'a talebeti'l-kitâb min 'allâmeti'z-zemân Müftî Efendi temmeti'l-kırâeti fî ahîri şehri Safer sene selâse ve sittîne ve elf" Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00057, 422a.

[1369] "Kara'tü hâze'l-hadîs sene sittîne elf şehri Şa'bân yevmi yekşenbe min Müftî Efendi zemâni'l-'allâme" Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00046, 100a.

başlanıldığını düşündürür. Ayrıca bu kayıtta Müftü Efendi'nin huzurunda gerçekleşen okuma sürecine dinleyenlerin de zaman zaman hadis okuyarak katkıda bulundukları görülmektedir.

İsmini zikretmeyen bir başka okur ise nüshasındaki istinsah kaydının yanına düştüğü iki ayrı kayıtta okumaya başladığı ve okumayı bitirdiği tarihleri belirtmiştir. Bu kayıtların ilkine göre o, *Mebârik*'i okumaya İstanbul'daki Muhammed Ağa Cami'nde itikafa girdiği 20 Ramazan 996'da (13 Ağustos 1588) başlamış,[1370] ikinci kayda göre de Safer 999 (Aralık 1590) tarihinde okumayı bitirmiştir.[1371] Okuma 2,5 yıla yakın sürmüştür. Ayrıca bu kayıt sayesinde *Mebârik*'in itikafta okunmak için tercih edilen kitaplar arasında olduğu görülür.

Okuma süresini veren bir başka kayıt da istinsah bölümünde de incelenen Meyve İskelesi, İstanbul Ahi Çelebi Cami müezzini Abdullah b. Muhammed'in istinsah kaydıdır. Kaydında belirttiğine göre nüshasını okurken parça parça istinsah etmiştir. Bu durumda istinsaha başlama ve bitirme tarihleri okumaya başlama ve bitirme tarihleri hakkında fikir verebilir. Rebiülevvel 1085'te (Haziran/Temmuz 1674) başladığı istinsah Cemaziyelahir 1092'de (Haziran/Temmuz 1681) bitmiştir. Buradan okuma sürecinin de yedi yıl sürdüğü anlaşılmaktadır.[1372] Rüstem Paşa Camisi'nde cumartesi sabahı, pazartesi ve çarşamba olmak üzere haftanın üç günü yapılan okuma ya çok kısa zaman dilimlerinde fasılalı yapılmış ya da meclisteki ilmi canlılık okumanın hızlı ilerlemesine izin vermemiş gibidir.

Ali b. Ahmed b. Selim el-Kasibi es-Sufenni el-Mâlikî de nüshasının ilk varağına düştüğü bidayet kaydında istinsaha ve kıraate başlama tarihini yazmıştır.[1373] Bu kayda göre 1096 yılının Cemaziyelahir'inin sonlarında (Haziran 1684) istinsaha ve hemen ardından Recep ayının ilk pazartesi günü de (4 Haziran 1684) kıraate başlamışlardır. Nüshanın sonundaki istinsah kaydında ise 13

[1370] "ittefaka'ş-şurû' hâze'l-kitâb min ibtida'i'l-ehâdisi'l-'âlîyye fi'l-'aşri'l-ahîr min şehri Ramazân ve teyessera li'l-itmâmi ? fî ahîri üsbû'i Ramazân fi'l-i'tikâf fî Câmi' Muhammed Ağa el-mebnî fî dâri Kostantiniye sene 996" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00978, 207b.

[1371] "veka'a'l-hatm ve'l-hitâm bi-'izni'l-Melîki'l-'Allâm fî ahîri Saferi'l-muzaffer sene 999" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00978, 207b.

[1372] "…ve kâne 'ani'l-kitâbeti el-ferâğu fi'l-yevmi'l-Cum'ati kâne şehre Cemâziye'l-ahîr ve hüve kable şehri Recebi'l-müfred fî sene isnâ ve tis'îne ba'de elf li-hicriyyeti 'aleyhi's-selâm ve kad be'detü fî şehri Rebi'i'l-ûlâ ve hüve mevludü'n-nebiyyi 'aleyhi's-selâm ve kâne senete hamsete ve semânîne ve elf ve ketebnâ bi't-tedrîc ve kara'nâ min Câmi'illezî benâhâ Rüstem Paşa berradellâhu medcehû ve 'afv? taksîrahû külle eyyâmi üsbû'in selasete eyyâm ve hiye en-nehâru's-sebt ve'l-yevmü'l-isneyn ve'l-yevmü'l-erbi'a ve ketebtü kadre mâ kara'tü ehmedallâhu sübhânehu ve neşküruhû 'alâ mâ ihsânehû ketebehû el-fakîru'l-hakîr mevsûlun ilallâhi te'âlâ ve'r-râcî ilâ rahmeti Rabbihi'l-Kadîr el-mu'terîf bi'z-zenbi ve't-taksîr Abdullah b. Muhammed el-mü'ezzin bi-Câmi' Ahî Çelebi halen der vâki' bi-İskele-i meyve ve hüve meşhûrun beyne ehli'l-Kostantiniye…" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1124, 351b-352a.

[1373] "ibtede'nâ el-kitâbete fî hâzihi'n-nüsha fî evâhiri Cumâde'l-âhira vebtede'nâ el-kırâete fîhâ fî evveli isneyni fî şehri Receb 'akabi'ş-şehri'l-mezkûr sene 1096" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753,1a.

Rebiülahir 1098 (26 Şubat 1687) tarihinde *Mebârik*'in istinsahını bitirdiğini belirtir.[1374] Bu durumda kıraat de 2,5 yıldan uzun sürmüş olmalıdır. Onun kıraat kaydında yazmadığı ismi istinsah kaydından öğrenilmiştir.

Yukarıdaki kıraat kayıtlarında dikkat çeken bir husus okuma işlemine başlama ve bitişlerinin aynı aya denk düşürme çabasıdır. Hatırlanacağı üzere Muhammed, Ramazan'da başladığı okumayı 1 yıl sonra Ramazan'da bitirmiştir. Seyyid Mustafa da her iki okumasına Rebiülahir'de başlamış ve ilk okumasını Rebiülahir'de bitirmiştir. Okumaya başlanılan ayda okumayı bitirmenin yaygın bir uygulama olup olmadığı bilinememektedir. Elde edilen verilerin kısıtlı olması nedeniyle okurların bu konuda genel bir eğilimlerinin olup olmadığı konusu ancak yapılacak başka çalışmalar sayesinde belirlenebilecektir. Çalışmada elde edilen verilerden hazırlanan grafikler aşağıda yer almaktadır.

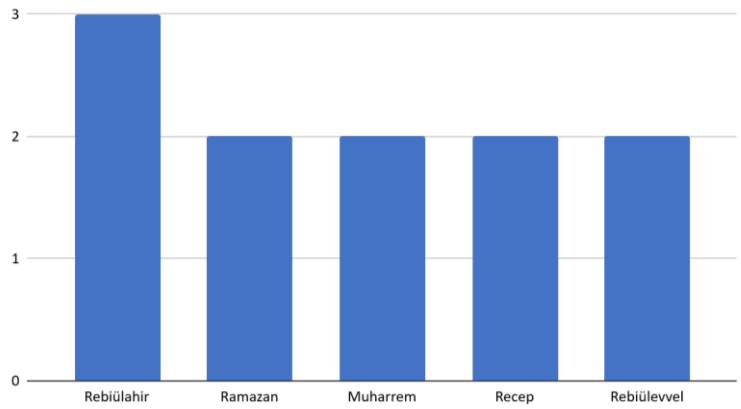

Grafik 21: Mebârik Nüshalarındaki Kıraat Kayıtlarına Göre Kıraate Başlanılan Aylar Grafiği

[1374] "…vâfeka ferâğu neshî leylete's-sebti sâlis 'aşera min şehri Rebî'i's-sânî min şuhûri sene 1098…" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 256b.

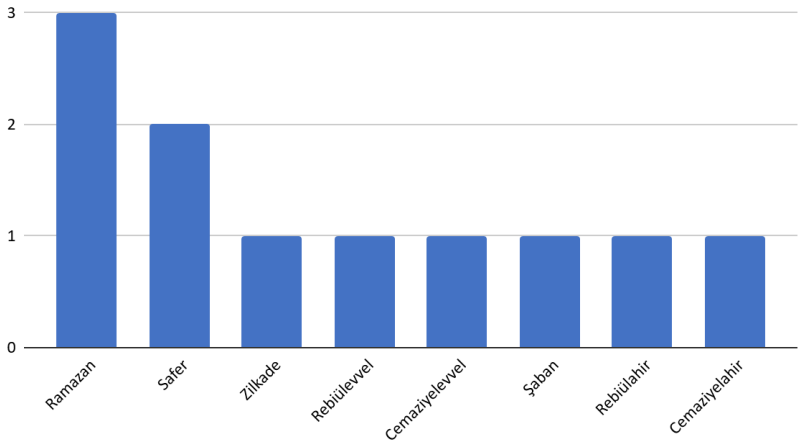

Grafik 22: Mebârik Nüshalarındaki Kıraat Kayıtlarına Göre Kıraatin Bittiği Aylar Grafiği

Kıraat kaydının bir başka ögesi olan "kitabın kaçıncı kez okunduğu bilgisi" zaman bilgisinden bağımsızdır. Bazı okurlar herhangi bir zaman bilgisine yer vermedikleri kıraat kayıtlarında kitabı kaçıncı kez okuduklarına değinmişlerdir.[1375]

Mebârik'in ne kadar sürede okunduğuna dair veriler incelenirken Seyyid Mustafa'nın kıraat kayıtları sayesinde *Mebârik*'i iki kere okuduğu anlaşılmıştı. Aynı nüshadan birden fazla okuma yapan tek kişi o değildir. el-Haddâdî de kıraat kaydında kitabı baştan sonra iki kere okuduğunu belirtmiştir.[1376] Bir başka nüshadaki kayda göre de *Mebârik*, Galatasaray hocası Mahmud Efendi huzurunda iki kere okunmuştur. İlk okuma Rüstem Paşa Cami'nde baştan sona; ikinci okuma ise Kılıç Ali Paşa Cami'nde 6. baba kadardır.[1377] İki farklı camide iki kere okunan bu nüsha Rüstem Paşa Cami'nde Ahi Çelebi Cami müezzini Abdullah'ın istinsah ettiği nüshadır. İlk okuma yukarıda bahsedilen istinsah kaydında anlatılan okumayla aynı olmalıdır.

[1375] "kara'tü hâze'l-kitâb merrateyn min evvelihî ilâ ahîrıhî…" Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, 229b; Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1124, 352 b.

[1376] "kara'tü hâze'l-kitâb merrateyn min evvelihî ilâ âhirıhî…" Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, 229b.

[1377] "Galatasaray hocası Mahmud Efendi huzurunda bu şerhi Meşârik iki defa devr olunmuştur. Bir devri min evvelihî ilâ âhirıhî Rüstem Paşa Câmi'inde oldu bir devri Tophanede Kılıç Ali Paşa Câmi'inde el-bâbü's-sâdiseye değin okundu aslen hatası olmamak üzere li-muharririhî" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1124, 352b.

3. Okumaya Eşlik Eden Eylemlere Dair Bilgiler

Kıraat kayıtlarında rastlanan bir başka öge de okumaya eşlik eden diğer eylemlerdir. Bazı kıraat kayıtlarında ayrıca tashih,[1378] müzakere,[1379] tedris,[1380] mukabele,[1381] tahşiye,[1382] irab[1383] gibi diğer eylemlere dair de bilgiler ve detaylar bulunabilir. Bu veriler sayesinde okuma eylemi yanında yürütülen faaliyetler hakkında yorum yapılabilecektir. Bu kayıtlara hem kıraat kayıtları bölümünde hem de yeri geldikçe kendilerine ait bölümlerde değinilecektir. Birden fazla duruma dair bilgi içermesi bakımından bu kayıtlar kıraat kaydı bilgisi içeren istinsah kayıtlarına benzetilebilirler.

Yukarıda bahsi geçen, Kösem Sultan'ın Üsküdar'da inşa ettirdiği dârülhadiste yapılan kıraate dair kayıtta dikkat çeken en önemli konu okumaya eşlik eden eylemlerin detaylıca anlatılmasıdır. İsmini zikretmeyen kıraat kaydı yazarı Ramazan 1061 (Ağustos/Eylül 1651) tarihli kaydında baştan sona okuduğu *Mebârik*'in irabını yapmış ve kelimelerin anlamlarını verirken ya da harekelendirmesini yaparken faydalandığı sözlüklerin adlarına da değinmiştir.[1384] Kullandığı sözlükler İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) *Tâcü'l-luga*'sı, bu sözlüğe Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî'nin (ö. 666/1268'den sonra) yazdığı *Muhtârü's-sıhâh*[1385] adlı muhtasarı ve Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü'l-Muhît*'idir.

Bu noktada İbn Melek'in *Mebârik*'i kaleme alırken faydalandığı sözlüklere değinmek yerinde olacaktır. O, Ebû Yusuf es-Sikkît'in (ö. 244/858) *Islâhu'l-Mantık*, Cevherî'nin *Tâcü'l-luga*, Ebü'l-Feth Burhânüddîn el-Mutarrizî'nin (ö.610/1213) *el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Emâli'n-nahviyye*, Râdi el-Esterâbâdî'nin (ö. 688/1289' dan sonra) *Şerhu'ş-Şâfîye*'sinden faydalanmış, bu sözlükler arasında ise en çok Cevherî'ye atıf yapmıştır.[1386] Yukarıdaki kıraat kaydında zikredilen sözlüklere bakıldığında kayıt yazarının da İbn Melek'in en çok faydalandığı sözlük olan

[1378] Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, 229b.

[1379] Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00057, 422a.

[1380] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1004, 239b.

[1381] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00435, 361a.

[1382] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a.

[1383] Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 00493, 230a.

[1384] "…min evvelihî ilâ ahîrihî ve zabattu i'râbehû ve eşerrattü ilâ lügatihî ke'l-Cevherî vel-Kâmûsi'l-Muhît ve Muhtasarı's-sıhâh …" Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 00493, 230a.

[1385] Kıraat kaydında kitabın adı *Muhtasarı's-sıhâh* şeklinde geçmektedir.

[1386] Ercan, *İbni Melek ve Mebâriku'l-ezhâr*, 53-55.

Tâcü'l-luga ve onun muhtasarını seçtiği görülür. Bu noktada seçimiyle hem İbn Melek'in gözünden kaçanları tamamlama amacında olduğu hem de Osmanlı dönemi hadisle ilgilenenlerin lügat seçiminin ilk sıralarında *Tâcü'l-luga* olduğu söylenebilir. Bir diğer sözlük ise yine *Tâcü'l-luga* üzerine yapılan tekmile çalışması olan Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-Muhît*'idir. Osmanlı âlimleri arasında oldukça meşhur olan bu sözlükle de İbn Melek'in dönemine yakın bir zamanda telif edilen eser sayesinde *Mebârik*'teki eksikler tamamlanmak istenmiştir.

Erzurum Yazmalar 20667 nüshasında bulunan kayda göre el-Haddâdî de okuduğu metnin harekeleme ve tashihini elinden geldiğince ve gözünden kaçanlar hariç yapmıştır. [1387] Kıraat esnasında en fazla mesai sarf ettiği anlaşılan kişi Araplar Cami vaizi Mustafa Efendi'dir. O, *Mebârik*'i okuttuğu esnada mukabele, tashih, şerh, mütalaa ve tahşiye yapmıştır. [1388] Ali b. Yusuf b. İdris de kıraat kaydında, Müftü Efendi'nin okuma meclisinde aynı zamanda tashih ve müzakere yapıldığını belirtmiştir.[1389]

İstinsah kaydı bölümünde de ele alındığı üzere kıraate eşlik eden bir diğer eylem de istinsahtır.[1390] Kıraatle beraber ders verdiğini/tedris yaptığını belirtenler de olmuştur.[1391] Bazı okurlar da nüshalarını mukabele edip bir hocanın huzurunda okumuşlardır. Kıraat kaydında ismine yer vermeyen bir okur nüshasını müellif hattıyla mukabele edip Şeyh Papazzâde'ye,[1392] bir başkası da 12 ayrı nüshayla mukabele edip Mehmed Efendi'ye okumuştur.[1393] Bu iki kaydın ortak özelliği ikisinde de kaydı yazanın adının olmamasıdır. İsimlerini vermeyen kayıt yazarları mukabele sonrası *Mebârik*'i okudukları hocalarının adını zikretmişlerdir. Bu kayıtlar aynı zamanda nüshanın sahihliğini ispatlama ve böylece değerini arttırma amacıyla düşülmüş olmalıdır. Mukabele kayıtları, kıraat kayıtlarıyla birlikte

[1387] "…ve sahhahtuhû ve 'erabettühû bi-kadri'l-vüs'i ve't-takâti illâ mâ zâğe basar ve lem yetteli' ileyhi'n-nazar ene'l-hakîru'l-fakîr ileyhî subhânehû te'âlâ el-Haddâdî 'afâ 'anhû م…" Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, 229b.

[1388] "Belağa metnehû? müzakeraten ve ekraen ve tashîhan ve şerahahû mutâle'aten ve tahşîyeten 'alâ yedi'l-fakîr eş-Şeyh es-Seyyid Mustafa el-vâ'iz bi-Câmi'i 'Arablar…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a.

[1389] "sahahnâ bi-kadri'l-imkân kara'nâ hâze'l-kitâbe'ş-şerîf min evvelihî ilâ ahîrihî 'alâ tarîki'l-müzâkereti me'a talebeti'l-kitâb min 'allâmeti'z-zemân Müftî Efendi temmetü'l-kıra'ati fi ahîri şehri Safer sene selâse ve sittîne ve elf" Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00057, 422a.

[1390] ibtede'nâ el-kitâbete fî hâzihi'n-nüshâti fî evâhiri Cumâde'l-âhira ve'btede'nâ el-kırâete fîhâ fî evveli isneyni fî şehri Receb 'akabi'ş-şehri'l-mezkûr sene 1096" Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 1a.

[1391] "Nâlellâhu lenâ kırâetehû fi'l-Haram ve yesserallâhu lenâ dersehû innellâhe te'âlâ karîben Âmîn Elhamdülillâhi Rabbi'l-'âlemîn temmet fi sene 1212 fî 23 Ramazân" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, 305b.

[1392] "kad belağa? min hatti'l-musannif ve kara'tü 'alâ şeyh Papazzâde? Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00436, 184b.

[1393] "kâbeltu hâzihi'n-nüshate'ş-şerîfete min isnâ 'aşara nüshatin ve kara'tü 'alâ Mehmed Efendi el-mensûb .. sene tis'a ve hamsîne ve elf" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00435, 361a.

yazıldıkları gibi ayrı bir kayıt şeklinde de yazılırlar.[1394] Öte yandan okumaya eşlik eden bir diğer eylem de tashihtir. Kimi okurlar kıraat kayıtlarında imkân ölçüsünde tashih yaptıklarını belirtirler.[1395] Kimileri de kıraat kaydından ayrı şekilde tashih kaydı yazar. Kıraat kaydından bağımsız şekilde yazılan bu tür kayıtlardaki veriler ileride ele alınacaktır.

Yukarıdaki kayıtlar ele alındığında *Mebârik*'in ya tek başına ya grup halinde ya da bir hocayla okunduğu görülmüştür. Geniş katılımcıların olduğu okumalar daha ziyade camilerde veya bir âlimin huzurunda yapılmıştır. Bu okumalara tashih, irab, müzakere, şerh, haşiye gibi eylemler eşlik etmiştir. Buradan hepsi için söz konusu olmasa da katılımcıların bir kısmının kendi nüshalarıyla meclise katıldığı ve yapılan katkıları nüshalarına işledikleri düşünülmektedir. Okumadan önce istinsah faaliyeti yapıldığını aktaran kayıtlar da bazı okuma meclislerinin aynı zamanda istinsah meclisi görevi gördüğünü göstermektedir.

4. Okuma Mekânına Dair Bilgiler

Kıraat kaydındaki "mekân bilgisi" okuma faaliyetinin yürütüldüğü yerler hakkında bazı bilgilere ulaşmaya imkân sağlamaktadır. Kitapların her birinde mekân kaydına rastlanmadığı belirtilmelidir. Çünkü kayıt yazarlarının kimisi kitabın okunduğu mekâna dair bir bilgi vermezken kimisi de kitabın daha önceki okumalarının yapıldığı mekânları da kıraat kaydında zikretmiştir.

Hükümdarların huzurunda, tekkelerde, kahvehanelerde, âlimlerin ve zenginlerin evlerinde, sahaflarda, camilerde, askerlerin bir araya geldiği yerlerde okuma faaliyeti yürütülmüş olduğu bilinmektedir.[1396] *Mebârik*'in kıraat kayıtlarında karşımıza çıkan okuma mekânıyla ilgili veriler incelendiğinde, kitabın en yoğun okuduğu yerlerin camiler olduğu görülecektir. Kayıtlarda geçen 7 mekânın 5'i camidir. Bir kısmı yukarıdaki kayıtlarda da geçen bu camilerin (Rüstem Paşa Cami, Fatih Cami, Kılıç Ali Paşa Cami, Muhammed Ağa Cami, Cerrahpaşa Cami) hepsi İstanbul'dadır. Camilerde okunduğu halde kıraat kaydı yazılmamış nüshaların da olabileceği dikkate alındığında *Mebârik*'in İstanbul camilerinde okutulmak için tercih edilen bir kitap olduğu görülür.

[1394] Buraya ileride değinilecektir.

[1395] "…sahhahnâ bi-kadri'l-imkân…" Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00057, 422a.

[1396] Zehra Öztürk, "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1/4, (2003), 134-137.

Kayıtlarda cami dışında iki mekân daha geçmektedir. Bunların ilki Harem-i Şerif'tir. Kıraat kaydına göre okuma ve ders işlemi 23 Ramazan 1212 (11 Mart 1798) tarihinde Harem'de bitmiştir.[1397] Buna göre *Mebârik*'in son okuması Mekke'de Ramazan'ın son 10 gününe denk getirilmiştir. Nüshanın ön kapak içinde Türkçe yazılmış "Ecza Mısırlı el-müderris fi'l-Haram Hafız ?? verildi" [1398] şeklindeki notu da kıraat kaydı yazarı yani nüshanın sahibi yazmıştır. Böylece kıraat kaydını bir Türk'ün yazdığı anlaşılır. Kıraat kaydından üç sene sonra yani 1215 yılında yazılmış mülkiyet kaydı da bir Türk'e aittir. "Kitâbu Şerhu *Meşârik li'bni Melek* sâhibuhû Boyabadî el-hâc İbrahim Efendi sene 1215"[1399] Bu kayda göre, nüshanın yeni sahibi Hacı İbrahim *Mebârik*'i hacca gittiğinde satın almış olabilir ya da Boyabatlı Hacı İbrahim Efendi de Mekke'de yaşayan bir Türk'tür. Bu noktada emin olunan tek şey Mekke görmüş olan bu nüshanın bir şekilde tekrar Anadolu'ya geri döndüğüdür. "Nâlellâhu lenâ kırâetehû fi'l-Haram ve yesserallâhu lenâ dersehû…" şeklindeki kayıtta çoğul çekim kullanıldığından okuma ve derse başkalarının da katıldığı anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsi geçen Mısırlı müderris gibi farklı coğrafyalardan gelen âlimlerin Mekke'de kurduğu ders halkalarının birinde *Mebârik*'in okunduğu düşünülebilir.

Bir diğer mekân da Mahpeyker Kösem Sultan'ın (ö. 1061/1651) Üsküdar'da inşa ettirdiği dârülhadistir. Kayıtta dârülhadisten Sultan İbrahim Han'ın merhum validesinin Üsküdar'da inşa ettirdiği dârülhadis şeklinde bahsedilir.[1400] Yani kayıt, Kösem Sultan'ın ölümünden sonra yazılmıştır. Kayda göre okuma 1061 senesi Ramazan ayında salı günü (Ağustos/Eylül 1651) bitmiştir.[1401] Kösem Sultan'ın öldürülme tarihi de 16-17 Ramazan 1061 (2-3 Eylül 1651)'dir.[1402] O halde kıraat kaydı bu tarihten sonraki Salı gününe denk gelen 19 ya da 26 Ramazan'da yazılmış olmalıdır. Kıraat kayıtlarında çok sık

[1397] "Nâlellâhu lenâ kırâetehû fi'l-Haram ve yesserallâhu lenâ dersehû innellâhe te'âlâ karîben Âmîn Elhamdülillâhi Rabbi'l-'âlemîn temmet fî sene 1212 fî 23 Ramazân" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, 305b.

[1398] "Eczâ Mısırlı el-müderris fi'l-Haram Hâfız?? Verildi." Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, ön kapak içi.

[1399] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, Ia

[1400] "Elhamdülillâhi te'âlâ 'alâ itmâmihî ve's-salâtu 'alâ nebiyyihî Muhammed ve âlihî veka'e'l-ihtimîm fî dâri'l-hadîs elletî benâhâ el-Vâlidetu'l-merhûm es-Sultân İbrahim Hân fi'l-Üsküdar…" Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 00493, 230a.

[1401] "… 'âlemîn harrara fi'l-yevmi's-sâlis min şehri Ramazâni'l-mübarâketi sene 1061…" Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 00493, 230a.

[1402] Mücteba İrgüler, "Kösem Sultan", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/273-275.

rastlanmayan mekân bilgisinin bu kayıtta zikredilmesini, Kösem Sultan'ın öldürülmesinin zihinlerde bıraktığı muhtemel etkilerden biri olarak görmek mümkündür.

5. Okuma Eylemiyle İlgisi Olan Kişilere, Okunan Esere ve Eserin Müellifine Dair Bilgiler

Kıraat kaydındaki okuma eylemiyle ilgisi olan kişilere dair verilerden hareketle; kitabı kendi başına okuyan kişi, kitabı bir topluluğa okuyan kişi, kitabın huzurunda/eşliğinde okunduğu/okutulduğu kişi, kitabı okutan kişi ve kitabı dinleyenler hakkında malumat elde etmek mümkündür. Bu veriler sayesinde Osmanlı döneminde bir hadis kitabının nasıl okunduğu anlaşılabilecektir. Şunu belirtmek gerekir ki kıraat kaydı her zaman okur tarafından yazılmaz. Bazı kayıtlar kitabın kendisine okunduğu kişi tarafından yazılmıştır. Söz gelimi "15 Zilkade 1134 tarihinde bana bir kere okundu" şeklindeki kaydın yazarı okur değil dinleyicidir.[1403] *Mebârik*'in Arapça yazıldığı göz önüne alındığında kıraat kaydı yazan dinleyicinin de ilimle meşgul birisi olması beklenir.[1404] Kayıtların bir kısmı ise kitabı okutan,[1405] bir kısmı ise bir âlimin huzurunda okuyan kişi[1406] tarafından yazılmıştır. Âlim huzurunda okuyanlar daha ziyade mukabele sonrası okuma yapmaktadırlar.[1407]

İncelenen *Mebârik* nüshaları arasında dinleyicilerin isimlerine tek tek yer verilen kıraat kaydına rastlanamamıştır. Dinleyicilerin varlığı ya "nâlellâhu lenâ kırâetehû…",[1408] "Allah bize okumayı nasip

[1403] "Kad kurie 'aleyye merraten vâhideten hâmis 'aşera mine'z-Zi'l-ka'de sene erbe'a ve selâsine mi'e ve elf" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 218a.

[1404] Açıklaması kaydın incelendiği bölümde yapılacaktır.

[1405] "kara'tü hâze'l-kitâb merrateyn min evvelihî ilâ âhirihî 'alâ men kâne .... ileyye mine'l-ahbâbî" Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, 229b.

"…sümme ittefaka'l-bedü ve'ş-şurû'u fî ekrai *şerhi'l-Meşârik*…", "Ekûlü bed'i'l-ekrai ey ekrai'l-metni ve kezâ itmâmehû…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01047, Ia;

[1406] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00436, 184b; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00435, 361a.

[1407] "kubile min hatti'l-musannif ve kara'tü 'alâ şeyh Papazzâde?" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00436, 184b; "kâbeltü hâzihi'n-nüshate'ş-şerîfe min isnâ 'aşara nüshatin ve kara'tü 'alâ Mehmed Efendi el-mensûb .. sene tis'a ve hamsîne ve elf" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00435, 361a.

[1408] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, 305b.

etti" "…vebtede'nâ el-kırâete…",[1409] "Okumaya başladık" "Kara'nâ…"[1410] "Okuduk" kayıtlarında görüldüğü üzere fiillerin birinci şahsın çoğul kipleri ya "…lâ yensunenâ 'ani'd-du'âi…" "Bizi duadan unutmasın" kaydındaki gibi dualardaki çoğul kullanımıyla anlaşılmaktadır. "kara'tü … 'alâ men kâne .... ileyye mine'l-ahbâbi…"[1411] "Doslarıma okudum" kaydında dinleyiciler eş-dosttan "…me'a talebeti'l-kitâb…"[1412] "Kitabı talep edenlerle birlikte" kaydında ise kitabı okumak isteyenlerdendir.

Mebârik nüshalarında yer alan kıraat kayıtları incelendiğinde bunların neredeyse tamamının bir ya da birden fazla kişinin huzurunda yapılan okumaya işaret ettiği görülmüştür. Yukarıdaki kayıtlarda da işaret edildiği üzere okuma eylemi ya bir âlimin huzurunda ya da büyük çoğunlukla camide bir topluluk karşısında yapılmaktadır. Ayrıca müstensihlerin istinsah kayıtlarındaki okuyana[1413] ve dinleyene,[1414] duasını işitip âmin diyenlere[1415] dua etmesi de *Mebârik*'in sesli ve farklı sayıda dinleyiciler huzurunda okutulduğuna ve bunun yaygınlığına işaret etmektedir.

Kıraat kayıtlarının bir ögesi de kayıt yazarının kaydının müstakbel okuruna seslenişidir. Diğer kayıt türlerinde görüldüğü üzere bu seslenişin içeriği kayıt yazarına göre değişmektedir. Sözgelimi Şehid Ali Paşa 493 nüshasının meçhul okuru 1061 yılının Ramazan ayının bir salı günü (Ağustos/Eylül 1651) okumayı bitirdiğine dair düştüğü kıraat kaydında nüshanın ve dolayısıyla kendi kaydının müstakbel okurundan metne "sahih bir nazar"la bakmasını istemektedir. Yukarıda detaylıca incelenmiş olan bu kaydın yazarının "sahih nazar"la kastettiği şey bin bir emek verdiği nüshaya müstakbel okurun hata aramak için kötü niyetle bakmamasıdır. Sözlerinin devamında müstakbel okurdan kendilerine dua etmesini kendileri için Fatiha okumasını ister.[1416] Böylece müstakbel okurla aralarındaki din kardeşliğini vurgulamış ve ona dostluk elini uzatmıştır. Müstakbel okurun tüm bunlara rağmen "sahih nazar"ı kabul etmeme ihtimaline karşın sözlerine "Allah'ım bize Fatiha okuyanlara rahmet et" duasıyla devam eder. Böylece duasına sadece kendisine dua edenleri dahil etmiştir.

[1409] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 1a.

[1410] Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00057, 422a.

[1411] Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, 2.29b

[1412] Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00057, 422a.

[1413] "…gafarallâhu …ve li-kârii hâze'l-kitâb…" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 4459, 350b.

[1414] "…sâmi'ihî…" Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 3639, 477a.

[1415] "…li-men semi'a hâzâ kâle âmîn yâ Rahîm…" Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1412, 187b

[1416] "…el-Mercû mine'n-nâzırîn en yenzuru ileyhî bi'n-nazari's-sahîh ve lâ yensunena 'ani'd-du'âi ve kırâeti'l-fâtihati…" Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 00493, 230a.

Kıraat kayıtlarında değinilen bir diğer bilgi de okunan eserin adı ve müellifidir. Kıraat kayıtlarının ikisinde *Mebârik*'ten *Şerhü'l-Meşârik*[1417] olarak bahsedilmiş, 9 kayıtta ise zamirle[1418] ya da "hâze'l-kitâb"[1419], "hâze'l-kitâbü'ş-şerîf"[1420], "hâzihi'n-nüsha"[1421], "hâzihi'n-nüshatü'ş-şerîf"[1422] şeklinde kitap ismi belirtilmeyen kullanımlar tercih edilmiştir.

B. Mütalaa Kaydının Tanımı ve Ögeleri

Tâle'a fiilinin mastarı olan mütalaa kelimesi önceleri bir ya da birden fazla kişiyle yapılan okuma eylemine karşılık olarak kullanılsa da zamanla ders öncesi yapılan hazırlık, bir eseri derinlikli okuma anlamlarında kullanılır olmuştur.[1423] İlim edebine dair eserlerin bazılarında değinilen mütalaa adabı ise önceleri Âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara ilmi başlığı altında işlenmekte ya da bir hocadan sözlü olarak öğrenilmekteydi.[1424] Osmanlı döneminde mütalaa bir ilim dalı olarak vazedilip mütalaanın nasıl olması gerektiği hakkında müstakil risaleler yazılmıştır.[1425] Bu risalelerden biri olan *Feyzü'l-Hârem*'deki tanıma göre mütalaa: "Belli anlamlar için vaz' edilen lafızları inceleyerek/mülahaza ederek, bu lafızlarla

[1417] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01047, Ia; Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1124, 352b.

[1418] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194, 305b?; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a.

[1419] Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, 229b.

[1420] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3225, 288a; Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00057, 422a.

[1421] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753, 1a.

[1422] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00435, 361a.

[1423] Khaled el-Rouayheb, *Islamic Intellectual History in the Seventeenth Century* (New York: Cambridge University Press, 2015) 97-99.

[1424] Hüseyin Örs, "Derin Okumanın Esasları: Mutâla'a Hakkında Mechûl Bir Risâle", *6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi-Bildiriler Kitabı-1*, ed. Kadir Budak vd., (İstanbul: İlmi Etütler Derneği, 2017) 1/1, 194.

[1425] Mütalaa ilim dalının kurulması hakkında bk. Khaled el-Rouayheb, *Islamic Intellectual History in the Seventeenth Century* ,13- 131; Yedi farklı mütalaa risalesinin bir arada basıldığı eser için bk. Ahmed Hüseyin el-Ezherî, *el-Metâli' fî âdâbi'l-mutâli'* (Kahire: Dâru'l-İhsân, 2017); Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin mütalaa adabına dair kaleme aldığı eseri *Feyzü'l-Harem* hakkında öncül çalışma ve bu çalışmanın genişletilmiş hali için bk. Hüseyin Örs, "Derin Okumanın Esasları: Mutâla'a Hakkında Mechûl Bir Risâle", 193-195; a.mlf., "Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Mütâlaa Âdâbına Dair Feyżü'l-Harem Adlı Risâlesinin İnceleme ve Tahkiki", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/1 (Haziran 2020), 41-120; Şeyhülislama sunulmak üzere on beş kişilik bir heyet tarafından oluşturulan bir müfredat taslağı ve ders ve mütalaa adabının anlatıldığı beş varaklık eser için bk. Sami Arslan, "Tarîk-i Mutâla'a-i Ders Beyânındadır': Metin Ya Da Şerh Nasıl Okunmalıdır?", *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, ed. Fuat Aydın vd., (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019) 299-327;

açıklanan hakikate veya ispat edilen matluba, muhakkik âlimlerin de kabul edecekleri şekilde ulaşmaktır." demektir.[1426]

En azından Osmanlı döneminde daha ziyade derinlikli okumaya karşılık geldiği söylenebilecek olan mütalaanın izi yazma eserlerdeki kayıtlardan da takip edilebilir. Zira okurların nüshalara yazdıkları bir diğer okur kaydı türü de mütalaa kayıtlarıdır. Bu kayıtlar *Mebârik* nüshaları üzerinden incelendiğinde çalışmaya konu olan 428 nüshanın 9'unda mütalaaya dair bilgi içeren toplam 10 kayıt olduğu görülür. Söz konusu kayıtlardan elde edilen veriler sayesinde daha ziyade mütaalanın süresi, mekânı, mütaala yapanlar, mütalaaya eşlik eden eylemler hakkında bilgi elde edilebilmiştir. Ayrıca mütalaa kaydı yazarlarının nüsha üzerinde başka kayıtları olup olmadığı incelendiğinde ikisinin aynı zamanda nüshanın müstensihi olduğu[1427] başka birinin de nüshasına mülkiyet kaydı yazdığı[1428] görülmüştür. Bu da nüsha sahibi olmayanların da nüsha üzerine mütalaa kaydı yazmış olabileceklerini düşündürmektedir. *Mebârik* nüshalarında mevcut az sayıdaki okur kaydı bu düşünceyi temellendirmeye yetemediği için daha fazla okur kaydının incelenmesi gerekmektedir.

Mebârik'teki mütalaa kayıtları incelendiğinde tüm kayıtların nüshanın sonuna yazıldığı görülmüştür. Bunların tamamının dili de Arapçadır. Mütalaa kayıtlarının içerdiği verilerin çeşitliliği kaydı yazan kişilerin tasarrufunda olsa da mütalaa kayıtlarının içereceği ögeler; "Mütalaa eylemi için kullanılan fiil, formlar ve dualar", "Mütalaa zamanına dair bilgiler", "Mütalaanın kaçıncı kez yapılığına dair bilgi", "Mütalaaya eşlik eden eylemlere dair bilgiler", "Mütalaanın yapıldığı mekâna dair bilgiler", "Mütalaa eylemiyle ilgisi olan kişilere dair bilgiler" olarak sınıflandırılabilir.

Mütalaa kayıtlarında genel olarak dikkatle okumak anlamındaki "tâle'a" fiilinin çekimleri[1429] kullanılırken tâle'a'nın masdarı olan "mütâle'a" kelimesinin,[1430] eylemin bittiğini ifade eden "veka'a'l-ferâğ min",[1431] bitirmek anlamındaki "temme" fiili ve masdarının,[1432] bitirmek anlamındaki "hateme"

[1426] Örs, "Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Mütâlaa Âdâbına Dair" 57.

[1427] Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4566, ?; Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a.

[1428] Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V721, 1a.

[1429] "…tâla'ahû…" Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V721, 441b; "…Tâle'tühû…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4566,?; "kad tâle'tü…" Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 372a.

[1430] "…sümme tâle'tühû mütâle'aten…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4566, 480a.

[1431] "veka'a'l-ferâğ min mütâle'ati…" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, 268b.

[1432] "temme mütâle'atu…" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, 268b; "…etmamtühû…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4566, 480a.

fiili ve mastarının[1433] kullanıldığına da rastlanılmıştır. Diğer kayıt türlerinde olduğu gibi mütalaa kayıtlarında da mütalaayı kolaylaştırması sebebiyle Allah'a hamd eden ve O'nun yardımı sayesinde mütalaanın bittiğini belirtenler vardır.[1434] İstinsah kayıtlarındaki kadar sık olmasa da mütalaa kaydı yazarları da kayıtlarında dualara yer vermiştir. Kıyamet günü âlimler zümresinde haşrolunmayı isteyen Mehmed b. Seydî Ahmed'in duası örnek verilebilir.[1435] Kendisi ve babasının affını, hata ve kusurlarının görmezden gelinmesini isteyen Derviş Mehmed b. Hüsameddin el-Üskübî de duasına Hz. Peygamber'i aracı kılmış ve kaydına "Allahümme sallî ve sellem 'aleyhî ve 'alâ âlihî ve eshâbihi't-tâhirîn ve 'alâ cemi'i'l-enbiyâi ve'l-mürselîn" şeklinde salat ve selam eklemiştir.[1436]

1. Mütalaa Zamanına ve Mütalaanın Kaçıncı Kez Yapıldığına Dair Bilgiler

Mütalaa kayıtlarında içerdikleri zaman bilgisine göre kıraat kayıtlarında olduğu gibi, sadece mütalaaya başlama vaktini içerenler, sadece mütalaanın bitiş vaktini içerenler, mütalaaya başlama ve bitiş vaktini içerenler ve herhangi bir vakit bilgisi içermeyenler şeklinde sınıflandırılabilir. Ancak *Mebârik* nüshalarındaki mütalaa kayıtları incelendiğinde kayıt yazarlarının mütalaanın başlangıç zamanını bir kayıt hariç zikretmedikleri görülmüştür. Bitiş vaktine dair bilgi içeren kayıt sayısı ise 5'tir. Mütalaa süresi başlangıç ve bitiş tarihine yer veren bir kayda göre mütalaa Muharrem 1029 (1619/1620) tarihinde başlamış ve 14 Safer 1034 Perşembe (26 Kasım 1624) günü bitmiştir. Buradan mütalaanın yaklaşık beş yıl sürdüğü anlaşılmaktadır. Musa b. Mustafa el-Seferihisarî, istinsah kaydına göre nüshanın istinsahını Cemaziyelevvel 1052 Salı (Temmuz/Ağustos 1642) günü İstanbul'da bitirmiştir.[1437] İstinsah kaydına sümme edatıyla bağladığı mütalaa kaydında ise nüshayı mütalaa ve gücü yettiğince

[1433] "…hatemtühû…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4566,?; "…veka'a'l-ihtitâm minhâ…" Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 000447, 249a.

[1434] "Ehmedullâhe hamden kesîran 'alâ en teyessera lî mutâle'ate hâze'l-kitâbi'ş-şerîf…" Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 000447, 249a; "…temme bi-'avnillâhi te'âlâ ve tevfîkıhî…" Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a.

[1435] "veffekahullâhu te'âlâ li-mâ yuhibbu haşrahu me'a zumreti'l-'ulemâi" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, 268b.

[1436] "Allahümmeğfir lî ve li-vâlidî ve tecâvez 'anma sadara mine'l-hatâi ve'z-zeyli ya ekrame'l-ekramîn yâ erhame'r-râhimîn bi-hürmeti nebiyyike Muhammed el-'arabiyyi'l-ümmiyyi'l-emîn Allahümme sallî ve sellem 'aleyhî ve 'alâ âlihî ve eshâbihî't-tâhirîn ve 'alâ cemi'i'l-enbiyâi ve'l-mürselîn ve'l-hamdü lillâhi Rabbi'l-'âlemîn…" Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 000447, 249a.

[1437] "…fî yevmi's-sülese'l-mübârek min Cumâde'l-ûlâ li-sene isneteyn ve hamsîne ve elf mine'l-hicreti'n-Nebeviyyeti 'alâ sâhibihâ efdali't-tahiyye medîneti Kostantiniye el-mahmiyye hamâhâ Rabbihî 'ani'l-beliyye 'alâ yedi'l-'abdi'd-da'îf Musa b. Mustafa el-Seferihisârî gafarallâhu lehû ve vâlideyhî ve ehsene ileyhimâ ve ileyhî" Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4566, 480a.

tashih ettiğini bu işlemlerin de 20 Muharrem 1054 Salı (29 Mart 1644) günü Mudurnu Yıldırım Han Medresesinde bittiğini belirtir.[1438] Böylece mütalaanın yaklaşık iki yıl sürdüğü görülmektedir. Ayrıca değinilmesi gereken bir diğer nokta da mütalaa kaydında ismi geçmeyen müderrisin adı, istinsah kaydı sayesinde öğrenilmiştir. Mütalaanın ne kadar sürede tamamlandığını belirten başka bir kayda göre de *Mebârik*'in mütalaası bir sene üç ay sürmüştür.[1439]

Mebârik'in mütalaa kayıtlarında, mütalaanın yapıldığı gün ve vakit bilgisine yer verilmemiştir. Oysa bu bilgi sayesinde *Mebârik*'in medreselerde hangi gün ve vakitlerde mütalaasının yapıldığı öğrenilebilecekti. Bunun yanında bazı kayıt yazarlarının verdiği detaylar ders işlenişi hakkında ip uçları içermektedir.

Mütalaa kaydının bir başka ögesi mütalaanın kaçıncı kere yapıldığına dair bilgidir. Mehmed b. Seydi Ahmed *Mebârik*'in mütalaa ve naklini ikinci kere bitirmiş, 8 Şaban 956 Cumartesi (01 Eylül 1549) tarihine denk düşen bu hatmi Efdalzâde Medresesinde tedris faaliyetiyle meşgulken gerçekleşmiştir.[1440] *Mebârik*'in tedris amacıyla ikinci kere hatmedilmesi müderris Mehmed tarafından tedris faaliyetlerinde sıkça kullanıldığı göstermektedir. Aslında bir eserin birden fazla kere mütalaa edilmesi nadir bir durum değildir. Örneğin Kastallânî'nin (Kestelî) (ö. 901/1496) *Kitâbu'ş-Şifâ*'yı yedi kere baştan sona mütalaa ettiği bilinmektedir.[1441] Aynı eserin birden fazla kere mütalaa edilmiş olması, bu eserin müracaatı gerekli kılan bir başucu eseri olduğunu veya gerek konusu gerek ibarelerinin zorluğu nedeniyle birden fazla kere mütalaa gerektirdiğini de düşündürmektedir.

2. Mütalaaya Eşlik Eden Eylemlere Dair Bilgiler

Mütalaa kayıtlarında rastlanan bir başka öge de mütalaaya eşlik eden eylemlerdir. Her ne kadar sadece mütalaa kaydı olarak adlandırılsa da bazı mütalaa kayıtlarında ayrıca nakil,[1442] tedris[1443] ve

[1438] "sümme tâle'tühû mütâle'aten ve eshahhtühû hasebi tâkatî bi-medreseti Yıldırım Hân li-medîneti Mudurnu nevverallâhu kabrahû ve ce'ale cennetehû mesvâhû ve hatemtühû ve etmamtühû fi'l-yevmi's-sâlis ve'l-'işrîn mine'l-Muharremi'l-harâm sene erbe'a ve hamsîne ve elf" Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4566, 480a.

[1439] "temme'l-mutale'atu fî sene ve selâse şühûr" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, 268b.

[1440] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, 268b.

[1441] Arslan, "Tarîk-i Mutâla'a-i Ders Beyânındadır", 305-306.

[1442] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, 268b; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175, 329a; Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 000447, 249a.

[1443] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, 268b;

tashih[1444] gibi diğer eylemlere dair de bilgiler ve detaylar bulunabilir. Bu eylemler sayesinde Osmanlı medreselerinde ders işlenişi hakkında yorum yapılabilecektir, zira mütalaa kayıtları genel olarak müderrisler tarafında yazılmıştır.

Mehmed b. Seydî Ahmed, istinsah kaydının etrafına düştüğü nota göre Efdalzâde Medresesinde müderrisken *Mebârik*'i mütalaa ederek bir sene üç ayda bitirmiş ayrıca derslerin başlangıcında teberrükken öğrencilerine naklederek de ikinci kere hatmetmiştir.[1445] Nakil, aslında yazdırmak demek olsa da nakil ifadesini içeren kayıtların topluca değerlendirilmesi sonucunda naklin; teberrük kastıyla açıklama yapılmaksızın sesli okumak anlamına geldiğine kanaat getirilmiştir.[1446] Bu ve başka mütalaa kayıtlarında da geçen nakil ifadesini anlamak için burada daha detaylı incelemek yapmak gerekir.

Nakil ifadesinin geçtiği bir başka kayda bakıldığında ise mütalaa ifadesiyle karşılaşılmamaktadır. Bu kayda göre *Mebârik*'in ilk hatmi ders, ikinci ve üçüncüsü ise nakil yoluyla olmuştur.[1447] Burada naklin dersle ilgili bir kavram olduğu görülmektedir. Nakil ifadesinin geçtiği bir diğer kayıtta ise Derviş Mehmed b. Hüsameddin el-Üskübî, mütalaa ve tashihini yaptığı *Mebârik*'i bir de öğrencilerine naklettiğini belirtmektedir. Bu nakil işlemi mütalaa ve tashih beraberinde yaklaşık beş yıl boyunca dört medrese değiştirerek devam etmiştir. Eğer nakil hadis yazdırmak anlamına geliyorsa bu medreselerdeki öğrenciler *Mebârik*'in farklı kısımlarını yazmış olacaklardı ki bundan bir fayda hasıl olmayacağı açıktır. Ayrıca ilk kayıtta nakil için dersten hemen önce teberrük kastıyla yapıldığının belirtilmesi akla Fatih Sultan Mehmed'in Sahn-ı Seman Medreseleri vakfiyesinde her müderrisin *Mesâbih, Meşârik, Buhari* veya *Müslim*'den bir miktar hadis-i şerif naklettikten sonra derse başlamasına dair belirttiği emiri getirmektedir ki böylece naklin anlaşılması oldukça kolaylaşmaktadır.[1448] KHK, 3175 nüshasındaki

[1444] Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 372a; Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 000447, 249a.

[1445] "veka'a'l-ferâğ min mütele'ati hâze'l-kitâbi'l-mübâreke bi-'avnillâhi sübhânehû ve tebârake ve nakli ehâdise'ş-şerîf 'an hâzihi'n-nüshati'l-latîfeti kubeyle'd-dersi teberrüken bi-elfâzi'n-Nebeviyyeti'ş-şerîf merraten sâniyeten evâne tedris bi-medreseti Efdalzâde fî Kostantiniye yevme's-sebt es-sâmin min Ṣa'bâni'l-mu'azzam munharit fî silki şuhûri sene sitte ve hamsîne ve tis'ami'e min hicrati'n-Nebeviyyeti ve ene'l-'abdi'l-fakîr ile'l-Ganî Mehmed b. Seydi veffekahullâhu te'âlâ li-mâ yuhibbu haşrahu me'a zümreti'l-'ulemâi" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, 268b.

[1446] Kayıtların okunmasında ve yorumlanmasında yardımlarından dolayı M. Fatih Kaya'ya teşekkür ederim.

[1447] "etmemtü hatmetehû evvelen bi'd-dersi ve sâniyen bi'n-nakli merrateyn sâlisen bi'n-nakli merraten" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1004, 239b.

[1448] Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946), 125.

kayıt ise bu işlemin nasıl yapıldığının anlaşılmasını sağlar. Kayda göre nakledilen kısım; ana metin yani *Meşârik,* mütalaası yapılan ise şerh yani *Mebârik*'tir. [1449]

Mütalaaya eşlik eden bir diğer eylem de tashihtir. Musa b. Mustafa el-Seferihisarî'nin 2 küsur yıl süren mütalaasına ve Derviş Mehmed b. Hüsameddin'in dört medrese gören yaklaşık beş yıllık mütalaa sürecine de tashihin eşlik ettiğine yukarıda değinilmişti.[1450] Hacı Osman Vahdetî el-Üskübî el-Bursevî de *Mebârik*'i mütalaa ederken tashih edenlerdendir.[1451] Bu tashih işlemi mukabeleye esnasında yapılan tashihten farklı olmalıdır. Mukabelede amaç hata bulup düzeltmekken burada mütalaa esnasında göze çarpan hatalar tashih edilmiştir.

3. Mütalaanın Yapıldığı Mekâna ve Mütalaa Eylemiyle İlgisi Olan Kişilere Dair Bilgiler

Mütalaa kaydındaki mekân bilgisi mütalaanın yapıldığı mekân/lar hakkında bilgi verir. Kayıt yazarlarının kimisi mekân bilgisine yer vermezken kimisi de mütalaa faaliyeti boyunca değiştirilen mekânları[1452] mütalaa kaydında zikreder. Burada dikkat çeken husus mütalaa kayıtlarında zikredilen mekânların hepsinin medrese olmasıdır. Kayıtlarda geçen medreseler; Efdalzâde Medresesi, Hüsrev Kethüda Medresesi, Muhyiddin Medresesi, Hacı Hasanzâde Medresesi, Zal Paşa Medresesi, Gazi Hüdavendigar Medresesi ve Yıldırım Han Medresesidir. Bu medreselerin son ikisi Bursa diğerleri ise İstanbul'dadır.

Mehmed b. Seydî Ahmed, Muharrem 1029 (1619/1620) tarihinde Muhyiddin Medresesinde başladığı mütalaa ve nakle, sırasıyla Hacı Hasanzâde Medresesi ve Zal Paşa Medresesinde devam etmiş ardından Gazi Hüdavendigar Medresesinde 14 Safer 1034 Perşembe (26 Kasım 1624) günü nihayete ermiştir.[1453] Bu medreselerin ilk üçü İstanbul'da sonuncusu ise Bursa'dadır. Müderrisin eğitim faaliyeti süresince görev aldığı medreselerde devam eden bu süreç diğer bir taraftan da eğitim müfredatının

[1449] "…veka'a itmâmu nakli *Meşâriki'l-envâri'l-nebeviyyeti mine's-sıhahı'l-ahbâr* me'a mutâle'ati hâze'ş-şerhi'n-nefîs… "Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175, 329a.

[1450] Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4566, 480a.

[1451] "kad tâle'tü hâze'l-kitâbe'ş-şerîf ve sahhahtühû mâ mekkenî fennehû Rabbî Ramazân sene selâse ve mi'e ba'de'l-elf el-fakîr el-hâc Osman Vahdetî el-Üskübî sümme el-Bursevî" Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 372a.

[1452] Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 000447, 249a.

[1453] Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 000447, 249a.

müderris tarafından belirlendiğine ve esas olanın müderrisin kendi okutma sürecinin devamlılığı olduğuna da işaret etmektedir.

Mütalaa kayıtlarının bir diğer ögesi ise mütalaa eylemiyle ilgisi olan kişilere dair bilgileridir. *Mebârik* nüshalarındaki mütalaa kayıtları mütalaanın tek başına yapıldığını hissettirmektedir. Mütalaa kaydı yazan kişiler çoğunlukla müderristir ve mütalaa işlemini genel olarak ders öncesinde yapmaktadırlar. Örneğin Hüsrev Kethüda Medresesi müderrisi Abdullah, *Mebârik*'i derslerin öncesinde dikkat ve özenle baştan sonra mütalaa ettiğini belirtmiştir.[1454] Bu kayıtlardan anlaşıldığı üzere mütalaa terimi *Mebârik* okurları tarafından daha ziyade ders öncesi yapılan hazırlık manasında kullanılmıştır. Müderrisler ders esnasında yapılan nakil işlemi sırasında açıklamalarda bulunuyor olmalıdırlar. Ayrıca mütalaa kayıtlarının hepsinin tekil şahıs çekimiyle yazılması da bunu göstermektedir.

Okur kayıtlarının incelenmesinin sonucunda en dikkat çeken şey okurların okuma faaliyetinin yürütüldüğü mekâna göre okuma eylemini farklı anmalarıdır. Medresede gerçekleşen okumalar için hemen her zaman mütalaa, camidekiler içinse kıraat terimi kullanılmıştır.

C. Tedris Kaydı ve Tanımı

Nüshanın, ders faaliyeti amacıyla okutulduğunu gösteren kayıtlara tedris kayıtları denilir. *Mebârik* nüshalarındaki tedris kayıtları bu çalışmada müstakil olarak incelenebilecek kadar çok olmasa da kıraat ve mütalaanın anlamı ile tedrisin anlamı arasındaki nüans nedeniyle tedris kayıtlarının ayrı bir kayıt türü olarak teklif edilebilmesi için ayrı başlıkta ele alınması uygun görülmüştür.

Çalışmaya konu olan 428 nüshanın 5'inde tedrise dair bilgi içeren toplam 6 kayıt vardır. Bu bölüm bu kayıtlardan elde edilen verilerle oluşturulmuştur. Burada öncelikle tedrise dair bilgi içeren kayıtlar incelenecek sonrasında ise tedris kayıtları ele alınacaktır. *Mebârik*'teki tedris kayıtları incelendiğinde bazı kayıtların nüshanın ön varaklarına bazılarınınsa nüshanın son varaklarına yazıldığı görülmüştür. Kayıtların biri hariç tamamının dili Arapçadır.

Tedrise dair veri içeren ilk kayıt türü olan bidayet kayıtları; daha önce bu çalışmada değinildiği üzere bir işe başlanıldığını belirtmek amacıyla düşülen kayıtlardır. Genellikle istinsahın başlangıç vaktini bildirmek için nüshanın ilk varaklarına yazılan bu kayıtlar tedrise dair bilgi de içerebilirler. DİB 4098 nüshasındaki bidayet kaydına göre nüshanın istinsahı ve tedrisi 1 Cemaziyelahir 1170 (21 Şubat

[1454] "kad nazartü ve ıttala'tü fî hâze'l-kitâb min evvelihî ilâ ahîrihî bi'd-dikkati ve'l-ihtimâm fî evâili'd-dersi… Abdullah b. Ezinî? el-müderris bi-medreseti Hüsrev Kethüda…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 286, 182b.

1757) tarihinde başlamıştır.[1455] Aynı nüshadaki istinsah kaydına göre istinsah Seyyid Muhammed b. Ali eliyle 16 Recep 1171 (26 Mart 1758) tarihinde bitmiştir.[1456] Eğer tedris faaliyeti istinsahla eş zamanlı olarak yürütüldüyse *Mebârik*'in tedrisi yaklaşık bir yıl sürmüş olmalıdır.

DİB 1658 nüshasındaki bidayet kaydına göre ise tedrise 11 Muharrem 1133 (12 Kasım 1720) tarihinde başlanılmıştır.[1457] Bu nüshadaki bidayet kaydıyla aynı hatla yazılmış mülkiyet kaydı sayesinde nüshanın 23 Şevval 1132 (28 Ağustos 1720) tarihinde Kadılkudât Kethüdazâde tarafından Şeyh Yakub b. Şeyh Fenaî el-Celvetî'ye hediye edildiği öğrenilmektedir.[1458] Şeyh Yakub b. Şeyh Fenaî el-Celvetî yani bilinen adıyla Yakub Afvî, nüshanın sahibi olduktan yaklaşık iki ay sonra tedrise başlamıştır. *Mebârik*'in kendisine hediye edildiği tarihin yaklaşık bir yıl öncesi olan 1131 (1719) tarihinde şeyhinin kendisine Hüdâyî Tekkesi'nde vaaz verme görevi verdiği Yakub Afvî,[1459] vaazlarında da *Mebârik*'in başka bir nüshasından faydalanmış olmalıdır. Başka ilimlerin yanı sıra hadis ilmiyle de ilgilendiği bilinen Yakub Afvî, Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbîhu's-sünne* adlı eserine *el-Mefâtîh ale'l-Mesâbîh* adlı bir şerh yazmıştır. Yazma halindeki bu şerhin Cârullah 357 nolu müellif hatlı ikinci cildinde eserin ilk cildini İbn Melek'in oğlunun *Mesâbîh* şerhinin hamişine yazdığını ancak meşguliyeti

[1455] "İbtede'tü bi-kitâbeti hâze'l-kitâb ve't-tederrüsi fî gurrati Cumâde'l-âhira li-sene seb'îne ve mi'e ve elf…" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4098, Ia.

[1456] "...kad veka'a'l-ferâğ …es-seyyid Muhammed b. Ali gafarallâhu lehû ve li-vâlidihî ve ehsene ileyhimâ ve ileyhî fî vakti'l-asr yevmi'l-ehad ve sitte 'aşar min şehri Recebi'l-mübârek es-sene ihdâ ve seb'îne ve mi'e ve elf م" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4098, 298a.

[1457] 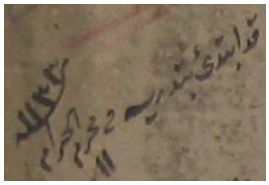 "kad ibtedee bi-tedrîsihî fî 11 Muharremi'l-haram sene 1133" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, Ia.

[1458] 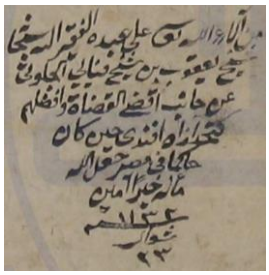 "min âlâillâhi te'âlâ 'alâ 'abdihi'l-fakîr ileyhî subhânehû Şeyh Yakub b. Şeyh Fenaî el-Celvetî 'an cânibi ekda'l-kudat ve efdalihim Kethüdazâde Efendi hîne kâne hâkimen fî Mısır ce'alellâhu mâlehû hayran Âmîn sene 23 Şevvâl 1132" Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a.

[1459] Adalet Çakır, "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyye'si", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /34 (Haziran 2016), 52.

sebebiyle temize çekemediğini belirtmiştir.[1460] İkinci cildin yazımı Şaban 1135 (Haziran 1723) tarihinde bitmiştir.[1461] *Mebârik*'in tedrisine başladığı tarihten yaklaşık üç yıl sonra başka bir hadis kitabı olan *Mesâbîhu's-sünne*'ye yaptığı şerhe *Mebârik*'in etkisi olup olmadığı yapılacak başka araştırmalarla ortaya konulabilecektir.

Manisa İl Halk Kütüphanesi 249 nüshasındaki iki tedris kaydı ise tedrisin hangi varağa kadar yapıldığını belirtmek için düşülmüştür. Ali Efendi, nüshasının 324a sayfasına yazdığı kayıtta eserin tedrisinin ilk varaktan itibaren bu varağa kadar ulaştığını belirtir.[1462] Bu kaydın benzerini 2a varağına da yazmış ve eserin tedrisinin 324. varağa ulaştığını belirtmiştir. [1463] Muhtemelen yarım kalan tedrisin hangi varakta sekteye uğradığını kolayca hatırlamak için 324a varağına yazdığı kaydı 2a varağında da tekrar etmiş olmalıdır. 389 varak olan bu nüshada tedrisinin bittiğine dair başka bir kayıt bulunamadığı için Ali Efendi'nin derslerinin akıbeti hakkında yorum yapılamamaktadır.

B1004 nüshasındaki kayıttan ise *Mebârik*'in ilk olarak ders amacıyla sonrasında da iki kere nakledilerek hatmedildiği öğrenilmektedir.[1464] Bu işlemlerin aynı öğrenci grubuyla olup olmadığı kayıttan anlaşılmasa da kayıt yazarının *Mebârik*'i ilk seferinde ders kastıyla diğer iki seferde ise teberrük amaçlı oku/tmuş olduğu açıktır.

D. Tılsım ve Dualar

Buraya kadar bir yazma eserin okunduğu veya okutulduğunu açıkça gösteren kayıtlar incelenmiştir. Bu başlıkta ise bir nüshanın okunduğu veya okutulduğunu ya da en azından bu amaçlardan biri için mülk edinildiği düşündüren kayıtlara değinilecektir. Bu kayıtların, nüshanın okurları tarafından yazıldığını açık bir delil olmaksızın söylemek mümkün olmasa da dolaylı olarak okuma eylemiyle bağlantılı olmaları bu kayıtlara değinmeyi gerekli kılmaktadır.

[1460] Çakır, "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi", 61-62.

[1461] Çakır, "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi", 62.

[1462] "Vasale tedrîsuhû ilâ hünâ min evvelihî ve ene'l-fakîr Ali Efendi ? Efendizâde" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 249, 324a.

[1463] "Vasale tedrîsuhû ilâ evrâki selase mi'e ve erbe'ate ve 'işrûn ve ene'l-fakîr Ali Uşşâkî" Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 249, 2a.

[1464] "etmemtü hatimetehû evvelen bi'd-dersi ve sâniyen bi'n-nakli merrateyn sâlisen bi'n-nakli merraten" Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1004, 239b.

Söz konusu kayıtların ilki tılsımlardır. Yazma eserlerde çeşitli amaçlarla yazılmış tılsımlar bulunabilmektedir. Bunların en bilineni yazma eserleri haşerelerden koruduğuna inanılan Kebikeç tılsımıdır.[1465] Yazma eserlerde rastlanan bir diğer tılsım da Süleyman mührü veya Süleyman yüzüğüdür.[1466] Süleyman mührü, Osmanlı'da çeşitli mimari alanlarda şeytanı uzaklaştırmak amacıyla; mutfak eşyalarında, çeşmelerde, sebillerde zehirlenmekten koruyan tılsım; serpuş gibi başlıklarda güç sembolü; kıyafet ve takılarda hırz ve vefk niyetiyle kullanılmıştır.[1467] Çeşitli şekillerde ve çeşitli amaçlarla hazırlanan Süleyman mührü el yazması kitaplara zihin açmak, unutmayı önlemek gibi sebeplerle çizilir.[1468] *Mebârik* nüshalarında da rastlanılan Süleyman mührü ve tılsımın şekillerine aşağıdakiler örnek verilebilir.

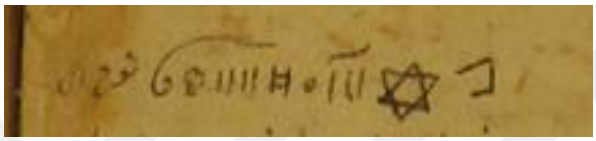

Görsel 11: Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, VIIIb Varağında Süleyman Mührünün Görseli

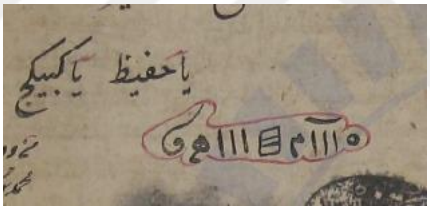

Görsel 12: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658, 1a Varağındaki Yâ Hafîz Yâ Kebikeç ve Süleyman Mührünün Görseli[1469]

[1465] 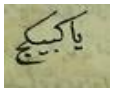 Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 00088, 1a.

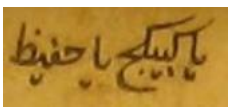 Nuruosmaniye Kütüphanesi, Bayrampaşa, 00024, 1a.

Kebikeç hakkında detaylı bilgi için bk. Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, 171-172.

[1466] Süleyman mührü hakkında detaylı bilgi için bk. Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, 314.

[1467] Pala, İskender, "Mühr-i Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/524-525.

[1468] Süleyman mührünün şekilleri ve işlevleri konusunda beni aydınlatan Nimet İpek'e teşekkür ederim.

[1469] Kırmızı mürekkeple çerçevelenen bölüm Süleyman mührüdür.

Yukarıda değinilen Kebikeç, nüshayı korumaya yönelik yazılan tılsımlardandır. Bir nüshanın okunduğunu veya okutulduğunu ya da okunmak veya okutulmak amacıyla mülk edinildiğini düşündüren tılsımlar ise genellikle eğitim-öğretim faaliyetlerine yönelik hazırlananlardır. *Mebârik* nüshalarında da denk gelinen bu tarz bir tılsım hakkında Denizli 46 nüshasına yazılan açıklama şu şekildedir: "İlim talibinin bu harfleri kitabının başına yazması gereklidir. Çünkü Allah her şey için özellikler yaratmıştır. Bu kelimelerin özelliği de ilim talibini başladığı bu ilme kadir kılmasıdır." Buna benzer bir açıklama da Adana İl Halk Kütüphanesi 01 Hk 12 nüshasında vardır. Bu nüshadaki tılsım daha uzundur. Açıklama olmaksızın tılsımın bir kısmının alıntılandığı nüshalar da vardır. Aşağıda bu tılsımların görselleri mevcuttur.

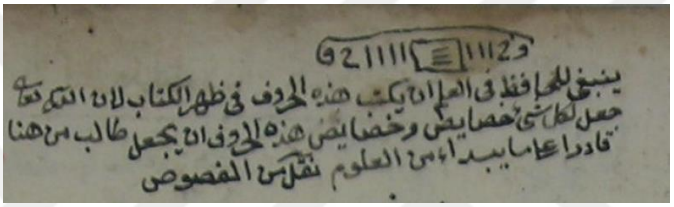

Görsel 13: Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00046, 1a Varağındaki Zihin Açıcı Tılsımının ve Tılsım Açıklamasının Görseli

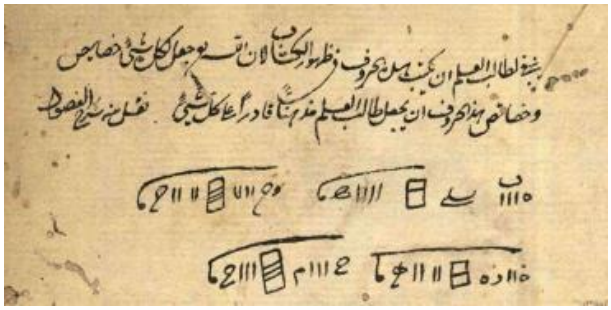

Görsel 14: Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 12, Ia Varağındaki Zihin Açıcı Tılsımının ve Tılsım Açıklamasının Görseli

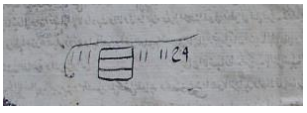

Görsel 15: Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 320, 1a Varağındaki Zihin Açıcı Tılsımın Görseli

Görüldüğü üzere kişiye zihin açıklığı vermesi ve kişinin okuduğu kitaptaki bilgileri kolayca öğrenebilmesi için hazırlanan bu tılsımların *Mebârik* üzerine de yazılmış olması dolaylı da olsa bu nüshaların okuma/ders faaliyeti için kullanıldığını gösterir. Ayrıca yukarıda da değinilen Denizli 46 nüshasındaki kıraat kaydı[1470] bu nüshanın bir mecliste okunduğunu gösteren somut veridir.

Tılsımların yanı sıra nüshalara eklenen dualar da bir nüshanın okunduğu veya okutulduğunu ya da bu amaçların herhangi biri için mülk edinildiğini düşündüren kayıtlardandır. Örneğin Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 1253 nüshasında hadis okumaya başlanılmadan önce okunması gereken dua yazılıdır:

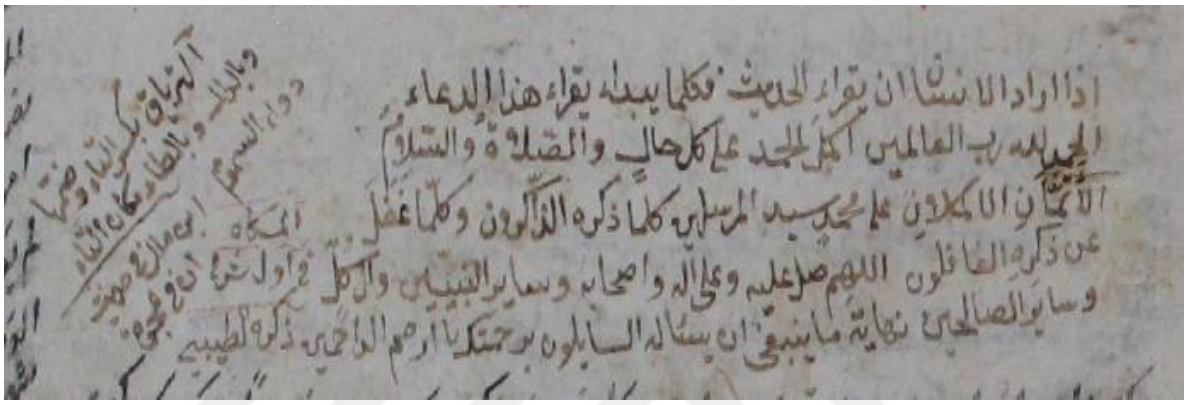

Görsel 16: Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1253, IVa Varağındaki Hadis Okumaya Başlanılmadan Önce Okunması Gereken Duanın Görseli

"إذا أراد الانسان أن يقراء الحديث فكلما يبداء يقراء هذا الدعاء:

الحمد لله رب العالمين أكمل الحمد على كل حال. والصلاة والسلام الأتَمان الأكملان على محمد سيد المرسلين، كلما ذكره الذاكرون وكلما غفل عن ذكره الغافلون. اللهم صل عليه وعلى آله وأصحابه وسائر النبيين وكل وسائر الصالحين نهاية ما ينبغي أن يسئله السائلون برحمتك يا أرحم الراحمين" [1471]

"Bir kişi hadis okumak istediğinde bu duayı okuyarak başlasın:

Her durumda tam bir hamd alemlerin Rabbi Allah'adır. Adı anıldığı zaman zikredenlerin salavat getirdiği gafil olanların ise salavat getirmedikleri her anda tüm kâmil salat ve selam Resûllerin efendisi Muhammed'in üzerine olsun. Allah'ım ona, ailesine, ashabına, bütün peygamberlere ve bütün salih

[1470] "Kara'tü hâze'l-hadîs sene sittîne elf şehri Ṣa'bân yevmi yekşenbe min Müftî Efendi zemâni'l-'allâme" Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 00046, 100a.

[1471] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1253, IVa.

kimselere rahmet eyle. Bu dua Allah'ın rahmetiyle dua edenlerin istemesi gereken şeydir. Ey merhametlilerin en merhametlisi"

Bu dua İbnu's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *ʿUlûmü'l-hadîs* adlı hadis usulü kitabında yer alır. İbnu's-Salâh'ın, kitabının bir muhaddisin hadis rivayet ederken dikkat etmesi gerekenleri anlattığı "Muhaddisin Adabı" bölümünde değindiği konulardan biri de hadis meclisinin başlangıç ve bitişinde yapılması gereken zikir ve dualardır. Yukarıdaki duayı meclis açılışında okunması gereken dua olarak kitabında zikretmiştir. [1472]

Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 2475 nüshasının son varağında ise hadis okuması tamamlandıktan sonra okunacak dua yazılıdır.

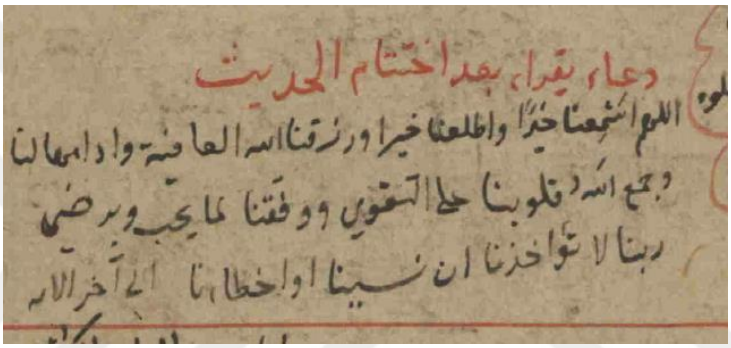
دعاء يقراء بعد اختتام الحديث
اللهم اسمعنا خيرًا واطلعنا خيرا ورزقنا الله العافية وادامها لنا
وجمع الله قلوبنا على التقوى ووفقنا لما يحب ويرضى
ربنا لا تؤاخذنا ان نسينا او اخطانا الى آخر الاية

Görsel 17: Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 2475, 239a Varağındaki Hadis Okunduktan Sonra Okunacak Duanın Görseli

"دعاء يقراء بعد اختتام الحديث:

اللهم أسمعنا خيرا واطلعنا خيرا ورزقنا الله العافية وأدامها لنا، واجمع الله قلوبنا على التقوى ووفقنا لما تحبه وترضى، ربنا لا تؤاخذنا إن نسينا أو أخطأنا – إلى آخر الاية"[1473]

"Hadis okuması bittikten sonra okunan dua:

Allah'ım bize hayrı işittir, bize hayrı öğret. Allah bize afiyet versin ve bu devamlı olsun ve kalbimizi takva üzere birleştirsin. Bizi sevdiğin ve razı olduğun hale uydur. 'Rabbimiz unutur veya hata yaparsak bizi cezalandırma' (ayetini sonuna kadar okur)"

[1472] Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn İbnü's-Salâh, *Ma'rifetu envaʿi ʿulûmü'l-hadîs*, thk. Nureddin 'Itr, (Suriye: Daru'l-fikr, 1406/1986), 241.

[1473] Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 2475, 239aظ

Bu dua İbn Arabi'nin (ö. 638/1240) rüyasında şahit olduğunu söylediği hadislerdendir. Rüyasına göre İbn Arabi, Mekke'de Resûlullah'a (s.a.s) talak hakkında bazı sorular sorar, o sırada bir adam da *Sahîh-i Buhârî* okumaktadır. Okuma meclisi bittiğinde Resûlullah Rükn-i Yemâni'ye dönerek ellerini kaldırıp bu duayı yapar. [1474] Okuma meclisi bitince okunacak birçok dua olmasına rağmen bu duanın zikredilmesi toplum üzerinde İbn Arabi etkisini gösterir. Bununla birlikte duayı yazan kişinin bu duayı İbn Arabi'ye ait olduğu için değil de başka bir yazmanın zahriyesinde görüp beğenerek alıntılamış olabileceği de gözden kaçırılmamalıdır.

Bir hadis metni olan *Mebârik* üzerine yazılan bu dualar dolaylı da olsa bu nüshaların okuma ya da ders faaliyeti için kullanıldığını gösterir. Bu veriler başka karinelerle de desteklendikçe daha somut bir şekilde nüshanın okunmak/okutulmak amacıyla edinildiğini gösterebilirler.

II. TASHİHE VE İÇERİĞE DAİR KAYITLAR

A. Mukabele Kaydının Tanımı ve Ögeleri

Mukabele, istinsah sırasındaki yazım yanlışlarının veya yazılmayan kısımların tespiti ve düzeltilmesi için gözden geçirilmemiş nüshanın güvenilir veya elden geçmiş başka bir nüshayla karşılaştırılmasıdır. Mukabele hadislerin yazımında ortaya çıkışı muhtemel ve yazım süreci açısından normal hataların tespiti için geliştirilmiş bir yöntemdir. Mukabelesi yapılmamış bir nüshadan yapılan istinsahın mukabelesi yapılmadığı takdirde nüshadaki hatalar düzeltilemeyeceği için metnin dilinin gittikçe bozulacağı Arapça dışında garip bir dil haline geleceği aktarılır.[1475] Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713), oğlu Hişâm'ın (ö. 146/763) yazdığı metnin mukabelesini yapmadığını öğrenince "O halde yazmış sayılmazsın" diyerek mukabelesi yapılmamış bir metnin yazılmamış sayılacağını dile getirmiştir.[1476]

İlk dönem âlimlerince ilmi kayıt altına alırken oluşabilecek hatalardan korunmak için vurgulanan mukabelenin gerekliliği ve önemi konusu sonraki dönemlerde nüsha istinsahı sırasında oluşabilecek hataları en aza indirebilmek gayesiyle vurgulanmaya devam etmiştir. Yazma eserlere düşülen mukabele

[1474] Hayât Kârâ, "Risâletü'l-mübeşşirâti'l-menâmiyyeti Te'lifu Muhyiddin İbni'l-'Arabî Tahkîku ve Dirâsetu li-nassi Lem Yüsbek Neşruhu" *AAM*, 17 (2010) 91-119.

[1475] Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, (Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifi'l-Osmâniyye, 1357), 237.

[1476] Ahmed b. el-Hüseyin Beyhakî, *el-Medhal ilâ İlmi's-Sünen*, nşr. Muhammed Avvâme, (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437), 2/ 847. Mukabelenin önemi, nasıl mukabele yapılacağı hakkında b. İbnü's-Salâh, *Ma'rifetu envaʻi ʿulûmü'l-hadîs*, 190-193.

kayıtları nüshanın mukabelesinin yapıldığını gösterir ve dolayısıyla bu kayıtlar nüshanın ilmi değerini de artırır. Varlığıyla nüshaya değer katan mukabelenin yokluğu da kuşkusuz nüshanın değerini azaltan sebeplerden birisidir. Mukabelenin yapıldığını gösteren kayıtlar olduğu gibi bazen de bir nüshanın mukabelesinin yapılmamış olması nüshaya kayıt düşülmesine sebep olmuştur. Bu tarz kayıtları *Mebârik* nüshalarında da görmek mümkündür. Örneğin 1020 yılının Şevval ayının ortalarında (Aralık 1611) istinsah edilmiş olan Serez 441 nüshasındaki "hâzâ kitâbun muhtâcun ile'l-mükâbeleti" şeklindeki kayıtta nüshanın mukabeleye ihtiyacı olduğu dile getirilmiştir.[1477] Böylece mukabelenin gerekliliği ve nüshanın hatalı olduğu belirtilmiş olur.

Mukabele işleminde istinsahın yapıldığı asl nüsha ya da farklı özellikleri nedeniyle mukabele için seçilmiş nüshalar kullanılır. Bu nüshalar; müellif hattıyla yazılmış nüsha, müellife okunmuş nüsha, müelliften imla yoluyla yazan talebenin nüshası, müellifin tashih ve icazeti olan nüsha, müellif nüshasıyla mukabele edilmiş nüsha, müellife okunmuş nüshadan istinsah edilmiş nüsha, müellifin çocuğunun yazdığı nüsha, meşhur bir âlimin yazdığı nüsha, âlimlerin elinde dolaşan nüsha, en azından bir âlimden fazla âlimin elinde dolaşmış nüsha, iki ve daha fazla sayıdaki farklı nüshadır[1478]. Mukabele işlemi istinsah sırasında ve sonrasında müstensih tarafından yapılabildiği gibi nüshanın okuru tarafından da yapılır. Mukabele kayıtları genellikle nüshanın son varaklarında bulunur. Mukabele kaydının içerdiği veriler kayıt yazarına göre değişse de "Mukabele eylemi için kullanılan fiil, formlar ve dualar", "Mukabele zamanına dair bilgiler", "Mukabeleye eşlik eden eylemlere dair bilgiler", "Nüshanın ne kadarının mukabelesi yapıldığına dair bilgiler", "Mukabele eylemiyle ilgisi olan kişilere dair bilgiler", "Mukabelede kullanılan nüshaya dair bilgiler", "Mukabele yapılan mekâna dair bilgiler", "Mukabelesi yapılan esere ve eserin müellifine dair bilgiler", "Kaydı yazanın kaydın müstakbel okurlarına seslenişi" olarak sınıflandırılabilir.

Çalışmaya konu olan 428 nüshanın 20'sinde mukabeleye dair bilgi içeren toplam 21 kayıt vardır. Bu bölüm bu kayıtlardan elde edilen verilerle oluşturulacaktır.

[1477] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00441, 2a; 228a.

[1478] Âbid Süleyman el-Meşvehî, *Enmâtu't-tevsîk fi'l-mahtûti'l-'arabi fi'l-karni't-tâsi''l-hicriyyi* (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vatanî, 1414/1994), 57-64; mukabele yöntemleri hakkında bk. Erünsal, *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, 186-189; mukabele işaretleri hakkında bk. Gacek, *Arapça El Yazmaları İçin Rehber*, 240- 244.

1. Mukabele Eylemi İçin Kullanılan Fiil, Formlar ve Dualar

İncelenen *Mebârik* nüshalarındaki mukabele kayıtlarında genel olarak karşılaştırmak anlamındaki "kâbele" fiilinin malum[1479] ve meçhul çekimlerine,[1480] kâbele'nin mastarı olan mükâbele kelimesinin "temme"[1481] ve "belağa"[1482] fiilleriyle kullanımına rastlanılmıştır. Diğer kayıt türlerinde olduğu gibi mukabele kayıtlarında da "bi-'avnillâhi'l-Melîki'l-Vehhâb,"[1483] "bi-'avnillâhi te'âlâ,"[1484] "bi-'avnillâhi'l-Melîki'l-Mennân,"[1485] "ve li'llâhi'l-hamd ve'l-fazl"[1486] benzeri ifadelerle Allah'ın yardımına vurgu yapılmıştır. Mukabele kaydı yazarları, mukabele işlemi sırasında gözlerinden kaçmış olabilecek hata ya da eksiklerin farkında oldukları için kayıtlarına "bi-hasbi tâka,"[1487] "'alâ kadri'tâka,"[1488] "bi-t'takdîri't-tâka",[1489] "bi-kadri'l-vüs'i ve't-tâka",[1490] "bi-kadri'l-vüs'i ve't-tâka ve'l-imkân",[1491] hasbe'l-istitâ'a"[1492] ifadelerini eklemişlerdir. Bu ifadelere göre onlar güç, imkân ve yetenekleri ölçüsünde mukabele ve tashih yapmaya çalışmışlardır. Abdulkadir b. Hızır, bu durumu "Güç yettiği kadar/ İmkânlar ölçüsünde mukabelesi yapıldı, tashih edildi. Fakat kitap mükellef olduğu için ondan kalem kaldırılmaz"[1493] şeklindeki kaydında veciz bir şekilde dile getirir. O, kaydında "Üç gruptan

[1479] "kâbeltü hâze'l-kitâb…" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 824, 383a; "kâbeltü…" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00444, 363b.

[1480] "kubile…" Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00983, 214b; Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00522, 190b.

[1481] "temmeti'l-mükâbeletü…" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, 268b; "temmeti'l-mükâbeletü…" Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 311, 264b.

[1482] "belağa mükâbeleten…" Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 00119, 309a; "Belağa mükâbeletehû…" Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 22, 220a.

[1483] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 824, 383a.

[1484] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1253, 322b.

[1485] Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1058, 320a.

[1486] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 22, 220a.

[1487] Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V721, 441b;

[1488] Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 00119, 309a; Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00522, 190b.

[1489] Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00983, 214b.

[1490] Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 311, 264b.

[1491] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00444, 363b.

[1492] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 22, 220a.

[1493] "kubile ve sahha 'alâ kadri't-tâka ve lâkinne'l-kitâb mükellefun lâ yerfe'u 'anhu'l-kalem" Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00522, 190b.

kalem kaldırılmıştır; uyanıncaya kadar uyuyandan, buluğa erinceye kadar çocuktan ve akıllanıncaya kadar akıl hastasından."[1494] hadisine telmih yapar ve kitabı, mükellefe yani fıkhen sorumlu insana benzetir. Öyleyse "kitap" da fıkhen sorumlu olduğu için kirâmen kâtibin meleklerinin amel defterinde sürekli kalem oynattığı insan gibidir ve var olduğu müddetçe kalemle düzeltmeye mahkûm olacaktır.

Mukabele kayıtlarında da dualara ve dualarına Resûlullah'ı şefaatçi kılanlara[1495] rastlanır. Bu biraz da hadislerin sahibi ile kurulan bir ünsiyetin de yansımasıdır. Ancak bu vesileyle duayı oldukça geniş tutanlara da tesadüf edilmektedir. Mesela Mehmed b. Seydî Ahmed, mukabele kaydının sonuna eklediği duasında kendisinin *Mebârik*'i düzeltmesi ve hatalarını gidermesine gönderme yaparak Allah'tan babası ve kendisinin halini düzeltmesini ve hatalarını silmesini ister. Ayrıca kitabın okunmasını, muhafazasını ve içindekilerle amel etmesini ona kolaylaştırmasını da ister.[1496] Aynı varağa yazdığı bir başka mukabele kaydının tarihi 951 (1544/1545)'dir ve bu kayıtta Edirne Atik Cami medresesinde müderristir.[1497] Aynı nüshadaki 8 Şaban 956 Cumartesi (01 Eylül 1549) tarihli mütalaa kaydından[1498] anlaşıldığı üzere kitabın okunmasına dair duası kabul olmuş ve mukabeleden 5 sene sonra kitabın okuması bitmiştir. Kıraat kayıtları incelenirken mukabele işleminin kıraate eşlik eden eylemlerden olduğuna değinilmişti. Bu kayıtta ise mukabele kıraat öncesi yapılan bir işlem olarak gözükmektedir. Müderris, talebeleriyle okuyacağı nüshayı öncelikle kendisi mukabele etmiş, hatalarını gidermiş ve sonrasında talebeleriyle mütalaalı okuma yapmıştır.

2. Mukabele Zamanına, Mukabeleye Eşlik Eden Eylemlere ve Nüshanın Ne Kadarının Mukabelesi Yapıldığına Dair Bilgiler

Mukabele kayıtları içerdikleri zaman bilgisine göre, sadece mukabeleye başlama vaktini içerenler, sadece mukabelenin bitiş vaktini içerenler, mukabeleye başlama ve bitiş vaktini içerenler ve herhangi bir vakit bilgisi içermeyenler şeklinde sınıflandırılabilir. Ancak *Mebârik* nüshalarındaki

[1494] Tirmizî, "Hudûd",1 (1423); Ebû Dâvûd, "Hudûd", 16 (No. 4398); İbn Mâce, Talak, 15 (No. 2041).

[1495] "….. bi-hürmetike yâ erhame'r-râhimîn bi-hürmeti seyyidi'l-mürselîn 1495 "…bi-hürmeti Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1058, 320a; "…hâtimi'n-nebiyyîn ve Rasûli Rabbi'l-'âlemîn" Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1058, 320a.

[1496] "eslahallâhu hâlehumâ ve mehhâ seyyi'etehumâ ve yessir lehâ kırâetehâ ve muhâfazetehâ ve'l-'amel bimâ fîhâ ce'alehâ zuhran ilâ yevmi'l-cezâ …" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, 268b.

[1497] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, 268b.

[1498] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, 268b.

mukabele kayıtları incelendiğinde kayıt yazarlarının mukabelenin başlangıç zamanını belirtmedikleri görülmüştür. Bitiş vaktine dair bilgi içeren kayıt sayısı ise 5'tir.

12 Muharrem 858 Duha (12 Ocak 1454)
951 (1544/1545)
1057 (1647/1648)
15 Rebiülahir 1098 (28 Şubat 1687)
1162 (1748/1749)

Tablo 13: Mebârik Nüshalarındaki Mukabele Kayıtlarında Yer Verilen Mukabele Bitiş Tarihleri Tablosu

Tablodaki tarihlere bakıldığında *Mebârik* nüshalarındaki mukabele kayıtlarının kıraat kayıtlarına göre çok daha erken tarihli oldukları görülmektedir. Başlangıç ve bitiş zamanını birlikte belirten nüsha olmadığı için mukabelinin ne kadar sürdüğü tespit edilememiştir.

Mukabele kayıtlarında rastlanan bir başka unsur da mukabeleye eşlik eden diğer eylemlerdir. *Mebârik* nüshalarındaki mukabele kayıtlarının 1/3'ünde mukabele sırasında tashih yapıldığı da belirtilmiştir. "Kubile ve sahha…"[1499] "Sahahhtü hâze'l-kitâb ve kâbeltü…"[1500] "Kubilet hâzihi'n-nüshatü'ş-şerîfetü'l-mübâreketü ve suhhihat…"[1501] "Belağa mükâbeletühû… fesahha"[1502] şeklindeki kayıtlara göre mukabele ve tashih işlemi bir arada yürütülmektedir.

Tashih, metindeki yanlışların düzeltilmesi, eksiklerin giderilmesi veya fazlalıkların çıkarılması işlemidir. Metinlerin istinsahı sırasında oluşabilecek hataların giderilmesi metnin korunması açısından oldukça önem arz eder. Özellikle hadis metinlerinin doğru aktarımı hususunda tashihe oldukça önem verilmiştir. Nâfi' (ö.117/735), rivayet ettiği hadisleri yazanlar olduğunu öğrenince "Getirsinler

[1499] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1253, 322b; Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, 268b; Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00983, 214b; Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00522, 190b

[1500] Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 03616, 536a.

[1501] Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1058, 320a.

[1502] Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V721, 441b.

düzelteyim, tashih edeyim" demiştir.[1503] Tashih işleminin nasıl yapılması gerektiği hadis usulü eserlerinde detaylıca işlenir.[1504]

Mukabele kaydında değinilen tashihin yanı sıra sadece tashihe dair bilgi içeren tashih kayıtları da vardır. Tokat mutasarrıfı Abdulhadi, 1137 yılının Cemaziyelahir ayında (Şubat 1725) istinsah edilmiş nüshaya tashih işleminin bittiğine dair 1301 (1883/1884) tarihli bir kayıt yazmıştır. Kaydına Allah'a nüshadaki yanlışları düzeltmesini, garip lafızları ve kapalı ifadeleri açıklamasını nasip ettiği için şükrederek başlar. Ardından uzun bir salavat ekleyerek, bu işlemleri bitirdiği tarihi, kendi adını ve mesleğini yazarak kaydı bitirir.[1505] Bu haliyle kayıt tashih ve yapılan şerh işlemini belirtmek için yazılmıştır.

Mukabele kayıtlarında bahsedilen bir diğer eylem de kıraattir. 12 nüshayla mukabelesi yapılan Serez 435,[1506] Mehmed Efendi; musannif hattıyla yazılan nüshadan mukabelesi yapılan Serez 436 ise Şeyh Papazzâde huzurunda okunmuştur.[1507]

Mukabele kayıtların bir diğer ögesi nüshanın ne kadarının mukabelesi yapıldığı bilgisidir. Mukabele kaydının nüshanın sonuna yazılması sebebiyle olsa gerek kayıt yazarlarının çoğu mukabele işleminin kapsamını kayıtlarında belirtme gereği görmemiştir. Az da olsa mukabelenin nüshanın başından sonuna kadar yapıldığını kayıtlarında belirtenler vardır. Bunu "…min evvelihî ilâ ahîrihî…"[1508] kaydıyla ya da nüshanın son varağına "…min evvelihî ilâ hâze'l-mekân" [1509] yazarak gösterirler. Kayıtlarının bir tanesinden de mukabele işleminin her zaman nüshanın başından sonuna kadar yapılmadığı anlaşılmaktadır. ""kâbeltü hâzihî's-sefer min evvelihî ilâ hâze'l-mekân bi-kadri'l-vüs'i ve't-tâka ve'l-imkân" şeklindeki kayıtta, mukabelenin bu sefer nüshanın başından sonuna kadar

[1503] Hatîb, el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi*, nşr. Acâc el-Hatîb, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1416/1996), 2/ 191.

[1504] İbnü's-Salâh, *Ma'rifetu envaʻi ʿulûmü'l-hadîs*, 193-205.

[1505] "Elhamdülillâhi'l-lezî vaffekanî bi-tashîhi's-sehevât ve tasrîhi garâibi'l-luğa ve tevzîhi'l-muğallakât ve's-salâtu ve's-selâmu 'alâ men hüve sâhibi'l-ehâdisi'ş-şerîfe ve mebleği'l-evâmir ve'l-ayât fî sene ihdâ ve selâse mi'e ba'de elf senevât ve ene Abdulhadi mutasarrıf livâi Tokat ve's-selâm" Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 43 Ze 42, 247b.

[1506] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00435, 361a.

[1507] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00436, 184b.

[1508] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 824, 383a; Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V721, 441b; Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 00119, 309a; Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1058, 320a.

[1509] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00444, 363b.

yapıldığı yazılmıştır.[1510] Buradan aynı nüshanın aynı kişi tarafından birden fazla kere mukabelesinin yapılabileceği de anlaşılmaktadır.

3. Mukabele Eylemiyle İlgisi Olan Kişilere, Mukabelede Kullanılan Nüshaya ve Mukabele Yapılan Mekâna Dair Bilgiler

Mukabele kayıtlarının bir diğer ögesi de mukabeleyle ilgili olan kişilerdir. *Mebârik* nüshalarındaki bazı mukabele kayıtlarının yazarları isimlerini istinsah kaydında da kullanılan "ala/min yedi" kalıbıyla yazmışlardır. Mukabelede kullandıkları nüshaları belirtmeyen yazarlar kendi isimlerini zikrederek ilmi otoriteleri sayesinde mukabelenin sıhhatini vurgulamak istemiş olmalıdırlar. Mukabele kayıtlarında ismi geçenler; Mehmed b. Seydî Ahmed,[1511] Mustafa b. Süleyman,[1512] el-Feyzî Pazarofçavî,[1513] Abdulkadir b. Hızır,[1514] Hacı Yusuf b. Mustafa[1515] ve İbn Süleyman diye meşhur Mehmed'dir.[1516]

Mebârik nüshalarındaki mukabele kayıtlarından sadece 4 tanesinde mukabelede kullanılan nüshaya dair bilgi vardır. Bu nüshalar müellif hattıyla yazılan,[1517] güvenilir,[1518] sahih[1519] nüshalardır. Bir kişi de nüshasını 12 nüshayla mukabele etmiştir.[1520] İstinsah kaydında mukabele yaptığına değinen müstensihler mukabelede kullandıkları nüshalar ve mukabele süreci hakkında daha detaylı bilgi vermişlerdi. Buna göre 21 mukabele kaydından sadece 4 tanesinde nüsha bilgisi olması ayrıca güvenilir ve sahih nüsha tabiri gibi ispata muhtaç ifadelerin kullanılması *Mebârik* okurlarının yaptıkları

[1510] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00444, 363b.

[1511] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, 268b.

[1512] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 824, 383a.

[1513] Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1058, 320a.

[1514] Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 00522, 190b.

[1515] Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 03616, 536a.

[1516] Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 311, 264b.

[1517] "min hattı'l-musannif" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00436, 184b.

[1518] "bi-aslin mu'temedin" Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V721, 441b.

[1519] "bi-nüshatin sahîhatin" Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 03616, 536a.

[1520] "min isnâ 'aşara nüshatin" Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00435, 361a.

mukabeleyi delillendirme konusunda *Mebârik* müstensihleri kadar titiz olmadıklarını düşündürür. Zira hatırlanacağı üzere müstensihler istinsahta ve mukabelede kullandıkları nüshaları daha detaylı zikretmişlerdi.

Mebârik nüshalarındaki mukabele kayıtlarında Mehmed b. Seydî Ahmed'in mukabele yaparken Edirne Atik Cami Medresesinde müderris olduğunu belirtmesi dışında mekân bilgisine değinen kayıt yazarı yoktur. Mevcut mukabele kayıtlarında eser adı da yazılmamış fakat 3 kayıtta "hâze'l-kitâb"[1521], "hâzihi'n-nüshatü'ş-şerîfetü'l-mübâreketü"[1522] şeklinde kullanımlar tercih edilmiştir. Diğer okur kayıtlarında olduğu gibi mukabele kayıtlarında da eser ve müellife dair açık bilgilere değinilmemiştir.

Yazılan kayıtların müstakbel okuyucusuna seslenen mukabele kaydı yazarı yine Mehmed b. Seydî Ahmed'dir. O, müstakbel okurlardan kendisini hayır duadan unutmamasını ister.[1523] İstinsah kaydının etrafını farklı tarihlerde yazdığı kayıtlarla dolduran Mehmed, mukabele ve tashih işlemiyle nüshaya yaptığı katkının farkındadır ve müstakbel okurların sadece ana metinle değil kenarındaki notlarla da ilgileneceğini bilerek kendini de dua zincirine ekler.

Mukabele sonucu gözden kaçabilecek hataların varlığı sebebiyle mukabele kaydı yazarlarının kimisinin temkinli bir dil kullanmaya dikkat ettiğine yukarıda değinilmişti. Temkinli dil kullananlardan biri de 15 Rebiülahir 1098 (28 Şubat 1687) tarihinde istinsahı bitirilen nüshanın ismini açıklamayan müstensihidir. O, istinsah kaydında her sayfayı yazdıktan sonra mukabele ettiği için nüshasının sahih olduğunu belirtmiştir.[1524] Kendisi için yazdığı bu nüsha, istinsahtan en fazla 5 sene sonra Ramazan 1103 (Mayıs/Haziran 1692) tarihinde artık Hacı Osman Vahdetî el-Üskübî el-Bursevî'nin mülkiyetindedir. Müstensihin her sayfayı yazdıktan sonra mukabele etmesine ve nüshasının sahih olduğuna inandığını belirtmesine rağmen Hacı Osman mütalaası sırasında hata bulmuş olacak ki düştüğü kayıtta "Rabbimin bana verdiği ilim miktarınca tashih yaptım"[1525] demektedir.

[1521] Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 824, 383a; Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 03616, 536a.

[1522] Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1058, 320a.

[1523] "…fî-nâ nâzıran ileyhî fe'l-mercû en lâ yensahû mine'd-du'âi'l-hayr" Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687, 268b.

[1524] "... le'alle enne hâze'l-kitâb karîbün ilâ's-sıhhati li-ennenî kâbiltü ba'de tahrîri külli sahîfetin ve ketebtü li-nefsî ve ercû eş-şefâ'ate mine'n-nebiyyi 'aleyhi's-selâm" Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 372a.

[1525] "kad tâle'tü hâze'l-kitâbe'ş-şerîf ve sahhahtühû mâ mekkenenî fennehû Rabbî..." Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 372a.

B. Fihrist Kaydının Tanımı ve Ögeleri

Mebârik nüshalarında karşılaşılan bir diğer kayıt türü de fihrist yazımının bittiğine dair fihristlerin sonuna düşülen notlardır. Çok sık rastlanılmayan bu notlar için bu çalışmada fihrist kaydı terimi kullanılmıştır. Fihrist yazarları tarafından düşülen bu kayıtlar akla fihrist yazarının kim olduğu sorusunu getirir. Fihrist, müellifin kendisi tarafından yazılmış, müstensih tarafından asıl nüshadan ya da bir başka nüshadan kopyalanmış ya da nüshanın yeni sahibi tarafından eklenmiş olabilir. Bu durumda fihristi sonradan ekleyen kişi her zaman okur olarak kabul edilebilir mi sorusu da cevap aranması gereken bir başka sorudur. İçeriğinden haberdar olunmayan bir metnin fihristi çıkarılamayacağından fihristi ilk defa oluşturan kişinin okur olması beklenir. Sonrasında bu fihristi kopyalayan kişinin *Mebârik* okuru olmasa da bir başka okurun yaptığı fihristi kopyaladığı söylenebilir. Bu sebeple fihrist kaydı, fihristi ilk yazan kişiye nispetle okur kayıtları bölümünde incelemeye uygun görülmüştür. Fihrist türleri ve yazarları daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olmayı hak etmekle beraber bu bölümde öncelikle *Mebârik* nüshalarında karşılaşılan fihrist çeşitlerine değinilecek ardından fihrist kayıtlarındaki veriler değerlendirilecektir.

Çalışmaya konu olan 428 nüshanın 132'sinde fihrist vardır. Fihristler genel olarak eserin öncesine yani kitabın ilk varaklarına yazılmalarına rağmen *Mebârik* nüshalarının üç tanesinde fihrist nüsha sonuna yazılmıştır.[1526] *Mebârik* nüshalarındaki fihristler şekilsel olarak şöyle sınıflandırılabilir: Tablo

[1526] Yapılan inceleme sonucu bu fihristlerin birbirinden farklı olduğu görülmüş ve üç nüsha arasında bağlantı kurulamamıştır. Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 378, 253b-257b; Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01054, 405b-407b; Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80, 299a-b.

şeklinde olanlar,[1527] tablo çerçevesi olmaksızın tablo düzeninde yazılanlar,[1528] metin bloğu tarzında düz yazı olarak yazılanlar,[1529] düzensiz ve dağınık olarak yazılanlar.[1530]

İçerik olarak bakıldığında *Mebârik* nüshalarındaki fihristlerin; bab ve fasıllara göre oluşturulan fihristler, matlablara, hadislerin başlangıçlarına ya da hadis konularına göre oluşturulan fihristler, sahabî ravilerine göre oluşturulan fihristler şeklinde üç çeşit olduğu görülmüştür. Bab ve fasıllara göre oluşturulan fihristlerde *Mebârik*'in 12 babı ve bu bablardaki fasılların varak numaraları belirtilmiştir.[1531]

1527 Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman, 00559, IIa-IIb; Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00567, Ib-IIa.

1528 Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01059; Ib.Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120, IIa; Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 246, IIb.

1529 Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 00978, Ib-IIIb; Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 823, Ib, IIa; Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 00174, Ib,IIa.

1530 Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000000062, Ib-IIa; Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1253, Ia-b, IIa; Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 246, IIb.

1531 Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V3571-26, Ib-IIb; Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 00316, Ib-IIb; Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 00119, Ib-IIa.

Bazen sadece babların varak numaraları verilip fasılların varak numaralarına[1532] bazen hem bab hem de fasıl varak numaralarına değinilmemiştir. [1533] Bazı fihristlerde ise bu fasıllar oluşturulurken takip edilen yöntem de aktarılmıştır.[1534] Bu tür fihristlerde bazen varak numarası verilmeyip sadece bu açıklamayla yetinilmiştir.[1535] Bablardaki hadis sayısına dair fihristler de vardır.[1536]

Bir diğer fihrist türü *Mebârik*'teki hadislerin konularına,[1537] başlangıçlarına[1538] ya da matlablara[1539] göre sıralanmasıyla hazırlanan fihristlerdir. Bu tür fihristler, nüshanın başından sonuna kadar olan hadisleri kapsadığı[1540] gibi sadece belirli bölümler için ya da karışık yazılmış olabilirler.[1541] Bazı nüshalarda hadis/konu/matlab sıralamasının bablara göre yapılmışken[1542] bazılarında düzensiz bir şekilde varakların boş yerlerine dağınık bir halde yazılmıştır.[1543] *Mebârik* nüshalarında karşılaşılan son fihrist türü ise ravi fihristleridir. Bu tür fihristlerde eserde geçen sahabî ravilerin isimleri sıralanıp ilk geçtikleri varak numaraları belirtilmiştir.[1544]

[1532] Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 823, Ib- IIa; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 973, Ib; Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 00174, Ib,IIa.

[1533] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6465, Ib, IIa; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5851, II a-b, IIIa; Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 00134, IIa.

[1534] Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 3600/2, XVb-XVIa.

[1535] Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Medrese, 00073, IIa.

[1536] Manisa Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzâde Koleksiyonu, 5657, IIa.

[1537] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000004255, Ia-Va; Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 00494, Ib-VIb.

[1538] Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000000062, Ib-IIa.

[1539] Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 3600/2, XVb-XVIa; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3235, Ib-IVb.

[1540] Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80, VIa-XIb, XIIa-XIIIb; Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 378, 253b-257b.

[1541] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1253, Ia-b, IIa; Millet Kütüphanesi, A.E. Arabi, 487, Ib-IIa; Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 249, Ib.

[1542] Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80, VIa-XIb, XIIa-XIIIb; Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 144, IIa-XIIb; Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 378, 253b-257b.

[1543] Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1253, Ia-b, IIa; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006775, Ib-IIa.

[1544] Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, Ib, IIa-b; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2126, Ib, IIa; Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 246, IIb.

Çalışmaya konu olan 424 nüshanın 131'inde fihrist 16'sında ise fihrist kaydı vardır. Bu kayıtlar fihristlerin sonuna yazılmışlardır ve kayıt yazarına bağlı olarak "Fihrist eylemi içim kullanılan fiil, formlar ve dualar", "Fihrist yazımının tamamlandığı zamana dair bilgiler", "Fihrist yazımının tamamlandığı mekâna dair bilgiler", "Fihristin içeriğine ve hazırlanışına dair bilgiler", "Fihristi kaydı yazarına dair bilgiler", "Fihristi hazırlanan eser ve eserin müellifine dair bilgiler", "Müstakbel okurlara sesleniş" ögelerini içerir.

Fihrist kaydında kullanılan fiil, fihrist kaydının yazılma amacına göre değişmektedir. Fihrist yazımının bitimi sebebiyle yazılan kayıtlarda çoğunlukla bitmek anlamındaki temme[1545] fiili kullanılmakla beraber "kad veka'a'l-ferâğ",[1546] "kemüle"[1547] kullanımlarına da rastlanmıştır. Bazı kayıtlar ise fihrist yazımında izlenilen yolu anlatmak için düşülmüştür. Bu kayıtlarda anlatılan işleme uygun olarak "ceme'a,"[1548] "'amile,"[1549] "vede'a"[1550] gibi fiiller tercih edilmiştir. Bir kısım kayıtlar da fihristin hangi kitaba ait olduğunu belirtmek için yazılmıştır.[1551] Diğer kayıt türlerinde olduğu gibi bazı fihrist kayıtlarında da hamdele-salvele,[1552] işlemin Allah'ın yardımı sayesinde tamamlandığına dair ifadeler[1553] ve dua cümleleri[1554] vardır.

[1545] "Temme fihristü'l-kitâb" Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4994, IIa; "temmetü'l-fihrist" Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00032, 1a; Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00033, Ib; Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1720, IIa.

[1546] "kad veka'a'l-ferâğ min fihristi…" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, Ib.

[1547] "temme ve kemmele" Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V3571-26, IIb.

[1548] "cema'tü fî hâzihi's-sahîfeti…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, Ib; Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80, XIIb.

[1549] "kad 'ameltü hâzihi'l-erkâm 'alâ hâze'l-kitâb…" Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, Ib.

[1550] "veda'tühâ'l-îzâh…" Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, Ib.

[1551] "hâzâ fihristü'l-*Meşârik* ve keyfiyyetu tertîbihî ve fusûlu'l-ebvâbi teyessiran li-tâlibihî..." Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1720, Ib; Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 2530, Ib.

[1552] "…hamden lillâhi musalliyen li-nebiyyihî 'aleyhî's-selâm…" Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Medrese, 00073, 1a; "Elhamdülillâhi 'ale't-temâm ve 'alâ Rasûlihî efdali's-salâti ve's-selâm…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 823, 440a.

[1553] "…bi-'avnillâhi'l-vehhâb" Süleymaniye Kütüphanesi, Saadeddin Mübteği, 00058, Ia.

[1554] "…es'elullâhe subhânehû ve te'âlâ en yenfe'anî ve cemâ'ete'l-müslimîne bi-tevfîkıhî ilâ süneni habîbihî ve safiyyihî Muhammedin sallallâhu 'aleyhî ve 'alâ âlihî ve eshâbihî ecma'în" Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80, XIIb; Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, Ib; "… 'afâ 'anhû ve 'anhâ el-'Afuvvu el-Alîyyu bi-keremihî ve lutfihi'l-hafîyy ve'l-celiyy" Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 823, IIa.

1. Fihrist Yazımının Tamamlandığı Zaman ve Mekâna Dair Bilgiler

İstinsah kaydında istinsah tarihi ve müstensih adının yazılmadığı KHK 3211 nüshasındaki fihrist kaydı İmam Muallim Hatib Seyyid Mehmed tarafından 1165 yılının Şevval ayında (Ağustos/Eylül 1752) yazılmıştır. Yazı karakterlerinden fihrist yazarının müstensih olmadığı anlaşılmaktadır. Seyyid Mehmed, fihrist kaydının sonunda ve yazdığı ayrı bir vakıf kaydında nüshasını vakfettiğini belirtmiştir.[1555] Kendisini imam, muallim, hatip olarak tanıtan Seyyid Mehmed, fihrist bulunmayan nüshasına bir okur olarak kolaylık olması amacıyla fihrist eklemiş olmalıdır. Fihrist kaydının hemen devamında yazdığı vakıf kaydı fihristi kendisinden ziyade vakfından yararlanacaklar için eklediğini düşündürmektedir.

Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesindeki 1720 ve 2530 numaralı nüshaların ikisi de İbrahim Ethem tarafından Kütahyalı öğrencilere vakfedilmiştir.[1556] Ana metinlerinin hattı farklı olan bu iki nüshadaki fihristler aynı şekilde tablo halindedir ve ikisinin sonunda da aynı kayıt vardır.[1557] Buradan bu iki nüshaya vakfedilmeden önce fihrist eklendiği anlaşılmaktadır. Bir önceki ve bu iki kayıt, fihristleri nüshaya vâkıfların kendilerinin eklediğini ya da eklettiğini göstermektedir. Bu noktada kütüphanelerde de fihristsiz kitaplara fihrist hazırlatılıp hazırlatılmadığı sorulabilir.

Fihrist kayıtlarının bir ögesi de fihrist yazımının tamamlandığı mekândır. *Mebârik* nüshalarındaki fihrist kayıtlarından sadece bir tanesinde mekân bilgisi vardır. Bu kayda göre Kütahya Vacidiye Medresesinde 1 Rebiülevvel 951(23 Mayıs 1544) tarihinde istinsah edilen[1558] nüshaya 204 yıl sonra Tokat'ta fihrist eklenmiştir.[1559] Bu kayıt aynı zamanda nüsha dolaşımına dair bilgi içermektedir.

[1555] "kad veka'a'l-ferâğ min fihristi İbni'l-Melek şârihi *Meşâriki'l-envâr* 'an yedi'l-'abdi'l-fakîri'l-imâm ve'l-hatîb ve'l-mu'allim es-seyyid Mehmed bi-Câmi' vâkafe el-mûmî ileyhi fî hatmi şarti'l-vakfiyyeti bi-reîsi'l-küttâb 'aleyhî rahimehullâhu el-Melîki'l-Kadîri'l-Vehhâb fî karyetil-müsemmâ bi-Göl ibtiğâen li-merdâtillâhi'l-'Azîzi'l-'Allâm fî Şevvâl li-sene hamse ve sittîne ve mi'e ve elf" Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, Ib.

[1556] Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 2530, Ib; Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 2530, 1a.

[1557] "temmeti'l-fihrist" Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1720, IIa; Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 2530, Ib: "hâzâ fihristü'l-*Meşârik* ve keyfiyyetu tertîbihî ve fusûlu'l-ebvâbi teyessiran li-tâlibihî..." Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1720, Ib; Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 2530, Ib.

[1558] "fî beldeti'l-mahrûseti'l-müsemmâti bi-Kûtahiye fi'l-medreseti'l-mübâreketi'l-müsemmâti bi'l-Vâcidiye fî evveli'r-Rebî'i'l-evvel fî yevmi'l-ehad vakti'd-duhâ … fî târîhi'n-nebevî sene tis'a mi'e ve ihdâ hamsûn vellâhu a'lem bi's-sevâb ileyhi'l-meâb" Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi, 197, 235a.

[1559] "'Abdü'l-muhtâc ile'l-Celîl fî du'âi'l-Halîl fî medîneti Tokad fi sene 1155" Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi, 197, IIa.

2. Fihristin İçeriğine ve Hazırlanışına Dair Bilgiler

Bazı fihrist kayıtlarının fihristin içeriğine ve hazırlanışına dair bilgiler verdiğine yukarıda değinilmişti. Kütahyalı öğrencilere vakfedilen iki nüshadaki ortak kayıtta fihristin, babların fasıllarına ve içeriğine dair olduğu ve kitaptan faydalanmak isteyenlere kolaylık olması için hazırlandığı belirtilmişti.[1560] Kitaptan faydalanacaklara kolaylık olması için bölümlerin içeriğinin açıklanması, bir fihristen beklenen en temel işlevdir.

İbn Melek, *Mebârik*'in bablarını sırasıyla mukaddimede açıkladıktan sonra şerhine başlar. Böylece o, şerh ettiği eserin müellifi olan Sağânî'nin babları tertip ederken kullandığı usulü açıklamıştır. Kimi fihrist kaydı yazarları hazırladıkları fihriste dair bilgi verirlerken İbn Melek'in bu açıklamasına da atıf yapmışlardır. Bu durum bu tarz fihrist hazırlayanların kitabın içeriğinden haberdar okurlar olduklarını gösterir. Örneğin; İbrahim b. Halil b. Bekdâş el-Erzurumî kitabın kullanımını kolaylaştırmak için hazırladığı fihristteki varak numaralarını İbn Melek'in babların tanıtımı ve isimlendirilmesini anlattığı bölüme de yazdığını belirtir.[1561] Yeni Medrese 73 nüshasının fihrist yazarı da fihristinin sonuna İbn Melek'in açıklamasını ekler.[1562] Böylece fihrist hazırlarken asıl referansının İbn Melek olduğunu dolaylı da olsa belirtmiş olur.

Eserde geçen ravileri konu edinen fihristlere fihrist çeşitlerinde değinilmişti. Orhan 1868 ve 01 Hk 80 nüshalarında karşılaşılan bir kayıtta fihrist yazarı, ravi fihristinin hazırlanışı anlatmaktadır. 12 babdan oluşan *Meşârik*'te Sağânî sadece sahabî ravilerini zikretmişti. Kayda göre; fihrist yazarı da kitabın her bir babında geçen sahabî râvi isimlerini bablara göre nüshanın başında sıralamıştır. Sahibi isimlerini İbn Melek'in harekelediği gibi harekelemiş ve kimi sahabîler hakkında kısa bilgilere de yer verdiğini belirtmiştir. Her bir raviyi ilk kez geçtiği babı kaydedip ravi ismini kontrol etmek isteyenler için sahabînin adının ilk geçtiği varak numarasını isminin altına yazmıştır. Ayrıca her sahabînin Hz.

[1560] "hâzâ fihristü'l-*Meşârik* ve keyfiyyetu tertîbihî ve fusûlu'l-ebvâbi teyessiran li-tâlibihî..." Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1720, Ib; Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 2530, Ib.

[1561] "kad 'ameltü hâzihi'l-erkâm 'alâ hâze'l-kitâb li't-teshîli 'ale't-tullâb ve veda'tüha'l-îzah 'ale'l-varaki's-sâdisîne min hâze'l-kitâb 'inde 'adde'ş-şârih rahimehullâhi te'âlâ el-fasl ve'l-ebvâb…" Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, Ib.

[1562] "ve tertibuhû fî cem'i'l-ebvâb enne'l-hadîseyni izâ işterekâ fi'l-kelimeti'lletî yebtede'e bihâ fakat yekûnü evvelu hurûfi kelimetin yeudduhâ fi'l-hadîsi's-sâni mimmâ yeciu müehhiran fî hurûfi't-teheccî min evveli hurûfi kelimetin ba'dehâ fi'l-hadîsi's-sâbık ke-kavlihî men benâ ve kavlihî men tâbe ve in iştereka fi'l-harfi'l-evvel yüraa tertibu fi'l-harfi's-sâni mine'l-kelimeti ke-kavlihî men tearra ve kavlihî men tevadda ve in işteraka fi'l-harfeyni yüraa fi's-sâlis ke-kavlihî men teradda ve kavlihî men terake ve 'alâ hâzâ ve in iştereka fi'l-kelimeteyni yüraa ba'dehâ ke-kavlihî men cehheze cayşete'l-'usra ve kavlihî men cehheze gâziyen ve kezâ in iştereka fi'l-kelimâti ke-kavlihî men ra'anî fi'l-menâmi feseyeranî ve kavlihî men ra'anî fi'l-menâmi fekad ra'anî" Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Medrese, 00073, 1a.

Peygamber'den rivayet ettiği hadis sayılarını da isimlerinin üstüne yazmıştır. Ravi isimlerinin ilk geçtiği varağın haşiyesinde kırmızı mürekkeple bunu belirteceğine değinmiştir.[1563] Birebir aynı kayıt ve fihristin olduğu iki nüshadan Orhan 1868'deki fihristte sahabî ravilerin adlarının ilk geçtiği varak numaraları belirtilmemiştir. İki nüshada da ravi isimlerinin üstüne her seferinde kırmızı mürekkeple çizgi çekilmiş 01 Hk 80'de ravi isimleri siyah Orhan 1868'de ise kırmızı mürekkeple yazılmış olmasına karşın haşiyeye herhangi belirteç konulmamıştır. Kayıtlarda tarih olmadığı için bu fihrist kaydının ilk defa kim tarafından hangi nüshaya yazıldığı tespit edilememişse de ravilerin geçtiği varak sayılarının belirtilmemiş olması Orhan 1868'in bu fihristin ilk kez yazıldığı nüsha olmadığını gösterir.

Yukarıdaki kayıtta değinilmesi gereken bir diğer nokta da fihrist yazarının sahabî isimlerinin harekelenmesini doğrulamak isteyenler için ravilerin isimlerinin ilk kez geçtiği varakları fihristte belirtmesidir. Bir nevi dizin görevi gören bu işlem okurların ellerindeki nüshadan faydalanmalarını kolaylaştırmaktadır.

3. Fihrist Kaydı Yazarına, Fihristi Hazırlanan Eser ve Eserin Müellifine Dair Bilgiler

Fihrist kaydı yazarlarının kendilerine ve fihrist kaydını yazdıkları zamana dair verdikleri bilgiler ve aynı nüshada bulunan diğer kayıtlar sayesinde fihrist yazarlarının kim olduğu sorusuna yanıt verilebilir. Bu bilgilerin istinsah kaydıyla kıyaslanması sonucu kayıt yazarlarının müstensih olup olmadıkları tespit edilebilecektir. *Mebârik* nüshalarındaki fihrist kayıtlarının üçünde kayıt yazarları isimlerini fihrist kaydına yazmışlardır. Erzurum Yazmalar 20667 nüshasının müstensihi Mehmed b. Mehmed el-Bosnevî b. Ahmed b. Mahmud,[1564] fihrist kaydı yazarı ise İbrahim b. Halil b. Bekdaş

[1563] "cema'tü fi hâzihî's-sahîfeti esmâe'r-ruvâti'lletî zükirat fî hâze'l-kitâbi'l-müsemmâ bi-*Meşâriki'l-envâr mine's-sahâbeti'l-ebrâr* ridvânullâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'în 'alâ tertîbi'l-ebvâbi'l-isnâte 'aşra teshîlen li't-tâlibîne ma'rifete'r-ruvâti bi-tashîhî esmâihim tebyîni şe'nihim ve tafsîli hâlihim me'a târîhihim izâ zükira külli vâhidin minhum mükerreren fî hâze'l-kitâb ev mutlâkan fî ğayrihî liellâ yühtâce ilâ tetebbu'i'l-kitâb min evvelihî, ilâ ahîrihî ve iktefeytü li-tashîhi'l-esmâi bi'l-'ecâm ihtisâren ve itimâden 'alâ tashîhi'ş-şârihi'l-fâdıl rahmetullahi 'aleyhî. Külli vâhidin minhum fîmâ zükira evvelen fî hâze'l-kitâb ve rakamtü tahte külli ismin 'adede'l-ehâdisi'lletî ravahâ sâhibuhû 'an ma'deni'r-risâleti 'aleyhî efdalu's-salavât ve ekmelü't-tahiyyât hasseten ve 'alâ âlihî ve eshâbihî 'ammeten ve eşartü evvele mevzı'in zükira fihî ehâdihim fî hâşiyeti hâze'l-kitâb bi'l-humrati'l-müsennâti li-tedellü 'alâ men yetlubu tahkîkahû bimâ sahhahaha'ş-şârih rahimehullâhu 'aleyhî ve'l-mercû mine't-tâlibîne'l-müstefidîne min hâze'l-kitâb en lâ yensunî mine'd-du'âi'l-hayr ve es'elullâhe subhânehu ve te'âlâ en yenfe'anî ve cemâ'ete'l-müslimîne bi-tevfîkıhî ilâ süneni habîbihî ve safiyyihî Muhammedin sallallâhu 'aleyhî ve 'alâ âlihî ve eshâbihî ecma'în" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, Ib; Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80, XIIb.

[1564] Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, 229b.

Erzurumî'dir.[1565] Buradan fihristin müstensih tarafından hazırlanmadığı ya da yine müstensih tarafından asıl nüshadan bu yeni nüshaya aktarılmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

1007 (1598/1599) tarihinde istinsah edilen Ulucami 823 nüshasının istinsah kaydında müstensih adı yoktur.[1566] Fihrist kaydını ise Ali b. Hacı Mustafa b. Abdülkerim et-Tophânevî, 1172 (1758/17599) yılında yazmıştır.[1567] Müstensih adı bilinmese de istinsah ve fihrist tarihi arasındaki 165 yıllık fark fihrist yazarının müstensih olmadığını göstermektedir. 1 Rebiülevvel 951(23 Mayıs 1544) tarihinde Nasuh b. Hoca Ali tarafından istinsah edilen[1568] Raşid Efendi 192 nüshasındaki 1155 (1742/1743) yılında yazılmış isimsiz fihrist kaydını[1569] aradaki 204 yıllık fark sebebiyle müstensihin yazmadığı açıktır. Bunun yanı sıra farklı bir uygulamaya gidilerek ana metinden farklı renk kâğıda yazılan fihrist nüshaya sonradan eklenmiştir.

Fihrist kayıtlarında *Mebârik*'ten bahsediliş şekilleri incelendiğinde kayıt yazarlarının "fihristü'l-kitâb"[1570] gibi genel ifadeler kullandıkları gibi "fihristü'l-*Meşârik*",[1571] "hâze'l-kitâbu'l-müsemma bi-*Meşâriki'l-envâr mine's-sahabeti'l-ebrar*",[1572] "fihristü İbni'l-Melek şârihi *Meşâriki'l-envâr*"[1573] "fihristü *kitâb-ı İbn Melek*"[1574] şeklinde eser adı zikrettikleri de görülmektedir. Son iki kayıtta *Mebârik*'ten İbn Melek olarak bahsedildiği görülür, istinsah kayıtlarında çok sık rastlanılmayan bu kullanıma *Mebârik*'in ilk varaklarındaki yani temellük kayıtlarında sıkça rastlanmaktadır. Burada dikkat çeken asıl husus fihrist kayıtlarında *Mebârik* yerine *Meşârik*'in adının geçmesidir. Bu durumun muhtemel sebebi, *Mebârik*'in şerh olması dolayısıyla metnin içeriğinin sıralamasının *Meşârik* esas alınarak oluşturulması sebebiyle *Mebârik*'in *Meşârik*'in dizilimiyle aynı olması olabilir. Bir başka sebep

[1565] Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, Ib.

[1566] Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 823, 440a.

[1567] Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 823, IIa.

[1568] "… evveli'r-Rebî'i'l-evvel fî yevmi'l-ehad vakti'd-duhâ 'alâ yedi'l-'abdi'd-da'îfi'n-nahîfi'l-mu'terif bi-zunûbihi'l-kesîr er-râcî rahmete Rabbihi'l-Celîl Nasûh b. Hoca …" Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi, 197, 235a.

[1569] Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi, 197, IIa.

[1570] Süleymaniye Kütüphanesi, Saadeddin Mübteği, 00058, Ia; Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4994, IIa.

[1571] Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1720, Ib; Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 2530, Ib.

[1572] Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, Ib; Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80, XIIb.

[1573] Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211, Ib.

[1574] Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 823, IIb.

de *Meşâriku'l-envar*'ın şerhi olan *Mebâriku'l-ezhar*'a *Meşârik* nüshalarında bulunan fihristlerin kopyalanmış olması olabilir.

Diğer kayıt türlerinde olduğu gibi fihrist kayıtlarının yazarları da kaydın müstakbel okurlarına seslenmişlerdir. Kitaptan faydalananları kendilerine dua etmeye çağırmak[1575] şeklinde genel ifade kullananların yanı sıra İbrahim b. Halil b. Bekdaş Erzurumî, kendi yaptığı fihrist gibi fihrist hazırlayacak ve kendi fihristinden faydalanacaklardan kendisini dünya için hayırla ahiret içinse rahmet ve mağfiretle anmalarını istemiştir.[1576] Bu kayıttan İbrahim'in fihristini kendisinin oluşturduğu ve fihrist oluşturulurken başkalarının fihristinden de faydalanıldığı anlaşılmaktadır.

[1575] "…ve'l-mercû mine't-tâlibîne'l-müstefidîne min hâze'l-kitâb en lâ yensûnî mine'd-du'âi'l-hayr…" Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868, Ib; Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80, XIIb.

[1576] "ercû 'anmen 'amele bimâ 'ameltü ve intefe'a mimmâ sana'tü en yezkura lî bi'l-hayr fi'd-dünyâ ve'r-rahme ve'l-mağfira fi'l-'ukba…" Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar, 20667, Ib.

III. MEBÂRİK NÜSHALARININ DOLAŞIMI

Mülkiyet ve vakıf kayıtları dışında diğer kayıt türleri de mülkiyete ve nüshanın dolaşımına işaret edebilir. Bu bağlamda istinsah kaydına mülkiyete dair ifadeler yazan müstensihlere değinilmişti. Müstensihler, bunu ya istinsah kaydında kendilerini nüshanın sahibi olarak tanıtarak[1577] ya da nüshayı kendileri için çoğalttıklarını[1578] belirterek yaparlar. Bu bölümde detaylı olarak işlenen kıraat, mütalaa, tedris, mukabele, tashih, fihrist, bidayet kayıtları da zımnen mülkiyet ifade ederler. Bu sebeple bu kayıtlardaki kişi, zaman ve mekâna dair bilgiler, nüsha dolaşımının belirlenmesi için önemli veriler içerir.

Mülkiyete dair bilgi içerebilen bir diğer kayıt da yazmanın çeşitli varaklarına düşülen doğum ve ölüm tarihleridir.[1579] Örneğin Şehdi b. Ali, DİB 1929 nüshasının 165a varağına 918 (1512/1513), 920 (1514/1515), 925 (1519) yıllarında doğan çocuklarının doğum tarihlerini yazmıştır. Bu tarihleri çocukları doğdukça yazdığı varsayılırsa *Mebârik*'in en azından yedi yıldır onun mülkiyetinde olduğu söylenebilir.[1580] Mülkiyet ve dolaşıma işaret eden bir başka kayıt da kenarına tarih ya da isim yazılan fevaid kayıtlarıdır. Örneğin Hacı Muhammed b. Hacı Osman, *Mebârik*'i 1156 (1743/1744) tarihinde İstanbul'da mülk edindiğini belirttiği mülkiyet kaydının altına Arapça bir beyit ve bu beytin tercümesini yazmıştır. Bu beyitlerin altına yazdığı kayıtta da bu beyitleri Varna'da yazdığını belirtir.[1581] Buradan *Mebârik*'in Hacı Muhammed'in himayesinde İstanbul'da başlayan yolculuğunun Varna'ya kadar ulaştığı anlaşılır.

Buraya kadar mülkiyet ve vakıf kayıtlarındaki ögelerin ne tür bilgiler içerdiğine değinilmeye çalışıldı. Burada ise bu veriler ve yukarıda da değinilen kayıtlar sayesinde *Mebârik* nüshalarının dolaşımı ele alınacaktır. İlk olarak nüshaların dolaşımına dair verilerin grafikleştirilmesi sayesinde Osmanlı coğrafyasında *Mebârik*'in el değiştirme sıklığı ortaya koyulmuş olacaktır. Bu amaçla *Mebârik* nüshalarındaki metin dışı kayıtlar arasından içerdikleri isim, tarih ve mekân bilgisi sayesinde nüshanın

[1577] "… veka'a'l-ferâğ min tahrîrihî fî evâili Cumâde'l-ûlâ yevmi's-sülesa vakti'd-dahveti'l-kübrâ … Kâtibuhû ve sâhibuhû ve mâlikuhû Ahmed b. Mehmed b. İsa …" Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00569, 228b

[1578] "ketebtü li-nefsî …" Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670, 372a.

[1579] Doğum ve ölüm kayıtları nüshanın sahibi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Taşköprüzade'ye ait nüshalardaki doğum ve ölüm kayıtları sayesinde Taşköprüzade'nin biyografisindeki boşlukların doldurulduğu çalışma için bk. Mustakim Arıcı (ed.) - Mehmet Arıkan (ed.), *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzadeler ve İsamüddin Ahmed Efendi* (İstanbul: İlem Yayınları, 2021).

[1580] Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1929, 165a.

[1581] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1130, 1a.

el değiştirdiğine işaret eden kayıtlar kullanılmıştır. Vakıf kayıtları hem vâkıf hem de vakfedilen yeri, iştira kayıtları da hem müşteri hem de satıcıyı kapsadıkları için iki kişilik sayılmıştır. Müstensihler nüshayı dolaşıma sokan ilk kişiler oldukları için çalışmaya dahil edilmiş ve istinsah kaydı müstektip bilgisi içeriyorsa iki kişilik kayıt olarak sayılmıştır. Nüshanın fiyatını belirtmek için yazılan kayıtlar da alışveriş işlemine işaret ettikleri için nüshanın el değişimini gösteren kayıtlara dahil edilmiştir. Üzerindeki kayıtlara göre üç ve üzeri el değiştirdiği tespit edilen nüshalar çalışmaya dahil edilmiştir. Buna göre aşağıdaki grafik 366 nüshadaki kayıtlardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

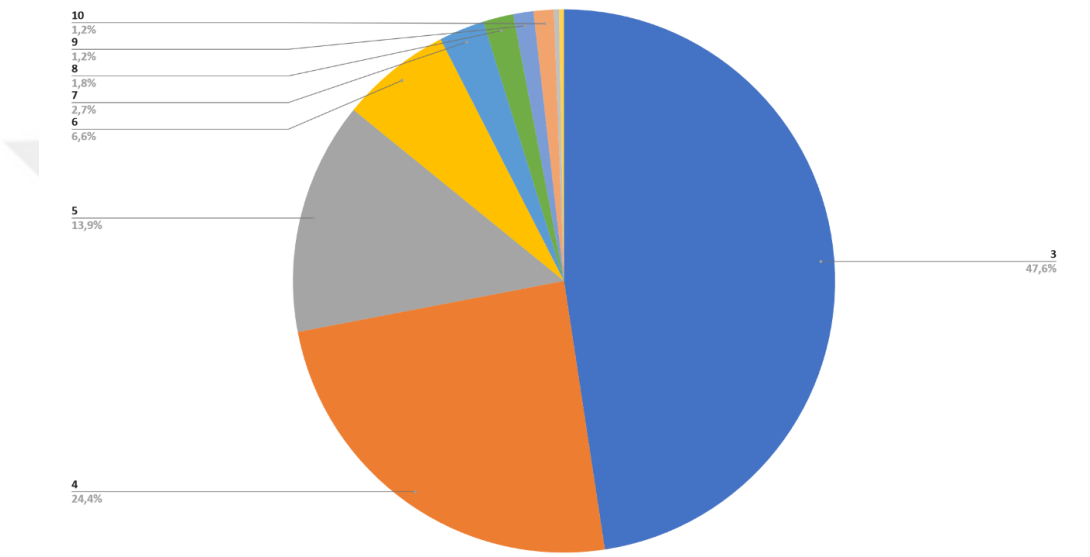

Grafik 23: Mebârik Nüshalarının Dolaşım Grafiği

Nüshalardaki kayıtlardan elde edilen grafiğe göre *Mebârik* nüshalarının %47,5'i üç, %24,4'ü dört el değiştirmiştir. Nüshaların %27,4'ü ise dört ila dokuz el değiştirmiştir. Ayrıca nüshaların %0,6'sı 13 ve 16 farklı kişiden iz taşımaktadır. *Mebarik*'in Osmanlı coğrafyasındaki yaygınlığı 427 nüshasının varlığı üzerinden de anlaşılabilirken bu nüshaların el değiştirme oranları da göz önüne alındığında *Mebârik*'in zannedilenden çok daha yaygınlık kazanmış olduğu görülmektedir.

Bir nüshanın el değiştirme sıklığı sadece mülkiyet kayıtları üzerinden de gözlemlenebilir. Aşağıdaki iki yazma görselindeki mülkiyet kayıtları turuncu daire ile işaretlenmiştir.

[1582]

Görsel 18: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8472, Ib ve 1a Varaklarının Görseli

Mülkiyet ve dolaşıma işaret eden 11 kaydın bulunduğu bu sayfadaki kayıtlar; vakıf ve mülkiyet mührü, mülkiyet kayıtları ve kıymet kaydıdır. Bazı kayıtlar okunamayacak şekilde karalansalar da varlıkları nüshanın el değiştirdiğini göstermektedir.

1. "Vekad semenü hâze'l-kitâb sikke 35"
2. "İntekale bi'ş-şirâi'ş-şer'i ilâ milki ehkari 'ibâdihî ileyhî Mehmed b. Mustafa Bağdadî"
3. Sâra hâze'l-kitâbu'l-celîlu'l-hatîr ilâ nevbeti'l-'abdi'l-mu'terif bi't-taksir er-râci 'afve Rabbihi'l-Kadîr
4. Kayıt silik olduğu için okunamamıştır.
5. Mürekkep dağıldığı için kayıt okunamamıştır.
6. "Sümme sâra fî milki'l-ehi'l-Kerîm Ahmed b. Abdulgani? eslahallâhu şe'nehû?"
7. "Sümme melekehû??"
8. Kayıt karalandığı için okunamamıştır.

[1582] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8472, Ib, 1a.

9. “Min kütübi’l-‘abdi’l-fakîr ilellâhi te‘âlâ Abdullah b. el-merhûm eş-şeyh --- el-Mekkî el-Hanefi”

10. “Kütüphane-i umumi”

11. Mühür silik olduğu için okunamadı.

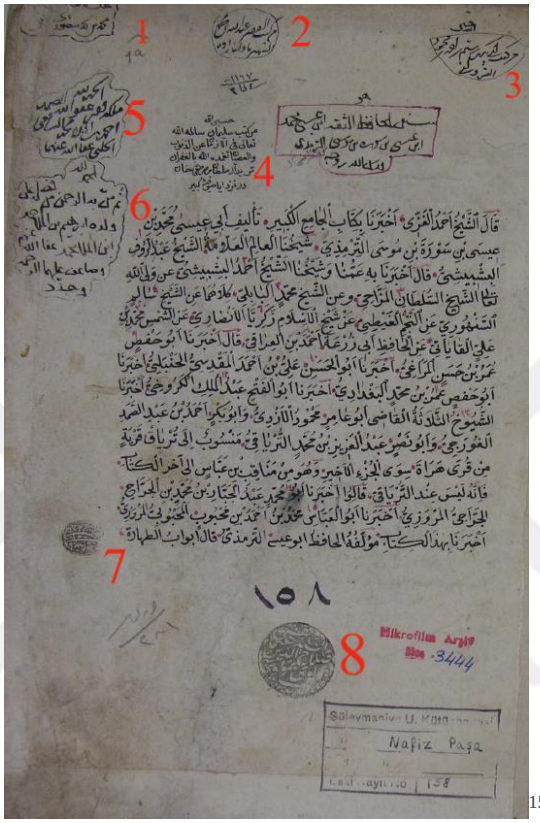

1583

Görsel 19: Süleymaniye Kütüphanesi, Nafız Paşa, 00194, Ia Varağının Görseli

Mülkiyet ve dolaşıma işaret eden 10 kaydın bulunduğu bu varaktaki kayıtlar; vakıf ve mülkiyet mührü ile mülkiyet kayıtlarıdır.

1. Kayıt silik olduğu için okunamamıştır.

2. “Min kütübi’l-fakîr Abdullah b. Mehmed eş-şehîr bi-?zâde”

3. “Hasbünellâhu min kütübi İbrahim b. Rüstem b. ? Mahmud?”

4. “Hasbünellâhû min kütübi Süleyman sâlemhullâhu te‘âlâ fi’l-ezmân ‘ani’z-zunûbi ve’l-‘isyân teğammedehullâhu bi-gufrân Türbedârı Sultân b. Mustafa Hân der nezdi Ayasofya-i Kebîr”

1583 Süleymaniye Kütüphanesi, Nafız Paşa, 00194, Ia.

5. “Elhamdülillâh melekehû el-fakîr ‘afallâhu’s-Samed Ahmed b. el-Molla Mehmed eş-Şâfi‘î el-Halebâ ‘afallâhu ‘anhûmâ”

6. “Elhamdülillah sümme menne bihî er-Rahmân min fazlihî ‘alâ veledihî İbrahim b. el-Molla Ahmed b. el-Molla Muhammed ‘afallâhu ‘anhum ve ? ‘aleyhimâ er-Rahman ?”

7. Mühür silik olduğu için okunamamıştır.

8. “Vakf-ı es-Seyyid Osman Selâhaddin el-Mevlevî be-Mevlevîhâne-i Bâb-ı Cedîd 1267”

İstinsah tarihine yakın tarihli mülkiyet kayıtları, nüshanın müstensih tarafından çoğaltılmasının bitiminden ne kadar sonra dolaşıma girdiği konusunda yorum yapılabilmesini sağladıkları için önemlidirler. Bu tarz kayıtlara çok sık rastlanmasa da Beyazıt B8459 nüshasındaki mülkiyet kaydı sayesinde bazı nüshaların istinsah işlemi bitiminden hemen sonra el değiştirdiklerini söylemek mümkündür. Söz konusu nüshadaki istinsah kaydına göre müstensih Ahmed, istinsahı 8 Zilkade 1059 (13 Kasım 1649) tarihinde bitirmiştir.[1584] Mülkiyet kaydına göre ise bu nüsha Zilkade 1059’un (Kasım/Aralık 1649) bir pazartesi günü Şeyh Abdülkerim b. Merhum Şeyh Veliyüddin tarafından mülk edinilmiştir.[1585]

Yukarıda nüshaların dolaşımını tespit için çeşitli kayıtlardan faydalanılabileceğine değinilmişti. Burada bunun örneklerine yer verilecektir. Örneğin istinsah kaydına göre 1 Rebiülevvel 951 (23 Mayıs 1544) tarihinde Nasûh b. Hoca Ali elinde Kütahya Vacidiye Medresesinde istinsahı tamamlanan[1586] Raşid Efendi 197 nüshasına yazarı meçhul fihrist kaydı sayesinde Tokat’ta 1155 (1742/1743) yılında fihrist eklendiği[1587] ve vakıf mührü sayesinde de nüshanın 1164 (1750/1751) yılında Matbah ve Sur Emini Hacı Halil Efendi tarafından Kayseri’deki Huand Hatun Medresesine vakfedildiği öğrenilmiştir.[1588] Nüshada var olan kayıtlardan anlaşıldığı üzere nüshanın yolculuğu Kütahya-Tokat-Kayseri şeklindedir.

Bazı nüshalar istinsah edildikleri ilin sınırları içinde dolaşırlar. Örneğin Manisa İl Halk Kütüphanesi 247 nüshasının istinsahı, Halil b. Muhammed elinde Manisa’da bitmiştir.[1589] Nüshada toplam iki mülkiyet kaydı vardır. Bunların ilki nüshayı Manisa’da kadılık yaparken mülk edinen Şeyh

[1584] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8459, 319a-b.

[1585] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8459, 1a.

[1586] Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi, 197, 235a.

[1587] Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi, 197, IIa.

[1588] Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi, 197, 1b, 2a.

[1589] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 247, 289b.

Ali'nin kaydıdır. Bazı mülkiyet kayıtlarında nüsha sahibinin mülkiyetin geçiciliğine ve nüshanın dolaşımına vurgu yaptıklarına değinilmişti. Şeyh Ali de onlardan biridir. Kaydında zamanın kendisine emanet olarak verdiği *Mebârik*'in baş tarafındaki eksik varakları tamamladığını ve cildini düzelttirdiğini belirtir.[1590] Şeyh Ali, bu konuda üstüne düşeni yerine getirmiş, *Mebârik*'i onararak yolculuğuna devam etmesini sağlamıştır. *Mebârik*, Şeyh Ali'den sonra Manisa İshakiye Medresesi müderrisi Hatibzâde Seyyid Ömer'in mülkiyetine geçmiştir. Ömer, nüshanın Ali'den sonraki sahibi olduğunu Ali'nin kaydının olduğu varağa "sümme intekale" şeklinde başladığı mülkiyet kaydıyla belirtir.[1591] Nüshadaki vakıf kaydından öğrenildiğine göre de nüshanın son durağı Manisa'daki Muradiye Kütüphanesi olmuştur.[1592]

Bazı nüshalar ise daha istinsah sırasında farklı mekânları dolaşmaya başlamışlardır. Hamza b. Mustafa b. Yakub'un Antalya'nın Elmalı ilçesinde başladığı istinsahını Kütahya'nın Gümüş köyünde bitirdiği nüsha[1593] Hafız Mehmed Emin Efendi tarafından Zağferanborlı'da Kazdağlı kütüphanesine vakfedilmiştir.[1594] Böylece nüsha Akdeniz, Ege ve Karadeniz bölgeleri boyunca yolculuğunu sürdürmüştür.

Bazı nüshaların yolu İstanbul'a düşmüşse de yolculukları taşrada son bulmuştur. Mehmed b. Muhammed'in Cemaziyelevvel 1069 (Ocak/Şubat 1659) tarihinde İstanbul'da istinsahını bitirdiği[1595] nüsha Köprülü Fazıl Ahmed Paşa tarafından Samsun Vezirköprü'de yaptırdığı medreseye vakfedilmiştir.[1596] İstanbul Fatih'te Yavaşça Mehmed Ağa Cami Vaizi Mehmed Nazmi el-Halveti'nin sahibi olduğu[1597] Manisa İl Halk Kütüphanesi 6120 nüshası ise Karaosmanzâde Mustafa Ağa tarafından Manisa Yaya köyüne vakfedilmiştir. [1598] Nüsha akışı sadece payitahttan taşraya olmamış, taşradan İstanbul'a da nüsha taşınmıştır. Mevlevi Vaiz Mevlana Hüseyin b. Muharrem b. Mustafa'nın isteği

[1590] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 247, 1a.

[1591] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 247, 1a.

[1592] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 247, 1a.

[1593] Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 598, 212b.

[1594] Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 598, 1a.

[1595] Milli Kütüphane-Ankara, Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphanesi, 55 Vezirköprü 300, 429b.

[1596] Milli Kütüphane-Ankara, Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphanesi, 55 Vezirköprü 300, 1a

[1597] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120, IIa.

[1598] Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120, 1a.

üzerine Tire'de istinsah edilen[1599] Ragıp Paşa 313'ün nüshadaki İbrahim el-Munfasıl'ın yazdığı tashih kaydından İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır.[1600] Seyyid Mustafa b. Abdullah b. Ali, Tırnova'da bir medresede istinsah ettiği nüshasına[1601] yıllar sonra Araplar Cami vaizi olarak Fatih Cami'nde yaptığı kıraatin kaydını düşmüştür.[1602] Ubeydullah b. Mustafa b. İlyas b. Pir Hasan'ın Tokat Acebşir Mahallesi'nde istinsahını tamamladığı nüsha[1603] Feyzullah Efendi'nin mülkiyetine geçmiştir.[1604]

Nüshalar, Osmanlı coğrafyasının farklı yerlerine de taşınmıştır. Muhammed b. İbrahim'in 1094 yılının Cemaziyelevvel ayında (Nisan/Mayıs 1683) Rize'de istinsahını tamamladığı[1605] nüsha 1 Zilkade 1209 (20 Mayıs 1795) tarihinde Isparta Barla'da vakfedilmiştir.[1606] Ahmed b. Mehmed b. İsa'nın İmanya kalesinde istinsah ettiği[1607] nüshanın yeni sahibi Bursa'da Şeyhzâde Medresesinden Hüseyin'dir.[1608] Muhammed b. el-Fazl'ın istinsahını 25 Şevval 1047 (12 Mart 1638) tarihinde Çanakkale Kilitbahir Kalesi'nde bitirdiği nüsha[1609] 25 Rebiülevvel 1261 (3 Nisan 1845) tarihinde Muhammed Efendi tarafından Siroz'un bir köyünde Kurrâ Hacı İsmail Efendi'nin terekesinden satın alınmış[1610] ve nüshadaki 1279 (1862/1863) tarihli vakıf mührüne göre Siroz'da yaptırdığı kütüphaneye vakfedilmiştir.[1611] 1156 (1743/1744) yılında İstanbul'da Muhammed b. el-Hac Osman'ın mülkiyetine giren[1612] Beyazıt B1130 nüshası onunla birlikte Varna'ya gitmiş[1613] ve yaklaşık 40 sene sonra 1196

[1599] Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 00313, 254b.

[1600] Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 00313, 254b.

[1601] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a.

[1602] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01048, 427a.

[1603] Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 453, 391b.

[1604] Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 453, 1a.

[1605] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 378, 252b.

[1606] Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 378, 1a.

[1607] Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00569, 228b.

[1608] Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 00569, 1a.

[1609] Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00032, 375b.

[1610] Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00032, 1a.

[1611] Süleymaniye Kütüphanesi, M Hilmi F Fehmi, 00032, 1a.

[1612] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1130, 1a.

[1613] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1130, 1a.

1781/1782 yılında Hafız Abdurrahman Efendi tarafından Vidin Aişe Hatun Mahallesi sakini merhûm Hacı Mehmed Efendi b. Hacı Osman Ağa'nın terekesinden satın alınarak Vidinlilere vakfedilmiştir.[1614]

Buraya kadarki kısımda nüshaların şahıslar arasındaki el değişim oranına ve mekânsal hareketliliğine değinildi. Bu noktada tespit edilmesi gereken bir diğer konu da bir nüshanın belirli zümreler arasında dolaşımda olup olmadığıdır. Bunun tespiti nüsha üzerindeki kayıtların yazarlarının her birinin kendileri hakkında detaylı bilgi vermesiyle mümkündür. *Mebârik* nüshalarındaki kayıtlar incelendiğinde genel bir yargıya varılabilecek kadar veri bulunamasa da bazı nüshaların sahiplerinin aynı meslekten olması sebebiyle bu nüshaların belirli meslek çevrelerinde dolaşımda olduğu söylenebilir. Örneğin Muğla Hoca Mustafa Efendi 29 nüshasındaki iki mülkiyet kaydına göre nüshayı Süleyman Bey Cami müderrisi Hacı Muhammed satın almıştır.[1615] Nüshanın bir sonraki sahibi ise müderris Osman b. Muhammed de aynı nüshayı satın alarak mülk edinmiştir.[1616] 18 Hk 370 nüshasında bulunan iki mülkiyet kaydının yazarlarından biri Samanpazarı Medresesi müderrisi Mustafa Efendi diğeri müderris Mehmed b. Hacı Ahmed Efendi'dir.[1617] Serez 444 nüshasındaki dört mülkiyet kaydından ikisinin yazarı Kârî Ali b. Süleyman ile Kârî Hâfız Seyyid İbrahim'dir.[1618] *Mebârik* nüshalarındaki kayıtlarda kendini kârî olarak tanıtan kişilere nadir rastlanması bu nüshanın kendini kârî olarak tanıtan belirli bir grup içinde el değiştirdiğini gösterir.

Mebârik nüshalarındaki kayıtlardaki veriler sayesinde oluşturulan nüshaların dolaşım haritası aşağıdaki gibidir.

[1614] Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1130, 1b.

[1615] Süleymaniye Kütüphanesi, Muğla Hoca Mustafa Efendi, 00029, Ia.

[1616] Süleymaniye Kütüphanesi, Muğla Hoca Mustafa Efendi, 00029, Ia.

[1617] Milli Kütüphane-Ankara, Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 18 Hk 370, 1b.

[1618] Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 00444, 1a.

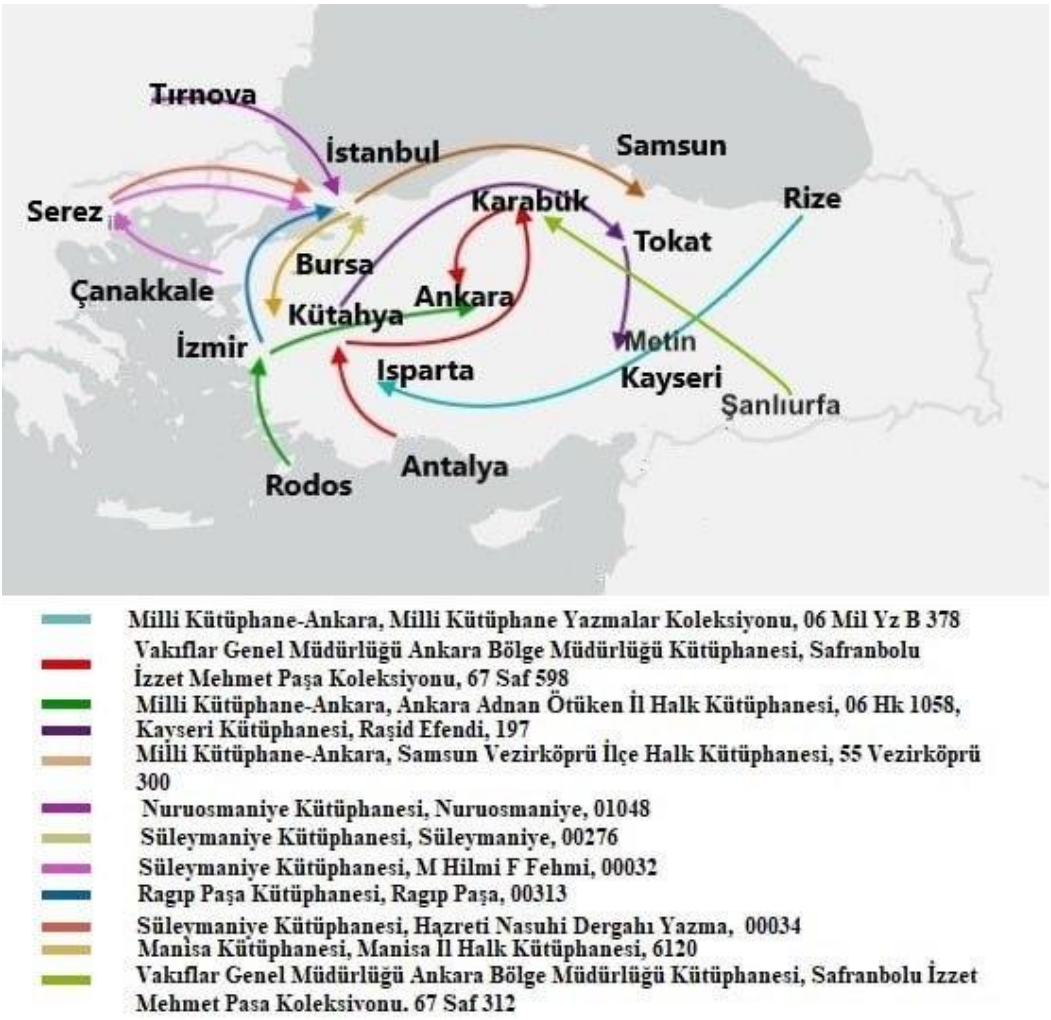

Harita 2: Mebârik Nüshalarının Dolaşım Haritası

SONUÇ

Bir yazma eserin nüshalarına müstensih, sahip, vâkıf, okur gibi çeşitli kişilerin düştükleri notlar sayesinde bir hadis eseri olan *Mebâriku'l-ezhâr*'ın üretim ve dolaşımına dair önemli bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgiler Osmanlı'da hadis, kodikoloji, kitap kültürü, eğitim tarihi ve kurumları gibi alanlarda literatüre katkı sağlayacak düzeydedir. *Mebârik*'in Türkiye Kütüphanelerindeki 428 nüshası üzerinden yürütülen bu çalışmanın sonuçları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Nüshaların istinsah kayıtları incelendiğinde hepsinin dilinin Arapça olduğu görülmüştür. İstinsaha dair verilerin bazen mülkiyet ve kıraat kayıtlarından da elde edilebileceği örneklerle gösterilmiştir. İstinsah kaydının içerdiği ögelerin zikredilme oranının yüzyıllar içinde yaklaşık ±5 gibi az bir değişiklik göstermiş olması bu ögelere istinsah kaydında yer vermenin standartlaştığını gösterir. Bu çalışmada Osmanlı toplumundaki dua kültürünün yazma eser kültüründeki yansımaları gösterilerek kitap kültürü literatürüne katkı sağlanmıştır. *Mebârik* nüshalarındaki dua içermeyen istinsah kayıtlarında genellikle sadece istinsah zamanı bilgisinin verildiği görülmüştür. Müstensihlerin dualarında vaaz üslubuna benzer, kafiyeli veya nasihat üslubunda bir dil kullandıkları tespit edilmiştir.

İstinsah kayıtlarında yer verilen eser adı ögesi sayesinde *Mebârik* gibi müellifi tarafından isimlendirilen eserlerin bile farklı isimlerle anıldığı, müellif isminin kimi zaman eser adı yerine kullanıldığı görülmüştür. Müstensihler menkulün minh nüshaya dair bilgileri ise çoğunlukla istinsah faaliyetinde değerli nüsha kullandıklarında zikretmişlerdir.

Müstensihlerin kendilerini tanıtış biçimleri detaylıca incelenmiş ve bu bilgilerden nasıl faydalanabileceği örneklerle anlatılmıştır. Müstensihlerin aileleri hakkında verdikleri bilgiler sayesinde de *Mebârik*'in telif edildiği yüzyılda istinsah edilmesinde dolayısıyla ilim camiasında dolaşıma girmesinde âlim ailelerin etkili olduğu ortaya çıkmıştır. *Mebârik* müstensihleri ya da aileleri ilmiyeli, tarikat ehli, hacı, seyyid ya da şerif grubundan kişiler olup *Mebârik* çoğunlukla medrese ve cami görevlileri ile kadılar tarafından istinsah edilmiştir.

Müstensihlerin kendileri hakkında açıkça ifade ettikleri bilgilerin yanında istinsah kayıtlarındaki ögelerin dikkatle incelenmesiyle müstensihler hakkında yeni bulgular elde edilmiştir. Müstensihlerin açık veya kapalı olarak aktardıkları bilgiler sayesinde *Mebârik* müstensihlerinin %60'nın kendilerinin ya da ailelerinin ilim ya da tasavvuf ehlinden oldukları tespit edilebilmiş böylece *Mebârik*'in üretiminde ilmiyye sınıfının ve tarikat ehlinin rolü ortaya konulmuştur.

İstinsah kaydındaki zamana dair bilgiler sayesinde Mebârik istinsahısının en çok 17. yüzyılda yapıldığı tespit edilmiştir. 18. yüzyılda istinsahın azalmasının sebepleri araştırılmış ve tarih içeren vakıf kayıtlarının incelenmesiyle 17. yüzyıla kadar üretilen nüshaların bu yüzyıl sonrasını domine ettiği

sonucuna varılmıştır. Mebârik'in telif edildiği yüzyıl olan 15. yüzyılda ve 17. yüzyılda yıl bazında üretimin yoğun olduğu görülmüştür. Müstensihlerin kayıtlarında açıkça belirttiği yer bilgilerine ek mekânlar tespit edilmiştir. Buna göre *Mebârik*'in üretim mekânları medrese, cami, tekke ve zaviye'dir. Müstensihler üzerinden tespit edilen *Mebârik*'in üretiminde ilmiye ve ehl-i tarik etkisi mekân bilgisi özelinde de onaylanmaktadır. Bu veriler kullanılarak Mebârik istinsahının yapıldığı yerler haritası hazırlanmıştır.

İstinsah kayıtlarının incelenmesiyle elde edilen bir başka bilgi de istinsahın ne kadar sürdüğüdür. Buna göre istinsah süresi 2 ay ila 2,5 yıl arasında değişmiştir. İstinsahın uzun sürmesinde istinsahla birlikte yürütülen faaliyetler de etkilidir. Bazı müstensihlerin *Mebârik*'i parça parça okudukça yazması istinsah sürecini uzatmıştır. Bir diğer etken de istinsah sırasında yapılan mukabele ve tashih işlemidir. Müstensihler istinsah kaydında mukabelede kullandıkları nüshaları da zikretmişlerdir. Menkulün minh nüshaları belirten müstensihler gibi bu müstensihlerin de amacı nüshalarının değerini ortaya koymaktır.

İkinci Bölümde *Mebârik*'in tüm nüshalarının yaklaşık %50'sinde mülkiyet kaydı bulunmadığı görülmüştür. Mülkiyet kaydı bulunan nüshalardaki toplam kayıt sayısı değerlendirildiğinde ise bir nüshada mülkiyet kaydı varsa bu nüshaya sonraki sahiplerinin kayıt yazma ihtimalinin hiç kayıt bulunmayan nüshadan daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Yazma eserdeki mülkiyet kayıtlarını inceleyen bir araştırmacının nüshada ilk bakacağı yerlerin zahriye ve ön vikaye varakları olmakla beraber nüshanın tamamı ile ön ve arka kapak içlerini de incelemesi gerektiği gösterilmiştir.

Mülkiyet kayıtlarındaki Türkçe kayıt oranı %13'tür. Nitekim Türkçe'nin en çok kullanıldığı kayıt da mülkiyet kayıtlarıdır. Mülkiyet kayıtlarında Arapça-Türkçe karışımı dil kullanımına da rastlanılmıştır. *Mebârik* nüshalarındaki mülkiyet kayıtlarının 1/7'sinde nüshanın hangi yolla mülk edinildiğine değinilmiştir. Buna göre *Mebârik* satın alma, hediye, miras, istinsah, intikal yoluyla mülk edinilmiştir.

Mülkiyet kayıtlarında zikredilen meslek bilgileri açısından bakıldığında ilmiye sınıfına mensup kişilerin çoğunlukta olmakla birlikte istinsah kaydında rastlanılmayan kalemiye ve seyfiye grubuna mensup kişilere de rastlanılmıştır. Mülkiyet kayıtlarında sosyal statülerini belirten kişilerin kendilerini çoğunlukla Efendi, Hacı, Hafız ve Seyyid şeklinde tanıttıkları görülmüştür. Bu da *Mebârik*'in dolaşımda olduğu sosyo-ekonomik çevreyi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

İstinsah kayıtlarında *Mebârik* çoğunlukla İbn Melek'in verdiği adla anılırken mülkiyet kayıtlarında *Mebârik*'ten genellikle *İbn Melek* diye bahsedilmiştir. Bu durum, eserin pratikte müellif ismiyle bilindiğini gösterir. Mülkiyet kayıtlarında mülk edinilen nüshaya dair verilen bilgiler sayesinde *Mebârik* nüshaları arasında müellif hattı bir nüsha da tespit edilmiştir.

Mebârik'in vakfedilme sebeplerine bakıldığında vâkıfların %90 oranında Allah rızasını amaçladıkları görülmüştür. Diğer sebeplerse kazanılacak sevap, vakfedilen kitaptan insanların faydalanmasının ve ilmi canlılığın devamıdır. Vâkıflar vakıflarından yararlanılması için bazı şartlar belirlemişlerdir. Bunlar; vakıftan faydalanmak isteyenlerin engellenmemesi, kitabın ancak rehin karşılığı verilmesi, kitabın kütüphaneden çıkarılmamasıdır. Bazı vâkıflar da vakfettikleri nüshanın istinsahta kullanılabilmesi için belirli şartlar koşmuştur. Bu şarttan hareketle *Mebârik*'in vakıf nüshaları kullanılarak da çoğaltıldığı anlaşılır. Kimi vâkıflar ise *Mebârik*'i okunma ve mütalaa yapılma şartıyla vakfetmiştir. Bu durum medreselerde eğitim öğretimin bir parçası olarak ya da camilerde gönüllü gruplar halinde okunan *Mebârik*'in vâkıfların isteği üzerine bazı mekânlarda okutulduğunu da gösterir.

Kadınların en çok görünür olduğu kayıt türü vakıf kayıtlarıdır. Meslek bilgisine en çok yer verilen kayıt da vakıf kaydıdır. Bu bilgiler sayesinde vâkıfların meslekleri grafiği oluşturulmuş olsa da birçok vâkıfın mesleğinin belirtilmemesi sınırlılığa sebep olmuştur. Vâkıflar hakkında yapılacak detaylı çalışmalarla daha titiz grafikler elde edilebilecektir. Aynı kitabı birden fazla kişinin vakfedilebileceği görülmüştür. Bunun en ilgi çekici örneği kendi aralarında topladıkları parayla satın aldıkları *Mebârik*'i medreseye vakfeden bir gruptur. Bu kayıt *Mebârik*'in bir medrese kütüphanesi için gerekli görülen kitaplar arasında olduğunu gösterir.

Üçüncü bölümde kıraate başlama ve bitirme tarihlerinin zikredildiği kıraat kayıtları incelenerek *Mebârik*'in baştan sona okunmasının/okutulmasının bir ila beş yıl zarfında tamamlandığı tespit edilmiştir. *Mebârik*'in aynı okurlar tarafından bir kereden fazla okunduğu anlaşılmıştır. Okuma işlemine tashih, müzakere, tedris, mukabele, tahşiye, irab gibi eylemlerin de eşlik ettiği örneklerle gösterilmiştir. *Mebârik*'in İstanbul Camilerinde okutulmak için tercih edilen bir hadis kitabı olmakla birlikte dârülhadislerde ve Mekke'de kurulan bir ilim halkasında da okutulduğu tespit edilmiştir.

Mütalaa kayıtlarına göre *Mebârik*'in mütalaasının bir yıl üç ay ila beş yıl arası sürdüğü tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma boyunca bir kayıttaki eksik bilgilerin aynı kişinin yazdığı başka kayıtlar aracılığıyla nasıl tamamlanabileceği gösterilmiştir. Örneğin istinsah kaydı sayesinde mütalaa kaydını yazan kişinin adı tespit edilebilmiştir. *Mebârik*'in aynı kişi tarafından birkaç kez mütalaasının yapıldığı görülmüş, medreselerde yapılan mütalaa işleminin ayrıntıları sayesinde medrese eğitimine dair bilgiler elde edilebilmiştir. Buna göre bazı müderrisler derse teberrüken *Meşârik* metninden hadis okuyarak başladıktan sonra *Mebârik* metni üzerinden mütalaa yapmışlardır. Bir başka müderris de beş yıl süren mütalaası boyunca dört medrese değiştirmiştir. Her gittiği medresede kaldığı yerden devam etmesi medrese eğitiminin belirli bir müfredat üzerine olmadığına somut bir örnek teşkil eder. Mütalaa kayıtları incelendiğinde mütalaanın daha ziyade tek başına yapılan bir eylem olduğu görülmüştür. Mütalaa

kayıtları tekil çekimle yazılmıştır ve kaydı yazanların çoğu müderristir. Dersten önce *Mebârik*'in mütalaasını yapan müderrisler ders esnasında hadis naklederken açıklamalar yapıyor olmalıdırlar.

Kıraat ve mütalaa kayıtları incelendiğinde kıraat kayıtlarının camilerdeki, mütalaa kayıtlarının ise medreselerdeki okuma faaliyetleri için yazıldığı tespit edilmiştir. Okumaya yönelik bir diğer kayıt da tedris kaydıdır. Bu kayıt sayesinde *Mebârik*'in eğitim amacıyla okutulduğu öğrenilmektedir. Tarafımızca dolaylı da olsa tılsım ve duaların nüshanın okunduğunu/okutulduğunu gösteren kayıtlar olduğu iddia edilmiştir. Zihin açmak amacıyla nüshaya yazılan tılsımlar, hadis okumaya başlarken ve bitirirken yapılacak dualar başka karinelerle desteklendikçe somut olarak nüshanın okunmak/okutulmak niyetiyle edinildiğini gösterebilirler.

Nüshanın tashih edildiğini gösteren kayıtlardan biri de mukabele kaydıdır. *Mebârik* nüshaları arasında mukabeleye başlama tarihi belirtilmediği için mukabelenin ne kadar sürdüğü tespit edilememiştir. Mukabeleye eşlik eden eylemler ise tashih ve kıraattir. Başlanılan mukabele bazen bitirilememiş, bu sebeple nereye kadar mukabele yapıldığı yazılan kayıtta özellikle belirtilmiştir. Bazı kişiler de aynı nüshanın mukabelesini birkaç kez yapmışlardır.

Fihrist kaydı terimi literatürde olmamakla birlikte bu çalışma esnasında karşılaşılan kayıtlar sonucu böyle bir adlandırılmaya ihtiyaç duyulmuştur. Fihrist kayıtlarındaki veriler sayesinde fihristlerin nüshaya ne zaman ve kim tarafından yazıldığı sorusuna yanıt aranmıştır. Bazı fihristlerin bizzat müstensihleri tarafından eklendiği görülmüştür. Nüsha sahibi tarafından nüshasını vakfetmeden önce okurlara kolaylık olsun diye nüshasına fihrist ekleyenler olduğu gibi kimi vâkıflar da vakfedecekleri nüshaya fihrist ekletmiştir. Fihrist kaydının nasıl hazırlandığına dair bilgiler sayesinde kimi fihrist yazarlarının İbn Melek'in mukaddimesinde zikrettiği fihristten faydalandıkları dolayısıyla metnin içeriğine hâkim oldukları görülmüştür.

Bu çalışmada kişi ve mekân bilgilerinden hareketle *Mebârik*'in dolaşımına dair çeşitli yorumlar yapılmıştır. Her şeyden önce *Mebârik*'in 428 nüshasının bulunması bile Osmanlı coğrafyasındaki yaygınlığını gösterir. Bununla birlikte isim bilgisi içeren kayıtlardan elde edilen verilere göre *Mebârik* nüshalarının %47,5'i üç, %24,4'ü dört , %27,4'ü ise dört ila dokuz kez el değiştirmiştir. Ayrıca nüshaların %0,6'sı 13 ve 16 farklı kişiden iz taşımaktadır. Tüm bu oranlar *Mebârik*'in yaygınlığının mevcut nüsha sayısının çok ötesinde olduğunu gösterir.

Kayıtlarda mekân bilgilerinin incelenmesiyle *Mebârik*'in aynı şehir içi ve şehirler arasında dolaşımda olduğu tespit edilmiştir. Bazı *Mebarik* nüshaları İstanbul'dan taşraya bazıları da taşradan İstanbul'a taşınmıştır. Farklı şahıs ve mekânlar üzerinde gerçekleşen dolaşımın yanında bazı nüshaların belirli meslek grupları içinde dolaştığı tespit edilmiştir. Çalışmamızda literatürde olmayan ve sadece

nüshanın kimin hattıyla yazıldığını belirtmek adına düşülen kayıtlar tanımlanarak bu kayıtlar için sahibu'l-hat kaydı kullanımı teklif edilmiştir. Literatürde olmayıp istinsah ve kıraat, mukabele gibi faaliyetlere başlanılan tarihi belirtmek için düşülen kayıtların varlığı tespit edilip bu kayıt tanımlanarak bidayet kaydı olarak isimlendirilmiştir. Bu kayıttan elde edilen verilerin nasıl yorumlanacağı örneklerle gösterilmiştir.

Osmanlı dönemi hadis ilmine ışık tutan bu çalışmadaki veriler, başka hadis kitapları üzerinden yapılacak yeni çalışmaların sonuçlarıyla kıyaslandığında daha yeni bakış açılarıyla yorumlanabilecektir. Ayrıca bu çalışmanın metodu sadece hadis alanına özgü olmayıp bütün disiplinlere uygulanabilmesi sayesinde farklı ilim dallarında da yeni çalışmalara ilham olabilecektir.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

İbn Melek, Abdullatif b. Abdulaziz b. Eminiddin. *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşârikı'l-envâr*

Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 143

Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 147

Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 1238

Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 1258

Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 1333

Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 144/01

Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Gümüşhacı Köyü, 260

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yazma Eserler, 66436063

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yazma Eserler, 66935982

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yazma Eserler, 67036188

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yazma Eserler, 67136112

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yazma Eserler, 67236608

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yazma Eserler, 67336346

Ankara Üniversitesi Yazma Eserler, Mustafa Con A, 496

Ankara Üniversitesi Yazma Eserler, Mustafa Con B, 33

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, E12966

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, E12971

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, E12975

Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 530

Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 531

Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1097

Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 1194

Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 687

Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 794

Balıkesir Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 824

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1004

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1005

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1006

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1123

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1124

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1125

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1126

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1127

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1128

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1129

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1130

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B17710

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B17711

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8459

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8472

Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B8496

Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V3571-26

Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V719

Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V720

Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V721

Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V722

Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V723

Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V724

Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V725

Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V726

Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 3850

Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4285

Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4566

Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4567

Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4786

Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 4994

Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel, 5111

Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 286

Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 1868

Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 3079

Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 318/1

Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 319

Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 320

Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 820

Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 821

Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 822

Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 823

Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 824

Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 825

Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 826

Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami, 9633

Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 3600/2

Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 3639

Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 403

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1658

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1857

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 1929

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2126

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2392

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2414

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2528

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2883

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2941

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 2976

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3113

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3225

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3235

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3402

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 3525

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4098

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4512

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 4885

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5387

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5620

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5848

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5851

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 5932

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6047

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6339

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6465

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 6709

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 919

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 925

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 932

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 961

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 966

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 972

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 973

Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1107

Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1152

Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1236

Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1253

Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1321

Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1412

Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 1450

Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 877

Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 4776

Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 4846

Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 4851-1

Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 4851-2

Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 6129

Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 670

Erzurum İl Halk Kütüphanesi, Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 25 Hk 14009

Erzurum İl Halk Kütüphanesi, Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 25 Hk 20667

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 214

İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, Bel_Yz_K_0948

İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 218

İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 252

İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 372

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 1085

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 1109

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 1400

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 2803

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3175

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3198

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3211

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3363

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3393

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3552

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 3914

Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi, 197

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi, 07 Ak 197

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 754

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 755

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 756

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi, 44 Dar 510

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi, 63 Hk 169

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi, 63 Hk 172/2

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000000062

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000000424

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000000522

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000001102

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002240

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002287

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002345

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000002459

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003753

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000003936

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000004084

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000004255

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005667

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005864

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005865

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000005894

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006049

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006775

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006782

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000006783

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000007864

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Yusuf Ağa, YY0000004661

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Yusuf Ağa, YY0000004684

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Yusuf Ağa, YY0000005241

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Yusuf Ağa, YY0000005277

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Yusuf Ağa, YY0000005278

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Yusuf Ağa, YY0000005279

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Yusuf Ağa, YY0000007368

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Yusuf Ağa, YY0000008213

Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi, 11041

Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi, 11313

Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi, 12551

Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 331

Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 332

Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1053

Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1720

Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1721

Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 1722

Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 2530

Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 2531

Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, Vahid Paşa, 2998

Manisa Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 416

Manisa Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 477

Manisa Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 5657

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 246

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 247

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 248

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 249

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 250

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 251a

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 252

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 253

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 254

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 255

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 256

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 3435

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 3542

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 4459

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6120

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6763

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 8502

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 8522

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 890

Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 9549

Millet Kütüphanesi, A.E. Arabi, 487

Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 453

Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 454

Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 1100

Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 12

Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 80

Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 948

Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 955

Milli Kütüphane-Ankara, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 962

Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17505

Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17511

Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17519

Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17910

Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17964-1

Milli Kütüphane-Ankara, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 18239

Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1058

Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1330

Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1527

Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 1675/1

Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 2475

Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 2856

Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 3052

Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 4208

Milli Kütüphane-Ankara, Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 18 Hk 370

Milli Kütüphane-Ankara, Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 18 Hk 486

Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 10

Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 11

Milli Kütüphane-Ankara, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 965

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 10710

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 11301

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 11757

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1450/2

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2931

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 4172

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 5107

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6596

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1043

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1122

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 115

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 1257

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 325

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 374

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 378

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 779

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 795

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 863

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 883

Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 22

Milli Kütüphane-Ankara, Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi, 50 Ür 157

Milli Kütüphane-Ankara, Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi, 50 Ür 159

Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 1027

Milli Kütüphane-Ankara, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 826

Milli Kütüphane-Ankara, Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphanesi, 55 Vezirköprü 300

Milli Kütüphane-Ankara, Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphanesi, 55 Vezirköprü 837

Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 140

Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 144

Milli Kütüphane-Ankara, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 263

Milli Kütüphane-Ankara, Tokat Müzesi, 60 Mü 120

Milli Kütüphane-Ankara, Tokat Müzesi, 60 Mü 300

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Bayrampaşa, 24

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1046

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1047

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1048

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1049

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1050

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1051

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1052

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1053

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1054

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1055

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1056

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1057

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1058

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1059

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1060

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1061

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1062

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1063

Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 313

Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 314

Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 315

Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 316

Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazade Hüseyin, 111

Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 134

Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 139

Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 140

Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 151

Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 707

Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 708

Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 709

Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 710

Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 711

Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 323

Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 364

Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 61

Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 118

Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 119

Süleymaniye Kütüphanesi, Darulmesnevi, 77

Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 46

Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 49

Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, 57

Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 88

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 1169

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 972

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 973

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 974

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 975

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 976

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 977

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 978

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 979

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 980

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 981

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 982

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 983

Süleymaniye Kütüphanesi, Gülnus Valide Sultan, 21

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 136

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 137

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 511

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 512

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 513

Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 347

Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 348

Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 349

Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, 358

Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, 44

Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, 448

Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hayri Abdullah Efendi, 91

Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 194

Süleymaniye Kütüphanesi, Hazreti Nasuhi Dergahı Yazma, 34

Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 174

Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 87

Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 249

Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 250

Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 565

Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 566

Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 567

Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 568

Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 569

Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 570

Süleymaniye Kütüphanesi, M Arif M Murad, 6

Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hilmi F. Fehmi, 31

Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hilmi F. Fehmi, 32

Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hilmi F. Fehmi, 33

Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Ağa Cami, 61

Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Nuri Efendi, 12

Süleymaniye Kütüphanesi, Muğla Hoca Mustafa Efendi, 29

Süleymaniye Kütüphanesi, Muğla Hoca Mustafa Efendi, 296

Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 520

Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 521

Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 522

Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 523

Süleymaniye Kütüphanesi, Musalla Medresesi, 67

Süleymaniye Kütüphanesi, Nafız Paşa, 194

Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 125

Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 181

Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 182

Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 183

Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, 261

Süleymaniye Kütüphanesi, Saadeddin Mübteği, 58

Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 434

Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 435

Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 436

Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 441

Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 442

Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 443

Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 444

Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 00040-001

Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, 39

Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 274

Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 275

Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 276

Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 277

Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 278

Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli Tekkesi, 28

Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 493

Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 494

Süleymaniye Kütüphanesi, Şeyhul İslam Esad Efendi, 54

Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman, 559

Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman, 602

Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 376

Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 383

Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Valide Sultan, 61

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 1071

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2003

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 3131

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 3616

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 3717

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 4448

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 593

Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 255

Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 256

Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Medrese, 71

Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Medrese, 73

Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 138

Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat, 139

Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdü Bey, 83

Tire Necippaşa Kütüphanesi, Diğer Vakıf, 98

Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 447

Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 448

Topkapı Sarayı, Ahmed III Kitaplığı, 449

Topkapı Sarayı, Emanet Hazinesi, 664

Topkapı Sarayı, Emanet Hazinesi, 665

Topkapı Sarayı, Medine Genel Kitaplığı, 284

Topkapı Sarayı, Revan Köşkü, 298

Topkapı Sarayı, Revan Köşkü, 299

Trabzon İl Halk Kütüphanesi, Trabzon İl Halk Kütüphanesi, 61 Hk 272

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y/0746

Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 311

Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 312

Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 48

Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, 67 Saf 598

Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 43 Ze 42

Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, 43 Ze 703

İkincil Kaynaklar

‘Almavî, Abdu’l-Bâsit b. Mûsâ b. Muhammed. “Kitaplarla İlişkinin Adabı Üzerine”. çev. M. Cüneyt Kaya. *Müteferrika* 60 (Ocak-Nisan 2006), 58-66.

Açıl, Berat. (ed.) *Osmanlı Kitap Kültürü Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.

Açıl, Berat. “Osmanlı’da Bir Medrese Kütüphanesi Nasıl Oluşur? Carullah Efendi Kütüphanesi Örneği,” *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları: Tecessüs ve İhtiras*. ed. Tülay Artan - Hatice Aynur. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022.

Afşar, İrec. “Makâm-ı Encâme der-Nüshâ”. *Nâme-i Bahâristan* 3/1 (2002), 42-66.

Ahmed Hüseyin el-Ezherî, Ahmed Hüseyin. *el-Metâli‘ fî âdâbi’l-mutâli‘*. Kahire: Dâru’l-İhsân, 2. Basım, 2018.

Akgün, Hüseyin. “Hıfzızâde Osman Fâik el-Amâsî (ö. 1151/1738) ve “Şerhu Turafi’l-Erbaîni’l-’Ilevî fî Şerhi Turuki’l-Erbaîni’l-’Alevî” Adlı Eseri”. *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1*. ed. Şuayip Özdemir – Ayşegül Gün. 1/31-38. Amasya: KIBATEK, 1. Basım, 2017.

Akgündüz, Ahmet. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Akgündüz, Murat. *Osmanlı Dersiâmları*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2010.

Akgündüz, Murat. *Osmanlı Döneminde Vaizlik*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2016.

Akün, Ömer Faruk. “Firishteoghlu”. *Encyclopaedia of Islam (New Edition)*. 2/ 923. Leiden: Brill, 4. Basım, 1991.

Altuntaş, Mustafa Celil. “Osmanlı Hadis Eğitiminde Meşâriku’l-Envâr”. *Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul’un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar*. ed. Ömer Mahir Alper - Mustakim Arıcı. 153. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2015.

Altuntaş, Mustafa Celil. “Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8 / 1 (2010), 33-67.

Altuntaş, Mustafa Celil. *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Arıcı, Mustakim (ed.) - Arıkan, Mehmet (ed.). *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzadeler ve İsamüddin Ahmed Efendi*. İstanbul: İlem Yayınları, 1. Basım, 2021.

Arslan, Sami. "Tarîk-i Mutâla'a-i Ders Beyânındadır: Metin Ya Da Şerh Nasıl Okunmalıdır?". *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*. ed. Fuat Aydın vd. 299-327. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 1. Basım 2019.

Arslan, Sami. *Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi Yazmaları Kataloğu*. İstanbul: Koç Üniversitesi, 1. Basım, 2020.

Arslan, Sami. *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı -Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak- İznik Medresesi Süleymaniye Medreseleri Dönemi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. Basım, 2018.

Âsım, Necib. *Kitap*. ed. Ali Yıldız. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 3. Basım, 2020.

Ateş, İbrahim. "Vakfiyelerde Dua ve Beddualar". *Vakıflar Dergisi* 17 (1983), 5-54.

Atik, Kayhan. "Osmanlı Bürokratlarının Padişaha Sunduğu Hediyeler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/65 (Ağustos 2019), 166-176.

Avnî, Hâtim b. Arif b. Nâsır eş-Şerîf. *el- 'Unvânu's-sahîh li'l-kitâb te'rifuhû ve ehemmiyetuhû ve sâilu me'rifetihî ve ihkâmihî emsiletün li'l-ehtâi fihî*. Mekke: Dâru 'alemi'l-fevâid, 1. Basım, 1419.

Bağdâdî, Hatîb. *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi*. nşr. Acâc el-Hatîb. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 3. Basım, 1416/1996.

Bağdâdî, Hatîb. *el-Kifâye*. Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifi'l-Osmâniyye, 1357.

Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt İstanbul: y.y. 1951.

Baktır, Mustafa. "Tireli İbni Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0 / 9 (Haziran 1990), 40-66.

Baktır, Mustafa. "İbn Melek'in Meşariku'l-Envar Şerhinde Hadisleri Tahlil Metodu ve Bazı Yeni Tesbitler". *Türk Kültüründe Tire-II Sempozyum Bildirileri 17-19 Kasım 2006*. ed. Mehmet Şeker vd. 209-216. İzmir: Birleşik Matbaacılık, 1. Basım, 2008.

Baktır, Mustafa. "İbn Melek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/175-176. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Baktır, Mustafa. “Tireli İbn Melek ve İlmî Muhiti Hakkında Bazı Tesbitler”. *Türk Kültüründe Tire*. ed. Mehmet Şeker. 33-42. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım 1994.

Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. 2 Cilt İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2005.

Başar, Fahameddin (ed.). *Vakıf Kuran Kadınlar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1. Basım, 2019.

Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin. *el-Medhal ilâ İlmi’s-Sünen*. nşr. Muhammed Avvâme. 2 Cilt. Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1. Basım, 1437.

Bilgin, Orhan. “Temellük ve Tesâhüb Kaydı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/411-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Binbin, Ahmed Şevki – Tûbî, Mustafa. *Mu‘cemü mustalahâti’l-mahtûti’l-‘Arabiyyi*. Rabat: el-Hizânetü’l-Haseniyye, 3. Basım, 2005.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîhu’l-Buhârî*. thk. Mustafa el-Buğâ. 5 Cilt. Dımeşk: Dâru İbn-i Kesir, 5. Basım, 1414/1993.

Bursalı Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınları, t.s.

Coşkun, Ali vd. *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2020.

Çakır, Adalet. “Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem‘a-i Nûrâniyye’si”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /34 (Haziran 2016), 45-114.

Çift, Salih. “Modern Anlamda İlk “Bektaşilik Kitabı” Olarak Mir’âtü’l-Mekâsıd ve Kaynakları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 187-212.

Çiftçi, Mehdin. “Süleymaniye Dârü’l-Hadisi’nde Okutulan Eserler (XVI-XVII. Asırlar)”. *Anadolu’nun İslamlaşma Sürecinde Dâru’l-Hadisler 08-09 Eylül 2012*, ed. Salih Kesgin - Muhittin Düzenli. 307-333. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1. Basım, 2013.

Çil, Mustafa. *Fıkıh Usulü Metnine Şerh Katkısı: Menarü’l-envâr Çizgisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstirüsü, Doktora Tezi, 2018.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa. “Dua Kubbesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/539-540. İstanbul: TDV Yayınları 1994.

Değirmenci, Tülün. ““Söz Bir Nesnedir Ki, Zâil Olmaz”: Osmanlı İstanbul’unda Hamzanâme Geleneğine Göre Kamusal Okuma (Hikâye-Resim-Kitap)”. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Edebiyat, Kültür, Sanat*. 7/634-640, 642, 644, 646-649. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, 1. Basım, 2015.

Değirmenci, Tülün. ““Söz Bir Nesnedir Ki, Zâil Olmaz”: Osmanlı İstanbul’unda Hamzanâme Geleneğine Göre Kamusal Okuma (Hikâye-Resim-Kitap)”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Edebiyat, Kültür, Sanat*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, 2015), 7/634-640, 642, 644, 646-649.

Değirmenci, Tülün. **“**Bir Kitabı Kaç Kişi Okur? Osmanlı’da Okurlar ve Okuma Biçimleri Üzerine Bazı Gözlemler”. *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar* 13/253 (2011), 7-43.

Demirci, Selim. “Şerafüddin et-Tîbî ve Eserleri”. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* /5 (2015), 233-259.

Demirer, Macit. “Gümüşhânevî’nin Hadisle İlgili Eserleri”. *Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu: “İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür” Bildiriler*. ed. Hür Mahmut Yücer. 318-337. İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 1. Basım, 2014.

Derin, Fahri. "Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin Nesebi Hakkında Bir Risale". *Tarih Dergisi* 10/14 (Haziran 2011), 97-103.

Déroche, Francis. *Islamic Codicology: An Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*. çev. Deke Dussinberre – David Radzinowicz. London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2006.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

Emiroğlu, Nagihan. "Kadınların Hadis Okuttuğu Mekânlar: el-Câmiu’l-Muzafferî Örneği". *İslam Araştırmaları Dergisi* /37 (Haziran 2017), 33-70.

Ercan, Muhammed Enes. *İbni Melek ve Mebâriku’l-ezhâr Şerhu Meşâriki’l-envâr Adlı Eseri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Erünsal, İsmail E. *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Basım, 2020.

Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Kitap Ticareti Sahaflar ve Kitapçılar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2021.

Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 3. Basım, 2020.

Erünsal, İsmail E. "Osmanlı'da Kadınlar Ne Okuyordu (XVI- XVII. Asırlar)", *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*. 69-95. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2019.

Fazlıoğlu, İhsan. "Sultan I. Alauddin Keykubad'a Sunulan Siyasetnâme: el-Letâifu'l-'Alâiyye Fi'l-Fedâili's-Seniyye". *Dîvân: İlmî Araştırmalar* 2/3 (1997/1), 225-239.

Fazlıoğlu, Şükran. "Manzûme Fî Tertîb El-Kutub Fî El-Ulûm ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları". *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/1 (2003), 97-110.

Fazlıoğlu**,** Şükran. "Ta'lîm ile İrşâd Arasında: Erzurum İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı". *Dîvân: İlmî Araştırmalar* 10/18 (2005), 115-173.

Gacek, Adam. *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*. çev. Ali Benli – M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2020.

Gacek, Adam. "Ownership statements and seals in Arabic manuscripts*". Manuscripts of the Middle East* 2 (1987), 88-95.

Görke, Andreas - Hirschler, Konrad. "Introduction Manuscript Notes As a Documentary Sources". *Manuscript Notes As a Documentary Sources*. ed. Andreas Görke - Konrad Hirschler. 9-20. Beyrut: Orient-Institut Beiruts, 1. Basım, 2011.

Gültekin, Ayşe. "Hayreddin Hızır b. Mahmud'un Hayatı ve Hadisçiliğinin Meşâriku'l-Envâr Şerhinin İlk Hadisine Yazdığı Haşiye Çerçevesinde İncelenmesi". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1*. ed. Şuayip Özdemir – Ayşegül Gün. 1/56-72. Amasya: KIBATEK, 1. Basım, 2017.

Günay, Alaaddin. "Kuşadalı Ahmet Hayri Efendi'nin Hayatı ve Eserleri". *Universal Journal of Theology* 2/4 (2017), 289-301.

Hammer-Purgstall, Joseph von. *Osmanlı Mühürleri*. çev. Ümit Öztürk. İstanbul: Pera Yayıncılık, 1. Basım, 1999.

Hanilçe, Murat. “Medreselerde Geceleyenlerin Profilleri Üzerine Bir Deneme: Tokat Medreseleri Örneği (1830-1847)”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/1 (Mart 2017), 237-258.

Hatipoğlu, İbrahim. “Meşâriku’l-envâri’n-nebeviyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/361-362. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Hatipoğlu, İbrahim. “Süleyman Fâzıl Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/86-87. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Hayta, Ufuk. “Hayatı ve Eserleriyle Abdülmecîd B. Şeyh Nasûh Tosyevî ve Cevâhiru’l-Kur’ân ve Zevâhiru’l-Furkân Adlı Tefsir Risalesinin İlmî Değeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2007), 343-367.

Hızlı, Mefail. “Osmanlı Eğitim Tarihinin Arşiv ve Yazma Kaynakları”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6/12 (2008), 577-592.

İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 7. Basım, 2017.

İbn Cemâa, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm. *Tezkiretü's-sâmi' ve'l-mütekellim fî edebi'l-âlim ve'l-müteallim.* Beyrut: Dâr’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 3. Basım, 1433/2012.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-fikr, ts.

İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn. *Ma‘rifetu enva‘i ʿulûmü’l-hadîs*. thk. Nureddin ‘Itr. Suriye: Daru’l-fikr, 1406/1986.

İlgüler, Mücteba. “Kösem Sultan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/273-275. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

İpşirli, Mehmet. “Dersiâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/185-186. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

İpşirli, Mehmet. “Duâgû”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/541-542. İstanbul: TDV Yayınları 1994.

İpşirli, Mehmet. *Osmanlı İlmiyesi*. İstanbul: Kronik Kitap, 1. Basım, 2021.

İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim Riyâzî ve Tabîî İlimler*. İstanbul: Küre Yayınları, 1. Basım, 2019.

Kalaycı, Mehmet. "7./13. Yüzyıl Anadolu'sunda Yaşamış Bir Hanefî Âlimin Ferağ Kayıtlarında Saklı Otobiyografisi: 'Alā-İ Aḫlāṭī ve Mecmū'ası". *Dini Araştırmalar* 20/ 52 (Temmuz - Aralık 2017), 9-31.

Kaplan, İlyas. *İbn Melek'in "Şerhu Mecmai'l-bahreyn" Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-müsennâ, 1941.

Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fühûl*. thk. Mahmud Abdulkadir el-Arnaût. 6 Cilt. İstanbul: IRCICA, 2010.

Kaya, Münir Yaşar. "İslâm Vakıf Hukukunda Mevkûfun Aleyhte Bulunması Gereken Şartlar Açısından "Vakf Ale'n-Nefs" Meselesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 435-454.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabi, 1376/ 1957.

Kökrek, Mehmet. "Müstensih Yeniçeriler". *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi* 59/349 (Ocak 2016), 22-24.

Kuşoğlu, M. Zeki. *Tarihin Görgü Şahitleri Osmanlı Mühürleri*. çev. M. Oğuzhan Kuşoğlu. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, ts.

Kut, Günay - Bayraktar, Nimet. *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2021.

Kutluay, İbrahim. "Râmûzü'l-ehâdis ve Levâmiu'l-Ukûl Bağlamında Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Hadis Şerhçiliği ve Sünnet Anlayışı". *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane)*. ed. İhsan Günaydın - Ali Kuzudişli – Adem Çatak. 485-498. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2014.

Küçükdağ, Yusuf. “Konya'da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Tekke ve Zaviyeler”. *Osmanlı Döneminde Konya*. ed. Yusuf Küçükdağ. 171-182. Konya: Konya Valiliği, 2003.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Mühür”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/529-530. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Leknevî, Muhammed Abdülhay. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-İslamî, ts.

Liebrenz, Boris. “An Arabic Letter (ca. AH 6th/12th CE c.) Concerning the Production of a Manuscript of Ibn Sīnā's al-Šifā”. *Journal of Islamic Manuscript* 9/1 (2018), 32-38.

Meşvehî, Âbid Süleyman. *Enmâtu't-tevsîk fi'l-mahtûti'l-'arabi fi'l-karni't-tâsi''l-hicriyyi*. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vatanî, 1414/1994.

Muhtar, Cemal. *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Ferişteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1993.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki. 5 Cilt. Beyrût: Dâru't-Türâsi'l-Arabî, 1374/1955.

Örs, Hüseyin. “Derin Okumanın Esasları: Mutâla'a Hakkında Mechûl Bir Risâle”. *6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi-Bildiriler Kitabı-1*, ed. Kadir Budak vd. 1/193-195. İstanbul: İlmi Etütler Derneği, 1. Basım, 2017.

Örs, Hüseyin. “Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Mütâlaa Âdâbına Dair Feyżü'l-Harem Adlı Risâlesinin İnceleme ve Tahkiki”. *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/1 (Haziran 2020), 41-120.

Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Alimleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2013.

Özkan, Halit. *Memlüklerin Son Asrında Hadis Kahire 1392-1517*. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2015.

Özkılınç, Ahmet vd. *Rumeli Eyaleti (1514-1550),* Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013.

Öztürk, Zehra. “Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/4 (2003), 131-155.

Özvar, Erol. “Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği”. *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl Sempozyum Tebliğleri*. ed. Hidayet Aydar - Ali Fikri Yavuz. 19-44. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2017.

Quiring-Zoche, Rosemarie. “A manuscript copied in teamwork?”. *Manuscripta Orientalia* 9/4 (2003), 65-72.

Quiring-Zoche, Rosemarie. “The Colophon in Arabic Manuscripts. A Phenomenon without a Name”. *Journal of Islamic Manuscripts* 4 (Ocak 2013), 49-81.

Rouayheb, Khaled. *Islamic Intellectual History in the Seventeenth Century*. New York: Cambridge University Press, 1. Basım, 2015.

Sarıkaya, Fatih. “İbn Melek ve Ailesi”. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 15/1 (Mart 2017), 639-656.

Saylan, Şenol. “Tütün Kullanımına Mutedil Bir Yaklaşım: Şevkizâde Süleymen Efendi’nin Duhân Risalesi”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (Aralık 2020), 1399-1439.

Schmidt, Jan. “Manuscripts and Their Function in Ottoman Culture; The Fatatri Collection in the Leiden University Library”. *Journal of Turkish Studies* 28/I (2004), 235-369.

Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahman, *ed-Dav’ü’l-lâmi‘ li ehli’l- karni’t-tasi‘*. 12 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Ceyl, 1. Basım, 1412/1992.

Sem‘ânî, Ebû Sa‘d Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muellimî. Haydarabâd: Meclisû Dairetu’l Meârif i’l- Usmaniyye, 1382/1962, 333.

Sezer Aydınlı, Elif. “Unusual Readers in Early Modern Istanbul.” *Journal of Islamic Manuscripts* 9/ 2-3 (2018), 109–131.

Sezer Aydınlı, Elif. *A Manuscript Cımmunity in Ottoman Istanbul (18th -19th Centuries) Heroic Stories, Social Profiles, and Reading Space.* Berlin: Freie Universitat, Departmant of History an Cultural Studies, Doktora Tezi, 2022.

Sezer Aydınlı, Elif. *The Oral and the Written in Ottoman Literature: The Reader Notes on the Story of Firuzşâh*. İstanbul: Libra Yayınevi, 1. Basım, 2015.

Sula, Murat. “Mîrzâzâde Mehmed Sâlim Efendi (Hayatı ve Eserleri)”. *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 9/28 (2009), 41-72.

Sula, Murat. “Mîrzâzâde Mehmed Sâlim Efendi’nin Dilbilim Konulu Selâmetu’l-İnsân fi Muhâfazati’l-Lisân İsimli Eseri ve Arap Dilindeki Yeri”. *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 10/30 (2010), 23-58.

Süreyyâ, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. haz. Nuri Akbayar. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Şeşen, Ramazan vd. *Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*. 3 Cilt. İstanbul: İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1. Basım, 1406/1986.

Şeşen, Ramazan. “Esquisse d'une histoire du développement des colophons dans les manuscrits musulmans”. *Scribes et manuscrits du Moyen-Orient*. ed. Francis Déroche. 189-221 Paris: Bibliothèque nationale de France, 1997.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedrü’t-tâliʿ bi-mehâsini men baʿde’l-karni’s-sâbiʿ*. 2 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kitabi’l-İslamî, ts.

Tahir, Sezen. *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.

Tahir, Sezen. *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017.

Tak, Ekrem - Aydın, Bilgin. “XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme)”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Language and Literature Studies* /19 (2019), 183-216.

Tan, M. Nedim. “Minhâcü’l-Fukarâ’nın Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 2/36 (2015), 31-49.

Tan, M. Nedim. “Mir’âtü’l-Akâid ya da Tercüme-i İ’tikâdnâme: Öziçeli Muslihuddin Efendi’nin Abdullah Hulusî Efendi’ye Atfedilen Eseri”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 2/36 (2015), 119-196.

Tanman, M. Baha - Parlak, Sevgi. “Tekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/370-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Taşköprizâde, Ahmed. *eş-Şekâiku’n-nu’mâniyye fî ulemâi’ddevleti’l- Osmâniyye*. Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1395/1975.

Tatlı, Bekir. “İsmail Sâdık Kemal’in Âsâr-ı Kemâl’deki Hadisçiliği”. *Dinî Araştırmalar* 18/46 (2015), 45-65.

Tekin, Engin Cihad. *Osmanlı’da Kitap Kültürü ve Batı Dünyası*. İstanbul: Hiper Yayın, 1. Basım, 2018.

Telkenaroğlu, M. Rahmi. “Zileli Muharrem Efendi (X./XVI. Asır) ve ‘’Hediyyetü’s-su’lûk’’ Adlı Eseri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 303-333.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. el-Câmi‘u’s-sahîh (Sünenü’t-Tirmizî). thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. 5 Cilt. Kahire: Şirketü Mektebeti ve Matba‘ati Mustafâ el-Bâbî, 2. Basım, 1395/1975.

Toderini, Giambattista. *Türklerin Yazılı Kültürü (Türklerin Yazılı Edebiyatı)*. çev. Ali Berktay. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Basım, 2018.

Tokluoğlu Faik. *Tire'de Yetişen Alim, Şair, Mütefekkir ve Mutasavvıflar*. Tire: Ragıp Basımevi, 1959.

Tuğrul, Mehmet. *Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Uluçam, Abdüsselam. “Feyzullah Efendi Medresesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/528-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yardım, Ali. “Temel Kültür Müesseselerimizden Dârulhadisler”, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, 59-119. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1995.

Yazar, Sadık. “Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeler”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 49-166.

Yazır, Mahmud Bedreddin. *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*. 1. Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974.

Yerkazan, Hasan. “Abdülmecid b. Nasûh et-Tosyavî el-Amâsî (ö. 996/1588) ve ‘Arafâtü’l-’Ârifîn İsimli Eseri”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Aralık 2018), 119-157.

Yerlioğlu, Akif Ercihan. ““May Those Who Understand What I Wrote Remember This Humble One”: Paratextual Elements in Eighteenth-Century Ottoman Medical Manuscripts”. *YILLIK: Annual of Istanbul Studies* 2/35 (2020), 35-51.

Yılmaz, Okan Kadir. *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2018.

Ziriklî, Hayreddîn b. Muhammed. *el-A'lâm kâmus terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrıkîn*. 8. Cilt. Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

İnternet Kaynakları

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi. "Aranan: birden fazla müstensih". Erişim 16 Aralık 2021. https://yazmaeserler.diyanet.gov.tr/search?query=birden+fazla+m%C3%BCstensih;

Kur'ân Yolu Meali ve Tefsiri. Erişim 29.11.2021. https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir

Mühür Veritabanı. "Mührün Söyledikleri: Mühürler Sahiplerine Dair Neleri Belirtir?". (Erişim 20 Şubat 2022). http://muhur.yek.gov.tr/arastirma-notlari/2/muhrun-soyledikleri-muhurler-sahiplerine-dair-neleri-belirtir

Türk Edebiyat İsimler Sözlüğü. Erişim 28.11.2021. http://teis.yesevi.edu.tr/anasayfa

Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. (Erişim 29.11.2021). https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu#dic15

YEK. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. "Mühür Veritabanı". (Erişim 20.02.2022) https://muhur.yek.gov.tr/